

ISSN 1392–8295

mokslo darbai   transactions

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2011 Nr. 20 (25)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 20 (25)

MOKSLINIS TĘSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Humanitarinis fakultetas Kielcuose du kartus per metus (balandžio 25 d. ir spalio 25 d.)

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński—Wydział Humanistyczny w Kownie i Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego — Wydział Humanistyczny w Kielcach. Ukazuje się dwa razy w roku: 25 kwietnia i 25 października.

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published twice a year (April 25, October 25) by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences Faculty of Humanities in Kielce

Referuojamas ir atspindimas tarptautinėse duomenų bazėse / Referowane i indeksowane w międzynarodowych bazach danych / Abstracted and indexed by the international databases:

Balcan Rusistics (2004) http://www.russian.slavica.org	Russian Language, Literature and Cultural Studies
CEEOL (2005) http://www.ceeol.com	Central and Eastern European Online Library
EBSCO (2006) http://www.ebsco.com	Humanities International Complete Current Abstracts Humanities International Index TOC Premier
MLA (2007) http://www.mla.org/	Modern Language Association International Bibliography
Index Copernicus (2008) http://www.indexcopernicus.com	Index Copernicus

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial board

Žurnalas „Respectus Philologicus“
Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, Kaunas LT-44280, Lietuva

Tel. +370 37 750 536

El. paštas / E-mail respectus@gmail.com

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage <http://filologija.vukhf.lt>

Redagavo / Redakcja / Edited by

Gabija Bankauskaitė–Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / the Lithuanian language)
Kazimierz Luciński, Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / the Polish language)
Živilė Nemickienė (anglų kalba / język angielski / the English language)
Eleonora Lassan, Viktorija Makarova (rusų kalba / język rosyjski / the Russian language)

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor

Viktorija Makarova

ISSN 1392-8295

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2011

© Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego — Wydział Humanistyczny w Kielcach, 2011

 REDAKTORIŲ KOLEGIJA — KOLEGIUM REDAKCYJNE

- Eleonora Lissan** VU KHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, *vyriausioji redaktorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego — Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa, *redaktor naczelny*
- Kazimierz Luciński** Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotojas*
 Profesor Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska, *zastępca redaktora naczelnego*
- Irina Oukhvanova–Shmygova** Baltarusijos valstybinio universiteto profesorė, dr. (04H), Baltarusija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotoja*
 Profesor Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, dr. (04H), Białoruś, *zastępca redaktora naczelnego*
- Gabija Bankauskaitė–Sereikienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva, *atsakingoji sekretorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego — Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa, *sekretarz kolegium*
- Daiva Aliūkaitė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
 Docent Uniwersytetu Wileńskiego — Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Danutė Balšaitytė** VU Užsienio kalbų instituto profesorė, dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego — Instytut Języków Obcych, dr (04H), Litwa
- Wiesław Caban** Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (05H), Lenkija
 Profesor Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (05H), Polska
- Renato Corsetti** Studijų „La Sapienza“ Romos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Italija
 Profesor Uniwersytetu Rzymskiego „La Sapienza“, dr hab. (04H), Włochy
- Anatolij Chudinov** Uralo valstybinio pedagoginio universiteto profesorius, dr. (04H), Rusija
 Profesor Uralskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego, dr. (04H), Rosja
- Hans–Jürgen Diller** Bochumo Ruhro universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Vokietija
 Profesor Uniwersytetu Ruhry w Bochum, dr hab. (04H), Niemcy
- Aloyzas Gudavičius** Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa

- Laima Kalėdienė** Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor, starszy pracownik naukowy w Instytucie Języka Litewskiego, dr (04H), Litwa
- Juris Kastinš** Latvijos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Latvija
Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, dr hab. (04H), Łotwa
- Asta Kazlauskienė** Vytauto Didžiojo universiteto profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, dr (04H), Litwa
- Jurij Kleiner** Sankt–Peterburgo universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Rusija
Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
- Aleksandras Krasnovas** VU KHF profesorius, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego — Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jadvyga Krūminienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego — Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jurgita Mikelionienė** Kauno technologijos universiteto docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H), Litwa
- Gerald E. Mikkelson** Kanzaso universiteto profesorius, dr. (04H), JAV
Profesor Uniwersytetu w Kansas, dr (04H) USA
- Olegas Poliakovas** VU KHF profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego — Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa
- Marek Ruszkowski** Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija
Profesor Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska
- Yuri Stulov** Minsko valstybinio lingvistikos universiteto profesorius (04H), Europos „Amerikos studijų asociacijos“ Baltarusijos filialo prezidentas, Baltarusija
Profesor Państwowego Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku (04H), prezes białoruskiej filii Europejskiego Stowarzyszenia Studiów Amerykanistycznych, Białoruś
- Leona Tokor** Jeruzalės Žydų universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Izraelis
Profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, dr hab. (04H), Izrael

---

 EDITORIAL BOARD

Eleonora Lissan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Oukhvanova–Shmygova	Professor (04H), Belarusian State University, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė–Sereikienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>managing secretary</i>
Daiva Aliūkaitė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Danutė Balšaitytė	Professor (04H), Vilnius University (Institute of Foreign Languages), Lithuania
Wiesław Caban	Professor (05H), Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland
Renato Corsetti	Professor (04H), Sapienza University of Rome, Italy
Anatolij Chudinov	Professor (04H), Ural State Pedagogical University, Russia
Hans–Jürgen Diller	Professor (04H), Ruhr University Bochum, Germany
Aloyzas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Laima Kalėdienė	Professor (04H), Senior Researcher, Institute of Lithuanian Language, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), Latvian University, Latvia
Asta Kazlauskienė	Professor (04H), Vytautas Magnus University, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jadvyga Krūminienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jurgita Mikelionienė	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Gerald E. Mikkelson	Professor (04H), University of Kansas, USA

Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruskowski	Professor (04H), Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland
Yuri Stulov	Professor (04H), Minsk State Linguistic University, President of European Association for American Studies in Belarus, Belarus
Leona Toker	Professor (04H), The Hebrew University of Jerusalem, Izrael

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Loreta Ulvydienė, Giedrė Drėgvaitė (Lietuva / Litwa). Linguistic Experience as the Projection of Urban Cognition in Literature	11
Сауле Алтыбаева (Kazachstanas / Kazachstan). Неомифологизм современной казахской прозы: поликультуральный дискурс и поиск художественной перспективы	27
Michał Mazurkiewicz (Lenkija / Polska). Istota rytuału	40

II. FAKTAI IR APMASTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Laima Kalėdienė (Lietuva / Litwa). Požiūris į valstybinę kalbą sociolingvistikos apklausoje duomenimis	52
Вадим Дементьев (Rusija / Rosja). <i>Гламур</i> как «старая новая светскость»?	65
Elena Bonta, Raluca Galița (Rumunija / Rumunia). Joking as a Semiotic Practice and Means of Spiritual Survival. A Pragma-linguistic and Stylistic Approach.....	80
Irina Melnikova (Lietuva / Litwa). <i>The Gorris Defence</i> , Or Nabokov on Screen.....	95
Jadvyga Krūminienė, Artūras Cechanovičius (Lietuva / Litwa). On some Jungian Archetypes Reflected in Joseph Conrad's <i>Heart of Darkness</i>	107
Ewa Anna Piasta (Lenkija / Polska). Horyzonty aksjologiczne opowiadania Reinholda Schneidera „Sen świętego“	122
Олег Н. Гринбаум (Rusija / Rosja). Четвертая глава романа А. С. Пушкина «Евгений Онегин»: монолог Онегина в ритмико-смысловом освещении	133
Валентина Литвинова (Rusija / Rosja). Эпистолярная сибириада А. П. Чехова (письма писателя с позиций категории времени и пространства).....	153
Roma Konsevičiūtė (Lietuva / Litwa). „Giesmių giesmės“ motyvai Antano Jasmanto lyrikoje	162
Элеонора Лассан (Lietuva / Litwa). Союз «зато» как средство выражения психологической компенсации в русском языке	170
Joanna Senderska (Lenkija / Polska). Wzbogacanie leksyki środowiskowej na przykładzie wybranych odmian socjolektalnych polszczyzny.....	181
Danguolė Melnikienė (Lietuva / Litwa). Specifinių realiųjų raiškos ypatumai lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose.....	192
Marlena Chudzik (Lenkija / Polska). Problemy toponomastów	202
Daiva Aliūkaitė (Lietuva / Litwa). Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: sąmoningosios nuostatos	209

Yuri Tambovtsev, Ludmila Tambovtseva, Juliana Tambovtseva (Rusija / Rosja). Functioning of the Continuous Tenses in Female and Male Variants of the American and British English Language.....	221
Наталья Красильникова (Rusija / Rosja). Общественное мнение: взгляд из когнитивно-дискурсивной парадигмы.....	233

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Елена Коницкая, Артур Запольский (Lietuva / Litwa). Метафорика литовского и словенского политического дискурса.....	243
---	-----

IV. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijų apžvalgos / Konferencje

Виктория Макарова (Lietuva / Litwa). «Язык и метод». Краков, 5-6 мая 2011 г.....	254
Daiva Aliūkaitė (Lietuva / Litwa). Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo organizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“.....	257

Knygų recenzijos / Recenzje książek

Дануте Балшайтите (Lietuva / Litwa). Диагноз поставлен – что дальше? ЛАСАН, Э., 2011. <i>Лингвистика ставит диагноз... Очерк «духа эпохи» в свете данных лингвистического анализа</i>	260
Dagnė Beržaitė (Lietuva/ Litwa). Nedėkingo skaitytojo pastabos. DOSTOJEVSKIS, F., 2010. <i>Apysakos I: Antrininkas, Žiemos pastabos apie vasaros įspūdžius, Užrašai iš pogrindžio</i>	267

Anonsai / Zapowiedzi	271
-----------------------------------	-----

V. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS /

ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI	272
--	-----

VI. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY	280
---	-----

CONTENTS

I. PROBLEMS AND SOLUTIONS

Loreta Ulvydienė, Giedrė Drėgvaitė (Lithuania). Linguistic Experience as the Projection of Urban Cognition in Literature	11
Saule Altybayeva (Kazakhstan). Neomythologism of the Modern Kazakh Prose: Polycultural Discourse and Art Prospect Search	27
Michał Mazurkiewicz (Poland). The Nature of Ritual	40

II. FACTS AND REFLECTIONS

Laima Kalėdienė (Lithuania). Attitude Towards the Official Language According to the Data of Sociolinguistic Survey	52
Vadim V. Demytyev (Russia). <i>Glamour</i> as “The Old New Svetskost”?	65
Elena Bonta, Raluca Galița (Rumunia). Joking as a Semiotic Practice and Means of Spiritual Survival. A Pragma-linguistic and Stylistic Approach	80
Irina Melnikova (Lithuania). <i>The Gorris Defence</i> , Or Nabokov on Screen	95
Jadvyga Krūminienė, Artūras Cechanovičius (Lithuania). On some Jungian Archetypes Reflected in Joseph Conrad’s <i>Heart of Darkness</i>	107
Ewa Anna Piasta (Poland). Axiological Horizons of the Short Story „The Dream of the Saint“ by Reinhold Schneider	122
Oleg N. Grinbaum (Russia). The Fourth Chapter of the Novel “Eugene Onegin” by A. S. Pushkin: Onegin’s Monologue in the Light of Rhythm and Meaning	133
Valentina Litvinova (Russia). The Epistolary Heritage of A. Chekhov from Siberia (the Letters of the Writer from the Point of View of Time and Space)	153
Roma Konsevičiūtė (Lithuania). The “Giesmių Giesmė” (The “Song of Songs”) Motive Transformation in Antanas Jasmantas’ Lyrics	162
Eleonora Lissan (Lithuania). Conjunction <i>zamo</i> as a Means of Realization of Psychological Compensation in the Russian Language	170
Joanna Senderska (Poland). The Social Vocabulary Enrichment Based on Selected Cases of Polish Sociolects	181
Danguolė Melnikienė (Lithuania). Peculiarities of the Specific Realia Expression in Lithuanian Bilingual Dictionaries	192
Marlena Chudzik (Poland). Toponomastic Scholars’ Problems	202
Daiva Aliūkaitė (Lithuania). Expression Ideals of Young Samogitians: Conscious Attitude	209

Yuri Tambovtsev, Ludmila Tambovtseva, Juliana Tambovtseva (Rusija / Rosja). Functioning of the Continuous Tenses in Female and Male Variants of the American and British English Language.....	221
Natalia Krasilnikova (Russia). Public Opinion in the Light of Cognitive Discourse Paradigm.....	233

III. OPINION

Jelena Konickaja, Artur Zapolskij (Lithuania). Metaphors in Lithuanian and Slovenian Political Discourse	243
--	-----

IV. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE

Conferences

Viktorija Makarova (Lithuania). “Language and Method”. Krakow, 5–6 May, 2011	254
Daiva Aliūkaitė (Lithuania). Project “Research on Modern Geolinguistics in Lithuania: Point Network Optimization and Dissemination of Interactive Dialect Information“	257

Books reviews

Danutė Balšaitytė (Lithuania). Diagnosed. What next? ЛАССАН, Э., 2011. <i>Лингвистика ставит диагноз... Очерк «духа эпохи» в свете данных лингвистического анализа</i>	260
Dagnė Beržaitė (Lithuania). Remarks of Ungrateful Reader. DOSTOJEVSKIS, F., 2010. <i>Apysakos I: Antrininkas, Žiemos pastabos apie vasaros išpūdžius, Užrašai iš pogrindžio</i>	267

Announce	271
-----------------------	-----

V. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION.....272

VI. OUR AUTHORS.....280

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Loreta Ulvydienė

Vilnius University
Kaunas Faculty of Humanities
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva
E-mail ulvydiene@vukhf.lt
Research interests: Philology,
Literature, Semiotics, Hermeneutics

Giedrė Drėgvaitė

Vilnius University
Kaunas Faculty of Humanities
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva
E-mail giedrra@gmail.com
Research interests: Philology,
Literature, Semiotics, Hermeneutics

LINGUISTIC EXPERIENCE AS THE PROJECTION OF URBAN COGNITION IN LITERATURE

Though as an art form, literature has been studied less for its modeling than for its aesthetic value historians, sociologists, ethnographers, cultural anthropologists, and both, story tellers and story scholars have always recognized the cognitive power of fiction (Swirski 2007, p. 19). However, the process of cognition is indistinguishable from the process of text interpretation which in its turn forms the basis of hermeneutics. As a method, hermeneutics is generally regarded as a theory of interpretation, which cannot be separated from the comparison and analysis of communicative contexts of a text. A hermeneutician relies exclusively on a text, as language is understood as a condition and home of being. The meaning of a text is never a completed task since the text never presents the generally accepted meanings and every new reading generates new meanings.

Thus, the authors of the article aim to implement the method described above and to define the image of the city revealed through a spiritual experience. The investigation focuses on linguistic expression, because Hans-Georg Gadamer views language as a means of recognition of the world. It was also important to demonstrate the fusion of horizons, since the past horizon acts as a catalyst of the present situation. Linguistic analysis is taken as the axis in the process of interpretation for semantic meaning has an impact on hermeneutical understanding. With the analysis of the fusion of horizons being active in an interpretative process social and cultural implications are revealed. Furthermore, language as a means for spiritual illumination is discussed on the basis of the method presented by Hans-Georg Gadamer.

*Therefore, the authors of the article designate the role of language in an interpretative process; discuss the notion of language in hermeneutics. The significance of a written text and the necessity of linguistic understanding as a means to rise above the habitat are summarized. The publication examines the image of the city revealed through linguistic structure and the fusion of horizons as the main prerequisite of understanding in Edward Albee's play *Who's Afraid of Virginia Woolf?* and Thomas Stearns Eliot's poem *The Waste Land*. Furtheron, the role of the image of the city as an expression of spiritual state in Edgar Allan Poe's short story "The Man of the Crowd" and James Joyce's collection of short stories *Dubliners* is analysed. The critical insights of Anthony Burgess, Richard Sennett, Raymond Hayman, etc. were helpful while dealing with the interpretation of, achieved by a constant revision of hypotheses. However, it is not always an easy task to modern crowd and its daily rituals as a manifestation of vanity.*

The paper ends with conclusions that summarize the results obtained during the analysis.

KEY WORDS: actualization, hermeneutics, linguistic expression, habitat, fusion of horizons, historical existence, existential cognition, immediate understanding, cultural memory, city, desert, condemnation, urban space, prejudices.

1. Philosophical hermeneutics:

H. G. Gadamer's approach

In his work *Truth and Method* Hans-Georg Gadamer stresses the leading importance of language and questions the concept of understanding. In the process of interpretation a text becomes clear, thus, "to understand" means to "grasp something that is said in the text" (Dostal 2002, p. 36). To explain the concept of understanding, Gadamer introduces the term *hermeneutical circle* which aims at the coherence of interpretation. To understand a text properly since an interpreter is always facing the so called *prejudices* that distract attention from the essential things and lead a person to an error, because misunderstanding of a word affects the meaning of the whole. The meaning is revealed in questioning of things and trying to foreground one's personal point of view on the basis of the text. Further on, an interpreter should be aware of everything that could help to understand the meaning of tradition properly since the subject presented in a literary text is understood from a variety of different historical perspectives. Gadamerian usage of *historical existence* denotes that man's knowledge is never completed.

In addition to that, the past is undistinguishable from the present, and they both constitute a whole unity in the so called *fusion of horizons*. According to Gadamer, to understand literature does not primarily mean to reason one's way back into the past, but to have a present involvement into what is said since the past – authorial intent, culture, history – places the one part, but

not the whole part. Linguistic tradition is not only a remnant of the past. Since texts express a whole tradition, the absence of literary texts results in fragmentary past knowledge (Gadamer 1977, p. 182).

To carry one step further, the understanding of the text always includes linguistic recognition. Texts as fixed expressions acquire their significance only through the interpreter, or to quote Gadamer, "only through him [the interpreter] are the written marks changed back into meaning" (Gadamer 1975, p. 349). However, insofar as the meaning of the text cannot be compared to a fixed opinion, the interpreter's horizon becomes one of possible but questioned meanings.

2. Linguistic experience as the projection of urban cognition: a hermeneutical approach

As the paper concentrates upon linguistic structures of the texts as being of primary importance several models of a city image has been revealed. Firstly, both modern and ancient cities are viewed as a containable and controllable urban space, though the latter signifies "the trauma of history, as the past remains in the present as a reminder of violence and destruction" (Highmore 1996, p. 4). In such a case the past city becomes the *metaphor city*, which does not occupy a privileged position but emphasizes real experiences in relation to metaphoric meanings. In the city streets also function as aerial perspectives supplementing to the general picture of the city. Since city

imagery is highly related with citizens' life, citizens' language demonstrates the quality of life.

2.1. Historical consciousness as the foundation of cognition of the world in Edward Albee's play *Who's Afraid of Virginia Woolf?*

Edward Albee's (1928) play *Who's Afraid of Virginia Woolf?* will serve as a perfect example showing how human relationships in the contemporary society become the symbol of the collapse of a modern city. In the play linguistic means demonstrate not only the fall of a modern city but also designate the inner state, in accordance with which time goes.

As it has been already mentioned, from the beginning of the play the action time is accentuated. George and Martha come home from the party late at Saturday night. Nevertheless, they do not go to bed but instead stay in the room and wait for the guests, and in such a way the understanding of night is actualized, or to say it in other words, acquires the meaning outside its structure. The first phase of night and actions of the characters could be associated with a pleasing dream while later, artificial joy evaporates and morning brings sadness.

To add, night is the time when the evil powers of night start their activity. Thus, this is the most dangerous period of the day and night circle. Interestingly enough, the author reveals that the significance of night has been transformed since for a contemporary man night brings neither peace nor rest. The category of real time also supports the idea that a human being – here represented by the image of Martha – is a subject to the rule of the higher powers. Martha is afraid of approaching day since

she does not know whether it would be better. As night symbolises inner darkness (Cirlot 1995, p. 286), day might be viewed as a possibility to defeat night though Martha does not take a chance. Martha and George cannot go to sleep as Martha's father ordered them to be polite with the new lecturer of the faculty, i.e. Nick, and his wife. At the same time this task appointed by the father seems incredibly difficult and even torturing because it requires staying together. Furthermore, Martha is depicted as still being a child because she has not left behind Daddy and the prospect of his unconditional love (Galloway, 1993). Martha's childishness lead to the difficulty in communication. Since George and Martha are not a family in its true sense they do not know what topics might be discussed. Their personal themes seem insignificant as Martha even does not speak in her own words but imitates Bette Davis, e.g. "What a dump. Hey, what's that from? "What a dump!" (Albee 1989, p. 3). She insists on George's answer although her questions seem to be torturing him. Thus, to mention Gadamer, language here is not the middle ground in which understanding and agreement concerning the object takes place between two people. The *object* in this case is the phrase from a famous musical, but George's answer does not satisfy Martha, and consequently the agreement is not reached.

George in this scene makes a distinction between 'his time' and living time, thus, supporting Gadamer's insights that the meaning of the contemporary situation is constructed from separate meanings of several planes of time. Nevertheless, the past carries even much more significance. George views the city he lives in as New Carthage, e.g. "You think you're going

to be happy here in New Carthage, eh?” (Albee 1989, p. 40). The past horizon (or cultural horizon) here implies the prosperity and decay of the city of Carthage while the present horizon claims that the city George lives in is viewed as New Carthage, and this results in understanding that the collapse of Carthage is observed in the contemporary world.

Further on, the sensation of approaching fall is supplemented with the image of the region of Illyria, once conquered by Romans, and looking from the present perspective this suggests contemporary society being under pressure as well. Interestingly, here the Romans are substituted by a human's heart, or as Albee put it “this is your heart's continent” (Albee 1989, p. 40). This paradigm, thus, relates the heart to the Romans and the heart acquires human characteristics. The heart becomes an *object*, or a fighter, although this fight does not suggest the inner fight that might become a perspective of better future. On the contrary, it refers to desires of the heart which anticipate the fall.

The author also introduces the paradigm between a modern city and the city of Gomorrah, the image of which is *actualized* with the application of biblical knowledge. Referring to the Bible, Gomorrah was one of the cities destroyed by God by “brimstone and fire from the Lord out of Heaven” (Gen 19:24 – 25), and its inhabitants were punished for their sins. Thus, this allows to draw a conclusion that the same as in Gomorrah, contemporary citizens have been left by God. George's question whether Nick is satisfied with life in such a city appears to be an existential question because knowing the fate of the city of Gomorrah (“Even as Sodom and Gomorrah, and the cities about them in like manner, giving themselves over

to fornication, and going after strange flesh, are set forth for an example, suffering the vengeance of eternal fire” (Jude 1:7)), man's decision shows his spiritual state. Staying in this city could be viewed as condemnation since man does not need God anymore.

In addition to that, language transforms concrete objects into manifestations of a spiritual state, e.g. to run the History Department suggests George's attempts to get free. In the play questions serve as semantically empty structures, though from a hermeneutical point of view, they imply the necessity of communication. Nevertheless, such questions are not taken into consideration since staying together is nothing but torture. To tell more, a human being does not find relief staying at home. Martha calls the room “a dump”, which implies boredom, disgust and despair. Thus, since a traditional understanding of home as a secure place is broken, Gadamer's idea that the less a particular word is isolated, the more strongly individualized is the meaning of the expression, is confirmed.

Insofar as human beings are unable to communicate, marriage enchains. When Martha retells the story of a popular film, she reveals that equality in the marriage is understood through shifting dominance, e.g. “<...> she walks into the modest living room of the modest cottage modest Joseph Cotten has set her up in...” (Albee 1989, p. 6). The phrase “has set her up in” suggests that Bette Davis' staying at home is compulsory. The repetition of the word “modest”, however, loses its positive implications and depicts man's modesty as a synonym of passive existence. George's question whether characters of the film are married implies that in marriage the situation should differ from the situation described above. George views marriage

based on equality, and the spouse cannot restrict the freedom of his lover.

It is also important to note the notion of love has been transformed, and consequently family life is based on nothing else but sexual intercourse, e.g.:

MARTHA: Hello. C'mon over here and give your Mommy a big sloppy kiss.

GEORGE: ...Oh, now...

MARTHA: I WANT A BIG SLOPPY KISS!

GEORGE (too matter-of-fact): Well, dear, if I kissed you I'd get all excited... I'd get beside myself and I'd take you, by force, right here on the living room rug, and then our little guests would walk in, and...well, just think what your father would say about *that* (Albee 1989, p. 15).

The example demonstrates that love is viewed as compulsion because Martha forces George to give her a kiss. Martha's aggression reveals that a human being does not know what the concept "love" means. Love that is traditionally associated with tenderness and self-sacrifice is replaced by aggression. The concept of love is viewed as a taboo word, because George replaces the word "love" by a semantically empty word, pronoun "that". Hence, the pronoun carries hermeneutical significance and suggests love is shaped by others' opinion since George is worried about guests who could notice their with Martha's kiss, and this in its turn imply that love that has always been regarded as the most beautiful human feeling now is understood as shame. Despite alienation George longs for true communication and sincerity, e.g. "I wish you'd *tell* me about something sometimes... I wish you'd stop *springing* things on me all the time" (Albee 1989, p. 11). The example shows that things are not said, but are sprung as bullets. Thus, family life is viewed as a battle field and the

paradigm between communication and war shows that words hurt people. Moreover, as the stress lies on the word "tell" this implies that George is ready to listen but one-side communication is impossible.

In addition to that, people are presented as having acquired zoological features. Firstly, George's words equate Martha to a donkey, e.g. "Do you want me to go around all night *braying* at everybody, the way you do?" (Albee 1989, p. 7) and this suggests Martha's stubbornness not to see reality. Furthermore, George calls his father-in-law "a big white mouse" which due to symbolic understanding of a mouse as a wise animal, quietly getting on with his business and accomplishing his purpose without too much attention implies non-existing generosity. In the Bible a mouse is regarded to be a messenger of the devil. Nick's words that he respects Martha's father says do not surprise George ("And you'd better believe it!" (ibid., p. 26)), and his reaction strengthen the image of the father as the Devil. He indirectly claims that it is dangerous to disrespect Martha's father. In addition, father's devilish nature is disclosed with the image of "red eyes".

To carry one point further, it is important to note that the image of a pig prevails. Edward Albee himself defined the title being a transformation of the song "Who's Afraid of the Big Bad Wolf?" from Walt Disney's animated version of *The Three Little Pigs*. Thus, the song constantly repeated in the play relates characters to three pigs. Following the interpretation suggested by critic Rictor Norton, the big bad wolf and the three little pigs serve as a link between reality and unreal existence (Norton 2009). Honey might be taken as the first pig since is a "petit blond girl, rather plain" (ibid., p. 92), and thus, and her frail response to

reality is a mere house of straw, one which was blown down: “The wind was ... the wind was so cold” (ibid., p. 109). Martha is an amalgam of a number of animals. George names her a “Cochon”, literally, a “pig” or a “swine” in French. Thus, reverting to the folklore understanding, her house of stick is stronger than Honey’s house of straw. However, her inner house is torn away and her being is left brutally violated at the end of the play. George is the third little pig as when Martha shouts at him “You pig!”, he replies “Oink! Oink!” (Albee 1989, p. 154). As a result, Nick plays the role of the big bad wolf. However, Nick does not succeed in destroying George’s house of brick, but is in term defeated by George.

Furthermore, Gadamerian notion of the fest acquires features of an orgy, which includes in its meaning the element of disunity. Games played by the characters (Humiliate the Host, Hump the Hostess, etc.) demonstrate the disunity of external morality and prevailing moral filth. To sum up, the linguistic structure of the text views modern city in cultural decay. Nevertheless, the fall might be avoided if man succeeds in resisting temptations and starting a new life without illusions.

2.2. The image of the city in Thomas Stearns Eliot’s poem The Waste Land

Thomas Stearns Eliot’s (1888–1965) poem *The Waste Land* views the modern city as the desert which serves as the image of the modern life. London acquires features of both natural and biblical desert. Details, such as dry tubers and branches relate both man to a plant and a modern city to desert, where religious salvation is impossible due to lost religion. The city is viewed not only

lacking water. The city is unreal itself, and the word “unreal” relates the city to the desert since it is a kind of a mirage. Though in the desert mirages refer to oases where water can be found, in the poem the city cannot become an oasis as there is no water.

The city is viewed from the Fisher King’s perspective. The myth of the Fisher King, as the main axis of the poem, deals with vegetation myths. This king connects by his name with the Fish-Fisher symbols – both pagan and Christian life symbolism as it was thought that all life comes from water. The past horizon supplies the reader with knowledge that the King is wounded, but since all water is polluted, the possibility of Fisher King’s convalescence is reduced.

The continuity of human fate is preserved with the image of Carthage which compounds both, the past and the present horizon. Here Eliot expands the symbol of Carthage used in Albee’s play and Carthage alludes to the St. Augustine’s *Confessions* where St. Augustin finds the city being plunged in sinful love. In this case Carthage encompasses both, historical fall and spiritual collapse, signaled by relationships based on instinct. The image of the city of Carthage is supplemented with the image of the city of Smyrna that comes to the reader from the Bible, where Smyrna is viewed as suffering from pressure, thus, this past knowledge allows the reader identify humanity with Smyrna habitants. With the mentioning of Smyrna the same motif of the city as desert appears. The image of the Smyrna merchant also alludes to the historical past. Merchants from Smyrna were thought to know the secret of the Holy Grail. Hence, the appearance of the Smyrna merchant reveals that the secret and religion in general have lost their value. The merchant is unshaven and speaks in disrupted French, e.g.:

Unshaven, with a pocket full of currants,
C.i.f. London: documents at sight
Asked me in demotic French (lines 210 –
212)¹.

The hotel where the merchant invites the protagonist supplies the reader with the actual knowledge of prevailing sinful relationships since Cannon Street Hotel is known as a meeting place of homosexuals.

With the application of biblical knowledge, it might be stated that London becomes the place of trial as well as condemnation. In the poem due to the experienced fusion of horizons Cleopatra becomes the symbol of a contemporary woman who has lost an ability to experience true love. “Synthetic perfume” (line 87) suggests passion, which might be understood as a contrast to love. Moreover, from the hermeneutical point of view, the word “synthetic” implies lower price and artificiality, and thus, suggests that passion leads to sterile existence since naturalness is avoided. Cleopatra’s room might be viewed as one of varieties of the Biblical desert. Referring to the Bible, desert is not only the place of trial but also the place of sin, e.g. “So he [the angel] carried me away in the spirit into the wilderness: and I saw a woman sit upon a scarlet coloured beast, full of names of blasphemy, having seven heads and ten horns” (Rev 17:3). The woman in the desert resembles Cleopatra since they both wear royal clothes “decked with gold and precious stones and pearls” (Rev 17:4). Nevertheless, royal exterior does not signify inner nobility, because the woman is the mother of harlots and abominations of the earth (Rev 17:5), and, thus, the paradigm

between Cleopatra and the mother of harlots designates nothing but inner filth. The loss of moral upbringing turns man into a beast. However, the reader might easily deduct the destiny of contemporary humanity for the Bible claims the mother of harlots will be burned, e.g. “And the ten horns which thou sawest upon the beast, these shall hate the whore, and shall make her desolate and naked, and shall eat her flesh, and burn her with fire” (Rev 17:16).

The loss of true love is presented with the picture of Lil. Though physically she is opposed to Cleopatra, morally they both belong to the same stratum. Lil is toothless and looks “so antique” (line 156), although she is only thirty-one. Lil’s husband Albert “has been in the army four years” (line 148) and has been sending her money, which Lil spends on contraceptive pills that, however, appear to be ineffective since “she’s had already five” children (line 160). Her desire not to have children demonstrates spiritual sterility. Encouragement to “get a nice set” (line 145) relates to external beauty, which, from a hermeneutical point of view, suggests that being not attractive is a shame. Thus, concentration of external beauty suggests refers to prevailing impermanence.

The encouragement to escape from the way of life a contemporary society prefers is expressed in the Phoenician Sailor’s words. The Sailor is contrasted with modern society since he is not afraid of water which serves as a means of purification and chooses death instead of life-in-death existence. As Phlebas is deep in the sea he “forgot the cry of gulls” (line 313). In the poem the cry of gulls acquires meaning outside its structure and after the past and the present horizons fuse, it becomes clear that gulls symbolise passion. For Phlebas “forgot the cry of gulls” he does not hear

¹ This and other quotations from the *Waste Land* are taken from: ELIOT, T. S., 1973. *Selected Poems*. London: Faber.

any disturbing sounds. Although sounds produced by gulls are viewed as distracting human's attention from essential things, innate sordidness does not deter a human being from the sin.

One of the prevailing themes of the poem that allows modern citizens and the inhabitants of Carthage to be compared is the loss of religion. Modern people no longer trust the Bible as a guide. Ironically, even though man does not believe in God, religion is still needed and as a result "the wisest woman in Europe" (line 45) becomes a substitute of the Lord. The cultural memory is evidently lost, insofar as a human being forgets the teachings of God, e.g. "Woe unto you, scribes and Pharisees, hypocrites! For ye devour widows' houses, and for a pretence make long prayer: therefore ye shall receive the greater damnation" (Matt. 23: 14). Since Madame views life as if consisting of isolated things, the Bible is then understood having a unifying function.

As a contrast to Madame Sosostris the figure of Tiresias is introduced. Tiresias' knowledge is given by Gods, while Sosostris knowledge is obtained from "a wicked pack of cards" (line 47). Though blind, Tiresias can see at "the violet hour" (line 220), or to say it in other words, at dawn, that marks between day and night. During this period it is difficult to make decisions as consciousness and subconsciousness blur. Thus, clear sight suggests that all things seen merge into a single context, and all sounds and all scenes form a single picture. In such a way the author supports Gadamerian notion of the indivisibility of tradition since cognition of the whole results in a fertile way of life. Tiresias does not stress the superiority of one human being towards another, and one view towards another since, according to McFarlane:

to him, squalor and grandeur are indistinguishable, all beds are one bed, and all love-making the same undifferentiated enactment; he is indifferent to common-sense distinctions between life and death, seeing the shuffling crowd on London Bridge as a procession of dead men; he recognizes no difference between past and present, and greets one of the present-day generation as one who had been with him in the ships at Mylae (McFarlane 1978, p. 91).

Coming to a conclusion it must be stressed that both, the concrete city views and linguistic structure of characters' speech depicts London as the sin city. The fusion of the past and the present horizons shows an iterant element of both spiritual and cultural fall. In Eliot's work characters' language serves as a means to demonstrate the problem of the lack of religion. Nevertheless, the fall might be avoided if man is able to resist physical temptations and restore the lost faith.

2.3. City as an inner prison in Edgar Allan Poe's The Man of the Crowd

E. A. Poe's short story "The Man of the Crowd" views city as a prison, from which citizens, however, do not want to escape. The speaker starts the story with the description of the death scene. The description of priests as "ghostly confessors" (Poe 1998, p. 84) shows them being visionary. This also supplements to the fact that man dies "with despair of heart and convulsion of throat" (ibid., p. 84). The paradigm between the heart and throat shows that man experiences not only physical but also spiritual death.

The essence of the human life as a meaningless journey is revealed through the features of the wanderings of the old man the speaker is following. The decision

to follow the man comes accidentally, but is regarded as “a craving desire” (ibid., p. 88). The speaker could not explain why of a sudden he focused attention on “a decrepit old man” (ibid., p. 88). Taking hermeneutical understanding into consideration, it might be said that the word “old” acquires its meaning outside its structure. Old age is generally associated with wisdom, which the speaker might have expected to gain, hence the epithet “decrepit” does not imply the old man being wise.

Further on, the speaker compares the man to Retsch’s “pictural incarnations of the fiend” (Poe 1998, p. 88), and, thus, evokes reader’s cultural knowledge. The comparison not only expands the description of the old man, but also suggests that the man observed by the speaker is not an earthly being since the old man is more a picture than a human being. Man’s exceptionality is revealed through the speaker’s words “my original survey” (ibid., p. 88), because the semantic meaning of the word “original” refers to uniqueness. It goes without saying that the old man might be viewed as a reflection of all human beings due to variety of experienced emotions, e.g. “there aroused confusedly and paradoxically within my mind, the ideas of vast mental power, of caution, of penuriousness, of avarice, of coolness, of malice, of blood-thirstiness, of triumph, of merriment, of excessive terror, of intense – of supreme despair” (ibid., p. 88). A variety of characteristics demonstrates that the speaker’s consciousness serves as a general all-encompassing knowledge due to its function to reveal that people’s spiritual state differs.

Despite an ability to experience different feelings, all citizens belong to the same spiritual and moral stratum. A human being becomes indistinguishable from his living

space. To tell more, man resembles a thing of a physical environment, as even lamps in streets can “glare” or “watch” (ibid., p. 90), while in the description of citizens their clothing prevails. Even the scene of rain diminishes the value of citizens as personalities insofar as streets were “overshadowed by a world of umbrellas” (ibid., p. 88), which, from a hermeneutical point of view signifies new explication of the world, i.e. the living world has been replaced by the world of umbrellas. Even young women compared to Parian marble suggest sensuality replaced by impassibility.

The living world has become a spiritual prison, a manifestation of which alienation is. As the sounds of life do not reach man’s ears he is doomed to lead a “perfectly silent” way of life. Despite theoretically existing social differentiation, all social groups are similar. The easiest recognizable social group is clerks. It is necessary to denote that phonemic characteristics of the sound ‘t’ in the description of young clerks (“tight coats, bright boots”) signify spiritual dryness and junior clerks’ opportunism. The author clearly demonstrates people being concerned with themselves, e.g. “when pushed against by fellow-wayfarers they evinced no symptom of impatience, but adjusted their clothes and hurried on” (ibid., p. 85). This clearly demonstrates vanity of people, thus, the word “fellow-wayfarers” seems ironic, as there are no evident manifestations of friendship in the modern crowd. On the other hand, the word “fellow-wayfarers” signifies unity of the crowd since other people in streets behave in the same manner. The offered interpretation appears to be true due to the used synonym “company”.

From a hermeneutical point of view, the text suggests all members of the tribe being of the same importance. There is no clear leader of the tribe, since both, the junior and

the old clerks occupy the same position. Old men are no longer considered to deserve respect, because the speaker calls old clerks “steady old fellows” (ibid., p. 85). Since all belong to a single crowd, prostitutes belong to the same group as drunkards at the same time implying both physical and spiritual unity. Even pie-men, porters, coal-heavers, sweeps, whose crafts are considered to be reputable, belong to the same paradigm as in their eyes vanity is observed (“lack-lustre eyes”) and their mimics correspond to peccability (“thick sensual lips”).

The city refers to desert, and becomes the space of testing. Since man is unable to leave the city, the city as desert becomes a place of condemnation. Leaving the city refers to changes and the wanderer’s inability to leave it implies that a human being is afraid of changes and prefers routine. Mirages experienced in natural desert are replaced by shining material things. Streets are lightened by the glare of gas lamps that “threw over every thing a fitful and garish lustre” (ibid., p. 87). Such light also illuminates people who walk in the streets. Generally connotationally empty word “thing” acquires negative implications in the story for people are considered to be of the same significance as things noticed in the streets. Using Gadamerian understanding this suggests that the word “thing” acquires a meaning outside its structure. Moreover, since man is entrapped in the city, his existence is possible only in the crowd. The old man feels uneasy seeing no crowd and the city itself is described as being “gloomy” when people return home.

The attitude towards the city as the areal of evil powers is supported since the city is revived at night, e.g. “as the darkness came on, the throng momentarily increased” (ibid.,

p. 86). Symbolically night is associated with irrationality and the cope of black deeds. The word “throng” increases the scope of negative connotations as citizens enjoy the night as the cope. The notion of the city culture as a destructive power is supplemented with the image of a “tidal and stormy sea” (ibid., p. 84). The word “stormy” demonstrates the crowd being an obstacle to individuality. Thus, here Poe relates water to a force uncontrolled by a human agency.

To sum up, even though Edgar Allan Poe views city as danger to individuality, the author suggests that man is able to retain his human uniqueness if he does not give in to communal temptations. The implementation of hermeneutical analysis proves that all understanding is interpretation as it results in the creation of the hermeneutical horizon within which the meaning is defined.

2.4. Paralysis of a modern city in James Joyce’s Dubliners

In James Joyce’s collection of short stories *Dubliners* Dublin becomes a paradigm of all modern cities tormented by paralysis. Dublin, thus, becomes a place for working out the universal human situation.

In Joyce’s *Dubliners* city is viewed as a labyrinth. The motif of an endless journey emerges in the story *Two Gallants*, where two friends wander in the streets. Their journey continues both, at day and night, that referring to circular movement, however, loses its primary implication as the symbol of perfection and relates to imprisonment. Though man is unable to stay alone, he is also displeased staying with other people. Wandering in the city is tiring, (e.g. in an *Encounter* boys do not go to the Pigeon House, though at first it was their goal of the

journey), and reflects not only the quality of a human life but also man's spiritual state, the impact on which the description of environment has.

People's moral decay is demonstrated through naturalistic details, such as dark rooms, putrescent leaves, violet sky, which, taking into consideration the symbol of violet colour, shows the signs of both, townish and heavenly fall. Although in the description of the city the images of light appear ("the sunny side of the street", "the tawny gold of a great bank of clouds") they, however, actualize an opposite meaning and suggests man's inclination to external beauty not concentrating on sense.

Further on, Dublin is viewed being tormented by both paralysis of will and spiritual paralysis. The first encounter with religion is described in *The Sisters*, where the dead priest Flynn becomes a symbol of religious stagnation. Flynn's death is viewed as inevitability, because paralysis is the first sign of approaching death. Flynn's death seems having destroyed visual evidences of paralysis, and thus, it frees people from the acceptance of reality. Father Flynn's sister Eliza views "chalice he broke" as "the beginning of it" (Joyce 1991, p. 7). The usage of semantically empty pronoun "it" depicts Eliza avoiding pronunciation of the word "paralysis", which makes the reader understand that Eliza tries to defuse negative connotations that the concept "paralysis" evokes. The image of a broken chalice, mainly associated with the last supper, also confirms the idea of lost sacredness. The image of the dead priest is found in *Araby* as well, where the former tenant, the priest died in the back room. The place of death (i.e. the back room) symbolises the insignificance of faith which has become as unimportant as back rooms in man's house.

The loss of faith is also evidenced in the *Grace*, where Mr. Kernan refuses to take a candle ("I'll do the retreat business and confession, and... all that business. But... no candles! No, damn it all, I bar the candles!" (Joyce 1991, p. 116)) in his hands though together with his friends he is going "to make a retreat" (ibid., p. 110). This also demonstrates, on the one hand, shallowness of faith since only a detail evokes Mr. Kernan's resistance. On the other hand, this reflects both, man being scared of naturalism and religion as comprising meaningless ceremonies. To add, shocking naturalism in the description of Mrs. Kernan depicts the true relation between man and faith, e.g. "Her faith was bounded by her kitchen, but, if she was put to it, she could believe also in the banshee and in the Holy Ghost" (ibid., p. 106). The mentioned example shows man being not concerned with what to believe in. In *Grace* Father Purdon, whose name becomes a transformation of "pardon", also demonstrates manly attitude towards faith. In his sermon Jesus is presented as a very understanding master, "asking little, forgiving much" (Burgess 1982, 42). God has become an accountant, which implies the loss of notion of God as the Creator and insignificance of his role.

To carry one step further, in the modern city love has been replaced by base passions. In *Two Gallants* Corley makes use of the girl only as a means to get money, and such Corley's act makes the title especially ironic, since despite having lost qualities of a true gentleman Corley remains a "gallant" in the modern city. Moreover, in *A Painful Case* Mr. Duffy leaves the woman he loves, which induces her suicide. Although experts view woman's death as a "painful case" since she went for alcohol drinks, and returning back fell under the

train, Mrs. Duffy finally understands that he was that “alcohol” who killed his beloved woman. From the hermeneutical point of view, the surname Duffy becomes highly significant since the name of alcohol could be derived from Mr. Duffy’s name (Duff + -y= **Duffy**).

Similarly to Poe, Joyce presents man as having lost his identity, e.g. in *Two Gallants* Corley is described as “inherited his father’s frame and gut” (Joyce 1991, p. 30). Corley’s body is static, which signifies a human being as if constructed from several details. The picture of Mrs. Mooney in *The Boarding House* supplements to the notion of man as a tool, since Mrs. Mooney is viewed as a cleaver: “She dealt with moral problems as a cleaver deals with meat” (ibid., p. 39), and this paradigm between meat and moral problems shows the insignificance of morality, as the body is paralleled with soul, which is also evident in *A Mother*, where Miss Devlin eats sweets instead of dreaming about love. In addition to that, Mr. Cunningham in *Grace* resembles Shakespeare, though none of his characteristics might argue his poetic nature, while the most typical representatives of Dublin have already become indefinable, e.g. “resembling a poor clergyman or a poor actor” (ibid., p. 83). In the most stories face is described as “pale”, “white” or grey” with “little eyes, which were veined and raw”, which in its turn suggests both, external and internal sameness.

The inability to believe in God as the Saviour results in the fear of death. In *Clay* Maria, who works in a laundry, visits her relatives and together with children starts playing Hallow Eve games, which, however, become a symbol of fate. Playing the games Maria descends her hand on the saucer with clay, which corresponds to the imagery of death. Hence, the real substance

is not named, which also suggests man being afraid to pronounce the word “death”. Fate is viewed ineluctable since no one takes Maria’s hand from the saucer. Although game suggests illusionary truth, people rely on this game, and lightness is replaced by fear, e.g. “that was no play” (Joyce 1991, p. 68). The song sung by Maria demonstrates fear insofar as no one says to the singer that she has made a mistake and also supplements to the lost past dreams, the reminiscence of which torments human beings.

Common tortures because of trampled national ideals are depicted in *Ivy Day in the Committee Room*. Darkness of an autumn day coincides with spiritual dreariness, and efforts to retain fire in a fireplace seem irrelevant. Since the fire is nursed by the oldest man in the committee room, this might be viewed as an attempt to restore glory of the past, which is, however, impossible because high ideals are betrayed. Parnell is dead, thus, people concentrate on the necessity of material wealth in the reach of which national ideals are betrayed, e.g. “Parnell is dead. Now, here’s the way I look at it. <...> The King’s coming here will mean an influx of money into this country” (Joyce 1991, p. 87). Men in the committee room suddenly remember that today is the anniversary of Parnell’s death but since Parnell is only an icon of the past, they have not thought of any ceremony (Chase 1974, p. 124). The poem cited at the end of the story shows the break between the past and the present, since Parnell and his declared ideals belong to history. As the poem presents that Parnell died betrayed by “modern hypocrites”, “coward hounds” (ibid., p. 89), it identifies the audience, who are listening to the poem, with betrayers. Nevertheless, the listeners do not take the blame upon themselves and

instead remaining silent they applause, thus, choosing the role of spectators.

A means to escape fertile existence is introduced in the last story *The Dead*, where the figure of dead Michael Furey leads Gabriel Conroy to spiritual enlightenment. Gabriel is presented as a man of intellect, while Michael is regarded to be a man of passion. The sentences taken from the letter which Gabriel remembers having written to Gretta early in their courtship define Gabriel suffering from the lack of love, e.g. “Why it is that words like these seem to me so dull and cold?” (Joyce 1991, p. 146). The song ‘The Lass of Aughrim’ that makes Gretta cry introduces a little village in the west, which relates to Gretta’s past that Gabriel wishes to forget. However, at the close of the story Gabriel feels his identity facing changes: he yields his intellectual superiority, continental manners, civilized thinking and admits the necessity to go to the West, e.g. “The time had come for him to set out on his journey westward” (ibid., p. 152). The tone of the sentence reveals Gabriel’s reconciliation with fate. Now he imagines the snow on the cemetery at Oughterard, lying “thickly drifted on the crooked crosses and headstones, on the spears of the little gate, on the barren thorns” (Joyce 1991, p. 152). Due to its quality, snow is associated with illusions since things can be hidden under it. However, in *The Dead* snow unites the living and the dead for it lays both, on graves and men’s coats. In addition to that, Gabriel understands “snow was general all over Ireland” (ibid., p. 152), thus, it belongs to all men that therefore are unified. As critic Richard Ellmann suggests, “the mutuality is that all men feel and lose feeling, all interact, all warrant the sympathy that Gabriel now extends to Furey,

to Furey, to Gretta, to himself, even to old Aunt Julia” (Ellmann 1977, p. 27).

To sum up, though all stories in *Dubliners* define city as suffering from moral decay and stagnation, a ray of hope is also introduced. At the same time shocking naturalism encourages the reader to question his own morality.

Conclusions

The analysis concentrating upon linguistic structures of the texts as being of primary importance reveals several models of a city image. It allows for the following conclusions to be drawn:

In Edward Albee’s play *Who’s Afraid of Virginia Woolf?* language serves as a means of existential cognition. Semantically empty questions allude to meaninglessness of a human life and communication understood as necessity. Due to man’s inability to master his own life, he has turned into an animal, which is expressed through *paradigmatic relations*. A human being’s passiveness also appeals to man as having lost his *being-in-itself*. Prevailing dialogues, however, *actualize* an opposite meaning since they designate nothing more than existential fear to stay in silence and spiritual disjuncture. The absence of linguistic experience (e.g. cliché, semantically empty phrases) also supplements to the image of society as being unable to rise above their traditional *habitat*, which in its turn denies the possibility of global thinking and understanding. Linguistic superiority is implemented as a means to break ties with illusionary existence.

Thomas Stearns Eliot in his poem *The Waste Land* applies both, biblical and naturalistic image of desert. The image of the city as desert is revealed through *paradigmatic relations*, thus, trials in the

desert told in the Bible allude to trials and temptations a human being experiences in the modern city. Semantic meaning of naturalistic details (e.g. dry land, dried tubers, lack of water) acquire hermeneutical significance and serves as the *pledge* since they not only define infertility of the desert but also spiritual stagnation of man living in the modern society. The fate of humanity and cultural fall are expressed through transformed historical and mythological figures, places and events, serving as *the past horizon*. Thomas Stearns Eliot reveals the image of the contemporary city through cultural knowledge of the image of Carthage, though contrary to Albee, Eliot alludes not to general cultural background but to a particular literary work, i.e., St. Augustine's *Confessions* where Augustine finds the city being plunged in sinful love. Thus, both, biblical and cultural knowledge play a role of *the past horizon* in the process of understanding. Since language provides the condition of further mediation, the image of the city of Carthage is supplemented with the image of the city of Smyrna which also refers to prevailing sinful love. A paradigm between "unreal" London and the cities of Jerusalem, Athens, Alexandria, and Vienna demonstrates all those cities to be unreal, which in its turn implies that tendencies of fall are observed in both, the modern and ancient cities.

In Edgar Allan Poe's short story "The Man of the Crowd" city is compared to a prison. Language used to describe the wanderer's rush denies the *prejudice* that loneliness is preferred. In the description of the city life adjectives concentrating on the quality of light acquire a meaning outside their form since light no longer denotes naturalness but rather artificiality. The supernatural appearance of the old man is

revealed through *the fusion of horizons*, in which features of Retzsch's painting serves as *the past horizon*. The city culture is understood as a destructive power, the main result of which is alienation. Paradigmatic sentence structure relate crowd to the sea, which relate crowd as water to a force uncontrolled by a human agency. Synonymic scale shows the city being desert, though the notion of the biblical desert has been transformed since man is unable to resist temptations generally experienced in the biblical desert. The absence of divine order results in the image of the city as the Hell. The lack of linguistic activity demonstrates man's wish to gain new knowledge of the world being impossible.

In James Joyce's short story collection *Dubliners* the image of the city is indistinguishable from human beings' external and internal state. Language is a key that leads to experience of Dublin as a labyrinth. Linguistic expressive means demonstrate the city not only as a containable urban space but also man's spiritual projection. Both, semantic structure and phonetic features of language refer to lost morality and man's opportunism. Semantically empty words define a human being fear of the word "paralysis". From the hermeneutical point of view, naturalistic details serving as a means of *immediate understanding* intensify a sensation of decline. Joyce implements shocking naturalism that makes the reader deny *prejudices* and come across the truth. Moreover, the analysis fulfilled from Gadamer's philosophical perspective proves that even though language is understood as the main provision to understand the text an interpreter cannot understand a work of literature as such if he is only concerned with language form, but on the other hand, he will not understand what a literary

work is saying if the text does not provide a familiar linguistic form. Thus, in the hermeneutical experience language, i.e. its

form and content are inseparable and they help to convey a world that differs from the interpreter's own world.

References

- ALBEE, E., 1989. *Who's Afraid of Virginia Woolf?* London: Penguin Books.
- BURGESS, A., 1982. *Here Comes Everybody. An Introduction to James Joyce for the Ordinary Reader.* Great Britain: The Guernsey Press.
- CHASE, W. M., 1974. *Joyce: A Collection of Critical Essays.* New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- CIRLOT, J. E., 1995. *A Dictionary of Symbols.* London: Routledge.
- DOSTAL, R. J., 2002. *The Cambridge Companion to Gadamer.* USA: Cambridge University Press.
- ELIOT, T. S., 1973. *Selected Poems.* London: Faber.
- ELLMANN, R., 1977. *The Consciousness of Joyce.* London: Faber
- GADAMER, H. G., 1975. *Truth and Method.* New York: The Seabury Press.
- GADAMER, H. G., 1977. *Philosophical Hermeneutics.* Berkeley: University of California Press.
- GALLOWAY, Sh., 1993. *When love hurts.* In <http://www.cyberpat.com/shirlsite/essays/whosaf.html> [Accessed 16 03 2010].
- HIGHMORE, B., 2005. *Cityscapes: Cultural Readings in the Material and Symbolic City.* Great Britain: Palgrave Macmillan.
- JOYCE, J., 1991. *Dubliners.* New York: Dover.
- MCFARLANE J., BRADBURY, M., 1978. *Pelican Guides to European Literature. Modernism (1890–1930).* London: Penguin Books.
- NORTON, R., 2008. *Folklore and Myth in Edward Albee's 'Who's Afraid of Virginia Woolf', Gay History and Literature.* In <http://riectornorton.co.uk/albee.htm> [Accessed 18 03 2010].
- POE, E. A., 1998. *Selected Tales Edited with an Introduction and Notes by David Van Leer.* United States of America: Oxford University Press.
- SWIRSKI, P., 2007. *Of Literature and Knowledge: Explorations in Narrative Thought Experiments, Evolution, and Game Theory.* New York, Routledge, Taylor&Francis Group.
- The Bible.* Available from: <http://bible.com/> and <http://www.bartleby.com/108/> [Accessed 19 03 2010].

Loreta Ulvydienė, Giedrė Drėgvaitė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: filologija, literatūra, semiotika, hermeneutika

KALBINĖ PATIRTIS KAIP MIESTO
PAŽINIMO PRIELAIDA LITERATŪROJE

Santrauka

Straipsnyje analizuojamas miesto įvaizdis kaip žmogaus dvasinės būsenos atspindys. Pasirinktų kūrinių analizei taikomas Hanso Georgo Gadamerio suformuluotas hermeneutinis teksto analizės

Loreta Ulvydienė, Giedrė Drėgvaitė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: filologia, literatura, semiotyka, hermeneutyka

DOŚWIADCZENIE JĘZYKOWE JAKO
SPOSÓB POZNANIA MIASTA W LITERATURZE

Streszczenie

W artykule przedstawiono analizę obrazu miasta jako odbicia stanu duchowego człowieka. Do analizy wybranych utworów zastosowano metodę

metodas, kuriuo siekiama atskleisti teksto kalbinių struktūrų reikšmę teksto suvokimo procese. Didelis dėmesys skiriamas Kartaginos miesto įvaizdžio hermeneutinei analizei Edwardo Albee'io pjesėje „Kas bijo Virdžinijos Vulf?“ ir Thomaso Stearnso Elioto poemoje „Bevaisė žemė“. Taip pat siekiama iširti miesto įtaką dvasinei žmogaus būsenai Edgardo Allaino Poe apsakyme „Minios žmogus“ bei Jameso Joyce'o apsakymų rinkinyje „Dubliniečiai“. Straipsnyje stengiamasi atskleisti gyvosios ir negyvosios miesto kultūrų sąveiką.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad miesto vaizdinys atskleidžia moralinę žmonijos nuosmukį ir vertybių kaitą. Miestas tampa dvasiniu asmenybės kalėjimu. Daugeliu nagrinėtų atvejų išsivadavimas siejamas su tikrovės pajauta nugalėjus beprasmę egzistencijoje įkalinančias iliuzijas, su religija ir dvasiniu nušvitimu.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: aktualizacija, hermeneutinis, kalbinė išraiška, horizontų susiliejinimas, istorinė egzistencija, egzistencinis pažinimas, tiesioginis supratimas, kultūrinė atmintis, miestas, dykuma, pasmerkimas, urbanistinė erdvė, išankstinė nuomonė.

hermeneutyczną, opracowaną przez Hansa Georga Gadamera, za pomocą której można określić znaczenie struktur językowych w procesie rozumienia tekstu. Wiele uwagi poświęcono hermeneutycznej analizie obrazu Kartaginy w sztuce Edwarda Albee „Kto się boi Wirginii Woolf?“ oraz w poemacie Thomasa Stearnsa Eliota „Ziemia jałowa“. Starano się również ustalić, jaki wpływ wywiera miasto na stan duchowy człowiek w noweli Edgara Allana Poe „Człowiek tłumy“ oraz w zbiorze opowiadań Jamesa Joyce'a „Dublińczycy“, jak też ukazać zależności między żywą a nieżywą kulturą miasta.

Uogólniając wyniki przeprowadzonego badania, można twierdzić, że obraz miasta ukazuje moralny upadek ludzkości i zmianę systemu wartości. Miasto staje się duchowym więzieniem osoby. W wielu wypadkach wyzwolenie wiąże się z poczuciem rzeczywistości, przezwyciężeniem złudzeń tkwiących w bezsensownej egzystencji, z religią i duchowym oświeceniem.

SŁOWA KLUCZOWE: aktualizacja (przejście z bytu potencjalnego w byt rzeczywisty, z subsystencji w egzystencję), hermeneutyczny, ekspresja językowa, *habitat* (otaczający świat), zlewianie się horyzontów, egzystencja historyczna, poznanie egzystencjalne, rozumienie bezpośrednie, pamięć kulturowa, miasto, pustynia, potępienie, przestrzeń urbanistyczna, uprzedzenie.

Gauta 2011 02 15

Priimta publikuoti 2011 07 11

Сауле Алтыбаева

*Национальная академия наук Республики Казахстан
Отделение общественных и гуманитарных наук
пр. Достык 13, к. 216, 050010 Алматы, Республика Казахстан
Тел.: +7 701 343 57 35
E-mail: asm2007@mail.ru*

Область научных интересов автора: теория и история мифологизма, неомифологизм, многоплановость, межвидовые связи литературы с другими видами искусства, дискурс, постмодернизм, полифония, интертекст

НЕОМИФОЛОГИЗМ СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ПРОЗЫ: ПОЛИКУЛЬТУРАЛЬНЫЙ ДИСКУРС И ПОИСК ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматривается проблема неомифологизма современной казахской прозы как одной из основных тенденций ее развития. Неомифологизм предполагает использование как традиционных архетипов, архетипных комплексов и универсальных мифологем, так и создание собственной оригинальной мифосхемы, авторских мифологем. Наиболее ярко стремление к новому прочтению традиционных и созданию авторских мифологем, построению важных в концептуальном плане мотивных и образных рядов проявляют произведения казахских постмодернистов (Д. Накипов, А. Жаксылыков, Х. Адибаев), смело и художественно успешно применяющих мировые (апокалипсис, древо жизни и другие) и создающие оригинальные авторские мифологемы. Симвоико-мифологический план произведения, обогащая поэтику произведения новыми приемами образности и стилистики, раскрывает его глубинные смыслы. Поликультуральный дискурс последовательно реализуется также введением интертекста (прямые и скрытые аллюзии, реминисценции к мировым источникам, цитации). Богатый арсенал образности и символики неомифологизма значительно расширяет художественные перспективы современной казахской прозы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: художественный метод, неомифологизм, авторский неомифологизм, мифологема, «мифологические цепочки», хронотоп, поликультуральный дискурс.

Современная казахская проза представляет собой своеобразную диалоговую площадку различных методов и направлений: реализм, модернизм, постмодернизм, неомифологизм, элементы документалистской («литература факта») и натуралистической эстетики, «литературной провокации», экфрасиса и других. При этом художественные новации

реализуются как на содержательном, так и на «формальном» уровнях. Так, первый уровень ярко проявляется в постановке и решении новой тематики, в которой преобладает философско-онтологическая проблематика, а второй – в области поэтики произведения, через взаимосвязанные концепты многоплановости, неомифологизма, жанрово-стилевого и

методологического синкретизма, гиперинтертекстуальности, выступающие, на наш взгляд, в качестве основных тенденций развития казахской прозы конца XX и начала XXI веков. Данные тенденции ярко и выпукло проявляются в произведениях разных жанров, стилей, что обуславливает их дальнейшую художественно-эстетическую перспективу.

Особое место в комплексе новых трендов казахской литературы занимает *неомифологизм*, предполагающий в современном искусстве, как правило, две, часто взаимосвязанные и взаимозависимые, тенденции:

- 1) использование традиционных архетипов, архетипных комплексов (мифов, сказаний, легенд, притч) и универсальных мифологем;
- 2) создание собственной оригинальной мифосхемы с соответствующими атрибуциями, образами, мотивами.

Традиционные мифы предоставляют писателю неограниченные возможности для выражения т. н. «исторического синхронизма», создания ментально-эмоциональных мостов между эпохами, народами с выходом на трансцендентные обобщения философско-онтологического порядка. Казахские авторы не ограничиваются рамками национальных и/или региональных предпочтений. Они органично и эстетически оправданно вводят в ткань своих произведений как универсальные мифы первобытной эпохи, христианские, античные мифы, так и национальные образы-символы, восточные дастаны, киссы.

Выявление и осмысление второй обозначенной тенденции позволяет говорить об авторском неомифологизме как продуктивном направлении в казах-

ской прозе последних лет, для которого в эстетико-методологическом аспекте характерны:

- отсутствие тесной привязанности к первоисточнику, вольная, в самом широком понимании, его трактовка;
- создание собственных мифологем, лишенных либо, напротив, наделенных яркой национальной харизмой;
- соотнесенность в приблизительном понимании с мировыми источниками (культурными, религиозно-культурными, литературными и т. д.);
- формотворчество, сопровождающееся синтаксической и стилистической раскрепощенностью, «какофонией» (Е. Г. Эткинд), лингво-культурологическими экспериментами со звуками и звукосочетаниями.

В орбиту современной казахской литературы вовлечены яркие представители *nouvelle-vague* (фр.) – «новой волны» интеллектуальной прозы: Аскар Егеубай, Дидар Амантай, Аслан Жаксылыков, Айгуль Кемелбаева, Дюсенбек Накипов и другие. Опираясь на богатую национальную и мировую традицию, они открывают и успешно осваивают новые дискурсионные¹ и эстетико-мировоззренческие парадигмы, синтезируя в своих произведениях различные методы, средства, приемы художественной вы-

¹ Для новой казахской интеллектуальной прозы актуальна проблема *дискурса*, под которым мы понимаем «сложное коммуникативное явление, включающее, кроме текста, еще и экстралингвистический фактор (знания о мире, мнения, установки, цели адресата), необходимые для понимания текста» (Можейко 1999, с. 8).

разительности. При этом наблюдаются сложные и неоднозначные, дискуссионные (например, «литературная провокация» у Дюсенбека Накипова, экфрастические элементы у Мухтара Магауина) вариации стиля, жанра, эксперименты с пространством/временем, сюжетом.

Эстетико-мировоззренческие задачи нового прочтения и переосмысления традиционных мифологических мотивов, сюжетов, объективно детерминируют обращение казахских авторов к культурному, в том числе эпическому, наследию. Художественное воссоздание и своеобразная презентация широкой аудитории древнего тюркского монументального искусства (М. Магауин), казахской исполнительской музыкальной традиции (Т. Асемкулов), первого тюркоязычного раннесредневекового трактата «Құтадғұ білік» («Благодатное знание») Жусупа Баласағуна² (А. Егеубай), мифической истории прародителя тюрков – хана Алаши (Д. Амантай) «являют в конкретном контексте различную глубину интерпретации, разную степень многослойности иносказания, «бриколажа», но несомненно связаны с древней исконной фольклорно-мифологической культурой» (Нурланова 1987, с. 146). Панорамная, масштабная форма, многоплановая природа произведений указанных авторов позволяет «вывести» их, вне зависимости от жанра, на качественно иной, более емкий, уровень обобщений: философско-нравственных, этико-мировоззренческих, национально-культурных.

Качество четкой неомифологической доминанты репрезентируют, как

правило, произведения, написанные в явном или скрытом модернистско-постмодернистском ключе, со свойственным этим методам жанрово-стилевым синкретизмом, обращением к национальным и инонациональным символично-мифологическим конструкциям. Это – роман «Жармақ» («Двойник») и повесть «Қыпшақ аруы» («Кыпчакская красавица») М. Магауина, роман интенций «Круг пепла» Д. Накипова, роман «Түнгі жарық» («Свет в ночи». – пер. А. С.) Д. Амантая, роман-эссе «Жүсіп Баласағұн» А. Егеубая, трилогия «Сны окаянных» А. Жаксылыкова, роман-откровение «Созвездия близнецов» Х. Адипбаева.

Вместе с тем и такие крупные писатели-реалисты, как Абдижамил Нурпеисов, также широко используют неисчерпаемые возможности мифа, символа, иносказания. Символично-аллегорический план известной дилогии «Последний долг» последовательно формируется введением выморочных, тяжелых снов главного героя Жадигера, в которых фантастическая ирреальность становится реальностью. Сквозным сном-мифологемой трилогии является сон о Кок-Огузе (Сивый вол – пер. Г. Бельгера, А. Кима): «Неведомо почему, тебе в последнее время стал часто сниться ненасытный водохлеб Кок-Огуз, о котором ты слышал в детстве от стариков, выпивший до дна все Аральское море, безобразно раздувшийся, огромный. Едва вмещаюсь меж небом и землей, он, по-воловы вразвалку, тяжело отдуваясь и постанывая, двинулся к перевалу и удалился в степь» (Нурпеисов 2006, с. 55–56).

Сны героя о грозном Сивом Воле не статичны: «И гигантский Кок-Огуз, прежде появившийся из-за выжженных

² Юсуфа Баласағунского (Кляшторный и др. 1992, с. 160)

холмов, *теперь* почему-то спускался с западного небосклона. Спускался тяжелой трусцой, выходя прямо из густоты зловещей черной тучи, свесил чудовищное рыло чуть ли не до самого моря... Сивый вол неукротимо неся под гулким жестяным небосводом, оглушал мир гремящим эхом *чугунноскокающих копыт*, все ближе и ближе к морю... Жестяной звон и грохот, отраженный небом, раскатывался *всесветным* данг-гурр, данг-гурр...» (Курсив в цитатах мой. – С. А.) (Нурпеисов 2006, с. 271). Здесь мифическое чудовище Кок-Огуз приобретает символику образа-аллегии приближающегося конца света, близкой гибели моря и связанного с ним человека. Так, данная авторская мифологема «Кок-Огуз» тесно коррелируется с мировой библейской мифологемой «Апокалипсис».

Вопросы выбора, интерпретации и введения в текст той или иной системы образов (национальных, инонациональных, сакральных, культурных и иных) соприкасаются с фундаментальными проблемами формирования мифологического метода в литературе. В мифопоэтическую систему современной казахской прозы могут быть втянуты одновременно нескольких культурно-эстетических ареалов и пластов:

- символично-мифологическая традиция;
- стилизованные сакральные контексты;
- культурные контексты (мировая и национальная письменная интерпретация).

Особое место в этой системе занимает мир пратюркских символов. Немеркнущие образы горы Уч-Сумер на Алтае, праматери Умай, Коркута-ата, Асана-

кайгы, Кюль-Тегина и многие другие, идущие из глубины веков, составляют неотъемлемую часть казахского художественного космоса. В этом же ряду – наделенные глубоким философско-символическим смыслом, раскрывающие целые пласты национального сознания и истории, образы коня Кулагера у Сакена Жунусова, домбры у Абиша Кекильбаева, Арала у Абдижамила Нурпеисова, легендарного города Отрара у Хасена Адипбаева. Эти национальные образы мира, нацеленные, с одной стороны, на раскрытие сложных взаимосвязей человека, мира, природы, а с другой – подтверждающие яркую этносамобытность казахской литературы.

Тюркские образы-символы с их сложной семантикой восходят к архетипам сознания древнего и раннесредневекового тюркского общества. Тюркские мифологемы выражают глубинную суть верований, древней философии, эстетики, этики, права тюрков. Таков, например, образ вселенского божества Тенгри, который, выступая мировоззренческим ядром тенгрианства (тенгризма), «распространен во всех ареалах кочевых народов»; «это инобытие бытия» (Ак-Атай 1998, с. 97, 99).

С образами тюркского происхождения тесно соприкасаются базовые концепты мифопоэтики повести «**Қыпшақ аруы**»³ («Кыпчакская красавица». – пер. С. А.) **Мухтара Магауина** (Жулдыз 2005, № 1): «вода», «конь», «свет», «огонь», «степь» и другие, а также авторская ми-

³ Более детально новейшая казахская проза (более 30 произведений) рассмотрена в нашей монографии «Казахская проза периода независимости: традиция, новаторство, перспективы» (Алтыбаева 2009).

фема – балбал⁴ Кыпчакской красавицы Айсулу бегим⁵, точнее, балбалы тюрков-супругов, живших (по повести) почти 10 веков назад.

Данные мифологемы образуют своеобразные мифологические цепочки, возникающие на семантическом уровне и переходящие затем в образный, композиционный и онтологический ряды («мифологический бриколаж» по К. Леви-Строссу). Например: *Кыпчакская красавица* → *красота* → *материнство* → *мудрость* → *единение нации*. В свою очередь мифологические цепочки объективно выстраивают специфический мифологический хронотоп, в котором мифическое время и пространство обладают способностью растягиваться/сужаться, резко меняя оптику и «декорации» повествования. Воссозданные воображением автора мистико-мифические образы Кыпчакской красавицы и ее возлюбленного Саржана имеют четкую проекцию в прапрошлое казахского народа, его настоящее (конкретно-историческое время действия хикаята) и возможное будущее.

В центре повествования – судьба талантливого художника Саржана Кобекова, нашего современника, жившего и мистически исчезнувшего, вначале превратившись в древнее каменное изваяние. Особая национально-культурная концептосфера произведения позволяет выявить и исследовать глубокие философско-онтологические проблемы самоидентификации казахского народа, а также гносеологические вопросы познания мира, космоса национальной

истории и искусства. Национальный образ Кыпчакской красавицы, древнее искусство наделяются мистическим свойством преображения героя, для которого этот образ стал своеобразной Музой, вернувшей его к жизни. Прием мистификации, постмодернистской «игры с каноном», который здесь использует М. Магауин, будет блестяще развит им в романе «Жармак».

Своеобразно представлен в повести классический мотив превращения. Достаточно вспомнить кафкианский мотив превращения в одноименном романе. Однако М. Магауин перерабатывает этот мотив в национально-культурном ключе. Герой (Саржан) превращается в каменный балбал древнего скульптора, жившего много веков назад. Но этот балбал – не мертвый камень, а живое, одушевленное существо. Превращению и последующему мистико-фантастическому перемещению балбалов во времени и пространстве предшествует многомесячная работа художника по воссозданию первоначального облика обеих скульптур – мужчины и женщины.

В эпилоге повести автор с большой эмоциональной силой пишет о первоочередной важности сохранения культурного наследия казахского народа, духовной преемственности поколений. В философско-онтологическом и мировоззренческом контексте мифический образ Кыпчакской красавицы остается, по мысли писателя, живым символом единения всего казахского народа.

Интересный ракурс трансформации традиционных мировых мифологем презентует трилогия «Сны окаянных» **Аслана Жаксылыкова** (Жаксылыков 2005). *Ключевая мифологема-концепт «сон»*, повышая синестезионные воз-

⁴ Балбал – древнетюркское каменное изваяние.

⁵ Бегім – ист. бегим (женский титул в средневековых тюркско-монгольских ханствах).

возможности всей трилогии, выявляет постмодернистскую направленность ее образно-стилистической структуры. Данная мифологема инициирует и реализует ряд отрицательно заряженных мотивов, образующих мотивные ряды: *сны* → *одиночество* → *несчастье* → *тоска* → *печаль* → *прощание* → *страх* → *отчуждение* → *забвение*. «Сны окаянных» – это беспокойные, несчастливые сны одиноких, отверженных героев. Каждый мотив (или все вкуче) может лечь в основу их жизненной истории-трагедии. Так, Жан – герой-одиночка – видит сны, в которых переживает ужас, горечь, бескрайнее одиночество, те же чувства, что он переживает и в реальной жизни. Малыш-утенок, невинная жертва ядерного полигона, видит беспокойные сны покинутого, одинокого, обреченного ребенка.

Мифологема «сон» также стыкуется с мифологемой «вода» как прасимволом первоэданного состояния, потока жизни. Так появляется и реализуется новая авторская двойная мифологема «сон-вода», где сон получает коннотацию символа жизни, символа потока жизни: *сны* → *сны-ливни* → *сны-стихии* → *молниеносные сны* → *сны-водопады* (со значением множественности/краткости/длительности явления). «Поток сознания» (stream of consciousness) опредмечивается в стремительных, «ливневых» снах героя, вмещающих в себя всю его жизнь.

Вынесенная в название трилогии мифологема «сон» расширяется до обобщения и в то же время конкретизируется в понятие «сны окаянных». Традиционная в мировой, в том числе казахской, она выступает неисчерпаемым в художественно-эстетическом плане многомерным

ресурсом символично-мифологического мышления. Семантико-стилистическая сцепка «сон – пробуждение» обнаруживает скрытые интертекстуальные связи трилогии А. Жаксылыкова с мировым культурным архетипом – романом «Пробуждение Финнегана» Д. Джойса, все действие которого проходит в призрачной, сумрачной обстановке долгого сна.

Для казахской традиции значение сна как некоей скрытой истины велико. Еще в XI веке выдающийся тюркский просветитель-поэт Жусуп Баласагун в своем знаменитом трактате «Кутадгу билик» (1069–1070 гг.) писал, что «сны – великое таинство, и те, кто может их верно истолковывать, – отмеченные особым талантом люди» (Баласағұн 2006).

Сновидения в творчестве казахских писателей *nouvelle-vague* приобретают, помимо традиционных художественных функций (провидения, «информационно-провидческого истолкования», предупреждения), *метафизические функции* (сон как явь, явь как сон). Сновидение часто становится параллельным художественным миром, «дополнительной» действительностью, формирующей отдельный символично-онтологический план произведения. Данный мир, «конкурируя» с реальным (социально-историческим, бытийным) планом произведения, реализует его иные (ирреальные) важнейшие ценностно-мировоззренческие смыслы. Подобная трансформация известного принципа дуализма «сон-явь» ярко проявляется в вышеназванной трилогии А. Жаксылыкова.

Герои-дети заброшенного ядерного полигона и их Учитель-идеолог, «Старый и вечно одинокий», составляют своеобразный «реестр» (культурная мифологема) вещей, явлений, событий, всего, что

они видят и о чем слышат. Это то, что, по их мнению, должно противостоять всеобщему Хаосу. Отмеченный «реестр» относится, в русле постмодернистской эстетики, к концептуально нагруженным художественным атрибутам трилогии. Для большей убедительности, осязаемости царящего Хаоса писатель вводит целую «галерею» звериных масок, безымянных страшилищ, углубляющих ощущение надвигающейся вселенской катастрофы.

Номадическая по целевой направленности (незаметные этнографические и исторические детали, имена персонажей содержат «подсказку» о том, что действие разворачивается в казахской степи в недавнем прошлом) *мифологема «степь»* наиболее четко проявляется через авторскую вставку-притчу о Золотом веке Джугары. Джугара – это и есть Степь – вольница, Степь – праматерь всего сущего дляномада. Автор вводит собственную философскую притчу о «Золотом веке Джугары» и его упадке.

Этот «знак-заместитель» определяет весь вектор большого, практически ничем не ограниченного, степного пространства. Степь ассоциируется с казахской степной вольницей, издревле присущей кочевым народам. Одно- временно степь – это и специфичная «степная цивилизация» со своими законами движения жизни, пониманием цикличности исторического времени, миро- и жизнеустройства. Степь – смысл и содержание гармоничного микро- и макрокосма номадов⁶. Концепт «степь»

дан в романе в развитии, он не оторван от глубоких общественных изменений, в том числе неоправданной ломки древних мудрых устоев.

Приход коммунистов, создание коммун, колхозов, бессмысленное истребление животных (здесь – ослов), обобществление хозяйств, испытания ядерного оружия не могло не повлиять негативно на казахскую степь, где человек искони являлся частью природы. В подтексте *возникает символично-мифическая антитеза*: «степи как гармонии, миру» противостоит дикий, необузданный, рукотворный хаос «застегнутых наглухо до горла взглядов» (Жаксылыков 2005). *Сталкиваются две идеологии мироустройства*: одна – цельная, созидающая, гармоничная, другая – разрушающая, абсурдная, антигуманная, жестокая, *противоестественная*. В последней заложены механизмы самоуничтожения, что и произошло спустя некоторое время.

В описании тотальной трагедии Степи писатель смог избежать банального, упрощенного описания. Писатель вводит мифологический план в причинно-следственной связи с реальной, конкретно- исторической проблематикой (например, испытаниями на ядерном полигоне) и расширяет ареал его распространения до всей Степи и мира. Мифологическое пространство то сужается до детального представления жилищ и миростроительства ужасающих воображение, мысля-

⁶ Общевропейск. *nomad* – кочевник. В «Трактате о номадологии» Делез и Гваттари пытались теоретически сформулировать идею какого-либо сообщества, противостоящего власти Государства, и нашли его в племенах кочевников – номадах, ко-

торые смогли создать «машину войны», способную сокрушить конкретные государства, целые империи. Как известно из истории, германские кочевые племена вместе с гуннами сокрушили Римскую империю; монгольские кочевники захватили Китайскую империю, государства Средней Азии, Русь. – Прим. ред.

щих крыс-мутантов, то расширяется до планетарных масштабов.

Мифологема «степь» ложится также в основу параллельного мотивного ряда, связанного с мифологемой «демоническое»: «степь» → «хаос» → «ночь» → «звери» → «страх» → «ужас» → «кошмар» → «смерть»: «В ночные кошмары степняков демонами тьмы, жезтырнаками, возвращалось недавнее прошлое, когда в степи еще не было электрического света, железной дороги, телеграфа, когда сознание людей питалось *дедовскими сказками и мифами*, вполне допуская существование птицы Семиург и одноглазого великана» (Жаксылыков 2005, с. 135). Картины экологической катастрофы даны через «двойное» видение: ретроспективно – через воспоминания уже взрослого человека, случайно попавшего в родные края, и прямо – через непосредственное, наивное, чуткое восприятие мальчика, оглушенного и замороженного мистикой и таинством природы: «В *ухании и гугукании сов и филинов* мальчик, ощущая особую глубину и таинственность *ночи*, ее странное и *запредельное*, недоступное человеческому взору *очарование*, ее *грозную хмурую красоту*, основанную на *единстве жизни и смерти, добра и зла*» (Жаксылыков 2005, с. 137).

Полифонический образ Степи-матери, Степи-истока, Степи-прародительницы многофункционален и неисчерпаем в художественно-эстетическом понимании. В нем находили вдохновение художники на протяжении нескольких тысячелетий, начиная от безымянных древних тюркских скульпторов, казахских жырау⁷ до современности. Можно

отметить несколько основных значений данного образа:

- Степь персонифицируется (Степь как прародительница всего сущего);
- пространство Степи расширяется (Степь окружает человека везде);
- Степь постоянно соотносится с не-степной действительностью (даже в бетонных джунглях города иногда доносится терпкий запах степных трав).

Данный образ-символ имеет глубокий философско-исторический, символический и культурологический смысл. Он коррелирует с мотивом восстановления потерянных историко-генетических и духовных связей современного человека со своими корнями. Поиск ответов на «вечные» вопросы: «что есть человек» в современном катастрофическом мире; «кто я – «былинка на ветру», «ковьель под копытами Истории» или часть огромного тысячелетнего мира Великой Степи, «степной цивилизации» со своими уникальными экономикой, правом, знанием в самом широком смысле? – в глубине содержания многих современных казахских романов.

Мифологема «степь» по своему основополагающему смыслу и функциональному наполнению сродни европейскому концепту Древа жизни (скандинавский миф об исполинском ясене Иггдрасиль), в тюркской традиции – это байтерек (казахский миф), мировое дерево как центр мира (башкирский миф). Образ Степи, традиционный не только для казахской литературы, но и многих других национальных культур, представляет собой

⁷ Жырау – певцы-импровизаторы. Замечатель-

ное явление казахской культуры XVIII в. – Прим. ред.

каркас «Степного знания» – «изустного знания насельников Степи, где номадический гнозис переплетен с культурой оседлых народов и потому часто представлен письменными образцами» (Кодар 1998, с. 57).

В новом времени Степное знание в виде поэзии жырау, мифов, легенд, сказаний, дастанов⁸, преданий и иных видов древней духовной коммуникации кочевников, трансформируясь, переходит в письменную профессиональную литературу (романы «Жүсіп Баласағұн» А. Егеубая, «Талтүс» («Полдень») Т. Асемкулова). В данных романах с новых позиций представлено богатое нематериальное культурное наследие казахского народа, что имеет большое значение для восстановления и развития его преемственных духовных ориентиров. В контексте же перманентного процесса становления своей национально-культурной идентичности, качественно новой толерантной культурной парадигмы факторы наследования значительно расширяют коммуникативные возможности национальной литературы и искусства.

В другом постмодернистском произведении – романе интенций «Круг пепла» Дюсенбека Накипова (Накипов 2005) мы находим мифологемы, связанные с оригинальными авторскими фантастико-аллегорическими образами – «мятежных поэтов-иккарахов», «самионов-оносамов», ужасного «Осьмихор-

ра», мудрого «великого вождя – Арухха, вождя диких мустангов».

Двойная авторская мифологема «Хаос и упорядоченный Космос» формирует ряд важных для понимания концепции произведения «интенционных» мотивов и образов: танец как энергия жизни, природные циклы рождения, жизни и смерти, любовь и ненависть и другие. Выделенные компоненты данной антагонистичной мифологемы (Хаос ↔ упорядоченный Космос), как две стороны одной медали, отражают противоречивый дуализм мировосприятия как мифического персонажа (Рауль, Арухх), так и современного городского жителя (Гевра, Балерина, Мастер).

Авторская концептообразующая мифологема «Круг пепла» четко стыкуется по «космической» составляющей ее семантики с другой введенной мифологемой «круг предстояния»: «... Теперь те четверо (избранных. – А. С.) стояли на прямой оси меж двумя планетами-близняшками-сестренками, если говорить по-земному. Это место называлось «круг предстояния» и как долго им надлежало сие предстояние во времени, ни один из них не знал. Каждый из них пришел сюда в свой черед, исполнив земную миссию, неся глас и истину Единого, но никто пред глаза Его не был призван. Единый безмолствовал /.../» (Накипов 2005, с. 91). Данные базовые мифологемы романа продуцируют мотивные ряды жизни, действий, чувств практически всех персонажей: мифических, фантастических и вполне реалистичных, словно вырванных из городской тематики, образов. «Круг пепла», несмотря на четко проявляемую сниженную семантику (пепел былой страсти, пепел былой любви и т. д.), синестезийно продуцирует и поло-

⁸ Дастан, фарси, эпический жанр. Распространен на Ближнем и Среднем Востоке, в Средней и Юго-Восточной Азии. Бытует в двух видах: как народное творчество (в жанре сказания), в котором преобладают героические темы в поэтической форме, и литературная обработка сказочных сюжетов, легенд и преданий на романтические и героико-фантастические темы преимущественно в прозе.

жительный дискурс: на месте душевной боли остается круг пепла, объединивший две одинокие родственные души Балерины и Гевры.

Традиционная номадическая мифологема «конь» у Д. Накипова, в соответствии с избранной им стратегией представления существующей параллельно с земной, мистической ирреальности, трансформируется в развитие чувственных фантастических образов «Гиги!» (транскрипция по тексту романа. – А. С.): «О, Гиги! были великолепны, от них веяло силой и волей, ни один, даже самый крупный олень не обладал такой мощью и статью, а глаза их были умны и прекрасны, как у Е-во!, и гривы их развевались на ветру или стекали золотым водопадом по шеям высоким, но главное – бег! /.../ Весь мир самионов, вместе взятый, был один солнечный Гиг! (конь!) или много гиги! (кони!) /.../ и появился смысл жить и мечтать. /.../ и вождь Арухх зубами скрежещет и шепчет себе заклинание-молитву: – Оседлаю тебя я, брат мой великий Гиги! Подожди» (Накипов 2005, с. 83–84). Так, писатель своеобразно представляет важнейшее событие цивилизационного развития человечества – одомашнивание коня. Данная мифологема продуцирует развитие мотивного ряда: Гиги! → сила → бег → свобода (воля) → независимость.

Мифологема «сон», показывающая большую востребованность и частотность обращения современных казахских авторов, в романе Д. Накипова связывает главных героев Гевру и Балерину. Сон Гевры часто переходит в глубокий обморок, состояние экзистенциальных переходов, «театр воображения, с божественными эманациями Балерины» (Накипов 2005, с. 94).

В романе-откровении «Созвездия близнецов» (Адибаев 2004) **Хасена Адибаева** разветвленный и разнополярный интертекст реализуется через поликультуральную направленность авторских и традиционных мифологем, символов, образов, что детерминирует специфику *фрагментного повествования*, мифологемы «мир как симфония» (Милюгина 2009). Роман структурирован как текст-код. Подобная техника, по всей вероятности, используется автором в целях создания эстетического впечатления расщепленного, разорванного и одновременно сконцентрированного (вокруг основной идеи – *универсальности и всеобъемлемости Закона Абсолюта*) мира, единства хаоса и гармонии как двух сторон Вселенной, души человека, жизни и смерти (маска двуликого Януса). Читателю предлагается участвовать в декодировании смыслов произведения, учитывая при этом мнение самого писателя. Мы находим многочисленные повторы, поэтические вставки из Абая, Рудаки, фольклора, архаичную и современную лексику, вкуче задающие оригинальную ритмико-интонационную и эмоциональную тональность всему произведению: «*Мое сознание* выхватывает все новые картины разрушения, бунтов, революций, кровавые расправы над помазанниками. *Я* закрываю глаза, видения бесчисленных останков величественных культур во всех частях света *кружат* в сознании. *Мысли мои* переносятся к близким дорогим лицам, оставляя трагические события, которые прошли через *наши судьбы и сердце*» (Адибаев 2004, с. 23).

Можно выделить несколько интертекстов, формирующих многомерное содержание и соответствующие планы романа:

- библейский (нравственно-философская проблематика),
- традиционный историко-мифологический (национальная символика)
- мистико-эзотерический (видения, превращения) и другие менее значительные «реальности» (по Набокову).

Сильная традиционная мифологема «Апокалипсис» четко формирует мифологическую цепочку: грех(и) → ад → расплата → воскрешение. Глубокий, философски насыщенный, переработанный интертекст, определяет во многом провидческую, пророческую и исповедальную тональность романа. Автор-демиург подчеркивает и обосновывает идею сакральности Казахской земли, ее мощной созидающей энергетики и позитивной силы.

Важный стилеобразующий и эмоционально насыщенный интертекст образуют образы и фрагменты древнеегипетской истории и мифологии: правителей Эхнатона, Тутанхамона, Клеопатры, а также Нефертити – супруги Эхнатона. Они продуцируют сквозные мотивы любви, ненависти, притяжения/непритяжения иной идеологии и «чужой» правды.

Мифологема «конь» (верный друг, наперсник дум степняка) формирует в купе с другими национальный фон и трансформируется в мифологему «крылатый конь» с элементами волшебства, таинства: «Красногривый жеребец моего деда, вытянув голову до самой земли, издавая могучее ржание, будоражил кобылиц окрест. От него рождались только *крылатые кони* /.../» (Адибаев 2004, с. 16).

Таковы отдельные мифологемы, мотивные и образные ряды отдельных

произведений современной казахской прозы, образующие важный символическо-мифологический план произведений. В купе с другими они составляют мифологическую инфраструктуру современной казахской прозы. Углубленное исследование⁹ проблемы неомифологизма в казахской прозе позволяет прийти к следующим выводам:

- возрастание условности и рефлексии ведет к динамическому развитию *неомифологизма*. Последний выступает значимым эстетическим течением современной мировой и национальной прозы, обладающим большим художественно-концептуальным потенциалом, богатым «инструментарием» в виде оригинальной мифологической инфраструктуры, мифологических цепочек, образных и мотивных рядов;
- *мифологическая парадигма* новейшей казахской прозы, не замыкаясь в национальных границах, включает в себя широкое использование инонациональной мифологии, символики, в том числе классических мифологий и архаических культур мира;
- неомифологизм как смыслопорождающий фактор предполагает гармоничное включение в художественный мир произведения *собственно авторских мифологем и мифологических картин*, наделенных глубокими философско-онтологическими, фантастико-аллегорическими и эзотерическими смыслами.

⁹ См. указанную выше монографию С. М. Алтыбаевой.

В рамках авторской концепции, идейной установки неомифологизм позволяет создать, глобальную альтернативную модель современного мира, охваченного одновременно «Хаосом и стремлением к Гармонии» (Литературная газета Казахстана 2007, № 2). Объемный неомифоло-

гический пласт, наравне с философско-экзистенциальной и онтологической проблематикой, выступая характерным свойством многопланового художественного видения, присутствует в творчестве большинства ведущих казахских прозаиков.

Литература

АДИБАЕВ, Х., 2004. Созвездия близнецов (сокровенное и таинственное): роман-открытие. *In: X. АДИБАЕВ. Созвездия близнецов (сокровенное и таинственное)*. Алматы: Атамұра.

АК-АТАЙ, С., 1998. Тенгризм. *In: Сост. А. КОДАР. Культурные контексты Казахстана: история и современность*. Алматы: Ниса, 96–101.

АЛТЫБАЕВА, С. М., 2009. *Казахская проза периода независимости: традиция, новаторство, перспективы*. Алматы: Типография Казахского национального педагогического университета им. Абая.

БАЛАСАҒҰН, Ж. Х., 2006. *Құтты білік. Көне түрк тілінен аударған, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А. Егеубай*. Алматы: Өлке.

БЕЛЬГЕР, Г., 2007. Хаос, устремленный к Гармонии. *Литературная газета Казахстана*, № 2, с. 5.

ЖАКСЫЛЫКОВ, А., 2005. Сны окаянных: Трилогия. *In: А. ЖАКСЫЛЫКОВ. Сны окаянных*. Алматы.

КЛЯШТОРНЫЙ, С. Г.; СУЛТАНОВ, Т. И.,

1992. *Казахстан. Летопись трех тысячелетий*. Алматы.

КОДАР, А., 1998. Мировоззрение кочевников в свете Степного Знания. *In: Сост. А. КОДАР. Культурные контексты Казахстана: история и современность*. Алматы: Ниса, 56–66.

МАҒАУИН, М., 2005. Кыпшақ аруы. Хикаят. *Жұлдыз*, № 1, 6–63.

МИЛЮГИНА, Е. Г., 2009. *О мифологеме «Мир как симфония»: Мелос и Логос в романтическом фрагменте*. Режим доступа: http://www.sofik-rgi.narod.ru/avtori/dpf_2004/milugina.htm (См. 13.03.2009).

МОЖЕЙКО, М. А., 1999. Ризома. *In: Сост. А. А. ГРИЦАНОВ. Новейший философский словарь*. Минск, 572–573.

НАКИПОВ, Д., 2005. Круг пепла. Роман интенций. *In: Д. НАКИПОВ. Круг пепла*. Алматы.

НУРЛАНОВА, К. Ш., 1987. *Эстетика художественной культуры казахского народа*. Алматы: Ғылым.

НУРПЕЙСОВ, А., 2006. Последний долг. Роман в двух книгах. *In: А. НУРПЕЙСОВ. Последний долг*. Москва: Парад.

Saule Altybayeva

The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan

Research interests: theory and history of mythologism, neo-mythologism, multilateral relations, interrelations of literature with other forms of art, discourse, postmodernism, polyphony, intertext

NEOMYTHOLOGISM OF THE MODERN KAZAKH PROSE: POLYCULTURAL DISCOURSE AND ART PROSPECT SEARCH

Summary

In the article, a problem of neomythologism, as one of the main tendencies of modern Kazakh prose development, is considered. Neomythologism

suppose to use both traditional archetype complexes and many-sided mythologists, and establishment of its own original mythscheme, authors' mythologies. More bright aspire to new reading and creating of traditional and authors mythology, building an important conceptually and picturesque lines are showed by the works of the Kazakh postmodernists (D. Nakipov, A. Zhaksylykov, H. Adibayev), bravely and artistically successfully using the world (Apocalypse, Tree of Life and others) and creating original authors' mythologems. Symbolic-mythological plan of work by enriching poetics of work with new ways of figurativeness and stylistics, discover its deep meanings. Polycultural discourse sequentially is realized also by building into an intertext (direct and hidden allusion, reminiscence to world sources, citation). In general, from the aesthetical and methodological point of view,

the author's neomythologisms are typical: the absence of a close connection with the original source, in its broadest sense, free interpretations of the source, creation of their own mythologems, endowed with a bright national charisma. Next, the approximate correlation as with the global understanding of the sources (cultural, religious and cultural, literary, etc.), so with the shape creation, accompanied by a syntactic and stylistic liberation. Furthermore, "cacophony" (E. Etkind) – the linguistic-cultural experiment with sounds and sound combinations.

Rich arsenal of figurativeness and symbology of neomythologism considerably enhance art perspectives of the modern Kazakh prose.

KEY WORDS: artistic method, author's neomythologism, neomythologism, mythologem, "mythological chains", poly-cultural discourse.

Gauta 2011 02 07

Priimta publikuoti 2011 07 11

Michał Mazurkiewicz

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach

Samodzielny Zakład Neofilologii

ul. Kościuszki 13, 25–310 Kielce, Poland

E-mail: michalmazurkiewicz@op.pl

Zainteresowania naukowe: kultura Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii i Polski

ISTOTA RYTUAŁU

Artykuł przedstawia analizę rytuału – zjawiska wypełniającego życie ludzkie od zarania dziejów. Zamیلowanie do rytuałów jest jedną z głównych cech ludzkości. Każda społeczność wykształciła pewne rytuały, ponieważ to one stanowią o postawie danej grupy wobec świata i życia oraz wyrażają jej podejście do kształtowania rzeczywistości, mając przy tym wiele wspólnych cech, gdyż częstokroć te same rytuały występują w różnych zakątkach świata. Dowodzi to ich niewątpliwej uniwersalności jako elementu ludzkiej kultury, bowiem towarzysząc wszystkim ważnym wydarzeniom religijnym i świeckim, są zarazem sumą osobistych emocji i przeżyć, mających swoje znaczenie i siłę sprawczą. Opierając się na badaniach Bronisława Malinowskiego, Arnolda Van Gennepa, Victora Turnera, Mircei Eliade i innych, autor omawia genezę, typy i poszczególne elementy rytuałów (jest tu np. charakterystyka miejsc, gdzie odbywają się czynności rytualne) oraz ich – jakże wiele znaczący – wpływ na społeczności ludzkie. Istotne miejsce w niniejszym artykule zajmuje analiza psychologiczna zachowań – odbiegających od standardów zachowań występujących w „zwyczajnym” życiu – osób silnie angażujących się w praktykowany rytuał, szczególnie z punktu widzenia teorii biogenetycznego strukturalizmu.

SŁOWA KLUCZOWE: rytuał, kultura, społeczność, zachowania, uniwersalność.

1. Ogólna charakterystyka rytuału

Termin „rytuał” pochodzi od łacińskiego słowa *ritus* i w tradycyjnym znaczeniu zazwyczaj odnosi się do utrwalonych, sformalizowanych i powtarzanych czynności o charakterze religijnym, obejmujących zewnętrzne formy czczenia i wielbienia bóstw w obrębie danej wspólnoty religijnej. Obecnie jednak słowo to jest używane nie tylko w kontekście religijnym, bowiem natura rytuałów zmieniała się przez lata i w konsekwencji stały się one coraz bardziej zeświecczone. Można mówić o rytuałach w odniesieniu do wielu dziedzin naszego życia.

Czynności rytualne są określane przez zwyczaj i oparte na symbolice (przy czym używane symbole, np. krzyż, opłatek, flaga, święte kamienie, mają często wielorakie znaczenia). Według Susanne Langer rytuały są obrzędami będącymi artykulacją uczuć, ustanowionymi w celu kontemplacji symboli, umożliwiającymi wiernym poznanie za sprawą spełniających funkcję komunikacyjną świętych symboli. Są to obdarzone mocą przedmioty o nie dającej się opisać wartości. Sądzi się, że ich moc jest szczególnie skuteczna, np. w chrześcijaństwie uważa się, że krzyż trzymany w ręku chroni przed diabłem, lub obrazek Matki Bożej chroni dom przed złem. Dlatego też oddaje

się im cześć, zanosi się do nich modły i służy się im (Langer 1976, s. 236–240). Są one zatem reprezentantem bóstwa, przekaznikiem jego siły, mogą być też uważane wręcz za źródło owej mocy.

Zamiłowanie do rytuałów jest jedną z głównych cech ludzkości. Każda społeczność wykształciła pewne rytuały, ponieważ to one stanowią o postawie danej grupy wobec świata i życia oraz wyrażają jej podejście do kształtowania rzeczywistości, mając przy tym wiele wspólnych cech, gdyż częstokroć te same rytuały występują w różnych zakątkach świata. Dowodzi to ich niewątpliwej uniwersalności jako elementu ludzkiej kultury, bowiem towarzysząc wszystkim ważnym wydarzeniom religijnym i świeckim, są zarazem sumą osobistych emocji i przeżyć, mających swoje znaczenie i siłę sprawczą. Zdaniem Bronisława Malinowskiego, nie ma ludów, nawet najbardziej prymitywnych, pozbawionych religii (Malinowski 1990, s. 65). A zatem nie ma kultur, gdzie nie istniałyby rytuały. Są one nieodzownym elementem ludzkiej egzystencji.

Rytuały mogą być zarówno rozbudowane i złożone, angażujące duże grupy ludzi, jak również proste, dotyczące niewielkich grup lub nawet indywidualnych osób. Mogą być, jeśli pokusimy się o jeden typ klasyfikacji, kalendaryczne (przeprowadzane w ustalonym czasie) i nie-kalendaryczne (przeprowadzane w momencie kryzysu). Są one wyrazem najgłębszych pragnień i potrzeb danej społeczności, a instytucje wyrażające stałe, najbardziej fundamentalne potrzeby ludzkości, np. religijne, należą do najbardziej podstawowych i trwałych instytucji, które opierają się skutecznie przemijaniu czasu. Przekazywane przez wieki z pokolenia na pokolenie w danej grupie i uświęcone tradycją rytuały uważa

się za niepodważalne i nienaruszalne oraz w pełni uzasadnione i słuszne. Co więcej, już sama możliwość zaprzestania ich praktykowania budzi lęk.

Co należy szczególnie podkreślić, rytuały obejmują zbiór czynności występujących w określonym porządku, takich jak: używanie specjalnych zwrotów lub słów, recytacja, śpiew, taniec, grupowe procesje, przepełnione szacunkiem posługiwanie się świętymi przedmiotami (symbolami). Porządek wykonywania poszczególnych czynności jest ustalony i pod żadnym pozorem nie może ulegać jakimkolwiek zmianom; nie ma w nich zatem miejsca na spontaniczność.

Rytuały powinny być starannie przygotowane. Przygotowania obejmują zazwyczaj dobranie odpowiedniego stroju, sprzętów lub przedmiotów niezbędnych dla prawidłowego przebiegu wydarzenia oraz przemyślenia lub przećwiczenia poszczególnych faz (etapów) rytuału.

Rytuał winien mieć strukturę dramatu: winno go cechować mocne rozpoczęcie (może to być np. sygnał dźwiękowy), będące zaproszeniem bóstw do świętego miejsca; następnie rytuał należy wyposażyć w dobrze przemyślany środek, po którym następuje stopniowo budowany punkt kulminacyjny; na koniec następuje wyraźne zakończenie, to jest pożegnanie z bóstwami, odesłanie istot pozaziemskich, podziękowania, a wreszcie stopniowy powrót do przyziemnej rzeczywistości. Widowisko towarzyszące przeprowadzaniu rytuałowi winno dostarczać obserwatorom bodźców zmysłowych: wizualnych, dźwiękowych oraz dotykowych. Im więcej owych bodźców, tym większy stopień zaangażowania uczestników i tym większe prawdopodobieństwo udanego rytuału. Ustalone teksty rytuału ułatwiają komunikację w przeka-

zywaniu intensywnych uczuć, a rozmowa i wymiana opinii po zakończeniu uroczystości na temat tego, co się wydarzyło, pomaga lepiej zrozumieć i nadać odpowiednią rangę temu, czego uczestnicy byli świadkami.

Ważną rolę spełnia osoba przeprowadzająca rytuał; powinien to być człowiek mający dobry kontakt z istotami pozaziemskimi i dobrze przygotowany do uroczystości. Osoby przeprowadzające rytuał, jak aktorzy na scenie, mają przypisane sobie role i uwidaczniają dramatyczną strukturę tego wydarzenia poprzez odgrywanie rytualnych tekstów, odpowiednie ruchy, gesty, zaplanowane sposoby przemieszczania się, skupienie na sobie uwagi, rozbudzanie oczekiwania, że coś się wydarzy (Elam 2002, s. 142–162).

Każdy rytuał odgrywa pewne oparte na wierzeniach historie (mające swoje źródło w mitycznych opowieściach) i przekazuje fundamentalne prawdy lub przesłania, mając za cel wywołanie emocjonalnych reakcji uczestników uroczystości i zespolenie grupy w ich wspólnym przeżywaniu oraz we wspólnym dążeniu do określonego celu. Według Lorda Raglana mit jest niezbędnym elementem powtarzanego ciągle rytuału, a mianowicie opowieścią będącą jego sednem (Raglan 2003, s. 147), a nawet czymś więcej – wręcz eksplikacją rytuału (s. 125). Daje więc odpowiedź na pytanie, dlaczego odprawia się dany rytuał – święte działanie tworzące w dramacie kultowym jedność z mitycznym słowem świętym. Istnieją kontrowersje wśród naukowców, dotyczące kwestii, któremu zjawisku – mitowi czy rytuałowi – przypisać rolę pierwowzoru, niemniej jednak większość jest zdania, iż mit i rytuał uzupełniają i potwierdzają się nawzajem.

Według Émile Durkheima, który uznał religię za podstawę porządku społecz-

nego, rytuały to zbiór powiązanych z mitem reguł rządzących naszym zachowaniem, które wskazują jak człowiek powinien obchodzić się ze świętymi rzeczami (Durkheim 2001, s. 40). Pomagają one zjednoczyć ludzi i co jakiś czas doświadczać wspólnych przeżyć wyrażanych wspólnymi przemyśleniami i działaniem. Odprawiana cyklicznie uroczystość – zjawisko na kształt wspólnej komunii – daje podstawę istnieniu i odnawianiu się grupy społecznej (s. 287).

Praktykując rytuały, społeczności kierują się głównie praktycznymi potrzebami, są więc rytuały biologicznymi mechanizmami służącymi zapewnieniu ochrony i żyzości – mówiąc wprost, przetrwaniu. Z kolei obawa przed chorobą, głodem, śmiercią i odrzuceniem stanowi sedno rytuału. Choć uroczystości rytualne mogą wydawać się złożone i skomplikowane, główny powód stojący za nimi jest prosty – ocalenie poprzez ubłagane bóstwa. Dla zewnętrznych obserwatorów rytuały mogą wydawać się skomplikowanym, niejasnym w odbiorze zjawiskiem, ale dla osób je odprawiających, jak i dla uczestników są proste i tworzą jasną, określoną i w pełni uzasadnioną całość. Stanowią wyrażenie pragnień przeniknięcia tajemnicy życia, by uporządkować je, działając w oparciu o tzw. „imperatyw kognitywny” (D’Aquila, Laughlin, Jr., Mc Manus 1979, s. 9–12) i złączyć wyznawców z siłami natury (komunikacyjny aspekt rytuału podkreśla między innymi James Leach) (cyt. za: Burns, Laughlin, Jr. 1979, s. 252).

Wszystkie ludzkie rytuały powstawały w sposób naturalny wraz z rozwojem instytucji społecznych. Ponieważ początki rytuału tkwią w odległej nieudokumentowanej przeszłości, najdawniejsze archeologiczne znaleziska, choć sięgają zarania ludzkości, nie są w stanie rozwiązać zagadek w sposób jednoznaczny. Najstarsze udokumentowane

rytuały miały miejsce, zdaniem Edwina O. Jamesa (James 2003, s. 24), w górnym paleolicie między 30 000 a 10 000 lat p.n.e., o czym świadczy „Tańczący Czarownik” – narysowana na ścianie francuskiej jaskini Trois Frères postać człowieka przebranego za zwierzę, przedstawionego w rytmicznym tańcu naśladującym ruchy zwierzęcia w jakimś określonym celu. Znane są również inne paleolityczne malowidła, na których ludzie imitują zachowania zwierząt, więc nie jest to przypadek odosobniony. Uważa się, że był to rodzaj magii związanej z polowaniem, wykonywanej prawdopodobnie instynktownie, mającej zapewnić obfitość zwierząt i udane polowania.

Teksty odkryte we wnętrzu niektórych egipskich piramid z okresu ok. 2400–2300 p.n.e. miały za cel zapewnienie bezpiecznego przejścia faraonów z jednego (doczesnego) świata w drugi (Winnicki 1978, s. 138–155). Opisują one pośmiertne rytuały zajmujące bardzo ważne miejsce w historii religii. Rytuały te były oparte na legendzie o zabitym przez swojego brata Ozyrysie, którego zwłoki zostały uratowane i ocalone przed rozkładem przez boginię Izydę i Neftydę. W rezultacie Ozyrys mógł zostać potem ożywiony przez boga słońca. Teksty w piramidach zawierają przesłanie, że zmarły faraon może być przywrócony do życia, jeśli po śmierci zostanie rytualnie upodobniony do Ozyrysa. Ten efekt miał osiągnąć rytuał pośmiertny, na który składały się balsamowanie, śpiewy, recytacje dotyczące życia Ozyrysa, wzywianie Ozyrysa i otwieranie ust zmarłego, co miało przywrócić mu zdolność widzenia, oddychania i przyjmowania pożywienia. Naśladownictwo i dokładność w odegraniu rytuału miały w tym wypadku każdorazowo przynieść spodziewane rezultaty (Zamrowski 2003, s. 342). Rytuały stanowiące

odzwierciedlenie pewnych mitów uważane były przez społeczności, które je praktykowały, za konieczne i skuteczne.

2. Miejsce i czas odgrywania rytuału

Rytuały – zarówno formalne, jak i nieformalne – wymagają dla ich odegrania i ponawiania na przestrzeni lat, a często również wieków, przestrzeni fizycznej. Jak stwierdza Johan Huizinga,

Odgradzenie uświęconego miejsca jest [...] pierwszą cechą charakterystyczną wszelkiej czynności sakralnej. Ów warunek wyodrębnienia posiada w kulcie, łącznie z magią i prawodawstwem, charakter szerszy niż tylko czasowy i przestrzenny. Niemal wszystkie obyczaje święcenia i wtajemniczenia połączone są dla wykonujących i wtajemniczanych ze sztucznymi sytuacjami wyodrębnienia lub wykluczenia. (Huizinga 1985, s. 37)

Większość rytuałów przeprowadza się gdzieś z dala od zwyczajnego świata, w specjalnie przeznaczonych do tego celu miejscach, wyróżniających się na tle krajobrazu, np. świątynie często stawiano na wzgórzach lub na tle morza. Miejsca te, starannie wybierane, są w wyraźny sposób odseparowane od reszty świata (tak samo jak np. miejsce odbywania współczesnego rytuału – stadion sportowy). Jeśli jest to nawet miejsce, które nie posiada swoistych, szczególnych, wyróżniających je cech, powinno być w jakiś sposób zmodyfikowane, uczynione bardziej wyjątkowym.

Miejsce takie miało zazwyczaj kształt koła i posiadało w centralnym miejscu ołtarz, na którym składano ofiary, częstokroć krwawe. Kształt ów nie był bynajmniej dziełem przypadku, gdyż dla wielu ludów ma on znaczenie symboliczne, bowiem

symbolizuje okrąg życia, kolistość słońca, księżycy i nieba (przykładem może być kształt tipi, namiotu u wielu północnoamerykańskich plemion indiańskich). Wreszcie wynika z prostego faktu, że uczestnicy najdawniejszych rytuałów w naturalny sposób ustawiali się w krąg. Krąg tworzył więc sakralną przestrzeń, a jednocześnie był odgradzony i chroniony tym samym przed działaniem sił nieczystych. Świadectwem istnienia takich miejsc u zarania ludzkości są kamienne i ziemne kręgi o średnicy od kilku do kilkudziesięciu metrów, które powstawały w drugiej połowie młodszej epoki kamiennej i przez znaczną część epoki brązu. Realizowały one zasadę świętego kręgu – *temenosu* – z zaznaczonym centrum.

Na terenie Wielkiej Brytanii znajduje się ich ponad tysiąc, z których najbardziej znane to: Stonehenge (składające się z dwóch kręgów ogromnych głazów) i Woodhenge w Anglii, Beaghmore w Irlandii (zespół okręgów, kurhanów, ustawionych w rzędy głazów) oraz Callanish (z ogromnymi słupami, z których najwyższy ma prawie 5 metrów i waży prawie 5 ton, oraz pięknymi alejami (Burl 1976, s. 150) i Ring of Brodgar, jak również Standing Stones of Stennes w Szkocji (Krzak 2001, s. 30–32). Wewnątrz kręgów występują głazy, słupy, skupiska kamieni, lub jamy rytualne, kremacyjne, w których odkrywa się często wykopaliska będące świadectwem rytuałów: ceramikę, krzemienie, ozdoby, a także kości. Te ostatnie to ślady rytuałów wiążących się prawdopodobnie z kultem przodków, z zamierającymi i odradzającymi się słońcem i księżycem, z zapewnieniem płodności zwierząt i urodzaju zbóż oraz zapewnieniem pomyślności ludzi żyjących (s. 32). Jak stwierdza Aubrey Burl, badacz brytyjskich kamiennych kręgów, owe tajemnicze kamienne struktury „dostarczają dowodów

na istnienie praktyk pozornie powierzchownych i pozbawionych znaczenia, które ukazują próby ówczesnych ludzi mające na celu zapewnienie sobie bezpieczeństwa w zagrażającym im świecie” (Burl, s. 22). Jeśli zaś chodzi o artefakty znajdujące się w jamach, były to przedmioty codziennego użytku, w które wyposażano zmarłych.

Również doniosły jest symboliczny, zrozumiały i uzasadniony dla wszystkich wygląd budynku, w którym odprawiany jest rytuał. Budynek taki może mieć specyficzny kształt, np. nawiązujący do sylwetki człowieka. Równie istotne jest przestrzenne zagospodarowanie wnętrza budynku, uwarunkowane i przypieczętowane przez tradycję, co wpływa na nasze całościowe postrzeganie danego miejsca. Jest raczej niezmiennie w swym kształcie, czego przykładem mogą być choćby izby parlamentu, np. w Wielkiej Brytanii. Jakkolwiek zmiany mogłyby wpłynąć znacząco (zazwyczaj negatywnie) na zachowanie ludzi. Rytuały odbywają się też w otwartej przestrzeni – zwykle na wielkich placach (np. Plac Świętego Piotra w Watykanie, gdzie tysiące ludzi zbierają się w rytuale towarzyszącym wyborowi nowego papieża). Przykładami miejsc, w naturalny sposób sprzyjających gromadzeniu się ludzi i charakterystycznych dla naszych czasów, mogą być wielkie centra handlowe (gdzie odbywa się swoisty rytuał robienia zakupów), które są często architektonicznymi perłami (z rozbudowanym atrium), co w sumie daje kupującemu poczucie podekscytowania i oczekiwania na to, co może się wydarzyć. Innym przykładem mogą być gęsto zabudowane kompleksy apartamentowe, skupiające ludzi o podobnym stopniu zamożności, zainteresowaniach i wyznających te same wartości, bądź też centra rekreacyjne, gdzie ludzie udają się spełniać rytuał letnich wa-

kacji, aby przejść swego rodzaju rytualne odmłodzenie poprzez odpoczynek, sport i zabiegi lecznicze.

Równie ważny jak miejsce jest czas odprawiania rytuałów. Jak zauważa Mircea Eliade, rytuały odbywają się nie tylko w przestrzeni uświęconej, ale także w „czasie świętym”, „w owym czasie” (*in illo tempore, ab origine*) – wtedy, gdy bóg, przodek lub heros po raz pierwszy odprawił rytuał (Eliade 1998, s. 31). Czas świecki zostaje więc zawieszony, a ofiara ma miejsce w tym samym pierwotnym momencie mitycznym (s. 47).

Owe mające wzorce mityczne wzorcowe działania są bezustannie powtarzane przez ludzi, zarówno w przypadku ludów „prymitywnych”, jak i w kulturach rozwiniętych. Często rzecz dotyczy nie tylko rytuałów, lecz także każdej ludzkiej czynności, która zyskuje skuteczność za sprawą istnienia mitycznego wzorca. Australijscy Aborygeni dokonują obrzezania za pomocą kamiennego noża, ponieważ tak zostali nauczeni przez mitycznych przodków. Z kolei judeochrześcijański siódmy dzień święty jest *imitatio dei*, odtwarza bowiem pierwotny gest Boga, który postanowił odpocząć siódmego dnia po trudzie stworzenia. Bóg daje więc przykład do naśladowania, bowiem dla wszystkich chrześcijan niezwykle ważne są słowa Chrystusa wypowiedziane po odprawieniu Ostatniej Wieczerzy: „Czyńcie to na moją pamiątkę” (Ewangelia według Łukasza 1957, s. 192). Naśladownictwo staje się zatem aktem religijnym i środkiem prowadzącym do zbawienia (Eliade, s. 32–34).

3. Rytuały przejścia

Należy tu także wyodrębnić szczególny typ rytuałów, tzw. rytuały przejścia (*rites de passage*) (Van Gennep 2006, s. 29–39). Twórcą tej koncepcji jest francuski antro-

polog, etnolog i folklorysta Arnold Van Gennep, który zauważył, że życie jest serią przejść z jednej grupy do drugiej lub z jednego stanu do innego (są to np. urodziny, osiągnięcie dojrzałości, koronacja, przyjęcie święceń kapłańskich, ślub, śmierć) i towarzyszących tym zmianom ceremonii, gdzie przekraczane są często granice między *sacrum* a *profanum* (Burszta 1998, s. 104).

Rytuały stanowiące większość uroczystości wewnątrz społeczności ludzkich dotyczą przejściowych momentów w życiu pojedynczego człowieka bądź całej zbiorowości, gdzie przekraczana jest pewna granica. Przeważa w nich zazwyczaj symbolika narodzin i śmierci. Przykłady to: narodziny, wejście w dorosłość, małżeństwo, śmierć, przejście jednego roku w drugi (stąd witanie nowego roku), jednej pory roku w inną (stąd np. rytualne wyganianie zimy i witanie wiosny, czego przykładem może być polskie topienie Marzanny bądź nadejście lata odgrywane w ceremonii Sobótki czy Wianki), dnia w kolejny dzień (stąd rytuały związane z fazami księżyca) i wszelkie rytuały inicjacyjne, np. szamanistyczne, utrwalające poczucie przynależności do danej grupy, umacniające spójność społeczności i chroniące jej odrębność. Rytuały inicjacyjne to także rytuały wcielenia – polegające częstokroć na wkupianiu się alkoholem w łaski „starszyny” – np. do drużyn sportowych.

Rytuał przejścia ma miejsce tylko raz w życiu jednostki, lecz dla całej wspólnoty rytuały owe są ugruntowującymi tradycję, powtarzającymi się w dziejach ludzkości zjawiskami, mającymi duże znaczenie dla jednostki i grupy również we współczesnym świecie, czego przykładem jest wspomniane rytualne włączanie nowych członków np. do grup religijnych, kast, grup zawodo-

wych, bowiem człowiek niezmiennie od wieków wciąż pokonuje nowe progi w swoim życiu.

Rytuały przejścia składają się, według Van Gennepa, z trzech etapów. Pierwszym z nich, jego zdaniem, jest wyłączenie (separacja), gdzie następuje odizolowanie uczestnika od dotychczasowych sytuacji, np. umieszczenie go w innym pomieszczeniu, przez co następuje symboliczna śmierć dawnego życia. Faza druga to etap marginalny (marginalizacja), gdzie mamy do czynienia z naturalnym zawieszeniem, byciem poza społeczeństwem, ponieważ nie należy się już do dawnego świata, ale też nie jest się jeszcze częścią nowego (jednostki mogą być wówczas poddawane różnego rodzaju zakazom, nakazom i próbom). Wreszcie trzecie stadium rytuału to agregacja, gdzie następuje powrót do codzienności, ale już w nowej roli, co stanowi w pewnym sensie ponowne narodziny. Podczas agregacji występuje często czynnik symbolicznego przywdziania nowego stroju i obrzędu oczyszczania, a wszystko zwykle wieńczy wspólna biesiada i wymiana подарunków. Faza separacji jest najbardziej wyeksponowana w rozbudowanych obrzędach pogrzebowych, faza marginalizacji odgrywa dużą rolę podczas inicjacji, zaręczyn, ciąży, a faza włączenia podczas wesela. Celem rytuału przejścia jest redukcja szkodliwych skutków zaburzeń w życiu grupy i jednostki, ochrona struktury wewnątrz grupy i zapewnienie jej jedności (Van Gennep 2006, s. 36–37, 186–190).

Rytuał inicjacji – włączenia po raz pierwszy – który ma z chłopców uczynić dorosłych mężczyzn, pełnoprawnych członków wspólnoty, czyli zaakcentować ich dojrzałość społeczną, polega na poddaniu się wielu bolesnym i żmudnym zabiegom, zanim chłopcy staną się pełnoprawnymi

członkami społeczności dorosłych. Włączanie jednostki w świat dorosłych następuje według wzorców danej kultury (s. 84–87).

Przykładem może służyć obyczaj postrzyżyn opisany w *Starej baśni* J. I. Kraszewskiego, gdzie siedmioletni chłopiec wychodził ze świata matki i kobiet i przechodził odtąd do świata mężczyzn, pod władzę ojca (cyt. za: Wargacki 2006, s. 267). Niektóre przykłady bolesnych prób, jakim bywają poddawani przechodzący inicjację, to: obrzezanie, lub nacinanie penisa, nacieranie skóry pokrzywami, kładzenie ciała w mrowisko, przejście przez szpaler mężczyzn chłuszczących chłopców różgami, spożywanie wstrętnej strawy. Do takich prób należą również próby milczenia, zimna i pragnienia. Po tej fazie marginalizacji następuje włączenie.

Rytuały te występują nie tylko w egzotycznych plemionach, ale również w „zachodniej” cywilizacji – w postaci „otrzęsin” (*hazing*) w przypadku bractw studenckich i armii (np. traktowanie tzw. *bean’ów* czy „kotów” w Wojsku Polskim). Szereg przygotowywanych przez starszych kolegów najdziwniejszych prób – wymagających od adeptów wykazania odporności na ból, wysiłek i wstyd – jest podstawowym warunkiem, który należy spełnić, aby być włączonym w daną społeczność. W niektórych wypadkach próby owe ocierają się nawet o sadyzm, gdy ofiary są tak maltretowane, że kończy się to poważnymi fizycznymi obrażeniami lub nawet śmiercią, np. podczas „Piekielnego Tygodnia”, czyli „otrzęsin” na amerykańskich uczelniach (Cialdini 2004, s. 88). Pomimo odgórných zakazów nie udaje się zlikwidować rytuałów inicjacyjnych. Jeśli siła represji jest duża, pozostają one w ukryciu, ale wciąż odradzają się i co jakiś czas przybierają na sile. Wydaje się więc, że nie można ich skutecznie zakazać, tak

samo, jak na przykład spożywania alkoholu (s. 89). Skoro tak zwalczane trwają przez wieki, mają głęboki sens dla podtrzymujących je grup (wykluczyć bowiem na ogół należy upodobania sadystyczne sprawców). Powołując się na liczne badania (Aronson, Mills, Gerard, Mathewson, Young), Robert Cialdini twierdzi, iż

[...] ich działania służą jedynie przetrwaniu grupy. Dzięki nim bowiem nowo przyjęci będą cenić sobie swoją przynależność do grupy, chętnie i lojalnie działać na jej rzecz, poświęcać się dla jej dobra. Słowem, zapewniać będą grupie spójność i trwanie. (s. 91)

Im większym wysiłkiem bowiem zdobycie czegoś jest okupione, tym bardziej zazwyczaj to sobie cenimy i tym większa jest gotowość poświęcenia się dla dobra grupy. Co ciekawe, badaczka rytuału Jean Sybil La Fontaine zwróciła uwagę na jeszcze inny aspekt rytuałów inicjacji, mianowicie – według niej – inicjowani są wykorzystywani, aby umocnić pozycję miejscowych przywódców i poprzez uznanie ich wyższości potwierdzić hierarchię społeczną (La Fontaine 1986, s. 102–116).

Poglądy Van Gennepa zostały wykorzystane przez Victora W. Turnera dla analizy stosunków społecznych charakteryzujących daną społeczność. Wyodrębnił on dwa, całkowicie odmienne modele wzajemnych relacji między osobami w obrębie danej społeczności: *strukturę*, na którą składają się zróżnicowane, ustrukturyzowane i zhierarchizowane skupiska ludzi, oraz stan, który nazwał *communitas*, to jest poczucie przynależności do nieustrukturyzowanej wspólnoty, gdzie następuje zanik granic i mamy do czynienia ze zrównaniem jednostek, które uznają wyższość jedynie władzy rytualnej (Turner 1997, s. 96).

Według Turnera najistotniejsze znacze-

nie ma środkowa część rytuałów przejścia, gdyż przeżywa się ją najbardziej emocjonalnie. Nazwał on owo stadium *liminalnością* (od łacińskiego *limen*, czyli ‘próg’) – „przechodzeniem przez próg”, czyli fazą przejściową, często określaną poniekąd jako faza zawieszenia, ciemności i obumarcia. Właśnie wtedy, jego zdaniem, struktura symboliczna ma ulegać wzbogaceniu, grupa staje się *communitas*, gdzie następuje zanegowanie obowiązujących norm, a ludzie stają się równi sobie, kreatywni, obdarzeni dużym potencjałem. Wyłączeni na czas trwania tej fazy ze struktur społeczeństwa uczestnicy – istoty liminalne – często chodzą wręcz nago, gdyż odzież jest tym, co oddziela nas od innych; także w sensie społecznym są oni uważani za osoby nie posiadające niczego, nie mające żadnego statusu i żadnej własności. Zwykle zachowują się biernie i pokornie, muszą być posłuszne i bez sprzeciwu przyjmować wszelkie arbitralnie wymierzone kary. Spaja ich bardzo silna więź – braterstwo. Z pozornego chaosu spowodowanego brakiem statusu wyłania się nowy porządek, instytucjonalizacja, często w zmienionej formie (Cleckner 1977, s. 41) (przykłady przytaczane przez Turnera to ruchy millenarystyczne i hippisi, ale także – jak stwierdziła Patricia J. Cleckner – grupy narkomanów [s. 164]), a grupy targane konfliktami i mające tendencję do rozpadania się i ponownego łączenia (podobnie uważał Gluckman [Gluckman 1963]) mają wzmocnioną strukturę społeczną. Ostatecznym przesłaniem rytuału jest wiara w utrzymanie harmonii między ludźmi pomimo wszelkich konfliktów (Gołębiowski, s.47). Rytuał generuje więc nowe społeczne relacje i nowe spojrzenie na rzeczywistość; nadaje na nowo kształt ludzkiemu życiu (s. 21).

Turner dzieli rytuały przejścia na dwa rodzaje: pierwszy to rytuały podwyższenia

statusu, co implikuje przejście z niższej do wyższej pozycji w danej strukturze, natomiast drugi to rytuały zmiany (odwrócenia) statusu, gdzie osoby zajmujące niską pozycję w hierarchii społecznej podczas fazy liminalnej posiadają władzę nad tymi, którzy stoją wyżej w hierarchii, a w konsekwencji mogą im ubliżyć i dręczyć ich (Turner 1997, s. 167–169); przykładem tego drugiego typu rytuału może być „zielony dzień/zielona noc”, praktykowane na koloniach letnich lub obozach harcerskich w Polsce.

4. Psychologiczne aspekty zaangażowania w czynności rytualne

Każdy rytuał ma pewien cel, który winien być jasny i zrozumiały dla wszystkich uczestników. Obecność niezrozumiałych elementów sprawiłaby, że rytuał utraciłby siłę oddziaływania, a zatem znaczenie. Nawet prymitywne ludy wiedzą, że rytuał traktować należy jako całość, zawierającą określony cel, do którego dąży się, stosując się do reguł rytuału i wspierając to dużym zaangażowaniem emocjonalnym. Przeprowadzenie rytuału musi zatem spełniać pewne warunki. Spełnieniu celu – którym może być na przykład błaganie o coś lub wyrażenie uwielbienia, bądź oczyszczenie – służy stały, składający się z tych samych znanych elementów zbiór czynności, których uczestnikami mogą być tylko wtajemniczeni. Rytuał winien wywierać silne wrażenie, pogłębione poprzez osobiste zaangażowanie uczestników, co stanowi symboliczny wkład energii jednostkowych na rzecz wspólnoty. Wrażenie to uwarunkowane jest troską, z jaką dokonuje się przygotowań do uroczystości, oraz liczbą osób zaangażowanych w przygotowania do uroczystości i samym jej przebiegiem. Dostrzega się prawidłowość,

że im większa liczba uczestników, tym bardziej widowiskowy i poruszający jest sam przeprowadzany rytuał. Zaś im bardziej poruszający rytuał, tym większą wizualną i duchową satysfakcję czerpią z faktu swego zaangażowania uczestnicy, czujący się ważną jego częścią.

Zdaniem Barbary W. Lex, bardzo istotnym korelatem zaangażowania, np. w rytualny taniec, jest moment osiągnięcia transu rytualnego, kiedy występuje silne oddziaływanie czynników zewnętrznych na kilka zmysłów jednocześnie, wspomagane dodatkowo w wielu kulturach przez użycie środków stymulujących, jak alkohol czy narkotyki. Osiągnąwszy stan transu, uczestnicy uzyskują równowagę emocjonalną, co jest rezultatem synchronizacji pracy obu półkul mózgowych: lewej – odpowiedzialnej za funkcje intelektualne i prawej – sterującej naszymi uczuciami. Dominującą staje się prawa, co sprawia, że człowiek przepływa z ograniczonego ramami czasowymi świata w świat, gdzie znika poczucie nieubłaganego upływu czasu, obawa przed złymi rzeczami i śmiercią, a dominuje świadomość i akceptacja pozornych logicznych paradoksów i przeciwieństw zawartych w micie, na podstawie którego odgrywany jest rytuał (Lex 1979, s. 125–128).

Trans, jak również wizja – zjawiska ważne w badaniach nad rytuałem – zaliczane są do tzw. odmiennych stanów świadomości, które mogą być wywołane spontanicznie (np. na tle hormonalnym) lub czynnikiem zewnętrznym (np. środkami farmakologicznymi wywołującymi halucynacje) oraz wspomagane rytmiczną muzyką, śpiewem i tańcem. Często ludzkie zachowania podczas czynności rytualnych, będące według teorii biogenetycznego strukturalizmu funkcją interakcji pomiędzy centralnym systemem nerwowym organizmu a środowiskiem, w

którym żyje (Laughlin, Jr., D'Aquili 1974 s. 15), odbiegają od standardów zachowań występujących w „zwykłym” życiu. Mają one szereg cech charakterystycznych, jak zmiany w sposobie myślenia, zakłócone poczucie czasu, utrata kontroli, zmiany w emocjonalnej ekspresji, wyglądzie zewnętrznym, zaburzenia percepcji i priorytetów, poczucie brania udziału w czymś wielkim, wrażenie odmłodzenia i zwiększoną podatność na wpływy otoczenia (jak stwierdza Arnold M. Ludwig (cyt. za: Bourguignon 1977, s. 7).

Istnieją pewne uwarunkowane kulturowo różnice między owymi stanami, są one wszakże uniwersalnym ludzkim zjawiskiem, bardzo często wywoływanym na tle religijnym, przeprowadzanym w religijnych rytuałach. Z kolei trans w obrzędach inicjacyjnych jest interpretowany jako rytualna śmierć starej osobowości (s. 15). Nie wszystkie rytuały wywołują stan transu, ale powtarzające się rytmiczne bodźce (uderzanie w bęben, klaskanie, tupanie – będące też ważnymi elementami widowisk sportowych, gdzie dodatkowo występuje skandowanie okrzyków dopingujących własną drużynę), bodźce wizualne (np. oświetlenie), oraz środki halucynogenne, post, medytacja i ustalony przebieg rytuału sprawiają, że zwiększa się prawdopodobieństwo wystąpienia takich stanów (Lex, s.120).

Barbara W. Lex uznaje trans rytualny, powstały na bazie zbioru uniwersalnych neurofizjologicznych procesów w ludzkim organizmie, za zjawisko, którego zaistnienie jest możliwe u wszystkich normalnych ludzi (s. 118). Osiągnięcie transu jest manifestacją pożądanego stanu emocjonalnych, wiary i intensywności kontaktu ze

sferą *sacrum* (s. 120). Wyłącza się wtedy krytyczne myślenie, a ten, który podchodzi do rytuału ze sceptycyzmem, staje się dla pozostałych kimś obcym (Gołębiowski 1988, s. 14).

Jeżeli chodzi o neurologiczne podłoże przeżyć rytualnych, należy wspomnieć o endorfinach – tzw. hormonach szczęścia – które wywołują wszelkie stany euforyczne, poprawiając krążenie krwi, usuwając utleniacze, uspokajając umysł i zmniejszając niepokój. Wysoki poziom endorfin, obserwowany zazwyczaj po zachodzie słońca, czyli wtedy, kiedy odprawiane są zwykle rytuały, ma duży wpływ na jakość i intensywność przeżyć religijnych (Wargacki 2006, s. 272). Człowiek jak gdyby „płyne” przez uroczystość, mając poczucie harmonii i spełnienia (tzw. *oceanic feeling*). Pojawiają się wtedy niezwykle zachowania i doznania zmysłowe (np. zmniejsza się wrażliwość na ból), po czym następuje powrót do równowagi. W efekcie owego stanu rozładowane zostają napięcia emocjonalne, które uprzednio nagromadziły się w układzie nerwowym. Trans jest więc rodzajem terapii, formą katharsis (Lex, s. 141), będącego wynikiem krótkotrwałego zjednoczenia słabego człowieka z siłami nadprzyrodzonymi (Gołębiowski, s. 20).

Wszystkie powyższe obserwacje, choć są jedynie skromnym przyczynkiem do analizy zjawisk rytualnych, potwierdzają ich wagę w życiu zarówno jednostek, jak i całych społeczności ludzkich. Wydaje się czymś oczywistym stwierdzenie, iż niewyobrażalna jest przyszłość ludzkości bez rytuału, choć może on ulegać trudnym do przewidzenia transformacjom.

Bibliografia

- BOURGUIGNON, E., 1977. Altered States of Consciousness, Myths and Rituals. In: *Drugs, Rituals and Altered States of Consciousness*. Red. B. Du Toit, 1977. Rotterdam: A. A. Balkema.
- BURL, A., 1976. *The Stone Circles of The British Isles*. London: Yale University Press New Haven and London.
- BURNS, T.; LAUGHLIN, CH. D., Jr., 1979. Ritual and Social Power. In: *The Spectrum of Ritual. A Biogenetic Structural Analysis*. Red. E. d'Aquili, Ch. D. Laughlin, Jr., J. Mc Manus, 1979. New York: Columbia University Press.
- BURSZTA, W. J., 1998. *Antropologia kultury*. Poznań: Zysk i S-ka.
- CIALDINI, R., 2004. *Wywieranie wpływu na ludzi; teoria i praktyka*. Tłum. B. Wojciszke. Gdańsk: GWP.
- CLECKNER, P. J., 1977. Cognitive and Ritual Aspects of Drug Use Among Young Black Urban Males. In: *Drugs, Rituals and Altered States of Consciousness*. Red. B. Du Toit, 1977. Rotterdam: A. A. Balkema.
- D'AQUILI, E.; LAUGHLIN, CH. D., Jr.; MC MANUS, J., 1979. *The Spectrum of Ritual. A Biogenetic Structural Analysis*. New York: Columbia University Press.
- DUNCAN, H. D., 1968. *Symbols in Society*. New York: Oxford University Press.
- DURKHEIM, É., 2001. *The Elementary Forms of Religious Life*. Tłum. C. Cosman. Oxford: Oxford University Press.
- ELAM, K., 2002. *The Semiotics of Theatre and Drama*. Abingdon: Routledge.
- ELIADE, M., 1998. *Mit wiecznego powrotu*. Tłum. K. Kocjan. Warszawa: KR.
- EWANGELIA ŚW. ŁUKASZA, 1957. In: *Pismo Święte Nowego Testamentu*. Tłum. S. Kowalski. Warszawa: PAX.
- GLUCKMAN, M., 1963. *Order and Rebellion in Tribal Africa*. London: Cohen and West.
- GOŁĘBIEWSKI, M., 1988. *Being Alive. American Musical: Text, Performance, Values*. Warszawa: Institute of English Studies.
- HUIZINGA, J., 1985. *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*. Tłum. M. Kurecka, W. Wirp-sza, Warszawa: Czytelnik.
- JAMES, E. O., 2003. *Origins of Sacrifice*. London: Kessinger Publishing.
- KRZAK, Z., 2001. *Megalithy świata*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- LA FONTAINE, J. S., 1986. *Imitation*. Manchester: Manchester University Press.
- LAUGHLIN, CH. D., Jr.; D'AQUILI, E., 1974. *Biogenetic Structuralism*. New York: Columbia University Press.
- LANGER, S. K., 1976. *Nowy sens filozofii*. Tłum. A. H. Bogucka. Warszawa: PIW.
- LEX, B. W., 1979. The Neurobiology of Ritual Trance. In: *The Spectrum of Ritual. A Biogenetic Structural Analysis*. Red. E. d'Aquili, Ch. D. Laughlin, Jr., J. Mc Manus, 1979. New York: Columbia University Press.
- MALINOWSKI, B., 1990. Mit, magia, religia. In: *Dziela*, t. 7. Tłum. B. Leś, D. Prasałowicz. Warszawa: PWN.
- MAŁY SŁOWNIK RELIGIOZNAWCZY. Red. Z. Poniatowski, 1969. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- RAGLAN, L., 2003. *The Hero. A Study in Tradition, Myth and Drama*. New York: Dover Publications.
- TURNER, V., 1997. *The Ritual Process*. New York: Aldine De Gruiter.
- VAN GENNEP, A., 2006. *Obrzędy przejścia*. Tłum. B. Biały. Warszawa: PIW.
- WARGACKI, S. A., 2006. Rytuały inicjacyjne na Wyspie Menstruujących Mężczyzn. In: *Rytuał. Przeszłość i teraźniejszość*. Red. M. Filipiak, M. Rajewski, 2006. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- WINNICKI, J. K., 1978. Religia starożytnych Egipcjan. In: *Starożytny Egipt*, Red. A. Szczudłowska, 1978. Warszawa: PWN.
- ZAMAROVSKÝ, V., 2003. *Bogowie i herosi mitologii greckiej i rzymskiej*. Tłum. J. Illg, L. Spyryka, J. Wania. Warszawa: Świat Książki.

Michał Mazurkiewicz

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: Amerikos, Britanijos ir Lenkijos kultūra

RITUALO PRIGIMTIS

Santrauka

Straipsnyje pristatoma ritualo analizė — nepaprastai įdomus ir sudėtingas reiškinys, susijęs su žmogaus gyvenimu nuo neatmenamų laikų. Ypač svarbu pabrėžti, kad ritualų pomėgis yra viena iš pagrindinių žmonijos savybių. Kiekviena atskira žmonių bendruomenė susiformavo tam tikrus ritualus, nes būtent jie nustato grupės požiūrį į pasaulį, kuriame ji gyvena, ir bendrą požiūrį į visą gyvenimą. Ritualai tuo pat metu turėdami daug bendrų bruožų, išreiškia savo individualių požiūrių į formuojamą tikrovę.

Iš pirmo žvilgsnio kai kuriems žmonėms tai gali atrodyti keista, tačiau tiesa yra ta, kad tie patys ritualai, daugiau ar mažiau modifikuoti, pasitaiko skirtinguose pasaulio kampeliuose įvairiose bendruomenėse. Tai patvirtina jų, kaip žmogaus kultūros elementų, universalumą, nes greta visų svarbiausių, tiek religinių, tiek iš pasaulietinių įvykių, ritualai tuo pat metu yra asmeninių emocijų ir išgyvenimų visuma bei svarbi varomoji jėga, taip pat jie labai svarbūs tiek individams, tiek bendruomenėms.

Straipsnio autorius grindžia savo analizę žinomų mokslininkų darbais: Bronislawo Malinowskio, Arnoldo van Gennepo, Victorio Turnerio, Mircea'os Eliade's ir kitų, atlikusių šios srities mokslinius tyrimus. Aptariama ritualų kilmė, jų tipai ir atskiri elementai (čia galima rasti, pavyzdžiui, vietovių ir ritualuose dalyvaujančių žmonių apibūdinimų), ritualų įtaka įvairiuose pasaulio kampeliuose gyvenančioms bendruomenėms.

Svarbią vietą šiame straipsnyje užima psichologinė elgesio analizė, tiriama biogenezinio struktūralizmo teorijos požiūriu. Taip pat minimas kitas įdomus ritualo aspektas — ritualinio transo reiškinys.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: ritualas, kultūra, bendruomenė, elgsenos, universalumas.

Michał Mazurkiewicz

Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland

Research interests: American, British and Polish culture

THE NATURE OF RITUAL

Summary

The article “The Nature of Ritual” presents the analysis of a ritual – a fascinating and complex phenomenon that has been the core of human life since the dawn of time. It has to be strongly emphasized that a predilection for rituals is one of the main features of humankind. Each human community developed certain rituals that determine the attitude of a given group towards the world it lives in and the life it leads, as well as express society's approach towards the formative reality, at the same time having many features in common. At first, it may seem surprising to some people, but it is usually true that the same rituals – although in more or less modified versions – occur in many communities in different areas of the world. It corroborates their undoubted universality as an element of human culture, for accompanying all types of important – both religious and secular – events; they are at the same time a sum of personal emotions and experiences, being of great significance both for individuals and whole communities, and the prime mover, too.

The author of this article has based his analysis on the research conducted by such illustrious scholars as Bronislaw Malinowski, Arnold Van Gennep, Victor Turner, Mircea Eliade and some others, who made their contribution to the research in this field. The author discusses the genesis, types and individual elements of rituals (here one can find, for example, characteristics of places, where ritual activities take place or people taking part in them), as well as their – definitely significant – influence on human communities living in different parts of the globe.

Psychological analysis of behaviours occupies an important place in this article – being utterly different from the standards of behaviours occurring in the so-called “ordinary” life – of people strongly engaging themselves in a practised ritual. Especially, it is analysed from the point of view of the theory of biogenetic structuralism. Additionally, another interesting aspect of ritual – the phenomenon of ritual trance – is also mentioned in the article.

KEY WORDS: ritual, culture, community, behaviours, universality.

Gauta 2011 02 25

Priimta publikuoti 2011 07 11

II. FAKTAI IR APMĄSTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Laima Kalėdienė

Lietuvių kalbos institutas

Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

Tel. +370 69 941 129

El. paštas Laima.Kalediene@lki.lt

Moksliniai interesai: sociolingvistika, dialektologija, taikomoji kalbotyra

POŽIŪRIS Į VALSTYBINĘ KALBĄ SOCIOLINGVISTINĖS APKLAUSOS DUOMENIMIS

Straipsnio tikslas yra nustatyti dėsningumus ir aptarti priežastis, lėmusias didžiųjų Lietuvos miestų — Vilniaus, Klaipėdos ir Kauno — gyventojų nuostatas valstybinės kalbos atžvilgiu, išryškėjusias gavus 2007—2009 m. vykdyto projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ rezultatus (Ataskaita 2008, Ataskaita 2009), susijusius su valstybinės lietuvių kalbos mokėjimo ir kvalifikacinių valstybinės kalbos egzaminų būtinumo vertinimu. Apklausai buvo pasirinkti Vilnius, Klaipėda ir Kaunas, nes šiuose didžiuosiuose miestuose 2009 m. gyveno trečdalis — 33 % — visų Lietuvos gyventojų (1 081 479) (SD). Be to, juose telkiasi ekonomikos, mokslo, kultūros ir pramonės centrai, šiuose miestuose daugiausiai bendraujama su atvykusiais užsieniečiais. Išsiaiškinus, ar respondentai laiko svarbiu dalyku mokėti valstybinę kalbą, kokiomis priežastimis grindžia teigiamą sprendimą šiuo klausimu, straipsnyje gilinamasi į priežastis, galėjusias lemti gautus rezultatus. Taip pat siekiama paaiškinti sužinotą respondentų nuomonę dėl valstybinės kalbos kvalifikacinių egzaminų laikymo reikalingumo kitakalbiams Lietuvos piliečiams ir kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams. Straipsnyje išdėstytos mintys ir faktai gali būti naudingi formuojant Lietuvos kalbų politiką.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: valstybinė kalba, sociolingvistinė apklausa, miestų gyventojai, valstybinės kalbos egzaminai, kitataučiai piliečiai.

Įvadas

Valstybinės lietuvių kalbos statusą reglamentuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymai ir kiti teisės aktai. Konstitucijos 14 straipsnis trumpas: „Valstybinė kalba — lietuvių kalba“ (Konstitucija 1992). 117 straipsnyje aptariamas lietuvių kalbos vartojimas teisme: „Teismo procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine kalba. Asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisiniuose veiksmuose per vertėją.“

Detaliau valstybinės lietuvių kalbos vartojimą apibrėžia dabar galiojantis „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas“ (priimtas 1995, pakoreguotas 2002), kurio 1 straipsnyje teigiama, kad šis įstatymas „nustato valstybinės kalbos vartojimą viešajame Lietuvos gyvenime, valstybinės kalbos apsaugą, kontrolę ir atsakomybę už Valstybinės kalbos įstatymo pažeidimus“.

Apie valstybinę kalbą rašoma ir „Lietuvos Respublikos pilietybės įstatyme“ (Pilietybės įstatymas 2008). 12 straipsnyje,

kuriame aptariamas Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimas, pirmiausia pažymiama: „Lietuvos Respublikos pilietybė gali būti suteikiama asmeniui, jeigu jis atitinka šias sąlygas: 1) išlaikė valstybinės kalbos egzaminą“; nuorodų į šią sąlygą yra ir 14 minimo įstatymo straipsnyje.

Igyvendinant šių įstatymų nuostatas buvo priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybinės kalbos mokėjimo kategorijų patvirtinimo ir įgyvendinimo“ (2003) bei nutarimas dėl pačių „Valstybinės kalbos mokėjimo kategorijų“ (2003) (pirmoji kategorijų redakcija buvo priimta 1992 m.). Šiuose dokumentuose nurodoma, kad asmenys, baigę mokyklas nelietuvių kalba ir norintys įsidarbinti, turi išmokyti lietuvių kalbą pagal nustatytus valstybinės kalbos mokėjimo lygius ir išlaikyti valstybinės kalbos mokėjimo egzaminą. Valstybinės kalbos mokėjimo lygiai, kategorijos ir jų taikymas nustatytas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. gruodžio 24 d. nutarime Nr. 1688: „Valstybinės kalbos mokėjimo kategorija — tai valstybinės kalbos mokėjimo lygis, pagal kurį sprendžiama apie Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo 6 straipsnyje nurodytų asmenų valstybinės kalbos mokėjimą einant tam tikras pareigas, atliekant tam tikros profesijos ar kvalifikacijos darbą“. Kitakalbių Lietuvos Respublikos piliečių, nemokančių ar nepakankamai mokančių valstybinę kalbą, sparčiai mažėja ir dėl švietimo politikos, reguliuojančios valstybinės kalbos mokymą ir mokymą valstybine kalba (žr. „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo“ 30 straipsnį).

Valstybinės kalbos apsaugos, puoselėjimo ir mokymo reikalai išsamiai aptariami „Kalbos politikos 2003—2008 m. gairėse“¹,

į kurias žvelgiant pasaulio kontekste galima būtų pasakyti, kad jos yra gana šiuolaikiškos (Grumadienė 2003, 2005).

Kaimyninėse šalyse, kurių likimas pastarąjį šimtmetį buvo panašus į Lietuvos, taip pat yra reikalavimas laikyti valstybinės kalbos egzaminą įgyjant pilietybę ar siekiant užimti pareigas viešajame sektoriuje. Estijoje tokia pilietybės įstatymo redakcija buvo priimta 1995 m. (plačiau žr.: Rannut 2004, p. 67—72), ten irgi nuo 1997 m. įdiegta trijų kategorijų vietoj buvusių šešių valstybinės estų kalbos egzaminų sistema (ten pat, p. 44—45). Latvijoje reikalavimas įgyjant pilietybę ir siekiant užimti atitinkamas pareigas viešajame sektoriuje laikyti valstybinės latvių kalbos egzaminą yra sukėlęs daug ginčų, net ir tarptautinių, tiesa, nuo 2000 m. tokių egzaminų reikalavimai šiek tiek sušvelninti (Poriņa 2009, p. 87—98).

Taigi kalbos statuso barui (Cooper 1989, p. 45 tt.) Lietuvoje skiriamas gana didelis dėmesys, įstatymiškai jis yra neprastai sutvarkytas, tačiau kintant aplinkybėms randasi ir naujų problemų. Viena iš tokių yra imigrantai, kurių kol kas į Lietuvą ilgesniam gyvenimui atvyksta nedaug, bet gerokai daugiau nei prieš Lietuvai tampant Europos Sąjungos nare.

Kalbų politika nėra vien ideologinių, juridinių ir lingvistinių teiginių visuma — nepaprastai svarbus vaidmuo tenka *viešajai sampratai* (angl. *everyday concept*), t. y. visuomenės opinijai (Nelde 2002, p. XI). Tiesa, yra kritiškai vertinančių akademinę viešosios nuomonės apklausų reikšmę, net linkstama kvestionuoti viešosios nuomonės egzistavimą. Nors argumentai dėl to, kad galbūt apklausos ne visai atspindi apgalvotą

¹ 2009—2013 m. gairės tebėra LR Seimo nepatvirtintos; tiesa, pagal 2004—2008 m. gaires Vyriausybės

priimtoji „Valstybinės kalbos norminimo, vartojimo, ugdymo ir sklaidos programa“ aprėpia 2006—2015 m.

visuomenės narių nuomonę, yra iš dalies pagrįsti, tačiau nepakankami, kad galima būtų visiškai nekreipti dėmesio į tų apklausų rezultatus (plačiau Kalėdienė 2009). Šie argumentai galėtų būti pagrindas tobulinant visuomenės nuomonės tyrimo mechanizmą, todėl gali būti pritaikyti ir šiame straipsnyje aptariamos sociolingvistinės apklausos adresu.

Iš ankstesnių tyrimų minėtina 2004 m. atlikta panaši sociolingvistinė Vilniaus miesto gyventojų apklausa „Vilniaus miesto gyventojų kalbų vartosenos įpročiai“ (Ataskaita 2004). Ją buvo organizavęs Vilniaus universitetas, projekto autorės Meilutė Ramonienė ir Garbielle Hogan-Brun, atliko TNS Gallup sociologinių tyrimų centras². Imtis sudarė 1000 Vilniaus gyventojų. Iš interviu metu gautų atsakymų į klausimų bloką apie nuostatas valstybinės kalbos atžvilgiu buvo nustatyta, kad absoliuti dauguma Vilniaus miesto gyventojų (97 %) tuo metu manė, kad svarbu arba labai svarbu mokėti valstybinę kalbą. Pasak jų, tai privaloma piliečiui, lygiavertišiam visuomenės nariui. Lenkai, rusai ir baltarusiai, gyvenantys Vilniuje, dažniau nei lietuviai išreiškė nuostatą, kad mokėti valstybinę kalbą — nebūtina ar net visai nesvarbu. Trys ketvirčiai (75 %) Vilniaus gyventojų 2004 m. manė, kad valstybinės kalbos egzaminas reikalingas. Dažniausi taip manančių argumentai — „kad pakeltų lietuvių kalbos mokėjimo lygį“ (40 %), „kad priverstų žmones mokytis lietuvių kalbos“ (33 %). Kitų tautybių gyventojai dažniau nei lietuviai manė, kad valstybinis lietuvių kalbos egzaminas nereikalingas: taip buvo

nusiteikę 60 % baltarusių, 78 % ukrainiečių bei 45 % rusų tautybės vilniečių.

Šio tyrimo klausimų blokas apie valstybinę lietuvių kalbą su nedidelėmis pataisomis pakartotas ir analogiškame 2007—2009 m. tyrime, kurio rezultatai nagrinėjami šiame straipsnyje. Didelis skirtumas tarp šių tyrimų klausimų buvo tas, kad ankstesniajame nebuvo atskirai aiškinamasi, kas turėtų laikyti valstybinės kalbos egzaminą — ar tik kitakalbiai Lietuvos piliečiai, ar ir kitakalbiai ne Lietuvos piliečiai. Realybė, kai dirbti arba gyventi į Lietuvą ėmė vis daugiau atvykti kitakalbių ne Lietuvos piliečių, privertė šį klausimą patikslinti. Be to, per 20 atgautos nepriklausomybės metų liko daug mažiau kitakalbių Lietuvos piliečių, nemokančių lietuviškai. Tai lėmė ir pertvarkyta švietimo sistema.

Vykdytojai ir metodika. Tyrimo duomenys surinkti 2007—2009 m. projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“, kurį rėmė Valstybinis mokslo ir studijų fondas, vykdymo metu (plačiau žr.: <http://projektai.vu.lt/miestairkalbos>). Projekte dalyvavo trys mokslo institucijos: Vilniaus universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas ir Lietuvių kalbos institutas, mokslininkai iš kitų institucijų (Socialinių tyrimų instituto ir LCC tarptautinio universiteto). Į projekto darbus ir renginius buvo įtraukti Vilniaus, Vytauto Didžiojo ir Tarptautinio LCC universitetų studentai ir, kaip konsultantai, mokslininkai iš užsienio šalių (Olandijos, Didžiosios Britanijos, Šveicarijos, Italijos). Projekto vadovė — VU doc. dr. Meilutė Ramonienė. Apklausą atliko socialinių tyrimų centras „TNS Gallup“, talkino projekto dalyviai.

Imtis Vilniuje ir Klaipėdoje buvo 1500, Kaune — 524 respondentų. Punktai buvo parenkami taip, kad apklausti respondentai savo proporcijomis atitiktų Vilniaus,

² Dėkoju Vilniaus universiteto doc. dr. Meilutei Ramonienei už galimybę pasinaudoti jos ir dr. Gabrielle Hogan-Brun 2004 m. atlikto sociologinio tyrimo „Vilniaus miesto gyventojų kalbų vartosenos įpročiai“ rezultatais.

Kauno arba Klaipėdos miestų gyventojų proporcijas. Respondentai namų ūkyje buvo atrenkami pagal „jauniausio vyro“ taisyklę. Taikytas tiesioginio interviu būdas respondento namuose. Tyrimo tikslinė grupė — 15—74 metų Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų gyventojai. Duomenų analizė buvo atliekama naudojant SPSS/PC programinę įrangą. Atsakymai į klausimus apie valstybinės kalbos mokėjimą priklausė ir nuo respondentų tautybės, todėl buvo atsižvelgta į tai, kad Vilniuje, lyginant su kitais miestais, gyvena mažiausiai lietuvių (57,5 %), Klaipėdoje jų yra daugiau (71,3 %), o Kaunas labai skiriasi nuo abiejų šių miestų lietuvių gyventojų skaičiumi (92,9 %), todėl Vilniuje ir Klaipėdoje atliktų apklausų rezultatai šiame straipsnyje dažniausiai pateikiami kartu, o Kauno nagrinėjami atskirai.

1. Lietuvių kalbos vertinimas

Nepaliamajai augant anglų kalbos reikšmei, jos tiesioginei įtakai nacionalinėms kalboms, ryškėja jos daromas poveikis nacionalinių kalbų statusui (Crystal 2003, p. 28). Būdama valstybine, lietuvių kalba yra plačiai vartojama pačioje Lietuvoje, tačiau pasaulio mastu įsigalėjusios anglų kalbos svarba atsispindi ir Lietuvoje, nes čia anglų kalbos prestižas ne vienam yra didesnis už savosios kalbos prestižą: taip mano 60 % Vilniaus³ ir Klaipėdos bei 50 % Kauno gyventojų. Prestižiškumą lemia reikalingumas, kadangi labai panašus procentas respondentų anglų kalbą laiko

ir reikalingiausia: atitinkamai Vilniuje ir Klaipėdoje 58 %, o Kaune — 52 % respondentų. Tiesa, 54 % kauniečių ir lietuvių kalbą laiko reikalingiausia, tačiau tik 25 % mano, kad lietuvių kalba yra prestižiška Lietuvoje, kaip, beje, ir vilniečiai su klaipėdiečiais (24 % apklaustųjų). Net ir vien lietuvių tautybės respondentams lietuvių kalbos prestižas žemesnis nei anglų: Kaune 29 % tokių respondentų prestižiška laiko lietuvių kalbą, o anglų — 47 %, Vilniuje ir Klaipėdoje 30 % prestižiška laiko lietuvių kalbą, o anglų — 59 % (plačiau: Kalėdienė 2010).

2. Valstybinės kalbos mokėjimo svarbumas

Absoliuti dauguma apklaustųjų — 97 % vilniečių⁴ bei klaipėdiečių (žr. 1 pav.) ir 96 % kauniečių (žr. 2 pav.) — nurodė, kad mokėti valstybinę lietuvių kalbą yra svarbu arba labai svarbu, nors ne vienas respondentas galėjo ir nesuteikti ypatingos reikšmės svarbumo intensyvumo gradavimui — „svarbu“ ar „labai svarbu“.

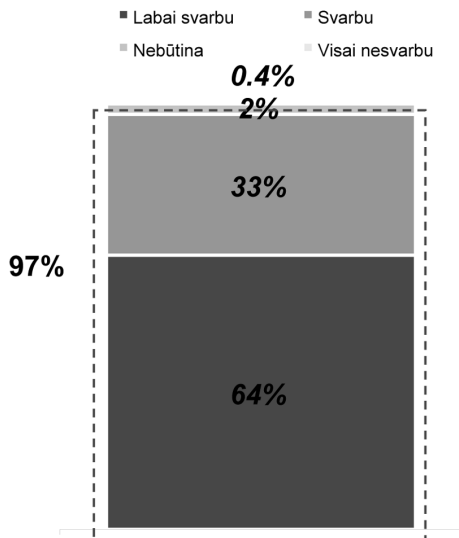
Atidesnė rezultatų analizė rodo, kad atsakymus „labai svarbu“ ar „svarbu“ rinkosi skirtingi respondentai. Didesnę valstybinės kalbos mokėjimo svarbą dažniau išvelgė lietuviai (75 % lietuvių nurodė šį atsakymą), aukštąjį išsimokslinimą turintys respondentai (74 %), jaunimas iki 29 metų (70 %), moterys (70 %), o kitoms socialinėms ir demografinėms grupėms priklausantys respondentai šiek tiek dažniau rinkosi atsakymą „svarbu“ (33 %). Atsakdami į klausimą

³ 2004 m. sociolingvistinio tyrimo duomenimis proporcijos buvo kitokios: 46 % vilniečių prestižiškiausia laikė lietuvių kalbą, anglų kalba buvo atsidūrusi antroje vietoje — **prestižiškiausia ją laikė 38 % vilniečių**, o 12 % prestižiškiausia laikė rusų kalbą. Antrąja po lietuvių kalbos nemaža dalis vilniečių rusų kalbą laikė patogiausia (34 %) ir įprasčiausia (35 %) kalba (Ataskaita 2004, p. 64—66).

⁴ 2004 m. apklausos duomenimis irgi absoliuti dauguma Vilniaus miesto gyventojų (97 %) manė, kad svarbu arba labai svarbu mokėti valstybinę kalbą. Lenkai (6,4 %), rusai (8,5 %) ir baltarusiai (12,9 %) dažniau nei lietuviai išreiškė nuostatą, kad mokėti valstybinę kalbą — nebūtina ar net visai nesvarbu (Ataskaita 2004, p. 72—75).

Kiek svarbu yra mokėti valstybinę kalbą?

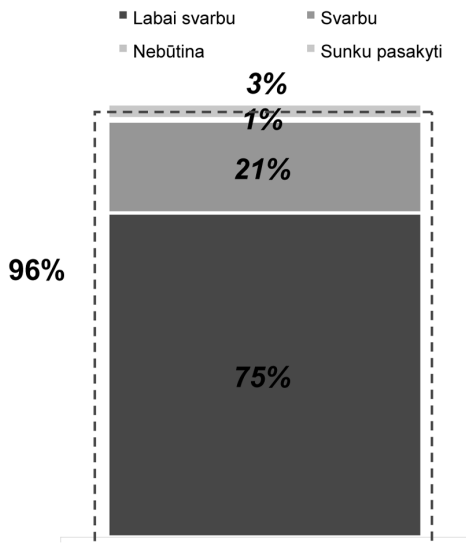
% nuo visų respondentų, N=1513

1 pav. Valstybinės kalbos mokėjimo svarbumas (Vilniaus ir Klaipėdos respondentų atsakymai)

Kiek svarbu yra mokėti valstybinę kalbą?

% nuo visų respondentų, N=524

2 pav. Valstybinės kalbos mokėjimo svarbumas (Kauno respondentų atsakymai)

dėl valstybinės kalbos mokėjimo svarbumo tik 2,4 % Vilniaus ir Klaipėdos respondentų pasirinko atsakymus „nebūtina“ arba „visai nesvarbu“. Jie yra iš įvairių respondentų grupių: tokių būta tiek tarp vyrų ir moterų, tiek tarp jaunesnių ir vyresnių, tiek tarp turinčių žemesnį ar aukštesnį išsimokslinimą, tiek tarp lietuvių ir nelietuvių.

Lyginant su Vilniaus ir Klaipėdos rezultatais (64 %), Kaune buvo daugiau manančių, kad mokėti valstybinę kalbą yra labai svarbu (75 %). Tokią nuomonę lėmė ne tokiuose lietuviškuose miestuose kaip Kaunas ne lietuvių tautybės respondentų atsakymai. Kaune valstybinės kalbos mokėjimą labai svarbiu dalyku dažniau laikė respondentai iš tautiškai vienalyčių lietuvių šeimų (81 %), dirbantys asmenys (81 %), moterys (80 %) ir jau ilgai (daugiau nei 20 metų) Kaune gyvenantys respondentai (78 %). Dažniau atsakymą „svarbu“ (tokių buvo 21 %, mažiau nei Vilniuje ir Klaipėdoje (33 %)), o ne „labai svarbu“ rinkosi mišrių šeimų atstovai (33 %), nelietuviai (28 %), nedirbantys kauniečiai (25 %), taip pat vyrai (25 %). Visai nesvarbiu ar nebūtinu valstybinės kalbos mokėjimą laikė tik 1 % kauniečių, tai statistiškai nėra reikšminga.

3. Valstybinės kalbos mokėjimo priežastys

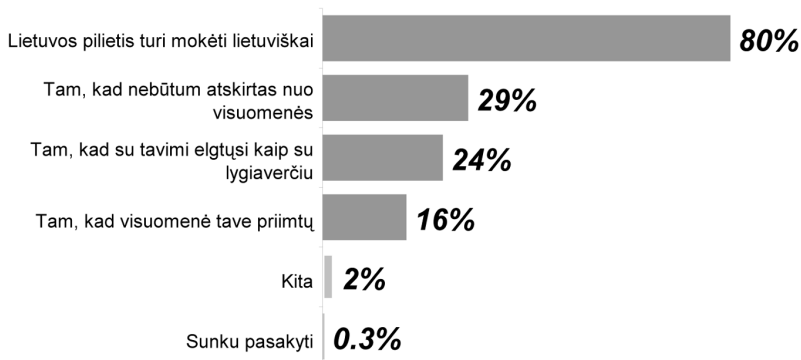
Pagrindine priežastimi, kodėl mokėti valstybinę kalbą yra svarbu, daugelis (83 %) apklaustųjų nurodė Lietuvos pilietybę: taip pareiškė 80 % vilniečių⁵ bei klaipėdiečių (žr. 3 pav.) ir 86 % kauniečių (žr. 4 pav.). Vilniuje ir Klaipėdoje patys lietuviai taip manė dažniau (88 %) nei rusai (65 %),

⁵ 2004 m. duomenimis beveik tiek pat (83 %) vilniečių manė, kad mokėti valstybinę kalbą privaloma Lietuvos piliečiui, taip pat lygiaverčiam visuomenės nariui (16 %) (Ataskaita 2004, p. 73).

Kodėl labai svarbu/ svarbu mokėti valstybinę kalbą?

% nuo respondentų, kurių nuomone, mokėti valstybinę kalbą yra "labai svarbu" arba "svarbu",
N=1470

3 pav. Valstybinės kalbos mokėjimo priežastys (Vilniaus ir Klaipėdos respondentų atsakymai)

lenkai (73 %) ar kitos tautybės gyventojai (65 %). Kaune nuomonę, kad Lietuvos pilietis turi mokėti lietuviškai, irgi dažniausiai išsakė lietuviai (90 %).

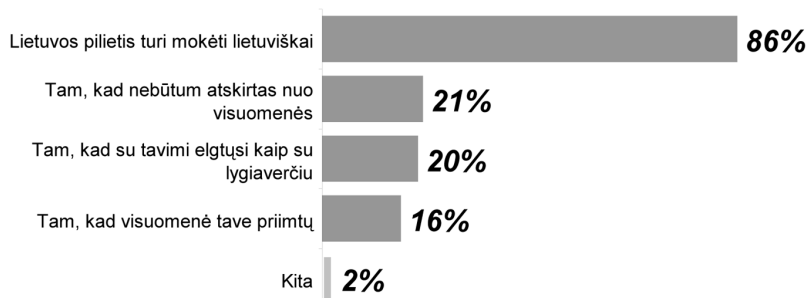
Kitas valstybinės kalbos mokėjimo priežastis nurodė žymiai mažiau respondentų: beveik tris kartus mažiau Vilniaus ir Klaipėdos respondentų mano, kad valstybinės kalbos mokėjimas yra svarbus tam, kad nebūtum atskirtas nuo visuomenės (29 %), o Kaune tokių buvo tik kas šeštas — 16 %. Kaune manančių, kad valstybinės kalbos

mokėjimas padeda integruotis į visuomenę, daugiau yra tarp vyresnio amžiaus asmenų (26 %), mišrių šeimų atstovų (33 %) arba nelietuvių (33 %). Tautiniu požiūriu vienalytiškesnis Kaunas svarbesniu laikė visuomenės, o ne individo vertinimą.

Priežastį „kad visuomenė tave suprastų“ nurodė 16 % vilniečių ir klaipėdiečių, o Kaune šis skaičius buvo labai mažas todėl, kad Kaunas — tai miestas, kur viešai beveik ištiesai bendraujama lietuviškai. Panašiai Vilniuje ir Klaipėdoje buvo ver-

Kodėl labai svarbu/ svarbu mokėti valstybinę kalbą?

% nuo respondentų, kurių nuomone, mokėti valstybinę kalbą yra "labai svarbu" arba "svarbu",
N=503

4 pav. Valstybinės kalbos mokėjimo priežastys (Kauno respondentų atsakymai)

tinama ir kita priežastis — „tam, kad su tavimi elgtųsi kaip su lygiaverčiu“ (24 %), nors Kaune taip manančių irgi buvo gana daug — penktadalis respondentų (20 %). Pastebėta tendencija, kad šias dvi valstybinės kalbos mokėjimo priežastis dažniau nurodė nelietuviai respondentai: tie, kurių tėvai yra gimę užsienyje, ypač Klaipėdoje gyvenantys rusai, kurių abu tėvai yra nelietuviai. Kaune valstybinės kalbos mokėjimą kaip lygiaverčio aplinkinių elgesio priežastį dažniau nurodė vyresni nei 50 metų respondentai (25 %), kurie, matyt, dar prisimena tuos laikus, kai ir Kaune ne visada pavykdavo viešai susikalbėti lietuviškai. Vidurinį, specialųjį vidurinį ar aukštesnįjį išsimokslinimą turintys kauniečiai valstybinės kalbos mokėjimą dažniau siejo su palankesne visuomenės nuomone.

4. Valstybinės kalbos egzamino reikalingumas

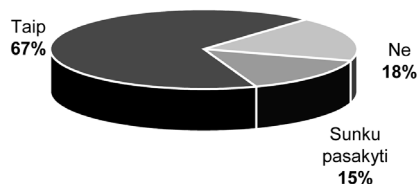
Apie valstybinės kalbos egzamino reikalingumą buvo paklausta atskirai dėl kitakalbių Lietuvos piliečių ir kitakalbių ne Lietuvos piliečių, atvykusių dirbti ar gyventi į Lietuvą. Daugiau nei pusė visų respondentų (60 %) valstybinės kalbos egzaminą laiko reikalingu abiem atvejais⁶. Manančių, kad mokantis valstybinės kalbos reikia tam tikros prievartos, t. y. žinių patikrinimo egzaminu, buvo trečdaliu mažiau, nei tų, kurie manė, kad mokėti valstybinę kalbą yra svarbu ar labai svarbu. Valstybinės kalbos mokėjimo patikrinimą egzaminu apklausoje dalyvavę respondentai vertino skirtingai: daugeliu atvejų apsisprendimas dėl egzamino būtinumo kitakalbiams Lietuvos

piliečiams buvo griežtesnis (70 %) nei dėl tokio egzamino reikalingumo kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams (49 %).

4.1. Valstybinės kalbos egzamino reikalingumas kitakalbiams Lietuvos piliečiams

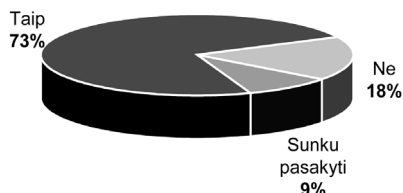
Į klausimą dėl valstybinės kalbos egzamino reikalingumo kitakalbiams Lietuvos piliečiams teigiamai atsakė du iš trijų (67 %) vilniečių ir klaipėdiečių (žr. pav. 5). Dažniau valstybinės kalbos egzaminą reikalingu kitakalbiams Lietuvos piliečiams laikė lietuviai (79 %). Kaune (žr. pav. 6) tokių buvo beveik trys iš keturių (73 %), dažniausiai tai irgi lietuvių tautybės respondentai (77 %). Nedaug kas, tik kas šeštas (15 %) vilnietis ar klaipėdietis ir vienuolika iš šimto (6 %) kauniečių abejojo, ar mokantis valstybinės kalbos kitakalbiams Lietuvos piliečiams

Ar reikalingas valstybinės kalbos egzaminas kitakalbiams Lietuvos piliečiams?
% nuo visų respondentų, N=1513

5 pav. Valstybinės kalbos egzamino reikalingumas kitakalbiams Lietuvos piliečiams (Vilniaus ir Klaipėdos respondentų atsakymai)

Ar reikalingas valstybinės kalbos egzaminas kitakalbiams Lietuvos piliečiams?
% nuo visų respondentų, N=524

6 pav. Valstybinės kalbos egzamino reikalingumas kitakalbiams Lietuvos piliečiams (Kauno respondentų atsakymai)

⁶ 2004 m. vilniečių apklausoje nebuvo diferencijuotai klausta, kas turėtų laikyti valstybinės kalbos egzaminą: tada daugiau, t. y. 75 %, vilniečių manė, kad tokio egzamino reikia (Ataskaita 2004, p. 72).

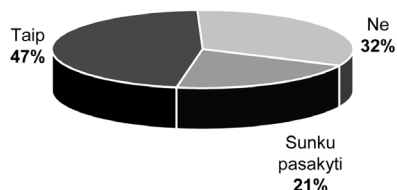
reikia egzamino. Visuose miestuose beveik penktadalis (18 %) respondentų manė, kad tokio egzamino kitakalbiams Lietuvos piliečiams nereikia. Vilniuje ir Klaipėdoje dažniau nereikalingu egzaminą laiko kitų nei lietuvių tautybės gyventojai (lenkai — 34 %, rusai — 28 %, kitų tautybių atstovai — 29 %), Kaune iš pasisakiusių prieš egzaminą buvo 35 % kilusių iš mišrių šeimų, 27 % rusų ir 29 % respondentų, kurių abu tėvai yra nelietuviai.

4.2. Valstybinės kalbos egzamino reikalingumas kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams

Vertindami, ar kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikalingas valstybinės kalbos egzaminas, visų miestų respondentai buvo griežtesni (60 %) nei atvykusiųjų atžvilgiu (49 %). Nuomonės dėl to, ar į Lietuvą atvykusiems kitataučiams reikia laikyti valstybinės kalbos egzaminą, pasiskirstė apylygiai visuose miestuose: Vilniuje ir Klaipėdoje taip manė 47 % (žr. 7 pav.), Kaune — 51 % (žr. 8 pav.). Net penktadalis visų respondentų (19 %) abejojo dėl egzamino reikalingumo ne Lietuvos piliečiams, o trečdalis (33 %) buvo nusiteikę neversti kitataučių ne Lietuvos piliečių laikyti egzaminą.

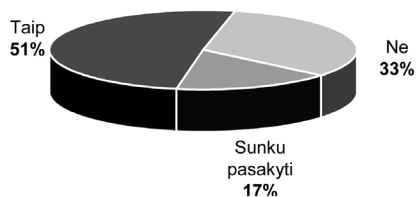
Kalbant apie valstybinės kalbos egzami-

Ar reikalingas valstybinės kalbos egzaminas kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams (atvykusiems gyventi į Lietuvą)?
% nuo visų respondentų, N=1513

7 pav. Valstybinės kalbos egzamino reikalingumas kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams (Vilniaus ir Klaipėdos respondentų atsakymai)

Ar reikalingas valstybinės kalbos egzaminas kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams (atvykusiems gyventi į Lietuvą)?
% nuo visų respondentų, N=524

8 pav. Valstybinės kalbos egzamino reikalingumas kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams (Kauno respondentų atsakymai)

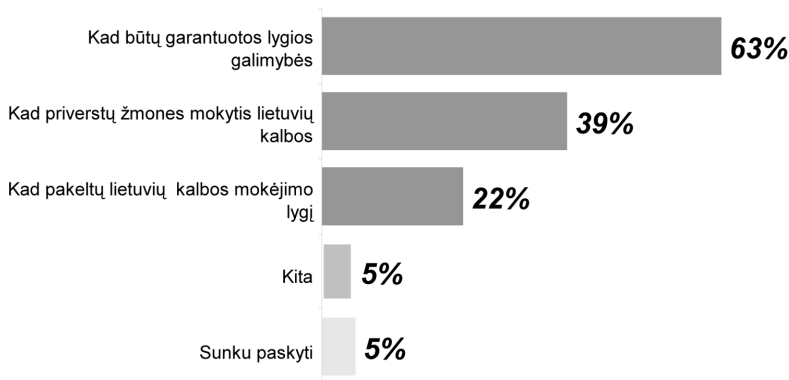
no reikalingumą kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams, atvykusiems gyventi ar dirbti į Lietuvą, matyti, kad yra nemaža Vilniaus ir Klaipėdos respondentų, kuriems sunku pasakyti, ar tokio egzaminio reikia. Neturinčiųjų nuomonės šiuo klausimu minėtuose miestuose yra daugiau kalbant apie kitakalbius ne Lietuvos piliečius, atvykusius gyventi į Lietuvą (21 %), nei apie kitakalbius Lietuvos piliečius (15 %). Vilniuje dažniau valstybinės kalbos egzaminą nereikalingu kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams, atvykusiems gyventi ar dirbti į Lietuvą, laikė lenkai (42 %).

Kaune tarp pritariančių, kad valstybinės kalbos egzaminas kitakalbiams ne Lietuvos piliečiams yra reikalingas (51 %), tik nežymiai daugiau buvo lietuvių šeimų atžalų ir respondentų, kurie, kaip ir jų tėvai, yra gimę Lietuvoje (54 %), taigi šiems atsakymams tautybė įtakos neturėjo.

Buvo kauniečių respondentų, kuriems sunku išreikšti aiškia poziciją, ar kitakalbiams Lietuvos ir ne Lietuvos piliečiams reikia valstybinės kalbos egzamino. Tiesa, sunkiau jiems buvo pasisakyti apie ne Lietuvos piliečius (17 %) nei apie Lietuvos (9 %). Kaune kilusiems iš mišrių šeimų buvo šiek tiek sunkiau (36 %) apsispręsti dėl valstybinės kalbos egzamino reikalingumo kitataučiams ne Lietuvos piliečiams nei kitiems respondentams.

Priežastys, kodėl kitakalbiams, gyvenantiems Lietuvoje, reikalingas valstybinės kalbos egzaminas

% nuo respondentų, kurių nuomone, kitakalbiams, gyvenantiems Lietuvoje, valstybinės kalbos egzaminas yra reikalingas, N=1092

9 pav. Valstybinės kalbos egzamino kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikalingumo priežastys (Vilniaus ir Klaipėdos respondentų atsakymai)

5. Valstybinės kalbos egzamino kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikalingumo priežastys

Pagrindine priežastimi, kodėl kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikia laikyti valstybinės kalbos egzaminą, daugiau nei pusė visų respondentų (58 %) laiko lygių galimybių garantijas. Apžvelgiant atskirų miestų respondentų atsakymus matyti, kad tautiniu požiūriu magesniuose Vilniuje ir Klaipėdoje (63 %) (žr. 9 pav.) ši priežastis pasirodė esanti aktualesnė (taip galvojo 71 % nelietuvių nei lietuviškesniame Kaune (53 %) (žr. 10 pav.) Kaip ne ką mažiau svarbią priežastį daugiau nei trečdalis respondentų nurodo ir tam tikros prievartos elementą — „kad priverstų mokytis lietuvių kalbos“ (38 %). Penktadalis svarbia priežastimi laiko galimybę pakelti lietuvių kalbos mokėjimo lygį (19 %). Kitos priežastys — „iš pagarbos tai šaliai, kurioje gyvena“ ir „kad gerbtų lietuvių kalbą“ ir pan., mažiau susijusios su kalbos mokėjimo pritaikymu, visų miestų respondentų nebuvo laikomos svarbiomis.

Beveik du trečdaliai apklaustųjų Vilniuje ir Klaipėdoje, laikančių valstybinės kalbos egzaminą kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikalingu, mano, kad taip būtų garantuotos lygios galimybės (63 %). Taip dažniau galvoja nelietuviai (71 %).

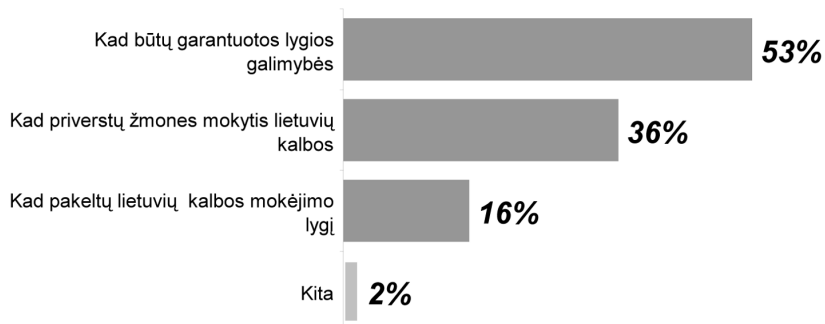
Antroji vilniečių ir klaipėdiečių dažniausiai nurodoma priežastis valstybinės kalbos egzamino kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikalingumui pagrįsti — „kad priverstų žmones mokytis lietuvių kalbos“. Tiesa, šią priežastį nurodė 1,6 karto mažiau respondentų nei nurodžiusių „kad būtų garantuotos lygios galimybės“ (39 %). Trečiajia pagal dažnumą nurodyta priežastimi — lietuvių kalbos mokėjimo lygio pakėlimu — egzamino reikalingumą grindė apie penktadalis vilniečių⁷ ir klaipėdiečių (22 %).

Pastarąsias dvi priežastis dažniau nurodė klaipėdiečiai („kad priverstų mokytis

⁷ 2004 m. Vilniaus miesto tyrimo duomenimis lietuvių kalbos mokėjimo lygio pakėlimo priežastis buvo nurodyta dažniausiai (40 %), priežastis „kad priverstų žmones mokytis lietuvių kalbos“ (33 %) irgi buvo nurodyta kaip antroji (Ataskaita 2004, p. 74).

Priežastys, kodėl kitakalbiams, gyvenantiems Lietuvoje, reikalingas valstybinės kalbos egzaminas

% nuo respondentų, kurių nuomone, kitakalbiams, gyvenantiems Lietuvoje, valstybinės kalbos egzaminas yra reikalingas, N=398

10 pav. Valstybinės kalbos egzaminu kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikalingumo priežastys (Kauno respondentų atsakymai)

lietuvių kalbos“ nurodė 55 %; kad „pakeltų lietuvių kalbos mokėjimo lygi“ — 32 %). Įtakos turėjo ir respondentų tautybė priežastį „kad priverstų mokytis lietuvių kalbos“ Vilniuje ir Klaipėdoje nurodė 43 % lietuvių; „kad pakeltų lietuvių kalbos mokėjimo lygi“ — 25 %.

Respondentai pateikė ir daugiau galimų atsakymų variantų, bet juos pasirinko tik nedaugelis vilniečių ir klaipėdiečių: „kad galėčiau susikalbėti, bendrauti“ (14) (skliaustuose nurodyta, kiek respondentų nurodė tam tikrą priežastį), „dėl savęs (norint ilgai gyventi Lietuvoje)“ (10), „esu Lietuvos pilietis“ (7), „iš pagarbos tai šaliai, kurioje gyvenu“ (6), „kalba — tai turtas, prestižas“ (4), „kad palaikyčiau valstybinę kalbą“ (4), „žmogus turi norėti išmokti kalbos“, „kad tinkamai atlikčiau savo darbą“, „valstybės prestižui didinti“, „kad gerbtų lietuvių kalbą“ (po 2).

Kas antras apklausos dalyvis Kaune (53 %), pasisakęs už valstybinės kalbos egzaminą Lietuvoje gyvenantiems kitataučiams, tai grindžia lygių galimybių garantija (dažniau tai nelietuvių (67 %) ir mišrių

šeimų atstovų (73 %) atsakymai). Kita pusė valstybinės kalbos egzaminu šalininkų taip pat išreiškia norą tuo paskatinti norą mokytis bei tobulinti lietuvių kalbą: dalis jų kaip šio egzaminavimo priežastį įvardija norą priversti žmones mokytis lietuvių kalbos (36 %) (taip nurodo 38 % visų apklaustų Kauno lietuvių), dalis (16 %) — kelti lietuvių kalbos mokėjimo lygi (taip nurodo 18 % visų apklaustų Kauno lietuvių).

Kitas priežastis, kodėl kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikia valstybinės kalbos egzaminu, Kaune nurodė tik pavieniai respondentai (skliaustuose nurodyta, kiek jų buvo): „kad galėtum susikalbėti, bendrauti“ (3), „esu Lietuvos pilietis“ (1), „žmogus turi norėti išmokti kalbos“ (1), „iš pagarbos tai šaliai, kurioje gyvena“ (1), „kad palaikytų valstybinę kalbą“ (1).

Išvados

1. 2007—2009 m. atlikto Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos gyventojų kalbinio elgesio, kalbinių nuostatų ir tautinės tapatybės tyrimo rezultatų analizė parodė, kad

- vyrauja tvirtas įsitikinimas (96—97 % atsakymų), kad mokėti valstybinę lietuvių kalbą yra svarbu arba labai svarbu.
2. Pagrindine priežastimi, kodėl svarbu mokėti valstybinę kalbą, laikoma Lietuvos pilietybė (83 %). Kita mokėjimo priežastis yra individo integracija į visuomenę — „tam, kad visuomenė tave priimtų“: taip nurodė 16 % kauniečių ir 29 % vilniečių bei klaipėdiečių; ir tam, „kad su tavimi elgtųsi kaip su lygia-verčiu“ (kauniečių — 20 %, vilniečių ir klaipėdiečių — 24 % (ko gero, dalis tautiniu požiūriu nevienalytiškesnių miestų gyventojų apibendrina ir savo partitį, todėl procentas didesnis). Tautiniu požiūriu vienalytiškesnis Kaunas svarbesne priežastimi laikė visuomenės, o ne individo vertinimą: „tam, kad nebūtum atskirtas nuo visuomenės“ — 21 %, atitinkamai Vilnius ir Klaipėda — 16 %.
  3. Nuostata dėl valstybinės kalbos egzamino

- reikalingumo Lietuvos piliečiams yra tvirtai teigiama (70 %). Daug tolerantiškiau vertinamas valstybinės kalbos egzamino reikalingumas į Lietuvą atvykusių kitataučių atžvilgiu: kad ne Lietuvos piliečiams reikia laikyti egzaminą, nurodė tik pusė respondentų (49 %).
4. Pagrindine priežastimi, kodėl kitakalbiams Lietuvos piliečiams reikia laikyti valstybinės kalbos egzaminą, laikomos lygių galimybių garantijos (58 %). Kaip ne ką mažiau svarbi priežastis nurodomas ir tam tikros prievartos elementas — „kad priverstų mokytis lietuvių kalbos“ (38 %). Gana svarbia priežastimi laikoma ir galimybė pakelti lietuvių kalbos mokėjimo lygį (20 %).
  5. Viešosios nuomonės tyrimai rodo, kad visuomenė yra nusiteikusi rūpintis, kad valstybinė lietuvių kalba būtų plačiai vartojama Lietuvoje. Dabartinė teisinė valstybinės kalbos statuso bazė atitinka šias nuostatas.

Duomenų šaltiniai

Ataskaita 2004 — TNS–Gallup. *Vilniaus miesto gyventojų kalbų vartosenos įpročiai*. [Užsakovas] *Vilniaus universitetas*.

Ataskaita 2008 — TNS–Gallup. *Vilniaus ir Klaipėdos gyventojų kalbų vartojimo tyrimas*. [Užsakovas] *Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas*.

Ataskaita 2009 — TNS–Gallup. *Kauno miesto gyventojų kalbų vartojimo tyrimas*. [Užsakovas] *Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas*.

Dėl valstybinės kalbos kategorijų 1992 — Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas *Dėl valstybinės kalbos mokėjimo kvalifikacinių kategorijų*. Žin., Nr. 18–538.

Dėl valstybinės kalbos kategorijų 2003 — Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas *Dėl valstybinės kalbos mokėjimo kategorijų patvirtinimo ir įgyvendinimo*. Žin., Nr. 123–5618.

Dėl valstybinės kalbos 2006—2015 metų programos 2004 — Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas *Dėl valstybinės kalbos norminimo, vartojimo, ugdymo ir sklaidos 2006—2015 metų programos patvirtinimo*. Žin., Nr. 140–5125.

Kalbos politikos 2003—2008 metų gairės 2003 — *Valstybinės kalbos politikos 2003—2008 metų gairės*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo. Žin., Nr. 57–2537.

Konstitucija 1992 — *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Žin., Nr. 33–1014.

Pilietybės įstatymas 2008 — *Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas*. Žin., Nr. 83–3293.

SD — Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga: www.stat.gov.lt/lt/. [Žiūr. 2010-08-15].

Švietimo įstatymas 2003 — *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas*. Žin., 63–2853.

Valstybinės kalbos įstatymas 1995 — Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas. Žin., Nr. 15–344.

Valstybinės kalbos mokėjimo kategorijos 2003 — Valstybinės kalbos mokėjimo kategorijos. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Žin., Nr.123–5618.

Literatūra

COOPER, R. L., 1989. *Language Planning and Social Change*. Cambridge University Press.

CRYSTAL, D., 2003. *English as a Global language*. Second Edition, Cambridge University Press.

GRUMADIENĖ, L., 2003. Kaip įgyvendinsi-me kalbos politiką. *Kalbos kultūra*, 76, 7–16.

GRUMADIENĖ, L., 2005. Language Policy and the Sociolinguistic Situation in Lithuania. *Mercator — Working Papers*, 19, 1–50. Prieiga: <http://www.ciemen.org/mercator/pdf/wp19-def-eng.pdf>. [Žiūr. 2010-10-08].

KALĖDIENĖ, L., 2009. Viešojo nuomonė ir kalbų politika. *Kalbos kultūra*, 82, 287–293.

KALĖDIENĖ, L., 2010. National identity and multilingualism in Lithuanian cities. *Acta Historica universitatis Klaipedensis* 20, *Studia anthropologica* 4 (AHUK SA), *Identity politics: migration, communities, and multilingualism*. Institute of Baltic sea region history and archeology. Klaipėda University, 112–122.

NELDE, P. H., 2002. Preface. *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. Language Policy and Small Languages*, 16. Ed. By Ammon U., Mattheier K. J., Nelde P. H., X—XIII.

PORIŅA, V., 2009. *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

RANNUT, M., 2004. Language Planning in Estonia: Past and Present. *Mercator — Working Papers*, 16, 3–80. Prieiga: <http://www.ciemen.org/mercator/pdf/wp16-def-eng.pdf>. [Žiūr. 2010 10 08].

Laima Kalėdienė

Lithuanian Language Institute, Lithuania

Research interests: sociolinguistics, dialectology, applied linguistics

Laima Kalėdienė

Instytut Języka Litewskiego, Litwa

Zainteresowania naukowe: socjolingwistyka, dialektologia, lingwistyka stosowana

ATTITUDE TOWARDS THE OFFICIAL LANGUAGE ACCORDING TO THE DATA OF SOCIOLINGUISTIC SURVEY

Summary

The survey of linguistic behaviour, linguistic attitudes, and national identity of the residents of the biggest Lithuanian cities – Vilnius, Kaunas, and Klaipėda – was performed in 2007 – 2009; there were interviewed 2.024 respondents. Absolute majority indicated that it is important or highly important to know the official Lithuanian language. The main reason why it is important to know the official language was that a Lithuanian citizen must know it (this reason was indicated by 86 % of residents in Kaunas and 80 % of residents in Vilnius as well as Klaipėda). Another reason to know

STOSUNEK DO JĘZYKA URZĘDOWEGO NA PODSTAWIE DANYCH SONDAŻU SOCJOLINGWISTYCZNEGO

Streszczenie

Celem artykułu jest ustalenie prawidłowości w kształtowaniu się stosunku do języka urzędowego mieszkańców dużych miast Litwy (Wilna, Kłajpedy i Kowna) oraz analiza przyczyn źródłowych problemu. Wnioski oparto na danych uzyskanych w ramach projektu „Użycie języków a tożsamość narodowość w miastach na Litwie”, realizowanego w latach 2007–2009 (*Raport za rok 2008*, *Raport za rok 2009*). Pytania dotyczyły m.in. oceny poziomu znajomości języka litewskiego jako języka urzędowego oraz potrzeby przeprowadzania egzaminów kwalifikacyjnych z języka urzędowego.

the language is “to be accepted by the society”: this reason was indicated by 16 % of residents in Kaunas and 29 % of residents in Vilnius as well as Klaipėda; and “to be treated as a person of equal value” (residents of Kaunas – 20 %, residents of Vilnius and Klaipėda – 24 % (perhaps, the number of residents of the cities, which are not that uniform nationally, also summarized their own experience, therefore, the percentage is higher). A more uniform Kaunas considered the assessment of society more important than of an individual: “to not be cloistered” – 21 %, accordingly in Vilnius and Klaipėda – 16 %. Almost every fourth resident in Kaunas gave an affirmative answer (72 %) to the question about the necessity of the official language examination for Lithuanian citizens, whereas in Vilnius and Klaipėda such answer was given by every third resident (67 %). The respondents showed more tolerance in regard to the foreigners, who arrive to Lithuania: only half of the residents in Kaunas (51 %) and 47 % of the residents in Vilnius as well as Klaipėda indicated that non-Lithuanian citizens should take this examination. The main reason why the foreign-born Lithuanian citizens have to take the official language examination is indicated as the guarantee of equal opportunities (53 % of the residents in Kaunas and 63 % of the residents in Vilnius as well as Klaipėda). Another reason of no less importance is the element of certain compulsion – “to force to study the Lithuanian language” (36 % of the residents in Kaunas and 39 % of the residents in Vilnius as well as Klaipėda). A rather important reason is also deemed to be the possibility to raise the level of the Lithuanian language knowledge.

KEY WORDS: official language, sociolinguistic survey, residents of cities, official language examination, citizens of other nationality.

Badaniami sondażowymi objęto mieszkańców Wilna, Kłajpedy i Kowna, gdyż według danych Departamentu Statystyki w tych dużych miastach w 2009 r. mieszkało 33% populacji kraju (1 081 479 osób). Ponadto wymienione miasta są głównymi ośrodkami gospodarczymi, naukowymi, kulturalnymi i przemysłowymi Litwy, ich mieszkańcy mają najczęstszy kontakt z obcokrajowcami. Po przedstawieniu wyników odpowiedzi na pytania sondażowe, dotyczące potrzeby znajomości języka urzędowego oraz uzasadnień odpowiedzi twierdzącej, podjęto próbę określenia przyczyn uzyskania określonych wyników oraz wyjaśnienia opinii respondentów na temat potrzeby przeprowadzania egzaminów kwalifikacyjnych z języka litewskiego dla obywateli Litwy innej narodowości oraz obcokrajowców. Przedstawione w artykule fakty i rozważania mogą być pomocne w kształtowaniu polityki językowej na Litwie.

SŁOWA KLUCZOWE: język urzędowy, sondaż socjolingwistyczny, mieszkańcy miast, egzaminy z języka urzędowego, obywatele innych narodowości.

Вадим В. Дементьев

Саратовский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского

Институт филологии и журналистики

Кафедра теории, истории языка и прикладной лингвистики

ул. Московская, д. 155, 410026 Саратов, Россия

Тел.: +784 522 106 24

E-mail: dementevvv@yandex.ru, sarteorlingv@yandex.ru

Области научных интересов автора: теория дискурса, теория речевых жанров, непрямая коммуникация, фатическая коммуникация, лингвистическая аксиология

ГЛАМУР КАК «СТАРАЯ НОВАЯ СВЕТСКость»?

Анализ данных, полученных при помощи системы Integrum, показывает, что для правильного понимания роли гламура в современной русской культуре полезно провести параллель между сегодняшней экспансией гламура и сущностно близкой экспансией светского стиля в русскую культуру приблизительно два столетия назад. В статье проведен анализ сопоставимых и несопоставимых контекстов, в которых встречаются «свет» и «гламур» в современной прессе. Так, «свет» незаменим на «гламур» в следующих сферах: когда подчеркивается, что речь идет о реалиях прошлого (прежде всего, XIX века), в устойчивых словосочетаниях (также восходящих к этому прошлому), а также во всех случаях, когда актуализируются такие составляющие понятия «свет», как аристократизм, элита, статус, власть. Областью «гламура» являются сфера эксперимента, секса, характеристика внешних данных человека и визуально воспринимаемых эффектов ситуации, а также мир моды, модные заведения, здания. Обращает на себя внимание коммуникативная составляющая концепта «светский человек»: можно сказать, что светский человек – это тот, кто способен вести «светскую» беседу, то есть способность к определенному типу коммуникации является чрезвычайно существенной для тех, кто принадлежит к «свету». В мире «гламура» коммуникативные способности обычно не акцентируются.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: свет, гламур, система Integrum.

Постановка проблемы

«Свет не карает заблуждений, но тайны требует для них», «И свет решил, что он умен и очень мил» – сказано А. С. Пушкиным в применении к обществу XIX века. «Свет», «высший свет» – понятия, значимые для любого элитарного общества. Что представляют эти понятия в эпоху эгалитаризма? – вопрос, существенный не только для русской культуры. Мы рассмотрим бытование на-

званных понятий и их трансформацию на материале русского языка и культуры.

В современном русском языке и речи лексемы *свет / светский* в значительной степени сохраняют то же содержание, что и в русском языке дореволюционного периода. За все годы, прошедшие после революции, восприятие и интерпретация светского типа поведения, типа воспитания, типа общения, наконец, светского человека в русской культуре осталось почти неизменным. Конечно, место

светского в *советском* эгалитарном обществе стало меньше, а в раннесоветский период «светских людей» просто уничтожали. Но уже в позднесоветское время светский тип общения вновь становится распространенным в среде городской интеллигенции – он богато отображен в литературе и фильмах тех лет, например, в прозе Юрия Трифонова, Даниила Гранина. Использовалось в это время и слово *светский* – иногда с иронией, иногда – без, применительно к современной действительности, но практически в прежнем значении, например: *Артеменко шел между Майей и Таней, поддерживая светский разговор, и вспоминал свою встречу с Юрием Петровичем* (Н. Леонов «Еще не вечер»).

Остались прежними основные содержательные доминанты лексемы *светский*: с одной стороны, высокий социальный статус, элитарность, аристократизм, с другой – некоторая фальшь, пустота, а также эгоизм и порочность (как было показано в нашей статье, написанной десять лет назад (Дементьев 1999)). «Цивилизация сменяет варварство, проявляясь в обходительности, мягкости и гладкости общения между людьми, соблюдении законов и правил порядка ради поддержания общественного спокойствия, когда частный интерес якобы приносится в жертву общественному (Старобинский 2002, 110–176). Оказалось, однако, что цивилизация объединяет людей лишь внешне, разобщая внутренне, а ценой, которую приходится платить за вежливость, учтивость, светскость и т. п., оказывается лицемерие и фальшь (там же, с. 125)).

Статистический анализ подтвердил: в современной русской речи слово *светский* является чрезвычайно рас-

пространенным. Корпусно-поисковая система Integrum¹ выдала в общей сложности **340080** контекстов для «*светский*» (1992–2009) из доступных системе изданий.

Современные контексты со *светский* делятся на две группы: с одной стороны, **традиционные**: *беседа, вечер, дама, круг, лев, лоск, львица, манеры, общение, общество, прием, разговор, раут, салон, сплетни, человек, этикет* и др., с другой – **новые**: *тусовка, тусовщик, тусовщица, звезда, дива, треп, болтовня, презентация, вечеринка* и др.

Конечно, сам факт расширения сочетаемостных возможностей *светский* (некоторые из этих новых сочетаний представлены неологизмами – см. данные ниже) уже свидетельствует о некоторых изменениях значения данного слова, однако, судя по всему, эти изменения еще не были по-настоящему принципиальными: например, новое *светская тусовка* в целом близко к традиционным *светское общество* или *светский вечер*, а *светский тусовщик* – к *светский денди/хлыщ*.

Ирония состоит в том, что первые существенные изменения как в общекультурном, так и в собственно семантическом содержании понятия *света / светского* произошли именно на протяжении последних десяти лет. Мы имеем в виду **появление в это время у светский частичного синонима – заимствованной лексемы гламур/гламурный**. Близость данного понятия к *свету* очевидна (хотя было бы большим преувеличением говорить, что это одно и то же) – как и отчасти легкий, отчасти драматический путь вхождения данных

¹ О системе Integrum см.: (Integrum 2006).

явлений в русскую культуру, взаимодействие с системами существующих образцов, норм, ценностей.

Свет и *гламур* сближает то, что, утвердившись в системных отношениях русской культуры и языка, оба заимствованных концепта становятся уникальными явлениями **русской** культуры, не имеют точных соответствий ни в одном из европейских языков (Фенина 2005).

Следует подчеркнуть, что *гламур* с момента своего появления включился в ту же, что и *свет*, оценочную оппозицию **персональности ~ неперсональности**, существующую в русском языке и речи (Дементьев 2007). Так, на речевом уровне данная оппозиция проявляется в противопоставлении жанров *разговор по душам* и *светская беседа* (данные жанры определяют два противоположных коммуникативных идеала в русской речи).

С точки зрения норм современного русского языка, слово *гламур* остается нелитературным: его не выделяет ни «Толковый словарь современного русского языка: Языковые изменения конца XX столетия» Г. Н. Скляревской (2001), ни «Большой академический словарь русского языка» (Том IV, «Г», 2006). «Толковый словарь русского сленга» В. С. Елистратова (2008) выделяет *гламур* и *гламурный* в значениях, соответственно: ‘обобщенно (часто *пренебр.*) обо всем, что связано с т. н. светской жизнью т. н. высшего общества (звезд эстрады, банкиров и т. п.)’; ‘относящийся ко всему «шикарному», «светскому», «богатому» и т. п.’ Следует отметить весьма характерное объяснение через *свет*, хотя и с осторожным уточнением *т. н.* либо в кавычках.

Содержание данного концепта еще только формируется и во многом остается

неопределенным. *Гламур* обнаруживает очень значительную **противоречивость**: это и утонченность ~ и дурновкусие; и элитарность ~ и неразборчивость; и острота эксперимента, эпатаж ~ и приторная, «розовая» слащавость; и пестрота ~ и однообразие; требованиям «гламурности» трудно соответствовать ~ и гламур означает упрощенность и «уплощенность» мыслей, чувств, отношений... (см.: Зверева 2006; Хестанов 2008).

В то же время можно говорить о настоящей экспансии *гламура* в современную русскую речевую культуру как о свершившемся факте. Это подтверждают контексты из русской прессы, собранные и обработанные при помощи системы Integrum. Система выдала в общей сложности **91585** контекстов для «*гламур*»/«*гламурный*», из них по годам: 1992 – 1; 1993 – 0; 1994 – 0; 1995 – 1; 1996 – 11; 1997 – 88; 1998 – 120; 1999 – 138; 2000 – 207; 2001 – 677; 2002 – 998; 2003 – 2444; 2004 – 4607; 2005 – 8431; 2006 – 16787; 2007 – 25099; 2008 – 25165; 2009 (данные на 1 мая) – 6886.

Гламур было признано «словом года» в 2007 году (Эпштейн 2008). При этом, насколько нам известно, **не было осуществлено полноценного, систематического лингвистического исследования** концепта *гламур* в современном русском языке, тем более – нынешняя экспансия *гламура* как стиля жизни не связывалась с очевидно сущностно близкой экспансией *светского* (стиля) в русскую культуру приблизительно два столетия назад².

² Нам трудно согласиться с К. Люциньским, сближающим *дендизм* как старый стиль с *гламуром* как новым стилем (Люциньский 2010, с. 153–154): исторически *дендизм*, заимствованный из англий-

Анализ данных, полученных при помощи системы Integrum, убеждает, что экспансия *гламура* и экспансия *светского стиля* предстают как глобальные качественные изменения в культуре одного типологического порядка. В современной русской культуре данные концепты и ассоциированные с ними системы ценностных ориентаций во многом близки: и то, и другое может быть противопоставлено истинной культуре как нечто суетное и пусто-холодно-фальшиво-порочное.

Иногда *светский* и *гламурный* абсолютные синонимы, как в следующих примерах: *Ксения отправится по светским вечеринкам, фитнес-центрам, выставкам и концертам – местам, где можно встретить претендента на руку и сердце* (Комсомольская правда 14.02.2008). *Пользуясь журналистскими связями, доставала ей пригласительные на гламурные вечеринки, где подруга заводила новые знакомства* (Комсомольская правда 20.12.2008).

Семантика *гламурного* максимально близка к *светскому* также в тех контекстах, когда значение данного слова обясняется через *светский* (как новое и неизвестное через старое и известное):

кого романтизма, был противопоставлен *светскому стилю*, заимствованному из куртуазной французской культуры (Лотман 1994), поэтому выражение *светский денди*, строго говоря, оксюморон, однако это противопоставление уже давно и прочно забыто (Онегина называли *светским денди* еще критики начала XX века, например Анна Ахматова). Думается, все то, что автор говорит об «аристократическом» *дендизме*, противопоставляя его современному «потребительскому» *гламуру*, должно быть сказано о *светском* стиле, поскольку сам по себе *дендизм* был явлением далеко не массовым и кратковременным, складывался практически одновременно с гораздо более повлиявшим на русскую культуру *декабризмом* и очень скоро перестал быть противопоставлен *светскому* стилю.

С непривычки легко почувствовать себя белой вороной и на какой-нибудь московской «гламурной» (светской – от англ. “glamour”) вечеринке (Аргументы и факты 27.12.2000).

В большом числе контекстов определения *гламурный* и *светский* ставятся в один ряд как предельно близкие понятия: *У нас гламурная светская вечеринка!* (Россия 03.02.2005). *Конечно, в списке сплошь девушки гламурные, светские и тусовочные* (Комсомольская правда 17.03.2005).

Показательны сложные определения: *гламурно-светский*, выражения типа «*гламур светской жизни*» и под.: *И, возможно, она сама не потеряна для ТВ, поскольку тот гламурно-светский мир, который она олицетворяет и представляет, нуждается в своих сиренах и репрезентативных образах* (Искусство кино 2006, №11). *Ведь этот путь усеян не розами и гламуром светской жизни, а зачастую отказом от многого: от радостей семейной жизни, общения с друзьями и близкими, реальных удовольствий и т.д.* (Независимая газета 15.11.2007).

В то же время во многих своих значениях данные лексемы расходятся. Выявить различия поможет более детальный анализ контекстов, в которых встречаются *свет* и *гламур* в современной прессе.

Количественные данные

Были выявлены следующие абсолютные количественные данные, которые рассматривались нами с точки зрения полной / частичной **взаимозаменяемости** либо **невозможности взаимозамены**. Соответственно выделяются: 1) сопоставимые контексты; 2) контексты, в

которых заметно больше доля *светский*;
3) контексты, в которых заметно больше доля *гламурный*.

Итак, в целом **сопоставимые** числа:

Таблица 1

	кол-во кон- текстов для <i>светский</i>	кол-во кон- текстов для <i>гламурный</i>
<i>артист</i>	15	19
<i>богема</i>	34	23
<i>вечеринка</i>	5544	1066
<i>девушка</i>	712	947
<i>дива</i>	460	500
<i>жена</i>	45	35
<i>жизнь*</i>	35473	1446
<i>заведение</i>	197	118
<i>издание*</i>	722	860
<i>личность</i>	90	61
<i>мир*</i>	958	472
<i>мода</i>	116	136
<i>модель</i>	257	351
<i>мужчина</i>	84	74
<i>па(р)ти + party</i>	41 + 33	61 + 39
<i>певец</i>	29	33
<i>платье*</i>	137	149
<i>презентация</i>	56	38
<i>тусовка</i>	10228	1155
<i>формат</i>	46	44
<i>юноша</i>	31	57

* в этих контекстах *светский* используется одновременно и в другом значении – ‘нерелигиозный’, т. е. сами по себе количественные данные малопоказательны.

Контексты, где подавляющее преимущество за словом *светский*:

Таблица 2

	кол-во кон- текстов для <i>светский</i>	кол-во кон- текстов для <i>гламурный</i>
<i>беседа</i>	5152	11
<i>болтовня</i>	423	8
<i>бомонд</i>	322	23
<i>вечер</i>	828	44

<i>воспитание*</i>	413	0
<i>высший</i>	15202	11
<i>дама</i>	4910	474
<i>диалог</i>	64	5
<i>компания</i>	125	75
<i>комплимент</i>	14	1
<i>костюм*</i>	284	69
<i>красавица</i>	1034	344
<i>круг</i>	1482	61
<i>лев</i>	4320	5
<i>леди</i>	347	83
<i>львица</i>	18763	41
<i>манеры</i>	1147	37
<i>мероприятие</i>	15262	350
<i>муж</i>	19	0
<i>новости</i>	4147	71
<i>образование*</i>	3817	3
<i>общение</i>	860	4
<i>общество</i>	6917	94
<i>обязанности*</i>	286	0
<i>отношения</i>	148	10
<i>политик</i>	649	72
<i>поэт</i>	40	5
<i>праздник</i>	1944	32
<i>привычка</i>	92	8
<i>прием</i>	3371	30
<i>развлечение</i>	1275	39
<i>разговор</i>	1225	13
<i>раут</i>	11170	8
<i>салон</i>	1527	46
<i>сплетни</i>	1504	30
<i>суета</i>	278	4
<i>тон</i>	213	36
<i>улыбка</i>	127	12
<i>флирт</i>	65	1
<i>хлыщ</i>	85	1
<i>хроника</i>	25917	21
<i>ценность*</i>	336	36
<i>человек</i>	5490	254
<i>чернь</i>	202	0
<i>элита</i>	670	53
<i>этикет</i>	546	0

Контексты, где подавляющее (или просто заметное) преимущество за словом *гламурный*:

Таблица 3

	кол-во кон- текстов для <i>светский</i>	кол-во кон- текстов для <i>гламурный</i>
<i>белье</i>	0	26
<i>журнал*</i>	585	3113
<i>блондинка</i>	32	350
<i>бренд</i>	0	109
<i>гей</i>	5	22
<i>девица</i>	40	229
<i>девчонка</i>	1	57
<i>звезда и суперзвезда</i>	142 + 0	243 + 8
<i>знаменитость</i>	146	721
<i>имидж</i>	34	194
<i>кич</i>	1	16
<i>кошечка</i>	1	16
<i>красотка</i>	83	341
<i>купальник</i>	0	17
<i>кутюрье</i>	2	15
<i>мальчик</i>	8	171
<i>мачо</i>	1	24
<i>мужик</i>	4	45
<i>подинок</i>	1	1049
<i>попса</i>	0	51
<i>прикид</i>	7	75
<i>прическа</i>	6	50
<i>ресторан(чик)</i>	41	177
<i>роскошь</i>	32	92
<i>секс</i>	3	52
<i>сказка*</i>	11	66
<i>стерва</i>	11	127
<i>трэш</i>	0	107
<i>шик</i>	67	204
<i>шоу</i>	97	253
<i>эротика</i>	0	25

Светский незаменим или малозаменим на *гламурный* в следующих сферах: когда подчеркивается, что речь идет о **реалиях прошлого** (прежде всего, XIX века) (*альбом, аристократ*), в устойчивых словосочетаниях (также восходящих к этому прошлому) (*светский денди, светский раут*), в характеристике понятий, связанных с коммуникацией (также

обычно называемых посредством устоявшихся выражений) (*светская беседа, светский этикет, светские манеры*), наконец, во всех случаях, когда актуализируются такие ассоциативные смыслы понятия *свет*, как аристократизм, элита, статус, власть.

Прерогативой слова *гламур* является его использование в сферах, связанных с **сексом** (*секс, эротика, гей*), **отрицательно-оценочными** характеристиками человека и явлений культуры (нередко это обценная лексика) (*стерва, подинок, трэш*), с ситуациями, когда на первый план выходят **внешние характеристики, эффекты** (*шик, роскошь, имидж, красотка, блондинка*), наконец, с миром **модной одежды** (*бренд, прическа, белье, купальник, кутюрье*), а также модными заведениями (*ресторан(чик)*).

Подчеркнем: до сих пор речь шла о заметном превосходстве. Но если взять контексты, где разница в пользу *гламура* не такая явная (например, данные контексты являются просто менее многочисленными), то картина получится гораздо более интересная и разнообразная. Складывается впечатление, что со словом *гламурный* могут описываться чрезвычайно неожиданные вещи – едва ли не любые:

Таблица 4

	кол-во кон- текстов для <i>светский</i>	кол-во кон- текстов для <i>гламурный</i>
<i>ангел</i>	1	8
<i>баба</i>	2	11
<i>бл...дь</i>	0	3
<i>бойфренд</i>	0	3
<i>болезнь</i>	4	21
<i>брюнетка</i>	0	8
<i>буржуазность</i>	1	4
<i>виски</i>	0	5

<i>дитя</i>	0	2
<i>камуфляж</i>	0	5
<i>киска</i>	0	2
<i>колготки</i>	0	5
<i>кумир</i>	0	9
<i>курва</i>	0	1
<i>мерзавец</i>	3	10
<i>мессия</i>	0	2
<i>мисс</i>	4	23
<i>нимфетка</i>	0	9
<i>ореол</i>	1	15
<i>очки</i>	1	23
<i>пацан</i>	0	5
<i>педераст</i>	0	6
<i>петух</i>	0	1
<i>поп*</i>	17	132
<i>провинциал</i>	1	4
<i>пупс + пусик</i>	0	11
<i>рожа</i>	1	5
<i>сопля</i>	0	2
<i>стразы</i>	0	17
<i>телка</i>	1	5
<i>тетка</i>	0	15
<i>тоска</i>	1	11
<i>трусики</i>	0	2
<i>феерия*</i>	1	3
<i>фенечки</i>	0	2
<i>фигня</i>	0	6
<i>хит</i>	1	13
<i>шлюха</i>	1	10
<i>шоколад</i>	0	3
<i>шубка</i>	0	5

Таким образом, сочетаемость слова *гламур* оказывается в целом заметно разнообразнее, чем слова *светский* (особенно показательны соответствия с нулевыми контекстами для последнего), при этом имеет место сочетаемость с такими словами, которые как будто бы по своей основной семантике противостоят доминантам *гламура*. Показательно, что среди них много слов с «непостоянной лингвистической пропиской» в литературном языке – жаргонизмов, в том числе слов с ярко-отрицательными

коннотациями (*бл...дь, курва, мерзавец, педераст, подонок, рожа, сопля, фигня, шлюха*), неологизмов (*бойфренд, гей, кутюрье, нимфетка, стразы, трэш, фенечки, хит*), молодежных диминутивов (*киска, пусик, телка, трусики, шубка, фенечки*). Если в целом предсказуемо в этом «*гламурном*» ряду место таких слов, как *феерия, шоколад, ореол, купальник, шик, эротика*, то сочетания *гламурного* со словами *тетка, баба, мужик, пацан, провинциал, камуфляж, дитя, ангел, поп, мессия* могут показаться неожиданными.

Конечно, большинство таких сочетаний обладают мощным зарядом экспрессии. Единичная сочетаемость говорит только о нехарактерности, полезной для экспрессии, игры³.

Возможно, *свету*, с его шлейфом холлодного аристократизма, несколько не хватает той современной «молодежной» энергетики, мобильности, эксперимента, эпатажа, веселой разухабистости, которые и сообщают *гламуру* вкус вседозволенности, отсутствия (старых) правил. На этом фоне *свет* даже может показаться... скучным! *Красота* как ассоциативная составляющая обоих понятий, получает в их составе разное наполнение: ‘вкус’ (*светский*), и ‘эффектность’ (*гламур*): *красавица* (1034 контекста для *свет* при 344 для *гламур*) и *красотка* (341 для *гламур* при 83 для *свет*).

³ Впрочем, некоторые из них уже превратились в клише, например *гламурный подонок*, который первоначально был названием программы/ роли Павла «Снежка» Воли в передаче «Комеди-клуб»; ср. официальный сайт «гламурного подонка» П. Воли: <http://www.pavelvolya.com>. Система Integrum выдала в общей сложности 353 контекста для *гламурного подонка* в одном контексте со словами: *Комеди Клуб, Павел, Снежок, Воля*.

Гламур как бы гораздо громче кричит о себе, не особенно заботясь о вкусе, тогда как *свету* не нужно о себе кричать; из-за этого *гламур* вообще гораздо легкомысленнее – но и наглее, и циничнее, и... неувереннее.

«Коммуникативные» контексты использования *светский* и *гламурный*

Мы относим к коммуникативным характеристикам концептов *светский* и *гламурный* следующие параметры: использование данных слов в названиях речевых/ коммуникативных жанров (*разговор, беседа, болтовня, сплетни, флирт*); отдельных коммуникативных действий (*улыбка*); коммуникативно-знаковых систем (*этикет*); тональности коммуникации; отдельных (оценочных) измерений коммуникации.

Обращает на себя внимание значительно большее использование концепта *светский* для обозначения различных аспектов коммуникации. Несомненно, в русском языке и речи сложилась достаточно четкая система коммуникативных измерений данного концепта. Так, для концепта *светский человек*, являющегося, по-видимому, организующим центром общего поля *светский*, коммуникативная составляющая является чрезвычайно существенной; можно сказать, что *светский человек* – это тот, кто способен вести *светскую беседу*.

Многие из этих сочетаний относятся к традиционным и устойчивым и активно использовались еще в XIX веке (*беседа, разговор, сплетни, общение, этикет, манеры, прием, вечер, раут, отношения, тон, суэта, улыбка, диалог, флирт, поведение*). Для *гламура* контек-

сты, в которых происходит обозначение коммуникации, в целом малочисленны (кроме *вечеринка* и *тусовка*, в которых *гламурный* чаще всего имеет те же значения, что и *светский*).

Таблица 5

	кол-во контекстов для <i>светский</i>	кол-во контекстов для <i>гламурный</i>
<i>беседа</i>	5152	11
<i>болтовня</i>	423	8
<i>вечер</i>	828	44
<i>вечеринка</i>	5544	1066
<i>диалог</i>	64	5
<i>комплимент</i>	14	1
<i>манеры</i>	1147	37
<i>мероприятие</i>	15262	350
<i>общение</i>	860	4
<i>отношения</i>	148	10
<i>па(р)ти + party</i>	41 + 33	61 + 39
<i>поведение</i>	92	23
<i>презентация</i>	56	38
<i>прием</i>	3371	30
<i>развлечение</i>	1275	39
<i>разговор</i>	1225	13
<i>раут</i>	11170	8
<i>сплетни</i>	1504	30
<i>суэта</i>	278	4
<i>тон</i>	213	36
<i>треп</i>	144	7
<i>тусовка</i>	10228	1155
<i>улыбка</i>	127	12
<i>флирт</i>	65	1
<i>шоу</i>	97	253
<i>этикет</i>	546	0

Итак, *гламур* и *свет* в своем коммуникативном измерении более или менее **эквивалентны** лишь в очень ограниченном круге контекстов: *вечеринка*: для *светский* – 5544, *гламурный* – 1066; *тусовка*: для *светский* – 10228, *гламурный* – 1155; а также (с более скромными количественными показателями): *па(р)ти, презентация*.

Анализ контекстов показывает, что *светский* и сегодня естественно сочетается с лексемами *беседа* – 5152 (соответственно у *гламура* – 11); *разговор* – 1225 (у *гламура* – 13); *сплетни* – 1504 (30); *общение* – 860 (4); *этикет* – 546 (0); *болтовня* – 423 (8); *манеры* – 1147 (37); *прием* – 3371 (30); *вечер* – 828 (44); *раут* – 11170 (8); а также: *треп* – 144; *отношения* – 148; *тон* – 213; *суета* – 278; *улыбка* – 127; *диалог* – 64; *флирт* – 65; *поведение* – 92.

Можно сказать, что в современных контекстах реализуются, в общем, все те же коммуникативные аспекты концепта *светский*, что были характерны для его использования в языке прошлых эпох (Дементьев 1999; Фенина 2005):

- светская беседа – это беседа «ни о чем»: *Я ничего не рассказывала о себе, была какая-то светская беседа...* (Дочки-матери/ приложение к АиФ 12.03.2003).
- высокий социальный статус собеседников, их принадлежность к обществу избранных: *Мария Арбатова быстро нашла общий язык с Валентином Юдашкиным – завела с ним светскую беседу* (Московский комсомолец 04.09.2007).
- расширенная по сравнению с обычной коммуникативная компетенция, риторические умения, которыми владеют не все: *Я, например, научилась непринужденно разговаривать ни о чем и часами поддерживать светские беседы* (Дочки-матери/ приложение к АиФ 29.12.2004).

Что касается концепта *гламур/ гламурный* в его коммуникативном измерении, можно с уверенностью утверждать,

что в современном русском языке и речи еще **не сложились** четкая система его использования для характеристики различных аспектов коммуникации. В целом определение *гламурный* очень слабо и неопределенно характеризует общение. Преобладает плеонастическое использование лексемы *гламурный* в контекстах, описывающих коммуникативные ситуации: *гламурное общение* – это общение *гламурных людей* (такое, например, чтобы его можно было заснять на фотоаппарат или видеокамеру и поместить на обложку глянцевого журнала или вставить в фильм, клип или рекламный ролик): *Вечером съездили на вечеринку игроков. Она проходила в зале, забитом гламурными людьми, ведущими гламурные беседы. Да, и еще пара сумасшедших фотографов, которые выдавали автоматные очереди из вспышек. Вокруг куча моделей, подтирающих собой стойки бара и стенки* (Новые известия 29.09.2006).

Показательно отсутствие контекстов *гламурный этикет*: по-видимому, дело здесь не в отсутствии правил у «*гламурной беседы*», а в том, что быть вежливым – это как бы не очень гламурно; прикрывать же безупречной вежливостью превосходство, агрессию, издевку молодой *гламур* еще не научился, в отличие от *искушенного света*.

Единственный коммуникативный контекст, где с большим перевесом побеждает *гламур(ный)*, – это *шоу* (253 контекста для *гламурный* при 97 для *светский*), а также – отчасти – *на(р)ти* (соответственно 61 и 41). Следует отметить, что собственно коммуникативное содержание данных концептов специфично: *гламурное шоу* – это одновременно программа/ представление с

гламурными участниками и представлением, которое *выглядит гламурно*, имеет такой имидж (то есть представление с гламурными зрителями): *И все вместе это было щедро обрито дорогостоящими гламурными шоу «Минута славы», «Звезды на льду», «Две звезды», «Король ринга» и т.д.* (Российская газета 21.08.2007).

Думается, что на такое распределение коммуникативных долей в содержании концептов *свет* и *гламур* в современном русском языке и речи повлиял тот исторический факт, что концепт *свет* к настоящему времени пережил почти полную утрату своей некоммуникативной составляющей – поскольку фактически ушло из жизни все, кроме собственно манер в общении (образ жизни избранного русского дворянства, то есть *света*, во всех его проявлениях). Теперь описание некоммуникативных аспектов поведения, характерных для *света*, сохраняется только в текстах, относящихся к ушедшей эпохе или стилизующих ее. Таким образом, некоммуникативная составляющая *света* оказалась неостребованной – во многом именно эту лакуну прежде всего и заполняют развивающиеся значения «нового» *гламура*.

Есть, впрочем, одна особая сфера коммуникации, которая оказывается естественным образом актуальной для «молодежного», «вызывающего», «манящего» и т. д. *гламура*, – это **эротическое** общение.

Это может показаться странным, но слово *светский* редко встречается в контекстах, имеющих эротический характер. Мы нашли лишь единичные примеры: *Оперетта – жанр заранее несерьезный. Здесь все герои – непременно светские плейбои, а героини*

готовы сейчас же отдаться в объятия обжигающей страсти. Почти все, как в сериале «Элен и ребята». Конечно, не обойтись без глубоких декольте, золоченых эпюлет, поцелуйчиков, бесстыдства намерений, канкана (Аргументы и факты 20.01.1999).

Конечно, представители «светского общества» и в гораздо более целомудренном XIX веке отнюдь не отличались приверженностью пуританской морали. Секс, эротическое поведение составляли немалую часть «светской жизни», одной из наиболее очевидных целей которой были изысканные развлечения.

В то же время эта часть «светской жизни» прошлых эпох очень мало исследована. Сохранились лишь отдельные и далеко не всегда надежные свидетельства о любовных утехх салонных львов и львиц – ср. дошедшие до нас сплетни об альковных приключениях Анны Иоанновны, Елизаветы, Екатерины Великой... Все же господствовавшая тогда пуританская мораль, даже если она совершенно не соответствовала стилю и установкам светского общества, обуславливала большую закрытость этой части жизни от обсуждения, тем более публичного, распространялось это требование и на литературу. В позднесоветские годы, когда круг тем, разрешенных для обсуждения даже в официальной литературе, расширился, эротическая сторона «светской жизни» тоже почти не отображалась писателями. Думается, дело в том, что сам по себе образ «самки из салона» – очень уж «не наша реальность»: начиная с послевоенных лет, это была епархия неофициальной элиты, зарождающейся советской богемы (ср. книги Василия Аксенова).

Совсем иная картина предстает перед нами, когда любовно-эротические

отношения авторы текстов описывают посредством слова *гламурный* – таких контекстов множество, в результате их анализа складывается достаточно четкая картина «гламурной эротики».

В некоторых контекстах прямо подразумевается, что гламурность сексуальна: *Для водителей она, скорее, опасна: чуть зазевался, разглядывая голые колени гламурной красотищи на щите, глядишь, въехал в чей-то зад* (Вечерняя Москва 04.04.2007). А «эротика» – предполагает гламурность: *Но это не эротика, здесь нет красивых поз, гламурных разговоров* (Единая Россия 23.06.2008).

Иногда гламурность оказывается синонимом **продажной любви** – ср. обыгрывание внутренней формы эвфемизма *женщина легкого поведения* → *гламурного поведения: 41-летний Прохоров был задержан 9 января французской полицией с эскортом из полудюжины русских девиц гламурного поведения. Столь блистательное окружение подвигло органы правопорядка проверить его на предмет участия в создании международной сутенерской сети* (Vsesmi.ru 20.04.2007).

Склонность гламурных персонажей к проституированию отражается в большом числе оскорбительных контекстов типа: *Бесстыдство гламурных шлюх убого. Их тексты – для б...ей, ищущих перспективу и карьерный рост в избранной профессии. Объекты их агрессии – воры максимально возможного масштаба. Обычные мужчины и женщины хотят вовсе не этого. Они ходят на работу, растят детей, варят обеды, дарят подарки и т.д. не за деньги или за то, что супруг не храпит* (Огонек 10.09.2007). *Это гламурная бл...дь отработывает бабки* (Центр экстремаль-

ной журналистики 21.05.2007). *Гламурные безмозглые девицы, отдающиеся тем, у кого круче тачки, тупые клубные жеребцы из племени секьюритинов или менеджеров среднего звена – все эти объекты реальности были ярко освещены в песенках «Барто»* (Форум.мск 16.03.2008).

Однако чаще всего посредством выражения *гламурная эротика* описываются свойства соответствующей продукции, товаров (одежды, белья, обуви, загородных домов, магазинов, бутиков, а также фильмов, журналов, книг) или услуг (рекламных, имиджмейкерских или дизайнерских). Обычно контексты с сочетанием *гламурная эротика* несут ярко положительные характеристики, что вполне оправданно, если учесть, что многие из них представляют собой прямую или скрытую рекламу: *Прогнозы «Одеона» оптимистичны: в 2010 году доля голого тела в нарядах достигнет семидесяти пяти процентов. Гламурная эротика будущего просто слепит глаза. А поскольку давно замечено, что женщины наглухо закрывают тело в эпохи войн, в том числе и холодных, и раздеваются, когда царит мир, то предсказание «Одеона» не может не радовать* (Русский курьер 19.01.2005).

Собственно человеческие отношения, таким образом, характеризуются лишь опосредованно. Прежде всего, это получившие широкую известность, огласку связи **известных, «гламурных», публичных людей**: *На что жалостливая Дина Корзун резонно заметила, что так-то оно так, только вряд ли он больший скандалист, чем наши олигархи, демонстративно швыряющие миллионы на гламурные развлечения, гуляющие с проститутками на модных курортах,*

разбивающиеся на шикарных лимузинах, обнимаемая любовницей (Труд 29.06.2007).

Публикации в прессе рисуют в целом безрадостный портрет *гламурной женщины*: сладострастная обладательница дорогих эротических нарядов, силиконовых грудей, куриных мозгов, абсолютно готовая к продажной любви. В отношениях мужчины и женщины она служит только инструментом для мужских утех: *Дальше – плакаты трепетных мужчин и женщин, женщин и женщин, просто гламурных кошечек, расположение тел которых легко подходит под определение интимно-сексуальное* (Московский комсомолец (Пермь) 21.07.2004). *Совсем подпившие бизнесмены предпочитают репертуар Михаила Круга. И что вы думаете – гламурные блондинки подпевают «Ветер северный» своим пузанам вполне сносно!* (Вечерняя Москва 24.12.2007).

В целом *гламурная женщина*, предстающая на страницах современных медиа, напоминает «блондинок» из серии анекдотов, в то же время может быть расчетливой, коварной, даже опасной: *Виктория – гламурная курва, президент бабского клуба «Гамма-Гамма» – по головам пойдет ради своей фотографии на обложке FHM* (Вечерний Петербург 05.02.2007).

Портрет *гламурного мужчины / мачо* напоминает женский общей безрадостностью и агрессивностью, хотя в целом значительно менее детализирован.

Ценностные характеристики гламура в публичном дискурсе

В то же время сказать, что коммуникативное значение *гламурный* бедно, «плоско», неинтересно, было бы не

вполне справедливо. В большинстве случаев коммуникативные характеристики *гламура* могут быть рассмотрены как частные проявления более важных **ценностных** характеристик, достаточно часто фиксируемых в текстах прессы.

Данное явление не случайно: по всей видимости, оно прямо проистекает из базового значения *гламура*, а также основных функций этого слова в современной русской речи – прежде всего, через его посредство осуществляется противопоставление «особого мира» всему «обычному». Противопоставление «обычным» ценностям скорее с готовностью демонстрируется, чем скрывается – как сторонниками данных новых ценностей и отношений, так и их противниками.

В целом ценностные характеристики *гламура* предстают как отрицательные: во многих текстах выходит на первый план, обсуждается и, как правило, однозначно осуждается противопоставление не только всему «старому», «обычному», но и прежней морали, традиционным национальным и общечеловеческим ценностям: *Для Велединского гламур – синоним надменной буржуазности, бездуховной матери, глянцевого обложки* (Московский комсомолец 02.10.2006). *Конечно, г-дам Марголит и Ростоцкому бездушные гламурные кошечки милее* (Советская Россия 07.03.2007). *Иначе чем объяснить засилье на «предвыборном» экране криминала и совершенно бессовестного гламура?* (Московская правда 10.07.2007).

Гламур противопоставляется **человеческим ценностям вообще**: *Автор и режиссер Елена Немченко сталкивает два полюса, которые никогда не пересекутся: искусственная среда гламура*

и извечные человеческие ценности (Журналист 16.09.2008).

Частотной ценностной характеристикой явления *гламура* является определение **потребительский**: *Проповедь гламурных потребительских ценностей становится бессмысленной и безадресной, поскольку мировой кризис стремительно сокращает ее базовую аудиторию* (Новые Известия 20.01.2009).

В этой связи следует отметить, что лексемой *гламур* описываются и известные представители мирового – американского, английского, французского, итальянского шоу-бизнеса, кино, моды и т. д.: *Звезда мировой гламурной фотографии Беттина Реймс была известна в России как автор снимков киноактеров* (Вечерняя Москва 17.04.2006).

При этом заграничные реалии часто подаются как образцовые для *гламура* и противопоставляются «нашим» – как неумелому подражанию, профанации: **Русский гламур – пошлый, плоский и неэксцентричный** (Независимая Газета 25.07.2008).

Но точно так же представляется профанацией западных образцов и отечественная **светскость**: *Вчера в кинотеатре «Пушкинский» состоялась церемония вручения премий «Кинонаграды MTV Россия», вести которую пригласили американскую актрису Памелу Андерсон. ... Актер Андрей Мерзликин, стоявший неподалеку, шумно общался со спутницами, в светской беседе неоднократно упоминалось слово «сиськи»* (Вечерняя Москва 20.04.2007).

И понятие *свет*, и понятие *гламур* не столько связываются с явлениями культуры, сколько символизируют отсутствие культуры, отсылая к представлению о внешнем лоске на дикарях: *По крайней*

мере, обошлось без традиционной светской комбинации «морда-салат» (Московский комсомолец 27.09.2003). **Как и водится на гламурных пати, начавшись весьма респектабельно и благородно, завершилась она (пати) всеобщей оргией все в том же бассейне** (Московский комсомолец 11.01.2006).

Представляет интерес иронический дериват *гламурненький* (1517 контекстов). Данная характеристика используется авторами текстов с целью показать несостоятельность гламурных претензий, ценностей, которые, как это в целом характерно для иронических и смеховых текстов, подвергаются карнавальному перевертыванию: *Среди «комплиментов», которые историк моды щедро раздавал девушкам на обсуждении их первых работ, звучали также такие: «Кривенькие пальчики, а так – гламурненькая»* (Вечерняя Москва 26.01.2006). *В образе голливудской звезды «прекрасная няня» смотрелась гламурненько. Вот только передвигаться в длиннющем платье и на коньках ей было неудобно, поэтому Заворотнюк отчаянно цеплялась за своего соведущего Марата Башарова* (Комсомольская правда 11.10.2008).

Встречаются и **положительные** ценностные характеристики *гламура*, однако доля их в проанализированных контекстах ничтожно мала, и на общую картину тотального противопоставления *гламура* основным ценностям русской культуры они не влияют.

В целом положительные ценностные характеристики *гламура* как стиля жизни можно разделить на несколько основных групп (характерны часто используемые в таких контекстах положительно-оценочные определения: *красивый, изысканный, пленительный, манящий* и т. д.):

это, во-первых, красота *гламурных вещей* и *гламура* в целом; во-вторых, богатство *гламурных вещей* и *гламурных людей*; в-третьих, хороший вкус носителей гламура, в-четвертых, принадлежность *гламурных людей* к некой новой элите: «**Гламур**» – это и вершина успеха для миллионов россиян, чаще недостижимая, но так **пленительно манящая**, что испытать себя (хоть на какое-то мгновение) на поприще модели и ощутить восторг от пойманных лучей стремятся многие (Полус (Черняховск) 18.05.2007). Все изысканно, красиво – гламурно (Московская правда 06.09.2007).

Итак, оба концепта противопоставлены основным ценностям русской (традиционной) культуры, но значение *светский* в целом гораздо более связано с **коммуникацией**. Вероятно, дело в том, что и «светские люди», и «гламурные люди» – «утонченные прожигатели жизни», но при этом *светский человек* – это изначально аристократ, «верхушка общества», образование которого предполагало некий набор знаний, необходимых для признания причастности к «своему» кругу («читал охотно Апулея,

а Цицерона не читал»), члены которого «кооптировались» в правящие слои государства. *Гламурный же человек* изначально представитель буржуазного «общества спектакля», «потребитель» вещей и зрелищ, связанный не столько с управлением обществом, сколько с демонстрацией своей «успешности».

Поэтому если наиболее типичные представители **света** – лев и львица, то **гламура** – звезда, знаменитость; **свет** населяют дама, леди, **гламур** – девушка и особенно девчонка, девица, дива, кошечка... здесь также гораздо больше места для таких «несветских» персонажей, как *мужик, мачо, нимфетка...* **Свет** – общество, **гламур** – тусовка (хотя теперешний *свет* – тоже в значительной степени тусовка...); **свет** – элита, манеры, **гламур** – попса, кич, трэш; **свет** – отношения, **гламур** – шоу, шик, блеск...

Все эти соображения придают настоящему исследованию подчеркнuto начальный, предварительный характер – собственно, результаты в основном статистические, их настоящее осмысление – дело будущего.

Литература

ДЕМЕНТЬЕВ, В. В., 1999. Светская беседа: жанровые доминанты и современность. *Ип: Жанры речи: Сборник научных статей*. Саратов: Изд-во ГосУнц «Колледж». Вып. 2, 157–177.

ДЕМЕНТЬЕВ, В. В., 2007. Об одной оценочной системе в русском языке. *Ип: Проблемы речевой коммуникации*. Саратов: Изд-во Саратовского гос. ун-та. Вып. 7, 42–61.

ЗВЕРЕВА, В., 2006. Позывные гламура: Гламур: культурная экспансия или новая идеология? *Искусство кино*, № 11, 18–27.

ЛОТМАН, Ю. М., 1994. *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века)*. Санкт-Петербург: Искусство-СПб.

ЛЮЦИНСКИЙ, К., 2010. *Языковые заимствования и ментальность: О влиянии заимствованных языковых средств на ментальность лингвокультурного коллектива. На материале русского языка в сопоставлении с польским*. Кельце: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Kochanowskiego.

СТАРОБИНСКИЙ, Ж., 2002. *Поэзия и знание: История литературы и культуры*. Т. 1. Москва: Языки славянской культуры.

ФЕНИНА, В. В., 2005. *Речевые жанры small talk и светская беседа в англо-американской и русской культурах*: Автореф. дис. канд. филол. наук. Саратов.

ХЕСТАНОВ, Р., 2008. Почему гламур ве-

чен – И почему он никогда не победит человека. *Русский репортер*, 03.12.2008, № 46 (76).

ЭПШТЕЙН, М., 2008. Слова года: Гламурный год под знаменем политконкретности. *Независимая газета*, 17.01.2008.

Integrum. Точные методы и гуманитарные науки. 2006. Ред.-сост. Г. НИКИПОРЕЦ-ТАКИГАВА. Москва: Летний Сад.

Vadim V. Demetyev

Saratov State University n. a.
N. G. Chernyshevsky, Russia

Research interests: discourse analysis, speech genres theory, indirect communication, phatic communication, linguistic axiology

GLAMOUR AS “THE OLD NEW SVETSKOST”?

Summary

The word “svetsky” is still widespread in modern Russian speech. But significant changes in its content did not occur immediately after the revolution, but for the past ten years. At this time, its partial synonym – “glamour” – has appeared. Analysis of the data obtained with the help of the Integrum system shows that for a correct understanding of the meaning of “glamour” in modern Russian culture is useful to draw a parallel between the today's expansion of the glamour and the essentially similar expansion of the “svetsky” style into Russian culture about two centuries ago.

The article analyzes comparable and incomparable contexts in which there are “svet” and “glamour” in the contemporary press: 1) comparable contexts, 2) the contexts in which much more the proportion of “svet”, and 3) the contexts in which much more the proportion of “glamour”. So, “svet” is indispensable to the

“glamour” in the following areas: when it stresses that we are talking about the realities of the past (notably, XIX century), in idioms and collocations (also going back to that past), and in all cases where such semantic components of the concept of “svet” as the aristocracy, elite status, power are stressed. Prerogative of the “glamour” is the field of experiment, sex, negative expressive characteristics of a person, effects, and the world of fashion. Noteworthy is clearly more communicative nature of the concept “svet”. So, for the concept of “svetsky person” communicative component is essential, we can say that a svetsky person – someone who is capable of svetskaya beseda (small talk). For the “glamour” communicative contexts are generally rare. The concept “svet”, whose meanings were initially quite clearly divided into non-communicative and communicative, has experienced an almost complete loss of its non-communicative component now, because in fact everything (“svet” in all its manifestations, the whole old way of life of Russian nobility) except the actual manner of communication has disappeared. Now, non-communicative meaning of “svet” is preserved only in texts belonging to a bygone era, or stylizing it. Thus, non-communicative component of “svet” was unsolicited – in many respects, this gap is filled primarily by the meanings of the “new glamor”.

KEY WORDS: svet, glamour, the Integrum system.

Gauta 2011 04 10

Priimta publikuoti 2011 07 11

Elena Bonta

“Vasile Alecsandri” University of Bacău,
Faculty of Letters
8 Spiru Haret Str., 600114 Bacău, Romania
Tel. +4 745 654 940
E-mail elenabonta@yahoo.com
Research interests: pragmatics, interpersonal
communication, semiotics, cultural studies

Raluca Galița

“Vasile Alecsandri” University of Bacău,
Faculty of Letters
8 Spiru Haret Str., 600114 Bacău, Romania
Tel. +4 745 655 309
Research interests: pragmatics, stylistics,
humour, communication

JOKING AS A SEMIOTIC PRACTICE AND MEANS OF SPIRITUAL SURVIVAL. A PRAGMA-LINGUISTIC AND STYLISTIC APPROACH

Throughout the centuries, jokes have accompanied people's lives, being part of the fabric of civilisation. Constituting themselves as social practices (with a strong social impact on people's everyday life) jokes were (and still are) an expression of people's joy of life in happy times and a means of escaping the harsh reality in difficult times. Our paper has in view the latter context that triggers humour, analysing a set of jokes that used to be (more or less secretly) told during the communist regime in Romania. They are culture-specific jokes, highlighting the absurdities of Romania's political situation under the communist government, laughing at Ceaușescu (the Romanian communist dictator), his family and staff and, at the same time, making (bitter) fun of the disastrous Romanian people's life which was triggered by the strict communist laws and fixed ideas. Thus, for the purpose of our study, we have referred to: a) jokes that reflect the Romanian people's frustrations in everyday life; b) jokes that reflect people's attitude of disgust against their leader; c) jokes that reflect people's bitter disappointment and hopelessness; d) jokes that make fun of Nicolae and Elena Ceaușescu and their staff; d) jokes that make fun of the communist regime; e) jokes that underline the (radical) solutions people dreamt of for solving their problems.

The jokes about communism represent a way in which the Romanians tried to overcome the difficulties of the times, remaining united as a nation, as the humour in this case played upon the dichotomy solidarity/exclusion: people laughed together (solidarity) at Ceaușescu and his regime (exclusion). In communist times, joking about the social and political situation in the country was one of the few manners in which people could distinguish/separate themselves from the grotesque image and absurd ideas of their leader.

The paper tries to depict the manner in which these jokes (which appeared as a result of the people's need to express their true feelings about the communists and their leaders) managed to ensure the Romanians' spiritual survival in a rigid regime which neither appreciated nor encouraged humour. Through the pragma-linguistic and stylistic analysis offered we intend to render the real meaning of these jokes in their cultural and social context, as well as their influence in interpersonal relationships.

KEY WORDS: jokes, social practices, communist regime, humour.

Preliminaries

In everyday life people perform various actions/social practices (economic, political, cultural), as fundamental elements of social

life. Each action gets a social meaning for the members of the community living in a certain historical, social and cultural context. On the one hand, these actions are based on

different types of signs (words and gestures that usually trigger socially recognizable meanings). On the other hand, meanings are made in semiotic settings (private homes, classrooms, work-places, restaurants etc.) that have a definite role in people's attempts of establishing contacts and interactions (Bonta 2006, p. 368). Thus, the mentioned actions/practices become semiotic practices, as according to Jey Lemke (1993, p. 16), at a macro level, "a social community becomes an open semiotic system of meaningful actions and meaning making practices".

1. Framework of analysis

Semiotic practices are the object of study of social semiotics, which analyses them as "reflections" of a reality, as products and producers of social structures. Social semiotics identifies and analyses the different types of contexts in which social actions/practices take place, as well as the types of relations semiotics establishes between the semiotic forms/ materials/ events/ actions and the people involved in them. It also presupposes the social analysis of space, time, gender, class, power and ideology that characterize all social practices/processes, transformed into semiotic practices. Their main elements include processes and their means of production, social relationships and intentions, as well as cultural values – as Bonta says (2006, p. 368).

As the same individual makes different meanings of the same action in different circumstances and as communities have different ways of making meaning, the problem of the context in which semiotic practices are performed becomes of great importance. According to Bonta (2006, p. 369), the casual conversation is a perfect example of such a context, being itself, at the same time, a semiotic practice, whose

discourse is nothing but language used as a form of social practice. It is a way of acting and producing social life in a semiotic mode. Within the framework of casual talk (a semiotic practice in itself) one can identify other semiotic practices: making/telling jokes, gossiping, lying, etc.

The paper draws on M. A. K. Halliday's (1978) concept of social semiotics which is interested not only in signs as such, but also in the way in which people use the signs to construct the community they live in. At the same time, it draws on Delia Chiaro's presentation of political jokes characteristics (2004) and on Bonta's conception of jokes as semiotic practices (2006).

2. Aims of the study

Following some of the questions that social semiotics tried to answer with reference to any social action (how do social practices make sense to the members of a community? how do people interpret them?), we shall try to analyse some jokes related, on the one hand, to the people's hardships, frustrations and attitudes during the communist epoch in Romania and, on the other hand, to the Romanian communist leader. The main aim is to deconstruct the mechanisms of some of the jokes circulating during the communist epoch in Romania, in order to find out what made them represent both a means of relaxation and of spiritual survival for the country's oppressed people.

3. Mode of inquiry¹

The paper combines various approaches: theoretical (presentation of the theoretical

¹ Considering that "A mode of inquiry is a particular stance an analyst takes in order to accomplish an integral part of a research project", Donal Carbaugh mentions the five distinctive modes: theoretical, descriptive, interpretive, comparative and critical (2007, p. 170).

background of the problem and of the conceptual framework), interpretive (analysis of the outcomes and interpretation of data followed by conclusions) and critical (critical appraisal of the outcomes).

4. Outcomes and discussion

4.1. *Joking as a semiotic practice*

The joke (a humorous anecdote, remark, physical act or short story meant to provoke laughter), has become the support of a semiotic practice, frequently to be noticed in everyday life, as basic means of social interactions. Its action is evident at both the content and the relational level of the act of communication. According to Daniela Rovența-Frumușani (1999, p. 162), at the content level “it expresses a certain attitude towards a target (person or institution) while at the relational level it is meant to ensure cohesion of the group, as through laughter, the whole social life is possible”. The pragmatic aspect of the joke is represented by an intention to amuse, to create a feeling of enjoyment for an audience and to enliven casual conversations. It also refers as Bonta said (2006, p. 370) to the consequences the joke teller might “suffer” in the case of voluntary or involuntary social conventions violations.

The taxonomy of jokes takes into consideration certain variables, among which:

- 1) the type of act at its basis: verbal jokes (based on the linguistic act); practical jokes/pranks (based on a physical act, they involve action/performance: individuals are fooled, annoyed, embarrassed – for example, pranks made on Halloween or April Fool Day);
- 2) the content: political jokes (concern politicians, political clichés, politi-

cians’ blunders, political ideologies, the absurd political situation in a country, Cold War jokes), blonde jokes (about blonde women), race/ethnic jokes (frequently offensive, they are about an ethnic group, exploiting racial stereotypes), religious jokes (about religions or individuals belonging to religious groups), gender/sexist jokes (favour the idea that one sex is superior to the other), animal jokes, military jokes;

- 3) the cognitive effort required from the audience: cognitive jokes (based on abstract cognitive processing in the brain) vs. jokes based on lower-level cognitive processing in the brain (all the other jokes);
- 4) the manner in which the jokester organizes and tells the joke: question-answer jokes (resembling riddles); nonsense jokes (the humour comes from the audience’s irritation when hearing them); narrative jokes (having characters, setting, plot progression and a punch-line); fixed form (jokes are told in the same way by different tellers, in different situations, with very little changes);
- 5) functions of jokes: entertainment (make the audience laugh); aggression (express hostility, aggression, prejudice, satire); establishing rapport between/among people (strengthen friendship).

The pragmatic approach of the joke discourse helps us identify some of its elements:

- 1) the orientation (having in view the interlocutor(s) it is addressed to, its goals and development in time);
- 2) the discourse power (given by the linguistic choices made by the jokester

- and by the narrating strategy);
- 3) the permanent constraints exercised by contextual, social and discursive norms upon it;
  - 4) the discourse evaluation (the fact that it is evaluated in relation to a set of discourses and shared knowledge).

These elements allow for different levels of analysis of the joke discourse, in terms of what is said and how it is said. Through humour, the joke attempts to attain satisfactory goals not only for the jokester, but also for the others: “satisfying individuals’ needs/goals, establishing social order, giving a sense to the socio-political events, maintaining/chaining them” (Bonta and Druguş 2007, p. 121).

4.2. Romanian jokes and joking during communism

Romanian jokes are no exception from the above-mentioned taxonomy and the large number of jokes circulating on the territory proves that the Romanians are fun loving by nature, having an innate sense of humour, no matter the context, circumstances or regime.

Romanian people seem to prove to be a good example of what Victor Raskin (1985, p. 2) remarked: “[i]ndependently of their age, sex, social or economic status, culture or epoch ... [they] are capable of finding things funny and laughing at them.”

At the same time, jokes respond to humour socially, emotionally, and psychologically, because it triggers many benefits for individuals (be they of a motivational, cognitive, emotional or psychological type. Humour offers, according to Rod Martin (2007, p. 8) “a unique feeling of well-being that is described by such terms as amusement, mirth, hilarity, cheerfulness and mer-

riment.”, “tension relief and coping with life stress” (2007, p. 15); it “replaces the feeling of anxiety, depression or anger that would otherwise occur” (2007, p.19).

Even in times of oppression and dictatorships (as during the communist regime, for example), the Romanians did not lose their sense of humour (as they usually took time to meditate upon themselves and the others). On the contrary, as in many other countries in the same period, humour was part of their lives, and was transformed into a tool meant to establish better communication between people and, at the same time, a means of nonviolent resistance, of spiritual survival. It was not only the communist regime that was laughed at, but its leaders, too. It was the case of Leonid Brezhnev, Mikhail Gorbachev, Nikita Khrushchev or Stalin jokes (Russian communist dictators), Fidel Castro jokes (Cuban communist dictator), Kim Jong II (North Korean communist dictator), János Kádár or Mátyás Rákosi jokes (Hungarian communist dictators), Dubček jokes (the Czechoslovakian communist dictator).

During the communist period in Romania, jokes had a profound significance, reflecting people’s attitudes and values in front of the hostile reality they had to cope with. Their characteristics include:

- 1) the set-up was adequate to the realities of the period; it managed to build the image of an epoch and gave the dimension of the oppression people had to endure. Thus, jokes gained a strong political dimension.
- 2) they enlivened the daily conversations, “brightening the day” and making people forget about the harsh reality they had to face;
- 3) their decoding was based on the people’s cultural general knowledge

which, as Joan Cutting considers (2002, p. 5) “most people carry with them in their minds, about areas of life”. We must distinguish here between the general cultural knowledge that people (native and non-native) have about communism and communist leaders from all over the world and the general cultural knowledge that only natives have about the situation in their own country (each country having its specificity). As Cutting said (2002, p. 6) “It is this cultural context and shared attitude of a group that can make the humour of one country difficult to understand for people of another country...”

- 4) people took a great pleasure in telling them, even though they knew they might “pay” for this (by being punished by the Security forces/secret police) or, just because they were aware of the fact that they were doing something “forbidden” and this increased the pleasure of telling them or listening to them (as a consequence of the fact that, generally, individuals take pleasure in tackling with what is forbidden by the others);
- 5) they were told within in-groups (groups of friends, people whom the jokester trusted very much) and contributed to group solidarity building and promotion of a sense of community. According to Martin (2007, p. 5) humour is “a method of enhancing social cohesion within an in-group, but it can also be a means of excluding individuals from an out-group ...it can be a means of ...strengthening solidarity and connectedness.” Telling such kind of jokes depended very much on the

interpersonal knowledge, too, which refers, according to Cutting (2002, p. 5) to the “specific and possibly private knowledge about the history of the speakers themselves” (during that epoch people were sometimes afraid to tell such jokes even to their friends, so that they could not enter trouble with Security, as according to the Romanian saying “even walls have got ears”);

- 6) most of the jokes belonged to the narrative type: their discourse organization resembled the narrative texts (had definite characters, a setting and plot progression);
- 7) the linguistic choices made by jokesters contributed to a vivid image of characters and situations and increased the humour of the joke. Raskin (1985, p. 23) considered that “It is interesting to note that the humour of suppression requires a modicum of freedom, a certain unhealthy combination of repression and some of the possibility to laugh at it and still get away with it”.
- 8) they represented a form of satire (the target of “attack” was the regime as such, represented mostly by its leader). “We can recall and laugh at our past or present misfortunes, mistakes and embarrassments because they are behind us and we are now “better off” said Charles Gruner (1997, p. 8).
- 9) they contributed to the creation of a concrete feeling of enjoyment for the audience and made people feel virtual “winners”; through them, people created their own sense of freedom. According to Martin (2007, p. 19) “[S]tudies of survivors of extreme adversity ...indicate that humour,

in the form of joking about the oppressors as well as the hardships endured, is often an important means of engendering positive emotions; maintaining group cohesion and morale; preserving a sense of mastery, hope, and self-respect; and thereby enabling individuals to survive in seemingly hopeless circumstances... Thus, by laughing at the fundamental incongruities of life and diminishing threats by turning them into objects of non-serious play, humour is a way of refusing to be overcome by the people and situations, both large and small that threaten our well-being”.

- 10) the humour generated by jokes stemmed from the recognition of the implied meaning, due to the shared knowledge among the people in interaction. It demonstrated, as Ben Lewis (2009, p. 128) considered “the indomitable nature of the human spirit under oppression; the fact that communism produced such a huge quantity of jokes showed how hugely oppressive it was”.
- 11) their value was of an experiential, relational and expressive nature.

4.3. Joke analysis

Our analysis draws on some characteristics of political jokes, from the perspective offered by Chiaro (2004): the “tellability” of jokes, the role of the reader/listener in interpreting them, the discourse strategies in making jokes, the creative uses of puns, the word play and ambiguities. Our classification of jokes has in view:

a) jokes about the Romanian people’s frustrations in everyday life:

- (1) the omnipresent Ceaușescu propaganda

A man goes to his psychiatrist: “Help me, doctor, I’m so scared, please help me!” “What happened?” asks the doctor. “Well, you see... I “open” (= switch on) the TV and... there’s Ceaușescu! I “open” (= turn on) the radio... Ceaușescu! I open the newspaper... Ceaușescu! And here’s this tin of beans in front of me... shall I open it?”

The joke hints at the ever-present leader on TV, in radio transmissions and newspapers. The very few hours of TV broadcasting were only about the Romanian leader and his political activities. Patriotic songs and poems dedicated to him, his wife and the communist regime drove crazy the people who had no decent living conditions, who had to queue for hours for their basic food and had no rights or freedom of expression. Sick and tired of these, especially of Ceaușescu’s face/portrait, the poor man needs to ask for the doctor’s help, being afraid that he might see the same face even in the tin of beans he was ready to open (allusion to the fact that the Romanians were great consumers of tinned food because of the lack of foodstuff in that period). The obsession created by the same issue can be noticed in the following joke as well, where, on a more general level, even the whole people’s history seemed to have been “confiscated” by the dictator. The joke went like this:

The following episode took place between a history teacher and one of his pupils in a primary school. “Tell me Goguță, what a significant event took place in 1918?”

“Our beloved president, Nicolae Ceaușescu, was born in Scornicești.” “Very well”, the teacher says.” “But in 1944?” The pupil thinks for a while and answers: “They celebrated Nicolae Ceaușescu’s 26th anniversary.”

During Ceaușescu epoch, all that mattered was strictly connected with his life and activity. Even children in kindergartens used to sing songs or recite poems worshipping the country's leader. The primary school children were also indoctrinated with the same communist values. The joke has as situational context the classroom, more precisely the history lesson. When asked about the importance of two different historic years – 1918 (the year of union of Transylvania with Romania, giving birth to what was called “Great Romania” – an act with a significant importance for the country, as a nation) and 1944 (the year marking the country's liberation from the German occupation) the pupil tried to prove his knowledge and succeeded, but only on a different level: knowing that everything had to do with the president, he correctly linked the year 1918 to the birth date of Nicolae Ceaușescu. The teacher's follow-up move (of the question-answer exchange) proved the degree of indoctrination; he admits that the date and place of birth of the president were correct, mentioning nothing about the fact that (for sure) the pupil's answer to the question was of a non-preferred type, as it was not the expected one. Getting no correction, the child pushed things farther when offering the second answer, but this demonstrates that all pupils knew and were taught about the country's history was strictly connected with the “beloved president”.

(2) difficulty in securing foodstuff

Question: How comes that in the communist Romania shops are built at minimum 5 kilometres away from each other?

Answer: So that queues could not tangle.

The joke hints at the harsh reality in the country: people had to queue in front of shops for many hours in order to secure

their food and the things they needed. The queues were usually very long, as the food supplies were not enough for all the people. The deliberate exaggeration (“5 kilometres away from each other”) enhances the sense of humour and the “power” that people still found in facing the situation and coping with it, in their own way.

The same image is present in the following joke, but from a completely different perspective: that of the presidential couple:

Ceaușescu and his wife were touring the country on board of a helicopter. Suddenly, she says: “Look, Nicule! See the rivers!” “These are not rivers; they are roads”. “Not roads, but people queuing in front of shops”, says the pilot.

At the surface level, the joke seems to suggest that the presidential couple was not even aware of some aspects of people's life in “their own country”. This might be partially correct if we take into consideration that the dictator's staff used to lie to him about the reality people had to face (his official tours around the country were “prepared” in advance so that he could not see the harsh reality; his staff and the leaders of the Communist Party used to force people go out in the street, with flowers, national flags and portraits of Ceaușescu, in order to cheer and express their love and admiration for him). This is why the surprising element of the joke is the fact that it was the pilot (in fact, one of the members of his staff) that suggested a correct interpretation.

(3) cold apartments/houses

In the following joke:

What does a radiator say when you put your hands on it?

“Oh, my God, your hands are so warm!!!”

Personification mingles with satire in an attempt of implied criticism towards the policy of the government. Implied criticism mingles, in its turn, with irony and cynicism in the next joke:

About 1989, a western reporter asked our Ceaușcă: "I heard it's very cold in the Romanian houses. Is that right?" "Yes, but no one died because of this." "I also heard there is no food." "Yes, that's right, but no one died because of this either", replied. "I also heard ones must "fight" to find a place on the bus on their way home from work." "Yes, that's true, but no one died because of this." "Then, Mr. President, why not try cyanide?"

The new and surprising element in the joke is the fact that the dialogue is between Ceaușescu and a foreigner, in front of whom he admitted the people he was ruling were confronted with various social problems. The elements that capture our attention in the above joke are linked with the context, the coherence of the discourse, as well as with the linguistic choices made by the joke-teller. The exophoric reference in the joke, "*Ceaușcă*" points to the Romanian communist leader, the name given to him being used pejoratively and involving lack of respect to the person (by omitting some of the letters and changing the final vowel "u" into "ă", the name of the leader becomes "*Ceaușcă*", the Romanian equivalent for the English "cup"). The time deixis is very important for the understanding of the joke. It was 1989, the very last year of Ceaușescu's leadership when, in spite of all the hardships and oppression people had to pass through, they survived (and reality proved that they even got stronger and more courageous, 1989 being the year of the Romanian revolution against the communist regime). The repetition of the structures "I [...] heard",

"but no one died" and the syntactic parallelism "Yes, that's right"/ "Yes, that's true" ensure the lexical cohesion of the joke.

(4) the low standard of living in the country

Ceaușescu was once on the presidential plane, together with his wife, coming back from a visit abroad. While landing, an unexpected low tone and high intensity sound was heard and the plane started shaking. "What happened?" asked Ceaușescu. "Comrade Nicolae Ceaușescu, allow me to report" – said the pilot. "We have just hit the high standard of living."

The irony and bitter humour involved in the joke are evident and they are achieved through both an implicit reference to an opposite reality and the transfer from an abstract meaning to a concrete one.

b) jokes about the Ceaușescus

It was not only the epoch which was the favourite topic of jokes; the communist leader was often laughed at, ridiculed by people. Thus, we can distinguish between jokes dealing with:

(1) Ceaușescu's paranoia with regard to having a huge construction in Bucharest

Question: Why hasn't been the construction of the People's House finished?

Answer: Because they didn't wall Leana in its foundation.

Under the form of a riddle, the joke brings into focus a strict cultural Romanian reality structured on two levels: the present² vs. past shared knowledge of the interactors. At the moment when the joke was told, the building of the People's House (whose construction was ordered by Ceaușescu and the one that became afterwards the second in size after the Pentagon) was not ready,

² The word refers to the time when the joke was told (the communist epoch).

although hundreds of builders were engaged in hard work for years. The building became a matter of laughter for the Romanians as it was the embodiment of Ceaușescu's sense of grandeur and the desire to have a palace of his own, with no parallel among those of other leaders in Europe. The humour has at its basis a cultural element that is more profound than expected: Leana should have been walled in the building, so that it could be finished.

The allusion was to the Romanian legend of Mason Manole³, on the one side, and to a rapid "extinction" of the "character" (Elena Ceaușescu) on the other side.

(2) Ceaușescu's paranoia with regard to his political and social status

Question: Do you know that Elena used to call Nicu "Your Majesty?" (Rom. "maiestate")

Answer: Just like this: Nicule, states still exist there (Rom. "mai e state") to be visited.

The joke targets at Ceaușescu's desire of being considered the only sovereign of the country and its inhabitants. Although in everyday social life the contextual constraints had to be observed (during communism, people were obliged to call each

other "comrade"), this was not valid for the leader's private life (as his wife addressed to him as if he were a king). The humour springs, on the one hand, from the play upon words that gets sense for the people sharing the same linguistic context: in Romanian, the word "maiestate" ("Majesty") sounds exactly as the phrase "mai e state" ("states still exist there"). On the other hand, the Romanians could also detect an allusion to Elena Ceaușescu's well-known low-level of IQ and to the ungrammatical structures she used to utter, such as "mai e state". The grammar mistake, consisting in lack of agreement between subject and predicate (the correct version should have been "mai sunt state"/ there still are states") – a thing which cannot be perceived by the English speakers – made people laugh and feel better while mocking at her (who was awarded the title of academician during her lifetime). The joke is also significant as it is part of the set of jokes in which people dared to talk about the couple by calling their first names: Elena and Nicu (the act of naming them like this representing a real token of courage for that period).

(3) the image of the dictator

Ceaușescu visits a mental hospital. Because the mentally-ill people who live there are so stupid that they can't remember their own names, they are given numbers ... for example: Popescu is "Number 1"; Ionescu is "Number 2" and so on...

The dictator enters the mental hospital and starts chatting with the crazy patients. Ceaușescu: "Hey, hello kid! Who are you?" "Nut/The Madman": "Hi, ahhh, I'm Number 8!" Ceaușescu: "Wow! You are smart! And do you know who I am?" "Nut": "Yeapp, ya're Number 9!"

The dictator's self-sufficiency made him consider that everybody in the country

³ The legend says that Mason Manole, the best mason during Petru Vodă's reign in the Romanian province of Wallachia was asked to build a monastery. Together with nine other masons, he started working, but whatever they built during the day fell down during the night. The story goes that he had a vision in his sleep and was advised to wall off someone dear to him or to his masons. They decided to sacrifice this way the first wife who was supposed to come and bring them food the following morning. It happened that the first wife to visit them was Manole's wife (who was pregnant). Manole, using a trick succeeded in making her "play a game" and allow to be walled off. She accepted but did not imagine that the monastery was meant to be her tomb. Although he suffered a lot for his wife and the unborn child, Mason Manole finished his job. That was how one of the most beautiful monasteries in the country was built.

knew who he was. Disregarding the situational context in which he was interacting, Ceaușescu addressed the question and got an unexpected answer. The joke alludes to Ceaușescu being secretly called by Romanian people “the number 1 madman in the country” due to his authoritarian attitude, his crazy ideas and manner of ruling the country.

(4) Elena Ceaușescu’s ignorance and stupidity

After a discussion with Prunaru, the first Romanian cosmonaut travelling in space, rather puzzled, Ceaușescu asks his wife: “Listen, Lenuțo, Prunaru said he had some problems caused by the law of gravity. Do you remember when I issued this law?” “Don’t ask me, Nicu. I’m responsible for science and you are for laws.”

The joke ridicules at least two stereotypes: Ceaușescu as a bad lawmaker, unaware of the laws he used to put into force, on the one side, and Elena Ceaușescu, as ignorant of laws in physics (although she pretends she is “responsible for science”) on the other. At the same time, the joke mocks at Ceaușescu’s lack of culture in general and physics, in particular, too.

One day, Elena Ceaușescu asks her husband: “What do you say, dear, can I be the second Prime Minister in the country, just like Dăscălescu?” “Are you crazy, woman? Where have you seen two prime ministers in a country?” “In France. Jack și Rac.”

The joke has as its bases the directive speech act: that of requesting. The humour comes from the absurd request from the part of Ceaușescu’s wife, as well as from the play upon words. The last line brings with it the name of the French prime minister (1974 – 1976; 1986 – 1988) in the Romanian version of the name. Homonymy makes

it possible that Jacques Chirac becomes in Romanian Jack și Rac (as “Chi” in the name of Chirac) is pronounced exactly the same as the copulative conjunction “și” (the English “and”) allowing for the interpretation of the existence of two people: one called Jack and the second one, called Rac (with the meaning of “crab”).

c) jokes about Ceaușescu’s staff

Two guys were talking. At one point, one of them says: “Come closer, to tell you a joke about Ceaușescu.” “Listen, man, are you looking for trouble? I work for Security.” “You work in Security...No problem, then. I’ll repeat the joke until you get it.”

This joke represents the satiric treatment of a stereotype. The implied meaning of the joke is based on the Romanians’ shared knowledge: the people working for Security/secret police were so stupid that they were unable to get the meaning of the things explained to them (they needed things to be explained to them by someone for twice or three times).

d) jokes about people’s attitude of disgust against their leader

During Ceaușescu’s epoch, a stamp with his image is issued. In disguise, he goes to a post office in order to see how well it sells. “It doesn’t sell at all, says the clerk”. “Why not?” asks Ceaușescu. “It doesn’t stick.” “How is that?” He asks for a stamp, spits on the sticker and then puts it on an envelope. “Look, it sticks!” “Yes, says the clerk, but you see...all spit on the other side of the stamp.”

The structure “all spit” in direct relationship with the place deictics “the other side” hints at the pragmatic idea that the shared knowledge of the cultural context triggers shared attitudes. What seemed to be a useful thing for those who had to post

letters, changes into a solution for people to get their freedom of expression of their attitude and feelings towards the leader of the country.

During one big meeting people were all repeatedly scanning: "Ceașescu RCP [Romanian Communist party]! Hooray!!! Hooray!!!" One guy was just standing behind the others and did not say a word. A Security officer comes near him and asks him: "What are you doing comrade? Why aren't you shouting Hooray?" "I'm hoarse", the poor man answers, "but hatred is in my soul."

The humour in the joke is based on the double meaning of the Romanian word "ura". On the one hand, it is an interjection (equivalent for the English "Hooray!") that people were encouraged to shout (as an expression of their – faked – happiness and satisfaction with the communist regime) during the massive meetings that were organized for the dictator. On the other hand, "ura" is a noun meaning "hatred". The silent participant to the meeting uses the word with its second meaning, thus reflecting/revealing the true state of mind of all the people gathered in the street: they were shouting "hooray" because they were forced to, but what they really felt was hatred against the dictator and his communist regime.

e) jokes about people's bitter disappointment and a sense of no hope of getting rid of the dictator:

"You know, our Ceașcă is as strong as Kasparov"? "...???!!" "Many would have liked to beat him, but no one succeeded".

The humour of the joke rests on the use of the verb "to beat". On the surface level, the verb is used with the meaning "to defeat someone in a game or competition" hence

the comparison with Kasparov, the unbeatable chess player. On the deep level, it is the second meaning of "to beat" ("to hit someone violently") that hides the secret desire of the Romanians: to get rid of their president.

f) jokes about the solutions people find for their problems

The following three jokes seem to undergo a sort of gradation in ideas, up to the climax: from the idea of some hope of getting rid of the dictator – in joke (1), to a general idea of extermination – in joke (2), up to the very specific way of doing it (3).

There were moments in people's life when, even though the situation was desperate, they did not foresee any solution to help them get out of it. This might explain the following joke, in which examples coming from other countries (including America that was always a model for Romanians) made people express, finally, some hope for a better future.

(1) *Two students are talking. "Have you heard? Mahatma Gandhi was shot... Saddam Hussein was shot... J. F. Kennedy was shot..." "Ummm... so there IS a solution, after all!"*

The joke is somehow different from the previous ones. The difference lies in the cognitive effort a non-native is forced to make when hearing it. The surface structure is clear for both Romanian natives and non-natives, while the deep structure gets a meaning only for the natives. The joke did not seem to have anything to do with the Romanians and their communist leader. It could have been told any moment and any place without the joke-teller's fear of being heard and punished. Being a Romanian means that it is not necessary for the listener to make inductive inferences to understand

the joke. The facts mentioned made the Romanians think there existed some hope for them, too. The paraverbal marker (rendered in written form by capitals) enhances the idea.

(2) *During the XIIIth Congress of the RCP [Romanian Communist Party], one participant was comfortably sleeping in his seat in the Congress Hall. Suddenly, a rat sneaks into the room, trying to hide under chairs. Women jump on chairs while men jump in pursuit of the beast. "Kill him, put your hands on it, and trample it under your foot!" – the people started to shout. The one who was sleeping wakes up and shouts in confusion: "Kill HER, too! HER, too!"*

The situational context mentioned from the very beginning of the joke ("During the XIIIth Congress" of the party) makes easier the cognitive effort of the listener, offering information about the way in which it should be interpreted. The large number of hours such meetings used to last, as well as the boring discussions made some participants fall asleep. A moment of unexpected rumour and agitation during a meeting in which no one would have ever dared to talk without permission, the suggestion of one solution for the created problem in the room, confused the sleepy participant. The only thing he understood was that people around him were going to kill someone. Hope sneaked into his heart along with desire of taking part to the act, with one suggestion, at least: *Kill HER, too! HER, too!!!*

Given the circumstances, it was clear for the Romanians that his words voiced the un-uttered thoughts that haunted each and every person's mind, in fact: HE must be killed. But, it was not enough: SHE must be killed, too.

(3) *One day before the beginning of the school year, the form teacher and some*

pupils were working hard to clean and arrange their classroom for the first school day. The teacher instructed Bulă⁴ where to hang Ceaușescu's portrait. Picture, hammer and some nails in hand, Bulă climbed a chair and attempted to nail the portrait up but he couldn't. One by one the nails bent. Very upset with not accomplished task, Bulă went back to his form teacher and said: "I'm sorry, teacher; but this one can't be hung, he's got to be shot."

The joke bases on the double uses of the verb "to shoot" in Romanian: "to fire a gun" (in order to kill someone) and "to use a special type of gun in order to fix a nail into the wall"; this double meaning creates ambiguity in the joke. Ambiguity is also created by the use of the cataphoric deixis ("this one") which Bulă uses as the substitute for the narrator's "nails." The linguistic choice helps the joke-teller have in view two referents: the nails (on the surface level) and the dictator (on the deep level) of the joke.

h) jokes after Ceaușescu regime

The following joke offers the dimension of the joy and comfort took by people after Ceaușescu's disappearance from the political life and that of the Romanians, in general:

Ceaușescu is dead. A man comes to Ceaușescu's former residence and asks the guard: "I would like to talk to comrade Nicolae Ceaușescu." "Go home. Ceaușescu is dead." After an hour the man returns: "I would like to talk to comrade Nicolae Ceaușescu." "Go home. I've told you. Ceaușescu is dead"

After an hour the man comes again and asks the same thing. "Good man, I have already told you: Ceaușescu is dead. Don't you get it?" "I've got it, but I love to hear it again and again."

⁴ The name given to the Romanian national "hero", the embodiment of stupidity.

The repetition of the pair question-answer having as topic the death of the dictator renders the degree of satisfaction of the man (the embodiment of the entire Romanian people) for this ending (“I love to hear it, again and again”), hiding, at the same time, a certain disbelief that this is really true (in fact, after so many years since Ceaușescu was killed, there are people who do not believe it and fantasies about the dictator still living somewhere, in a western country exist).

Conclusions

The communist regime in Romania, no matter how harsh it might have been, did not manage to repress people’s love for fun. They found in jokes a means of expressing their disappointment, disgust, and dissatisfaction, hopelessness regarding the communists, in an attempt of ensuring their spiritual survival both as individuals and as a nation. The jokes analysed in our paper prove not only the Romanians’ sense of humour, but also their great sense of daring and the tremendous courage to laugh about Ceaușescus and their staff, about the communist regime and all its drawbacks and flaws in a country where such jokes were completely forbidden.

References

- BONTA, E., 2006. Semiotic Practices Within the Framework of Social Semiotics. In: *Semiotics beyond Limits. Proceedings of the First ROASS Conference, 26–29 October 2006*. Bacău/Slănic – Moldova, Bacău: Alma Mater, 367–376.
- BONTA, E.; DRUGUȘ, L., 2007. *The EMMY Style and the Management of the Political Discourse in Socio-Human Interactions and Transactions. Style*. Belgrade: Orthodox Theological Faculty of Belgrade University.
- CARBAUGH, D., 2007. Cultural Discourse analysis: Communication Practices and Intercultural Encounters. *Journal of Intercultural Communication Research*, 36 (3), 167–182.
- CHIARO, D., 2004. *The Language of Jokes. Analysing verbal play*. Routledge. Available from: http://books.google.ro/books?id=7mAC3Ajs1ksC&printsec=frontcover&dq=pragmatic+analysis+of+a+text&source=gbs_similarbooks_r&cad=2#v=onepage&q&f=false [Accessed 21 06 2011].
- CUTTING, J., 2002. *Pragmatics and Discourse. A resource book for students*, London: Routledge.
- GRUNER, C., 1997. *The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh*. New Jersey: Transaction Publisher.
- HALLIDAY, M. A. K., 1978. *Language and Social Semiotic: the Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Arnold.
- LEMKE, J. L., 1993. *Discourse, Dynamics and Social Change. Cultural Dynamics* 6. New York: SAGE Publications.
- LEWIS, B., 2009. *Hammer & Tickle. The Story of Communism, A Political System Almost Laughed out of Existence*. New York: Pegasus Books.
- MARTIN, A. R., 2007. *The Psychology of Humour. An Integrative Approach*. London: Elsevier Academic Press. Available from: http://books.google.ro/books?id=ieAcp2Z_zkIC&pg=PA83&dq=typology+of+jokes&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false [Accessed 14 06 2011].
- RASKIN, V., 1985. *Semantic Mechanisms of Humor. Synthese language library*. 24. Boston: Dordrecht.
- ROVENȚA-FRUMUȘANI, D., 1999. *Semiotică, societate, cultură*. Iași: Institutul European.

Sources

Melania Paduraru's Blog. Romanian communist jokes. Available from: <http://mellaniep.wordpress.com/2009/12/13/romanian-communist-jokes/> [Accessed 16 06 2011].

Cold War Jokes. Available from: <http://www.coldwarjokes.com/military-jokes.htm> [Accessed 18 06 2011].

Elena Bonta

„Vasile Alecsandri“ Bacău universitetas, Rumunija

Moksliniai interesai: pragmatika, tarpasmeninis bendravimas, semiotika, kultūrologijos studijos

Raluca Galița

„Vasile Alecsandri“ Bacău universitetas, Rumunija

Moksliniai interesai: pragmatika, stilistika, humoras, komunikacija

ANEKDOTAI KAIP SEMIOTINĖ PRAKTIKA IR DVASINIO IŠLIKIMO PRIEMONĖ. PRAGMALINGVISTINIS IR STILISTINIS POŽIŪRIS

Santrauka

Ištisis šimtmečius anekdotai lydėjo žmonių gyvenimą ir buvo civilizacijos dalis. Anekdotai kaip socialinės praktikos dalis, stipriai veikianti kasdienį žmonių gyvenimą, buvo ir tebėra žmonių gyvenimo džiaugsmo išraiška džiugiu gyvenimo laikotarpiu ir pabėgimo priemonė nuo žiaurių tikrovės sunkiais laikais. Straipsnyje tiriamas kontekstas, kuriame sukuriamas humoras, analizuojama anekdotų grupė, pasakota (daugiau ar mažiau paslapčia) komunistinio režimo metais Rumunijoje.

Tai specifiniai kultūriniai anekdotai, pabrėžiantys Rumunijos politinės situacijos absurda vadoaujant komunistų vyriausybei, besišaipantys iš N. Ceaușescu (Rumunijos komunistų diktatoriaus), jo šeimos ir personalo, taip pat pašiepiantys (tik stipriau) apgailėtiną ir pražūtingą Rumunijos žmonių gyvenimą, kurį tokiu pavertė griežti komunistų

Eugenkarban.de. Bancuri cu Ceușescu și Elena. Available from: <http://www.eugenkarban.de/index.php/bancuri-politice/ceausesu-si-elena> [Accessed 18 06 2011].

MALCOLM, N., 2008. *Was It Jokes that Defeated Communism?* Available from: <http://www.telegraph.co.uk/culture/books/non-fictionreviews/3554432/Was-it-jokes-that-defeated-Communism.html> [Accessed 21 06 2011].

Elena Bonta

Uniwersytet „Vasile Alecsandri“ w Bacău, Rumunia

Zainteresowania naukowe: pragmatyka, komunikacja interpersonalna, semiotyka, kulturoznawstwo

Raluca Galița

Uniwersytet „Vasile Alecsandri“ w Bacău, Rumunia

Zainteresowania naukowe: pragmatyka, stylistyka, humor, komunikacja

DOWCIP JAKO PRAKTYKA SEMIOTYCZNA I SPOŚÓB DUCHOWEGO PRZETRWANIA. STUDIUM PRAGMALINGWISTYCZNE I STYLISTYCZNE

Streszczenie

W przeciagu stuleci ludzom towarzyszyły dowcipy, będące częścią cywilizacyjnego dorobku ludzkości. Dowcip – jako forma zachowania społecznego, wywierająca silny wpływ na życie codzienne ludzi – był (i pozostaje) przejawem radości życia w szczęśliwym jego okresie i sposobem ucieczki od okrutnej rzeczywistości w trudnych czasach. W niniejszym artykule omówiono kontekst, w jakim powstaje humor, na przykładzie dowcipów, które były opowiadane (bardziej lub mniej jawnie) w okresie reżimu komunistycznego w Rumunii.

Są to charakterystyczne dowcipy o podłożu kulturowym, odzwierciedlające absurdalność sytuacji politycznej w Rumunii pod rządami komunistów, wyśmiewające się z Nicolae Ceaușescu (rumuńskiego dyktatora komunistycznego), jego rodziny i otoczenia, a jednocześnie drwiące z

įstatymai ir idėjos. Tiriama anekdotai, atspindintys Rumunijos žmonių kasdienį nusivylimą, parodantys žmonių pasibjaurėjimą jų lyderiu, išreiškiantys kartų nusivylimą ir beviltiškumo jausmą, besijuokiantys iš Nicolae'aus ir Elena'os Ceaușescu bei jų darbuotojų, besišaipantys iš komunistinio režimo, pabrėžiantys radikalius sprendimus, apie kuriuos žmonės svajoja, norėdami išspręsti savo problemas. Anekdotai apie komunizmą parodo, kaip Rumunija bandė įveikti laikotarpio sunkumus, išliko vieninga kaip tauta, kaip šiuo atveju humoras žaismingai pasitelkia solidarumo ir atskirties dichotomiją: žmonės juokėsi kartu (solidarumas) iš Ceaușescu ir jo režimo (atskirtis). Komunistų laikais anekdotai apie socialinę ir politinę padėtį šalyje buvo vienas iš nedaugelio būdų, kuriuo žmonės galėjo atskirti ar išskirti save nuo jų lyderio groteskiško įvaizdžio ir absurdiškų idėjų.

Straipsnyje bandoma atskleisti būdus, kaip šie anekdotai sugebėjo palaikyti „dvasinį“ išgyvenimą stagnacijos režimo laikotarpiu, kuris humoro nei vertina, nei skatina. Pragmatinė lingvistinė ir stilistinė analizė leidžia išaiškinti šių anekdotų tikrąją prasmę jų kultūriniam ir socialiniam kontekste, taip pat jų įtaką tarpasmeniniams santykiams.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: anekdotai, socialinės praktikos, komunistinis režimas, humoras.

nedėnų egzistencijai, na ją zostali skazani ludzie w Rumunii wskutek surowych zarządzeń władz komunistycznych i ich ideologii. W niniejszym opracowaniu przedstawiono: a) dowcipy odzwierciedlające codzienne frustracje mieszkańców Rumunii; b) dowcipy odzwierciedlające awersję Rumunów do ich przywódcy, c) dowcipy odzwierciedlające gorzkie rozczarowanie i desperację ludzi, d) dowcipy, w których wyśmiewano się z Nicolae i Eleny Ceaușescu oraz ich otoczenia; e) dowcipy, w których proponowano (radikalne) rozwiązania, o jakich ludzie marzyli, by rozstrzygnąć swoje problemy. Dowcipy o ustroju komunistycznym pokazują, w jaki sposób Rumunia próbowała przezwyciężyć trudności tamtego okresu i potrafiła się zjednoczyć jako naród. W danym wypadku humor żartobliwie wykorzystuje dychotomię solidarności – wykluczenia ze wspólnoty: ludzie wspólnie (solidarność) naśmiewali się z Ceaușescu i jego režimu (wykluczenie). W czasach komunistycznych dowcipy na temat społeczno-politycznej sytuacji kraju były jednym z niewielu sposobów, dzięki którym ludzie mogli oddzielić się/odseparować się od groteskowego wizerunku i absurdałnych idei ich przywódcy.

W artykule podjęto próbę przedstawienia sposobów, które umożliwiły Rumunom duchowe przetrwanie w okresie stagnacji režimu, który ani humor cenił, ani do niego zachęcał. Za pomocą analizy pragmatycznej i stylistycznej spróbowano wyjaśnić faktyczne znaczenie tych dowcipów w ich kontekście społeczno-kulturowym oraz ich wpływ na stosunki międzyludzkie.

SŁOWA KLUCZOWE: dowcipy, praktyki społeczne, reżim komunistyczny, humor.

Gauta 2011 05 20

Priimta publikuoti 2011 07 11

Irina Melnikova

Vilnius University

Faculty of Philology

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Tel. +370 52 687 207

E-mail irina.melnikova.vu@gmail.com

Research interests: intertextuality, intermediality, adaptation of fiction, narrative in fiction, film and painting, city in fiction and film

THE GORRIS DEFENCE, OR NABOKOV ON SCREEN

*The paper considers the reasons of sceptical appraisal of Vladimir Nabokov's screen adaptations and attempts to explain the problem of axiological evaluation as the result of particular conception of adaptation associated with the "fidelity discourse". The search for "fidelity", implying the valuable primacy of the literary "source", is traced back to the linear model of aesthetic communication provoking one-way case studies of adaptation. The paper proposes another model of analysis based on a spatial conception of communication. According to this conception, the transtextual relations of a film cannot be restricted to the hypertextual dialogue with its literary "source"; – the film creates signifying cultural exchange which runs in diverse directions. The model of analysis is applied to *The Luzhin Defence* (Marleen Gorris 2000) – the movie which was interpreted as the most striking failure of Nabokov's adaptations. The analysis reveals how the adaptation configures the dialogue with hypotext, how it arranges the dialogue with cinema-specific context, and how this peculiar arrangement reshapes the strategies of hypertextual dialogue.*

KEY WORDS: Nabokov, Gorris, adaptation, hypertextuality, paratextuality, intertextuality.

The history of "Nabokov on screen" encompasses nearly half a century. It began with Stanley Kubrick's *Lolita* screen adaptation in 1962 and was continued by *Laughter in the Dark* (Tony Richardson, 1969), *Bend Sinister* (TV, Herbert Vesely 1970), *King, Queen, Knave* (Jerzy Skolimowski 1972), *Invitation to a Beheading* (TV, Horst Flick 1973), *Despair* (Rainer Werner Fassbinder 1978), *Maschenka* (John Goldschmidt 1987), *Mademoiselle O* (TV, Jérôme Foulon 1994), *Lolita* (Adrian Lyne 1997), *An Affair of Honor* (Valentin Kuik 1999) and *The Luzhin Defence* (Marleen Gorris 2000). Cinema's attention to Nabokov is usually

associated with the thematic and/or structural peculiarities of literary narrative¹. As Yuri Leving suggests, Nabokov's "unique method of cinematic vision" creates a "certain narrative mechanism" which renders the "discourse suitable for translation into the cinema idiom", – therefore the text "may be viewed as having been structured according to certain 'cinematic' laws" (2004, p. 6–7). Nevertheless, cinematic adaptations of Nabokov's works hardly ever provoked positive appraisal.

¹ The issue "Nabokov and cinema" is discussed in Appel 1974, Wyllie 2003, Wyllie 2005, Mazierska 2011.

Whenever reviewers comment on Nabokov's adaptations, they persistently repeat the idea of directorial failure: "they failed with *Lolita* (twice) and now they've failed with *The Luzhin Defence*. [...] [C] an Nabokov ever be filmed successfully?" (Poole 2000). The causes of "failure" are usually linked to specific Nabokov's style which predetermines the result. According to Steven Poole, "the cinema simply cannot maintain creative ambiguity. How do you preserve the master's playful indeterminism when a movie must show one thing or the other?" (Poole 2000). However, while emphasizing the style of a literary work, the critics do not examine the stylistic specificity of a cinematic one. They explore the plot of a movie, evaluate the changes and make the peremptory conclusions. Thus, commenting upon *The Luzhin Defence* Allan Stone argues that "Marleen Gorris and her writers have performed the cinematic equivalent of a frontal lobotomy" to the literary text. "Far from capturing the novel's intellectual vigour, they have debrained it" (Stone 2001). According to Stone, "among all the adaptations of twentieth-century novels" there is none "that is more disrespectful to the spirit of its author than *The Luzhin Defence*" (Stone 2001).

The idea of respect or disrespect for the spirit of the author signifies the search for fidelity of the movie to the adapted text. It implies the valuable primacy of the literary source and grounds the axiological evaluation of the changes carried out in cinematic adaptation. The search for fidelity as such could be traced back to the standard linear model of aesthetic communication *sender (author) → message (work/text) → addressee (reader/spectator)*. This model presupposes the author to be the highest authority – the source and the criterion of

meaning. The case of adaptation transforms the model, but its essence and direction remain untouched: *sender (author of literary work) → message (literary work) → textual receiver (adaptation) → addressee (spectator)*. The linear model assigns the highest rights to the author of literary text, deprives the moviemaker of his/her artistic rights, and exposes the secondary status of a film. However, despite the field of adaptation studies "is still haunted by the notion that adaptations ought to be faithful to their ostensible sourcetexts" (Leitch 2008, p. 64), it renounced the primitive interpretation of fidelity (Stam 2000, Elliott 2003, Hutcheon 2006). It proposed to consider an adaptation as "a work that is second without being secondary", as a *hypertext* (Stam 2000, p. 66), i.e. as a text B united to the *hypotext* A, "upon which it is grafted in a manner that is not that of commentary" (Genette 1997, p. 5). Still, the hypertextual relationship between the literary work and its cinematic adaptation is not the only possible vector of cultural exchange; – the process of adaptation and the process of its reception are also influenced by other texts. Adaptation creates a cultural exchange which runs in diverse directions within a spatial model of aesthetic communication *text (adaptation) – culture (texts of different media) – reader*. The model indicates the *text* as the highest instance – the one which puts in motion the processes of signification and controls them. And it is exactly the text actualized by a reader that forms the field of transtextual relations of engrafting (hypertextuality), intervention (intertextuality, paratextuality) and binding (metatextuality, architextuality)².

² For the definition of the notions of transtextual theory see Genette 1997.

Such conception of adaptation requires attention to the peculiarities of filmic discourse and presupposes that the process of reception does not aim at the solution of the problem of fidelity. Nor does it aim at the definition of directorial intentions. The reception has to reveal how the movie configures a dialogue with other texts of culture and what strategies of meaning this dialogue creates. This aim does not renounce the comparison of literary and cinematic texts as such – it proposes to grasp the meaning appearing out of these differences. Nevertheless, it does not restrict the analysis to the investigation of hypertextual relation between the two texts; it renounces the idea of valuable primacy of a hypotext and abandons the evaluative conclusions.

The efficiency of approach based on the spatial model of communication can be verified by the study of the film which was interpreted as the most striking example of cinematic failure, as “Gorris’s pop-psychology version of Nabokov’s novel” (Stone 2001, see also Macnab 2000, Rainer 2001, Rosenbaum 2001).

The paratext of the film – *The Luzhin Defence* – “a threshold by which the text proposes itself as such to its readers” (Genette 1997a, p. 1–3), points out the two hypotexts – *Zashchita Luzhina* and *The Defence*³. While the title of hypotext in Russian presents the name of the main character [*Luzhin*], the title of the novel in English omits the name which frames both literary narratives and inspires Nabokov to comment upon the title of the Russian variant:

The Russian title of this novel is *Zashchita Luzhina*, which means “the Luzhin defense” and refers to a chess defense supposedly invented by my creature, Grandmaster Luzhin: the name rhymes with “illusion” if pronounced thickly enough to deepen the “u” into “oo” (Nabokov 1990, p. 7).

While the first paratext of the movie establishes the tension between the two cultural fields (which is reinforced by the anglicized spelling of “defence”: *The Luzhin Defence – The Defence – Zashchita Luzhina*), the second one – the authorial *Foreword* – clarifies another opposition *the real Luzhin = father/writer* versus *Luzhin = son/character/illusion* and creates the semantic intrigue inherent to Nabokov’s fiction. The commentary indicates only one of two possible meanings of “zashchita Luzhina” (i.e. “invented by Luzhin”), still, the title of the novel in Russian implies another meaning – that of “invented to defend Luzhin”. Additionally, it stresses the pronunciation of the name and compels the reader to hear not only “illusion”, but also “losing”⁴ (to play a losing game = to play the Luzhin game?) and “loosen” (to release, unfix, unbind).

The second meaning of “zashchita Luzhina” (invented to defend Luzhin) is not embodied in the plot of the novel, yet, it is imprinted in the narrative discourse – in the opposition of two-dimensional and three-dimensional worlds articulated through Nabokov’s vocabulary and style. The fictional world and its inhabitants are lexically described in terms of flatness, while the chess-player Luzhin is presented

³ It was translated by Michael Scammell in collaboration with the author. According to Brian Boyd, Nabokov’s alteration of Michael Scammell’s translation was really essential (Boyd 1991, p. 475).

⁴ “This literal title [*The Luzhin Defence*] was used by *The New Yorker* and seems better, in clearly suggesting a chess ploy, though the ghosts of “illusion” and “losin” fluttering around the proper name perhaps were worth exorcising” (Updike 1964).

as the singular character in “another dimension”, one that is associated with spheres, cubes and other spatial figures (Naiman 2002)⁵. The main events of his life and the possibilities of his survival are linked to the three-dimensional world which, in turn, is connected to cinema⁶.

Nabokov’s literary *Defense* introduces a virtual cameo episode⁷ exemplifying the opposition of the “three-dimensional sphere” of cinema to literature. The “real Luzhin” – Luzhin’s father, the writer of books – plans to write a story entitled *The Gambit* about “a chess playing small boy” (Nabokov 1990, p. 78). The plan forces him to admit to his imaginary vision the chess father of the boy – Valentinov. Still, it is the narrator who embodies the decision of the elderly Luzhin – admits Valentinov to the narrative and makes him the chess father of Luzhin. Later on Valentinov disappears from Luzhin’s world, “finding fresh amusement in the movie business, that mysterious astrological business where they read scripts and look for stars” (Nabokov 1990, p. 93). When he intrudes into Luzhin’s life for the second time, he is preparing to shoot a film. His fictitious movie includes cameo episodes with real chess players: “I want to film a kind of real tournament,

where real chess players would play with my hero. Turati has already agreed, so has Moser. Now we need Grandmaster Luzhin” (Nabokov 1990, p. 248). Luzhin groundlessly understands Valentinov’s proposal to participate in the film as trickery and decides that “the move would not be made” (Nabokov 1990, p. 249).

However, the adaptation of Nabokov’s novel compels Luzhin to make the move. He enters the cinema space and participates in the filmic chess tournament. This move is accompanied with the gesture of naming nameless Nabokovian figures. Whereas the name and the patronymic of Luzhin – Aleksandr Ivanovich – in Nabokov’s novel are not given until the last sentence, the film introduces the name Aleksandr in the first flashback. It turns the nameless Luzhin’s wife into his fiancée Natalia Katkov (Emily Watson). It transforms the nameless mother and father of Mrs Luzhin into Natalia’s mother Vera (Geraldine James) and father Ilya (Peter Blythe)⁸. It introduces Luzhin’s aunt as Anna (Orla Brady), his “chess father” Valentinov – as Leo Valentinov (Stuart Wilson), and his chess opponent Turati – as Salvatore Turati (Fabio Sator).

The gesture of naming is supplemented with changes to the plot. Instead of the chronologically irregular but relatively linear Nabokovian story, which begins in Russia and ends in Germany, the film 1) transfers events to Italy, 2) omits the episodes associated with cinema and those associated with writing, 3) gives the action the time limit of the chess tournament and, finally, 4) adds the opening scene of a railway station and a train, and the final sequence of a posthumous Luzhin achieving victory in the tournament.

⁵ See Nabokov 1990, p. 103, 108, 135, 143, 192.

⁶ The narrator of Nabokov’s *Lolita* openly declares cinema to be a “three dimensional world” (Nabokov 1997, p. 11).

⁷ According to Jury Leving (2004, p. 9–10) Nabokov’s novel probably borrows some “building blocks” from the cinema, precisely, from the *Chess Fever* (*Shakmatnaya goryachka*, Vsevolod Pudovkin, Nikolai Shpikovskiy, 1925). A probable cinematic source of Nabokov’s text is notable for its editing. It links together the sequences of fictional story and documentary of the real 1925 Moscow Chess tournament. It shows the real chess-players (José Raul Capablanca, Richard Reti etc) and includes cameo appearances of director Iakov Protazanov as the chemist, and Konstantin Eggert as the Chess-shop owner (Sargeant 2001, p. 19–20).

⁸ Their names are presented by the closing credits.

The act of adaptation itself, the opening scene and the limitation of the time of action embody the plan of Nabokov's character Valentinov. Luzhin arrives in Italy by train, which was mentioned in Valentinov's script, and, as if according to Valentinov's plan, his "real" existence in Italy (and in film) is confined to the time limit of chess tournament. The change of the place of action, in turn, incorporates the advice of Mrs Luzhin's father. In the novel he recommends his daughter to "go to the Italian lakes. Go with Mamma to the Italian lakes. [...] An azure sky, and the heat, and magnolias, and the superb hotels at Stresa – and of course tennis, dancing" (Nabokov 1990, p. 156). She does not follow the advice, instead becoming Mrs Luzhin. Despite this, the father repeats his proposal commented upon in the following manner: "One fine day we'll simply get in the train and go. Not before April" (Nabokov 1990, p. 208). The movie obliges Natalia to go with her mother to the Italian lakes, to live in a nice hotel, to play tennis and to dance. The film does not indicate the exact time of the action, but the first note in Luzhin's diary is made on the page with inscription "April".

Thus, the cinematic transformations of the literary plot acknowledge one more "source" of adaptation – it is Nabokov's creatures and their fictitious plans, which were not implemented in the literary world, that appear to be the additional source of *The Luzhin Defence*. The unexpected appearance of this "hypotext" signifies that the film adopts the Nabokovian issue of a struggle between real creator and his fictitious creature (Tammi 1985, p. 143) and inverts it: the illusionary being (the literary character) provokes the birth of cinematic reality, and the fictitious (literary) cinema inspires the creation of a real film.

At the same time, the film constitutes clear cinematic lines of intertextual dialogue. The movie begins and ends with episodes absent in the literary text. The opening sequence of the film shows the human figures, yet, it does not declare what part they have to perform in the story. The figures participate in two different strands of simultaneous action presented in the crosscutting sequence of the first scene. The first strand, dominated by medium to long shots, shows a woman waiting at a railway station. The second strand is composed of close-ups of a man's hands, a notebook and chess box. It introduces a chess player arriving at a tournament but does not unveil his face. After the train stops, the actress Geraldine James leaves the train and presents the first audible words of the soundtrack: "Cattle. That's all we are to them. Cattle. Why all the fuss?" Then in a boat she continues: "Travelling through Europe is becoming unbearable. I was a prisoner in my compartment as soon as we left Berlin. The types they allow to roam free. Why you chose to travel ahead? There must be kinder ways of expressing independence". The opening gesture of the soundtrack performs two curious moves. The first one repeats a well-known statement of Alfred Hitchcock: "actors are cattle" (Gottlieb 1997, p. 301), "actors should be treated like cattle"⁹. The second move comments upon the act we see – the transfer of the characters from Berlin (the place of action in the novel) to Italy (the place of action of the movie).

⁹ According to Tomlinson, "[i]n his remarks before Cambridge Film Society, Alfred Hitchcock said 'I was once asked, Is it true that you said actors are cattle?' I said, 'It's a confounded lie. All I said was that they should be treated like cattle'" 1991, p. 107). For another variant of this "myth" see Truffaut 1985, p. 127–45.

In this way, the movie opens with the repetition of Hitchcock's statement pronounced by the actress Geraldine James, who performed in the British remake of Hitchcock's *Rebecca* (TV, Jim O'Brien, 1997)¹⁰. The quotation of Hitchcock's words drops an intertextual hint to the persona of Hitchcock in the adaptation of Nabokov and invites to remember, first, the "unsuccessful" collaboration of two artists. Nabokov was the writer whom Hitchcock tried to interest in his project *Torn Curtain*. Despite expressing an interest in working with Hitchcock in his letters (in 1964), Nabokov turned down the offer (Kapsis 1992, p. 95). In 1972 Hitchcock appealed to Nabokov, asking him to write a script for *Frenzy*. His appeal was again declined (Allen 2004, p. xix). Even if unsuccessful, these attempts at collaboration were not accidental. "While working in the same period but different media, they develop similar thematic and aesthetic concerns" (Straumann 2008, p. 3).

Both Hitchcock and Nabokov declare the power they have over actors or characters. While Hitchcock calls actors "cattle", Nabokov – the creator of a "Puppet Show" (Appel 1991, p. xvii) – identifies his characters as "galley slaves" (Nabokov 1990a, p. 95). Both artists inscribe their god-like authorial personas into the text: Hitchcock creates his famous cameos; Nabokov invents various anagrammatical games (e.g. Vivian Darkbloom). As Barbara Straumann puts it, "emphasis of their literary and cinematic languages lies on the signifier and non-mimetic representation, on a multiplicity of signs and the always refracted and mediated character of any

'reality'" (2008, p. 6). They share "humour noir", "a penchant for puzzles and game-playing, a fascination with ways of seeing and voyeurism, with complex patternings of themes and imagery, doubles and doubling, and a sophisticated manipulation of narrative conventions" (Wyllie 2005, p. 218).

Aside from the symmetry of artistic gestures, they share a similar symmetry of life trajectories. Both Nabokov and Hitchcock were born in 1899, and at the end of 30's they immigrated to the USA. Nabokov, the Russian émigré writer, comes from Berlin in 1939. Hitchcock, the British filmmaker, comes from the UK in 1940 and shoots his US debut *Rebecca* (Straumann 2008, p. 8).

Consequently, Geraldine James's commentary on travelling from Berlin is equally correct as regards the characters of *The Luzhin Defence* and with regard to Nabokov himself. This intertextual move of the film also signifies a shift of the "central issue" of the literary text. Instead of the issue of the struggle between author (writer) and character in Nabokov's novel, the first audible words of the movie point to the problem of relationship between director and actor. The film logically "changes" the writer, Nabokov, into the corresponding figure of a cinematographer, namely Hitchcock. This "exchange" creates the tension between the two different media which supplements the dialogue between different cultures and languages.

The cinematic narrative also reflects the above-mentioned tensions. It is constituted by the opposition of the Italian present to the Russian past. The appearance of every episode of the past is evoked by a figure in the present, and every episode of the present turns out to be a repetition from the past.

¹⁰ The introductory speech of the narrator of O'Brien's *Rebecca* presents the film as the remake.

Both time sequences develop two stories – one of love and another of chess. The Russian past separates them: the love story of Luzhin’s parents and Luzhin’s chess story exist as parallels. The Italian present, quite the contrary, unites love and chess through sound and visual devices. The cohesion of stories is uncovered in the crosscutting sequence of love scene and chess game which is accompanied by “Waltz No. 2” from Dmitri Shostakovich’s *Jazz Suite*.

The sound device of *The Luzhin Defence* refers to the soundtrack of Stanley Kubrick’s *Eyes Wide Shut* (1999). Presented in the opening and closing credits only, *Jazz Suite* frames Kubrick’s movie and creates an impression of a non-diegetic sound. Nevertheless, when the actor/character turns off a stereo (Naremore 2007, p. 228), he inscribes the credits into the diegesis. This manoeuvre invites to consider the unexpected turn of paratextual dialogue between the credits, which present the actors – the famous Hollywood couple Nicole Kidman and Tom Cruise, and the text. When showing the fictional story of the characters, the film “adds” to it the story of the real actors. According to James Naremore, “by casting Cruise and Kidman, Kubrick invited the audience to speculate about their real-life relationship (their divorce not long after the release of the film fuelled even more speculation), but *Eyes Wide Shut* is also filled with “inside” references to the director and several people close to him” (2007, p. 226).

Thus, the device of the soundtrack of *The Luzhin Defence* refers to the film which reveals the duality of an actor’s face and originates the pattern of the name-game since, by adapting Arthur Schnitzler’s *Traumnovella* for the screen, Kubrick changes the names of the characters.

Schnitzler’s Fredolin and Albertine are turned into Bill and Alice Harford, “a surname created from the first and last names of Harrison Ford, a thoroughly middle-American star” (Naremore 2007, p. 227).

The question of duality of an actor’s face, i.e. the superimposition of one face (the face of a character) over the other (the face of an actor), raised by the intertextual hints to Hitchcock and Kubrick, reminds that Emily Watson and John Turturro (Natalia and Aleksandr) came together from Tim Robbins’s *Cradle Will Rock* (1999). They performed in “a mostly true story” (as declare the opening credits) about Orson Welles’ stage production of Marc Blitzstein’s “play with music” *The Cradle Will Rock* (1937). The actors of Robbins’s movie represent the real persons (Orson Welles, Nelson Rockefeller, William Randolph Hearst etc), the real actors who participated in the Blitzstein’s play, and the imaginary actors added by Robbins. Emily Watson performed the part of a real actress Olive Stanton, while John Turturro performed the role of Aldo Silvano – a “fictionalized Italian-American cast member” suggested by the real actor Howard da Silva (Rosenbaum 2007, p. 188–200). *The Luzhin Defence* transfers Watson and Turturro from the scene of *The Cradle Will Rock* to its own scene and repeats the device of Robbins’s film in a slightly different manner. While adapting the “play” of Nabokov, it obliges Watson and Turturro to perform the role of the “real actors of Nabokov’s play”, whereas Josée Danyan is constrained to perform the role of the “fictionalized actor” Jean de Stassard, who was absent in Nabokov’s literary “reality”. *The Luzhin Defence* makes him the third figure of a love triangle *Natalia – Aleksandr – Jean* in the

Italian present, helping Natalia to win the last chess game of the tournament.

Thus, the verbal quotation of Hitchcock's statement "changes" the Nabokovian problem "writer *versus* character" into the cinema-specific problem "director *versus* actor". The musical quotation of the soundtrack of Kubrick exposes the problematic status of the actor's face and draws attention to another cinema-specific question: "actor *versus* character". Both quotations, together with the visible hint to Robbins, are closely associated with another intertextual hint. It is the triple repetition of Aleksandr Pushkin's lines from *Eugene Onegin* that were once quoted in Nabokov's novel: "As Pushkin's doomed duelist said, 'Let's start if you are willing'". The triple repetition of Lenski's words unites the time sequences of the film: they are quoted in the Russian past by the father; then they are repeated in the Italian present by Luzhin, and, finally, they are repeated "in Luzhin's head" by the father's voice before Aleksandr leaps from the window.

According to Nabokov, the phrase about the "doomed duelist" links the literary creature Lenski to his creator Pushkin. In his commentary to *Eugene Onegin* Nabokov notices that the description of the duel between Lenski and Onegin (from the point of view of its result) is a prophecy of Aleksandr Pushkin's fate (Nabokov 1964 (3), p. 45). *The Luzhin Defence* associates the phrase (twice) with chess game and (once) with the "life game" bringing to mind the episode of a chess-duel between Lenski and Olga:

Retiring far from everybody,
over the chessboard they,
leaning their elbows on the table,
at times sit deep in thought,

and Lenski in abstraction takes
with a pawn his own rook
(Pushkin 1964, p. 194).

The commentary of this odd chess-duel in Nabokov's writings is also connected to the interplay between fictional and real faces:

I have seen somewhere – perhaps in the magazine *The Graphic Survey* (*Zhivopisnoe obozrenie* – c. 1899 – a chess problem ("Lenski begins and is mated by Olga in one move") humorously based by its composer upon this irregular capture, the solution being: white's pawn takes white's rook. Pushkin played an average game and would probably have been beaten by Leo Tolstoy. Incidentally, he had in his library the very charming book on chess, *Shahmatnaya igra* (1824), by Aleksandr Petrov, a celebrated master, with a dedication to Pushkin in the author's hand. He also possessed François André Danican Philidor's *Analyse du jeu des échecs* (Nabokov 1964 (2), p. 440).

Perhaps Pushkin was not the best chess player; however, in the letter to his wife Natalia the poet compliments her on her attempts at learning to play chess (Pushkin 1987, p. 33).

Therefore, Nabokov's commentary on Lenski's words as prophecy of Pushkin's fate, his commentary ascribing to Pushkin Lenski's skills in chess, and information about Pushkin's wife Natalia's skills in chess together with the introduction of the name Natalia Katkov¹¹ and of the new character the French Jean de Stassard in the cinematic love-story of Aleksandr and Natalia, – put a relative sign of equality

¹¹ Michail Katkov (1818–1887) was the publisher and critic. He participated in the debates on Pushkin's and Gogol's schools of Russian literature. He is the author of the programme article *Pushkin* (1856).

between the fictional love triangle *Natalia – Aleksandr – Jean* and the real love triangle *Natalia – Aleksandr Pushkin – Georges Charles de Heeckeren d'Anthes*. This relative equality lets one see that the process of naming in *The Luzhin Defence* is carried out according to the rules established by Nabokov.

The first chapter of Nabokov's novel marks out Luzhin's teeth, "which a dentist in St Petersburg had braced with platinum wire" (Nabokov 1990, p. 17). Concurrently, it narrates about "the stout French governess who used to read *The Count of Monte Cristo* aloud to him (and interrupt her reading in order to exclaim sympathetically 'poor, poor Dantès!')". "Poor, poor Dantès did not arouse any sympathy in him, and observing her educational sigh he merely slitted his eyes and rived his drawing paper with an eraser, as he tried to portray her protuberant bust as horribly as possible" (Nabokov 1990, p. 16). Later on the novel shows the "sharp-faced Dante" (p. 173), "the bust of Dante" (p. 216) – and forces Luzhin (who thinks about a special device which could defeat his opponent) to exclaim "The dentist. I forgot the dentist" (p. 243).

Whereas Nabokov uses the phonetic device (dentist – Dantès – Dante – dentist), *The Luzhin Defence* once again changes the literary device into a cinematic one. It introduces a new character – the Frenchman, names him Comte Jean de Stassard, and chooses the actor whose face is associated with Dantès – who had performed in *Le Comte de Monte Cristo* (TV, Josée Danyan, 1999). The Frenchman helps to "take the rook" – to win the game with Turati who, in turn, becomes Salvatore ("Saviour"). Turati's name appears within the same logical scheme: the actor performing the role of Italian grandmaster (Fabio Sator)

was acting in *Jesus* (Roger Young, 1999).

In that way, the gesture of naming in Gorriss's movie is carried out in a dialogue with Nabokovian devices, but in a cinema-specific manner. This dialogue reveals that the names of the characters of *The Luzhin Defence* participate in the process of signification together with the faces of real actors. They point to the problem explained in Nabokov's *Foreword* – the interplay between illusion and reality. They associate the story with different aspects of "reality" – the reality of creators, the "reality" of their fictional creatures and the reality of actors. Together with other devices, they help to unveil the idea of essential difference between literature and cinema: "while novels have only a single entity – the character, filmic adaptations have both character (actantial function) and performer. The doubleness of filmic representation allows for possibilities of interplay" (Stam and Raengo 2005, p. 22). And Gorriss's movie doubles this possibility by means of intertextual hints: while the names of the characters refer to the factual and fictitious field of literature, the faces of actors allude to the real and imaginary field of cinema.

To conclude, *The Luzhin Defence* declares the hypertextual relation with Nabokov's novel(s), however, it excludes the cinema episodes of Nabokov's story and eliminates almost all the literary references of Nabokov – the distinctive feature of his style that is usually associated with the effect of creative ambiguity and indeterminism of his works. Still, it shows the story in such a way that these "lost" episodes appear to become the supplementary "source" of the movie. Apart from the creation of the peculiar hypertextual relation, the movie involves into the dialogue the cinema

texts that illustrate the duality of the filmic discourse. Certainly, some of the references pay homage to the main problems of the novel, although, all of them point to the playful indeterminism of Nabokov's fiction since they reveal the duality and doubleness of the constituents of the movie and link them to the different aspects of filmic or literary reality. *The Luzhin Defence* designs the cinema analogues to Nabokov's literary games and, thus, (re)creates the Nabokovian repetitiveness and doubling, his wordplay, punning, self-reflexiveness, black humour and indeterminism. The transtextual field of

The Luzhin Defence signifies the turn from the fictional story of Luzhin to the narration about the peculiarities of Nabokov's fiction. In contrast to the argument of Steven Poole, who asserts that it is the visual nature of cinema that impedes to recreate Nabokovian indeterminism, *The Luzhin Defence* shows that it is exactly the visual nature of cinema that helps to (re)present it. The film shows that cinema does maintain creative ambiguity, and that the problem of negative evaluation of Nabokov's adaptations is not the problem of adaptation as such. It is a problem of the mode of reading chosen by a reader.

References

- ALLEN, R., SHII, G., eds., 2004. *Hitchcock: Past and Future*. London: Routledge.
- APPEL, A., ed., 1991. *The Annotated Lolita*. London: Penguin.
- APPEL, A., 1974. *Nabokov's Dark Cinema*. Oxford: Oxford University Press.
- BOYD, B., 1991. *Vladimir Nabokov: The American Years*. Princeton: Princeton University Press.
- ELLIOTT, K., 2003. *Rethinking the Novel/Film Debate*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUTCHEON, L., 2006. *A Theory of Adaptation*. New York: Routledge.
- GENETTE, G., 1997. *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Transl. by Ch. Newman and C. Doubinsky. Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- GENETTE, G., 1997a. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Transl. by J. E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOTTLIEB, S., ed., 1997. *Hitchcock on Hitchcock. Selected Writings and Interviews*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- KAPSIS, R., 1992. *Hitchcock: The Making of a Reputation*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- LEITCH, TH., 2008. Adaptation Studies at a Crossroads. *Adaptation*, 1, 63–77.
- LEVING, Y., 2004. Filming Nabokov. On the Visual Poetics of the Text. *Russian Studies in Literature*, 3.40, 6–31.
- MACNAB, G., 2000. Film review: The Luzhin Defence. *Sight and Sound*, October. Available from: <http://www.bfi.org.uk/sightandsound/review/541> [Accessed 21 09 2009].
- MAZIERSKA, E., 2011. *Nabokov's Cinematic Afterlife*. Jefferson, NC: McFarland.
- NABOKOV, V., 1964. Commentary. In: Pushkin, A., *Eugene Onegin. A Novel in Verse*. Transl. by V. Nabokov. 2–4. New York: Bollingen Foundation.
- NABOKOV, V., 1997. *Lolita*. London: Penguin Books.
- NABOKOV, V., 1990a. *Strong Opinions*. New York: Vintage.
- NABOKOV, V., 1990. *The Defense*. Transl. by M. Scammel in collaboration with the author. New York: Vintage International.
- NAIMAN, E., 2002. Litlandia: allegoricheskaja poetika *Zashchity Luzhina*. *NLO*, No 54. Available from: <http://magazines.russ.ru/nlo/2002/54/nai.html> [Accessed 19 January 2010].
- NAREMORE, J., 2007. *On Kubrick*. London: BFI.

POOLE, S., 2000. Film review: The Nabokov Gambit. *The Guardian*, 25 August. Available from: <http://www.guardian.co.uk/books/2000/aug/25/classics.vladimirnabokov> [Accessed 12 07 2010].

PUSHKIN, A., 1964. *Eugene Onegin. A Novel in Verse*. Transl. by V. Nabokov. I. New York: Bollingen Foundation.

PUSHKIN, A., 1987. *Pisma k zhene*. Leningrad: Nauka.

RAINER, P., 2001. Film review: No Pawn Intended. *New York Movies*, 30 April. Available from: <http://nymag.com/nymetro/movies/reviews/4616/> [Accessed 21 09 2009].

ROSENBAUM, J., 2001. Film review: Defenseless. *Chicago Reader*, 3 May. Available from: <http://www.chicagoreader.com/chicago/defenseless/Content?oid=905311> [Accessed 21 09 2009].

ROSENBAUM, J., 2007. *Discovering Orson Welles*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

SARGEANT, A., 2001. *Vsevolod Pudovkin: Classic Films of the Soviet Avant-Garde*. London: Tauris & Company.

STAM, R., RAENGO, A., eds., 2005. *Literature and film: A guide to the theory and practice of film adaptation*. London: Blackwell Publishing.

STAM, R., 2000. Beyond Fidelity: The Dialogics of Adaptation. In: J. NAREMORE,

ed. *Film Adaptation*. New Brunswick, New York: Rutgers, 54–77.

STONE, A., 2001. Film review: No Defense. *Boston Review*, Summer. Available from: <http://bostonreview.net/BR26.3/stone.html> [Accessed 21 09 2009].

STRAUMANN, B., 2008. *Figuration of Exile in Hitchcock and Nabokov*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

TAMMI, P., 1985. *Problems of Nabokov's Poetics: A Narratological Analysis*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

TOMLINSON, D., 1991. They Should Be Treated Like Cattle: Hitchcock and the Question of Performance. In: W. RAUBICHECK, W. SREBNICK, eds. *Hitchcock's Rereleased Films: From Rope to Vertigo*. Michigan: Wayne State University Press.

TRUFFAUT, F., 1985. *Hitchcock*. London, New York: Simon & Schuster.

UPDIKE, J., 1964. Grandmaster Nabokov. *The New Republic*, 26 September. Available from: <http://www.tnr.com/article/books-and-arts/grandmaster-nabokov> [Accessed 15 06 2010].

WYLLIE, B., 2005. Nabokov and Cinema. In: J. W. CONNOLLY, ed. *The Cambridge Companion to Nabokov*. Cambridge: Cambridge University Press.

WYLLIE, B., 2003. *Nabokov at the Movies*. Jefferson, NC: McFarland.

Irina Melnikova

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: intertekstualumas; intermedialumas; literatūros adaptacijos; pasakojimas literatūroje, kine, tapyboje; miestas literatūroje ir kine

GORRIS GYNYBA, ARBA NABOKOVAS EKRAVE

Santrauka

Straipsnyje svarstomos skeptiško Vladimiro Nabokovo prozos kino adaptacijų vertinimo priežastys ir keliamas tikslas parodyti, kad šį vertinimą lemia ne tiek adaptacijos tekstas, kiek skaitytojo pasirenkamos skaitymo strategijos ir pati adaptacijos samprata. Aksiologinio vertinimo tradicijos priežastį ieškoma „ištikimybės diskurse“, siejama

Irina Melnikova

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: intertekstualność, intermedialność, adaptacje dzieł literackich, narracja w literaturze, filmie i malarstwie, miasto w literaturze i filmie

OBRONA GORRIS, CZYLI NABOKOV NA EKRAVE

Streszczenie

W artykule omówiono przyczyny sceptycznej oceny filmowych adaptacji prozy Vladimira Nabokova. Podjęto próbę wykazania, że o takiej ocenie zdecydował nie tyle tekst adaptacji, ile obrane strategię czytelnicze i samo pojęcie adaptacji. Źródłem tradycji oceny aksjologicznej można doszukiwać się w „dyskursie wierności”, związanym z linio-

mame su linijiniu estetinės komunikacijos modeliu: autorius → kūrinys → skaitytojas. Adaptacijos atveju modelis koreguojamas, bet iš esmės nekeičiamas (adresantas [literatūros teksto autorius] → pranešimas [literatūros tekstas] → tekstinis gavėjas [adaptacija] → adresatas [skaitytojas]). Šis modelis grindžia skaitymo strategiją, implikuojančią literatūros teksto ir jo autoriaus vertybinę pirmenybę, kuri ir sukuria „ištikimybės problemą“.

Šiuolaikinių adaptacijos studijų bandymai atsisakyti „ištikimybės diskurso“ ir pereiti prie hipertekstinių adaptacijos ir jos „šaltinio“ ryšių svarstymo, kuriame adaptacija laikoma antruoju, bet ne antriniu tekstu, yra siejami su kitu — erdviu — komunikacijos modeliu: tekstas [adaptacija] — kultūra [įvairių meno sričių tekstai] — skaitytojas. Šis modelis numano, kad signifikacijos procesus išjudinanti ir juos kontroliuojanti instancija yra kino tekstas, kurį aktualizuoja skaitytojas. Susidurdamas su kitoje medijoje ir kitame kultūros lauke sukurtu tekstu, skaitytojas turi reflektuoti tiek kino diskurso ypatumus, tiek kultūrinio adaptacijos lauko kitoniškumą: šis laukas neapsiriboja vien hipertekstiniu adaptacijos santykiu su literatūros „šaltiniu“, bet mezga dialogą su kitos(-ų) medijos(-ų) tekstais.

Erdviu komunikacijos modeliu grindžiamos koncepcijos galimybes rodo straipsnyje pateikiama analizė. Jos objektu tapo adaptacija, įvertinta kaip „kinematografinis romano frontalinės lobotomijos analogas“ (Stone 2001), — Lužino gynyba (Marleen Gorris 2000). Kino naratyvo ypatumų ir tarptekstinio adaptacijos lauko tyrimas leidžia parodyti, kaip filmas konfigūruoja hipertekstinį dialogą su hipotekstu(-ais), kaip jis konstruoja dialogą su kino kontekstu, ir kaip ši konstrukcija perorganizuoja filmo dialogą su literatūra strategijas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Nabokovas, Gorrisas, adaptacija, hipertekstualumas, paratekstualumas, intertekstualumas.

wym modelem komunikacji estetycznej: *autor* → *utwór* → *czytelnik*. W przypadku adaptacji model ulega pewnej korekcji, ale w swej istocie pozostaje niezmienny (*nadawca* [*autor tekstu literackiego*] → *komunikat* [*tekst literacki*] → *odbiorca tekstowy* [*adaptacja*] → *adresat* [*czytelnik*]). Ten model jest podstawą strategii czytelniczej, uznającej wyższość tekstu literackiego i jego autora, która też stwarza „problem wierności“.

We współczesnych pracach dotyczących adaptacji dzieł literackich widoczne są próby odejścia od „diskursu wierności” i skupienia się na adaptacji hipertekstualnej oraz omówieniu jej związków ze „źródłem”. Adaptacja jest tu uważana za tekst drugi, ale nie wtórny, i wiązana z innym – przestrzennym – modelem komunikacji: *tekst* [*adaptacja*] – *kultura* [*teksty z różnych dziedzin sztuki*] – *czytelnik*. Taki model zakłada, że instytucją nasilającą i kontrolującą procesy signifikacji jest *tekst filmowy*, którego aktualizacji dokonuje czytelnik. Mając do czynienia z tekstem stworzonym w innym medium oraz w innym polu kulturowym czytelnik powinien uwzględnić zarówno osobliwości dyskursu filmowego, jak też inność pola adaptacji kulturowej. To pole nie ogranicza się jedynie do relacji między adaptacją hipertekstualną i „źródłem” literackim, ale nawiązuje dialog z tekstami innych mediów.

O możliwościach koncepcji opartej na przestrzennym modelu komunikacji świadczy przedstawiona tu analiza. Jej przedmiotem stała się filmowa adaptacja powieści Nabokova *Obrona Lużyna* (nakręcona w 2000 r. przez Marleen Gorris), którą uznano za „filmową analogię frontальной lobotomii powieści” (Stone 2001). Analiza osobliwości narracji filmowej i intertekstualnego pola adaptacji pozwala ukazać, w jaki sposób dialog hipertekstualny łączy się w filmie z hipotekstem, jak dialog współgra z kontekstem filmowym i w jaki sposób ta konstrukcja przekształca strategię dialogu filmowego z dziełem literackim.

SŁOWA KLUCZOWE: Nabokov, Gorris, adaptacja, hipertekstualność, paratekstualność, intertekstualność.

Jadvyga Krūminienė

Vilnius University
 Kaunas Faculty of Humanities
 Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva
 E-mail hedw_bush@yahoo.com
 Research interests: literature and art,
 literature and homiletics, mythopoetics and
 theopoetics, cultural translation as reflected
 in literary texts, semiotics, hermeneutics,
 comparative analysis, translation studies

Artūras Cechanovičius

Vilnius University
 Kaunas Faculty of Humanities
 Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva
 E-mail pulkaunykas@gmail.com
 Research interests: archetypal criticism,
 mythopoetic, psychological fiction

ON SOME JUNGIAN ARCHETYPES REFLECTED IN JOSEPH CONRAD'S *HEART OF DARKNESS*

The paper focuses on the reading perspectives opened up by archetypal literary criticism initiated by C. G. Jung. Jung posits that there is a close connection between art and psychology since, as a creative practice, art is a psychological activity and therefore can be discussed from a psychological perspective. On the one hand, literature is an intentional product of an individual personality; on the other hand, the author is a 'collective man', an instrument of humanity's unconscious psychic life. From the point of view of archetypal literary criticism, the secret of great literature and its strong impact upon readers lie in the power of the archetype. Psychological criticism deals with works of fiction in relation to man's mind – to be more precise, to the author's mind, the character's mind and the mind of the reading audience. When considered together, psychology and fiction give a more complete experience. The paper analyses the archetypal patterns explicit in Joseph Conrad's novella "Heart of Darkness" – the relationship between the characters of Mr. Kurtz, the Russian and Marlow, the latter functioning as the Hero. The collective unconscious here operates within the psycho-cartographic and psycho-geographic frame. The archetypes of the Shadow and the Trickster embodied in the characters of Mr. Kurtz and the Russian have been given considerable attention.

KEY WORDS: archetypal criticism, collective unconscious, quest-myth, psycho-cartographic, psycho-geographic, Ego, Shadow, Trickster.

Carl Gustav Jung (1875–1961) insisted that art could not be approached merely by scientific methods of research. Some space should be left for interpretation and speculation. This paper is an attempt at approaching a work of literary art exactly in such a way.

The object of analysis is one of the novellas written by a Polish-born British writer Joseph Conrad (1857–1924) whose

name is found among the most impressive novelists of the world and who is recognized as a distinguished master of English Modernist prose style. It should be noted that Conrad's experience in the French and British Merchant Navy contributed greatly to his writings in reflecting the aspects of civilization in the context of a worldwide empire, while also excavating the depths of the human soul. The representatives

of different critical schools have made a number of attempts at unlocking the mystery of Mr. Kurtz – one of the central characters of the novella who, similarly to Shakespeare’s Hamlet, has always been giving challenge to understanding. Hamlet’s words “you would pluck out the heart of my mystery” *Hamlet*, Act 3, Scene 2, lines 351–352 are obviously applicable in Mr. Kurtz’ case. Indeed, Conrad’s *Heart of Darkness* (1898–1899) possesses a complex vitality.

The paper focuses on the reading perspectives opened up by archetypal literary criticism initiated by C. G. Jung. Its authors apply Jung’s insights extended in his essay *On the Relation of Analytical Psychology to Poetry* (1922) and the study *Man and His Symbols* (1964) edited by him. The analytical instrumentarium has been worked out on the basis of the following scholars: Maud Bodkin (*Archetypal Patterns in Poetry* (1934)), Joseph Campbell (*The Hero with a Thousand Faces* (1949)), Donald Keesey (*Contexts for Criticism* (1994)), Colleen Burke (*Joseph Conrad’s “Heart of Darkness”: A Metaphor of Jungian Psychology* (1996)), Lewis Hyde (*Trickster Makes This World: Mischief, Myth, and Art* (1998)) and others.

As Colleen Burke claims, in his essay *On the Relation of Analytical Psychology to Poetry* Jung expresses his views “on the much debated question of relations between psychology and art in general” (Burke 1996). Jung posits that there is a close connection between art and psychology since, as a creative practice, art is a psychological activity and therefore can be discussed from a psychological perspective. However, psychologists approach art solely as a process of creation, leaving the analysis of art’s modus operandi to experts in the field of aesthetics.

Psychology shows no scholarly interest in the aesthetic aspects of art. Moreover, by itself reveals the difference in its origin. On the one hand, it is an intentional product of an individual personality, a poet or prose writer; on the other hand, it is originated from the unconscious and ignores human consciousness by “insisting on its own form and effect” (Jung 1993, p. 66). There is something “supra-personal”, something that “transcends our understanding to the same degree that the author’s consciousness was in abeyance” (ibid., p. 75) during the process of his/her creative activity. As any other artist, a literary person does not possess free will in structuring his/her own goals within the work of art: “as a human being he may have moods and a will and personal aims, but as an artist he is “man” in a higher sense – he is “collective man”, a vehicle and moulder of the unconscious psychic life of mankind” (Jung 2003, p. 111).

Jung maintains that literary works contain strange forms and thoughts which may only be understood by intuition: their language is full of images and symbols that express something unknown. A psychoanalyst treats symbols as “the intimation[s] of a meaning beyond the level of our present powers of comprehension”; for him/her, the symbols employed by a poet or prose writer are deeply rooted in the realm of “unconscious mythology”, whose “primordial images” are “the common heritage of mankind” (Jung 1993, p. 80). The scholar defines this sphere as the “collective unconscious” to distinguish it from the “personal unconscious”. He attributes the latter to art, too, but insists that it cannot turn a work of art into symbol, whereas the collective unconscious plays an essential role in constructing a symbolic meaning. It is “a potentiality handed

down to us from the primordial times in the specific form of mnemonic images or inherited in the anatomical structure of the brain” (ibid., p. 80). It is worth noticing that, for Jung, inborn ideas as such do not exist, but every man possesses inborn possibilities for ideas. They appear in a work of art as “regulative principles that shape it” and “only by inferences drawn from the finished work can we reconstruct the age-old original of the primordial image” (ibid., p. 81). The scholar takes the primordial image, or archetype, as a mythological figure, which in art may be represented by demons, human beings, or even some process which undergoes recurrence within the history of humanity and acquires expression in the flow of free creative fantasy. When the symbols or images found in a literary piece are closely examined from this perspective, they are perceived as the “psychic residua of innumerable experiences of the same type” (ibid., p. 81).

In any mode of experience an archetype stirs the reader’s mind since “it summons up a voice that is stronger than our own” (ibid., p. 82). From the point of view of archetypal literary criticism, the secret of great literature and its strong impact upon readers lie in the power of the archetype. The very creative process unconsciously activates archetypal images and shapes them into an accomplished work of art. Hence the function of a poet or writer is to ‘translate’ such activated archetypal imagery into a contemporary language and thus help the reader find his/her way to the deepest resources of life and bring various impulses into harmony. The task of the creator is to raise up the archetypal images from the depths of the unconscious and provide them in relation with the conscious values so that they could be comprehended by his/her contemporaries.

Not until 1934, when Amy Maud Bodkin (1875–1967) published her book *Archetypal Patterns in Poetry: Psychological Studies of Imagination*, the archetypal approach to literature had become a new reading perspective. It should be stressed that it originated from the following two fields of inquiry: anthropology and psychoanalysis. The latter had especially determined an individual branch of literary criticism. As Michael Delahoyde claims, archetypal literary criticism states that a meaning of a literary text is determined by cultural and psychological myths. Therefore the shape and function of a text, in their turn, are formed by archetypes that are understood as primordial images recognized by all cultures (Delahoyde). Such critics analyze literary texts by focusing on mythical and archetypal patterns reflected in a narrative, as well as symbols (or images), character types and motifs which are recurrent in literature.

Psychological criticism deals with works of fiction in relation to man’s mind – to be more precise, to the author’s mind, the character’s mind and the mind of the reading audience. Such critics “have often applied psychological theories to get at the author’s psyche, and in the affective context to get at the reader’s” (Paris 1994, p. 205). In the analyzed case, it should be considered that, similarly to Marlow as *Homo Fictus*, Joseph Conrad spent twenty years on ship deck in the East and West Indies and transformed his sea experiences into narrative art. Moreover, the voyage that had the greatest impact on the author’s personal life and the development of his genius was not a sea voyage, but the trip up the Congo River. According to Jung, snake is “the embodiment of wisdom” (Jung 1988, p. 85). Thus, the Hero who travels along the

snake-like river should gain wisdom which is a part of individuation and an outcome of his journey. Nevertheless, the image of the snake also possesses the connotation of temptation.

As Conrad described it in his essay *Geography and Some Explorers*, his main aim was not too much the youthful desire for romance and adventure, but “the romantic explorations of my inner self” (Conrad 1926, p. 15). The voyage to Africa was equally important for Conrad’s personal individuation. It is interesting to note that Jung visited Africa too. In October 1925, he undertook the Bugishu Psychological Expedition through Kenya and Uganda with an expectation to increase his knowledge of primitive psychological patterns when talking to the local people isolated from the civilized culture. Actually, it helped him to find out things about himself in the quest for a lost aspect of the self and test his psychological insights.

The given paper focuses on the archetypal patterns explicit in the relationship between the characters of Mr. Kurtz, the Russian and Marlow, the latter functioning as the Hero. In this respect, the Jungian category of individuation should be taken into consideration. In the selected papers *Man and His Symbols*, Jung and his followers describe the theory of individuation by using the language accessible to the broad reading audience. Jung wrote the first chapter entitled “Approaching the Unconscious” where he spoke about the universal goal of all human beings to reach individuation, i. e. the state in which the unconscious becomes recognized and is integrated into the conscious mind. M. L. von Franz, one of the coauthors of the book, describes individuation as an “imperceptible process of psychic growth” (Franz 1988, p. 161),

during which the only reasonable way is “to turn directly toward the approaching darkness <...> and <...> find out what its secret aim is and what it wants from you” (ibid., p. 170).

According to Jung, “the universal hero myth” (Jung 1988, p. 69) is the most frequently met mythical projection revealing the individual’s exaltation towards an identification with the hero. Hence any type of the hero presented in fiction may be analyzed from the perspective of Jungian, or archetypal criticism, as the hero’s movement directs him toward individuation.

In her essay *Joseph Conrad’s “Heart of Darkness”: A Metaphor of Jungian Psychology* Colleen Burke argues that “Conrad’s novella has become seen as a literary metaphor of the psychological concepts of Carl Jung” (Burke 1996). Thus, Jung’s concept of individuation has obviously been developed throughout the story. Here the process of individuation is metaphorically expressed as a “quest-myth” (Frye 1991, p. 511), a voyage of the modern Ulysses from the European Continent to the African Continent, the collective unconscious operating within the psycho-cartographic and psycho-geographic frame. On the symbolic level, it represents the voyage into “the psychic ‘underworld’” (Franz 1988, p. 84). In Conrad’s novella, the motif of the unconscious viewed in terms of Africa (as the centre, or the heart of the Earth) comes into focus. According to Burke, here “Africa has become a topology of the mind – its location, its shape, its cultures, its textures, its rhythms, its foliage, its hues, its wildness – all calling forth something lost in the psychology of the white Europeans” (Burke 1996). The writer employs natural imagery as symbols that retain much of their specific ‘spell’. Psychoanalysts insist that, operating

the same way as prejudices, they bring forth a deep emotional response (Franz 1988, p. 83). Conrad shows very effectively how the consciousness of a civilized man experiences fear and horror when confronting the unconscious sphere of instincts:

Imagine [an ancient Roman commander “nineteen hundred years ago – the other day”] here – the very end of the world, a sea the colour of lead, a sky the colour of smoke <...> Sandbanks, marshes, forests, savages <...> a wilderness <...> cold, fog, tempests <...> death skulking in the air, in the water, in the bush. (Conrad 1986, p. 65)

The hero's emotional “unconscious identity” (Jung 1988, p. 85) is expressed through the description of natural phenomena:

The smell of mud, of primeval mud <...> was in my nostrils, the high stillness of primeval forest was before my eyes; <...> the wall of matted vegetation <...> I wondered whether the stillness on the face of the immensity looking at us <...> were meant as an appeal or as a menace. (Conrad, 1986, p. 60)

According to Jung, the dark side of the personality remains unconscious. It is understandable that the people are scared of the unconscious, since human life is a battle between “inexorable opposites” (Franz 1988, p. 5), such as birth and death, happiness and deep sorrow, good and evil.

Charlie Marlow seems to have been moved to an African adventure by unconscious factors from his childhood on. Consider:

when I was a little chap I had a passion for maps. <...> At that time there were many blank spaces on the earth, and when I saw one that looked particularly inviting on a map <...> I would put my finger on it and say, When I grow up I will go there <...> (Conrad 1986, p. 45)

It shows the boy's exaltation to relate himself to his adult environment that cannot be done unless some autonomy from his parents is achieved. Thus, his fascination with the maps acquires mythical character, the map serving as a compact copy of the world, or microcosm and, on the other hand, as a diagram of human psyche. The “exciting [white] spaces” (Conrad 1926, p. 17) on the map of Africa are compared to the white Arctic areas and hence white wilderness is related with true heroism. Such cartographic symbolism well represents the boy's innocent approach to the unknown regions of human mind. A desperate craving to submit to a power greater than himself grows together with Marlow. As Franz argues, the period of childhood is marked by great emotional tensions, since the child must learn to cope with the irresistible, although yet not understood inner impulses and demands of the social structures, and “the years of youth are characterized by a state of gradual awakening” (Franz 1988, p. 168).

The young man undergoes the process of the slow development of his awareness of the world and of himself. Metaphorically, the map-psyche parallel gives an insightful projection on the youth's attempt at “building up the ego and <...> adapting to the outer world” (ibid.). The white blankness of the Congolese coast symbolically points to the unknown regions of Marlow's mind, yet later on “much more he was likely to learn about his own nature and human nature in general by traveling into the great expanse of white that lay beyond the coloured, mapped areas of Africa” (Murfin 1996, p. 8). It became a place of darkness when Marlow was much older and had much more experience – the map of Africa was filled with “rivers and lakes and names” (Conrad

1986, p. 46) symbolically representing experience. Hence, his unconscious got filled with suppressed emotions, hankerings, attitudes, superstitions and prejudice.

As Joseph Campbell states, the Hero must feel that “something is missing in life” (Campbell 2004, p. 47) and it should evoke his desire to leave the familiar space and enter the unknown. The familiar and the unknown spaces represent the conscious and the unconscious respectively. Marlow makes up his decision to approach the inner darkness directly – “without prejudice and totally naively” (Franz 1988, p. 170). Consider:

True, by this time it was not a blank space any more. <...> It had ceased to be a blank space of delightful mystery <...> It had become a place of darkness. But there was in it one river especially, a mighty big river, that you could see on the map, resembling an immense snake uncoiled, with its head in the sea, its body at rest curving afar over a vast country, and its tail lost in the depths of the land. And as I looked at the map of it in a shop window it fascinated me as a snake would a bird – a silly little bird. (Conrad 1986, p. 45)

Franz maintains that “inner motives spring from a deep source that is not made by consciousness and is not under its control. In the mythology of earlier times, these forces were called mana, or spirits, demons, and gods” (Franz 1988, p. 71). Conrad describes them in Christian terms:

I've seen the devil of violence, and the devil of greed, and the devil of hot desire; but, by all the stars! These were strong, lusty, red-eyed devils, that swayed and drove men <...> But as I stood on this hillside, I foresaw that in the blinding sunshine of that land I would become acquainted with a flabby, pretending, weak-eyed devil of a rapacious and pitiless folly. How insidious he could be,

too, I was only to find out several months later and a thousand miles farther. (Conrad 1986, p. 51)

According to Jung, the civilized consciousness has continuously separated itself from the basic natural instincts. Nonetheless, these instincts have not disappeared. Although they have lost their contact with man's consciousness, yet they are forced “to assert themselves in an indirect fashion” (Jung 1988, p. 72). Anthropology has often discussed the complicated situation in which a primitive society finds itself when its spiritual values are affected by modern civilization. Conrad depicts the same condition of a civilized man when he gets confronted with the primitive schemes offered by an “original identity with the pre-historic psyche” (ibid., p. 89). In the character of Mr. Kurtz as the representation of the Shadow the gratification of primary needs is obvious. In the course, he has become cruel and cynical. Nevertheless, there are moments when he feels sicken from an abuse of his own power. Such a behaviour brings retribution – the punishment by death. In the novella, there is an obvious parallel to the way the dark forces of the unconscious may be taken as a threat to a more or less orderly life of the conscious Ego. When Marlow gets closer to the jungle, he finds the rivers “whose banks were rotting into mud, whose waters, thickened into slime, contorted mangroves” (Conrad 1986, p. 145). Rotting mud and slime symbolically represent the contents of the unconscious. The deeper he penetrates, the more and darker “mud” and “slime” he sees around.

During the process of individuation, the previously ignored archetype of the Shadow becomes known and is integrated into the Hero's consciousness. As Joseph L. Henderson claims,

Jung has pointed out that the shadow cast by the conscious mind of the individual contains the hidden, repressed, and unfavorable aspects of the personality. But this darkness is not just the simple converse of the conscious ego. Just as the ego contains unfavourable and destructive attitudes, so the shadow has good qualities. (Henderson 1988, p. 110)

Franz, in her turn, affirms that for Jung, the Shadow “represents unknown or little-known attributes and qualities of the Ego-aspects that mostly belong to the personal sphere and that could just as well be conscious” (Franz 1988, p. 171). Jung calls the unconscious the Shadow because it usually appears as a dark figure of the same sex in dreams. The Shadow is a hidden and repressed low part of man’s personality. It is laden with guilt. Jung claims that man’s encounter with this part of himself is one of the most unpleasant experiences. Nevertheless, it is essential for one’s physical and mental health to accept and integrate the Shadow into personal psyche, since the Shadow “usually contains values that are needed by consciousness, but that exist in a form that makes it difficult to integrate them into one’s life” (ibid., p. 178). The Shadow becomes hostile only when it is ignored or misunderstood.

To come back to the symbolic world depicted in Conrad’s novella it should be stressed that from the perspective of archetypal literary criticism the reader finds the Hero having entered into a heroic journey-quest. Marlow describes the jungle as “smiling, frowning, inviting, grand, mean, insipid, or savage and always mute with an air of whispering, Come and find out” (Conrad 1986, p. 144), as if the unconscious had suggested him to start the individuation. It symbolizes that in Marlow’s developing consciousness the

process of the liberation of the mature man has already started. It should be pointed out that individuation turns to be real only if the individual is aware of it and consciously makes a living connection with his Shadow. To become a more complete personality,

the hero <...> must realize that the shadow exists and that he can draw strength from it. He must come to terms with his destructive power. Before the ego can triumph, it must master and assimilate the shadow. (Henderson 1988, p. 112)

In *Heart of Darkness*, the man of dark mystery is Mr. Kurtz. He is the Shadow figure of Marlow as a heroic Ego. It is worth noting here that Marlow and Mr. Kurtz are the only characters in the story who are given names. All the others are distinguished either by their kinship or by occupation. There is one case when the character is identified solely by nationality – it is the character of the Russian. In psychological terms, this fact shows that the former two represent the closest connection within human psyche, i. e. between the Ego and the Shadow. If the Shadow is the opposite of the Ego (in the story, Mr. Kurtz and Marlow respectively), it means that they both demonstrate the positive and the negative aspects of the same psychic construct. On the supposition that the heroic Ego assumes his Shadow as a remarkable person (as it is in the case of Marlow in his relation to Mr. Kurtz), it may be stated that the Shadow possesses some good qualities. Thus, Mr. Kurtz as the Shadow encompasses both negative and positive features.

Both Mr. Kurtz and Marlow were thought capable of bringing civilization to a savage country. Mr. Kurtz was sent to the jungle as an “emissary of pity, and science, and progress” (Conrad 1986, p. 155). He was supposed to civilize the

savage natives, yet, in fact, he seems to have deserted his ideas of civilizing the primitive African culture and returned to the forgotten primeval habits, but with a degenerated approach. The final state in which the reader finds him is that of between and betwixt, neither a civilized person, nor a primitive man. He assumed himself superior over the natives of the jungle and claimed “that we, whites, from the point of development we have arrived at, must necessarily appear to them [savages] in the nature of supernatural beings – we approach them with the might as of a deity” (ibid., p. 179). Mr. Kurtz had no doubt that “by the simple exercise of our will we can exert a power for good practically unbounded” (ibid.). Unfortunately, when he took his sovereignty over the natives and saw how they treat him, he soon became tempted to abuse it and did it with the same exalted intensity as he had planned to civilize them. As a ‘deity’, Mr. Kurtz “had the power to charm or frighten rudimentary souls into an aggravated witch-dance in his honour” (ibid.). It is worth considering Burke here who recognizes the character of Mr. Kurtz as a symbol of the collective unconscious and maintains that Mr. Kurtz “is not only the personal Shadow of Marlow, but the collective Shadow of all of Europe and of European imperialism” (Burke 1996).

The way Mr. Kurtz treated the natives shows that he lacked restraint “in the gratification of his various lusts” which had been liberated and that “there was something wanting in him” (Conrad 1986, p. 186). With the use of the archetype of the Shadow Conrad depicts how the unconscious showed Marlow what his consciousness needed. Although there is almost no information about Marlow’s personal life in the story, the very fact that

Mr. Kurtz has gone over the edge of restraint reveals that, as the Ego, Marlow was very limited in the gratification of his wishes.

Another specific characteristics of Mr. Kurtz is a “gift of noble and lofty eloquence” (ibid., p. 196). Marlow was amazed by the report of Mr. Kurtz written for the International Society for the Suppression of Savage Customs: “this was the unbounded power of eloquence – of words – of burning noble words. There were no practical hints to interrupt the magic current of phrases” (ibid., p. 179). It shows how effectively the author presents the shadowy nature of Mr. Kurtz: he is given no other more distinct embodiment except that he “presented himself as a voice” (ibid., p. 176). Mr. Kurtz’ often deceitful ability for eloquence was the main faculty he was adored for by his listeners. Among all his talents Marlow distinguishes the gift to express himself:

The point was in his being a gifted creature, and that of all his gifts the one that stood out preeminently, that carried with it a sense of real presence, was his ability to talk, his words – the gift of expression, the bewildering, the illuminating, the most exalted and the most contemptible, the pulsating stream of light, or the deceitful flow from the heart of an impenetrable darkness. (ibid.)

In the story, the Hero’s Shadow appears as an eloquent personality implying the main quality the conscious part of his psyche demanded. According to Franz, it is a complicated task to integrate one’s Shadow, because it is not always enough to use the righteous insights. The scholar warns that there is such “a passionate drive within the Shadowy part of oneself that reason may not prevail against it” (Franz 1988, p. 182). Nevertheless, the Shadow may

possess the positive vital powers that ought to be “assimilated into actual experience and not repressed” (ibid., p. 183). It is worth reminding that the Shadow should be treated “exactly like any human being with whom one has to get along, sometimes by giving in, sometimes by resisting, sometimes by giving love – whatever the situation requires” (ibid., p. 182).

One of the most fascinating archetypal projections is discovered in the character of the Russian. He functions as the Trickster that appears when the Hero finds himself in a state of major transition – to be guided by him in reaching a truly mature attitude. According to Campbell, in a literary work, the process of individuation is represented by the archetypal pattern of the Hero’s descent journey, an interior journey into the depths of human psyche. In his *The Hero with a Thousand Faces* the author notes that the Hero enters a “dreamlike labyrinth of tests and trials” where the “decisive ordeal of the quest is when the Hero confronts death” (Campbell 2004, p. 92). Conrad, in his turn, depicts Marlow’s several confrontations with death throughout the novella, but the “decisive ordeal” takes place through his confrontation with the death of Mr. Kurtz who is frequently regarded as an embodiment of Death itself.

Marlow is forced to face evil resident in the shadowy depths of human nature, which may be a horrifying experience. Within the mentioned archetypal frame, when having reached his unconscious, the Hero usually plunges into doubt: “Hang Kurtz, I thought” (Conrad 1986, p. 115). This is Marlow’s position after having been influenced by the situation he found in the Congo. Yet the Hero is not left on his own, he is assisted either by the Self or by the Trickster. This happens with Marlow as well. When in the

state of doubt whether to bring Mr. Kurtz back home or not he meets the Russian.

A typical representation of the Trickster in literature is the figure of the Fool, courtly Jester, or Clown. In Conrad’s novella, the parallel with the Fool’s archetypal pattern is obvious in the description of the Russian’s harlequin looks. Consider:

[he was] covered with patches all over, with bright patches, blue, red, and yellow – patches on the back, patches on the front, patches on elbows, on knees; coloured binding around his jacket, scarlet edging at the bottom of his trousers <...> and the sunshine made him look extremely gay and wonderfully neat withal; because you could see how beautifully all this patching had been done. (ibid., p. 127)

By its origin, Harlequin (in Italian, *Arlecchino*) is a buffoonish dramatic character of the Italian Commedia dell’arte, an astute servant, often presented as an immigrant since he belongs to the so called Zanni type of characters. According to *Encyclopaedia Britannica*, Zanni represents the countryside. Hence Harlequin’s traditional motley costume “may be a stylized variant of Zanni’s plain white garb, designed to reflect the ad-hoc patching necessary to prevent the garment’s degradation” (*Britannica*, Online Encyclopaedia). Conrad created his character by producing a playful interaction between an earlier and a later dramatic projection of the Harlequin figure. Here he is not dressed in the manner familiar to a contemporary reader, i. e. in a tight costume with the triangle or diamond-shaped colourful decorative patterns. The writer’s choice is the original garment – a peasant shirt and long trousers with bright coloured patches. Yet, instead of the archaic figure of a mere comic simpleton, which might be suggested by the country clothes, the

reader is confronted with a later version of the Harlequin's character who with time had developed into a faithful servant, patient, credulous and even revealing some of his master's virtues. In *Heart of Darkness* the Russian may be viewed as a courtly jester for Mr. Kurtz. He disagrees that Mr. Kurtz is mad. Like King Lear's Fool, the Russian takes care of his 'master' during the attacks of serious illness.

As mentioned before, the Harlequin either represents an immigrant servant or masquerades himself as a foreign nobleman. Hence in this character presentation the foreign (or exotic) element is always a presence. In the case of Conrad's novella, the Russian demonstrates similar characteristics: he comes from Eastern Europe, contrary to the majority of other characters in the story, who come from or represent the European West. Within the reigning atmosphere of death and horror the figure of Conrad's Russian-Harlequin cannot remain a mere comic projection. Indeed, his function is much more complex. On the other hand, this character shows that the sense of humour is necessary for the Hero's individuation to take place.

As archetypal characters, tricksters are almost always male figures who operate in the myths of many different cultures. One of their most distinctive features is that the "trickster is a boundary-crosser" (Hyde 1998, p. 7). That is why, traditionally, he is portrayed as a traveller. He crosses the boundaries that serve as divisions to re-connect them – the borderlines between "right and wrong, sacred and profane, clean and dirty, male and female, young and old, living and dead" (ibid.). In fact, he does not belong anywhere. Moreover, he knows no distinction between good or evil. Yet, paradoxically, he bears responsibility for

both. As Paul Radin maintains, the Trickster "possesses no values, moral or social", but it is through his intervention that "all values come into being" (Radin 1972, p. 125). His role is that of a messenger, a go-between. In psychoanalytic terms, he is the mediator between the conscious and the unconscious world, the Ego and the Shadow. He knows the unconscious world (the Russian says that Mr. Kurtz "enlarged [his] mind" and had made him "see things – things" (Conrad 1986, p. 127)) and recognizes the necessity to integrate it into the conscious. Marlow remembers the Russian's "curious <...> mingled eagerness and reluctance to speak of Kurtz" (ibid., p. 128).

It is true that the Trickster is often the fool endowed with wisdom: he possesses wits and cleverness. He represents something simultaneously young and old: Conrad's Trickster has "beardless, boyish face, very fair, no features to speak of, nose peeling, little blue eyes, smiles and frowns chasing each other over that open countenance like sunshine and shadow over a wind-swept plain" (ibid., p. 122). By an obvious absence of the distinct features on his face the author implies the masque that was worn by the Harlequin in *Commedia dell'arte* and shows the Russian-Harlequin as "the displaced, replaced <...> figure" (Singh 2005, p. 184).

The Trickster reflects dualism, the dark and light parts of the conscious and the unconscious mind. The colours and patterns of the Harlequin's garment symbolize the fragments of the unconscious psyche. It is worth mentioning here that the Harlequin's "patched" identity is inventively reflected in the Russian's speech: he speaks like a child, rapidly and in incomprehensible fragments. His clownish speech is marked by shrugs, pauses, silences, exclamations,

sighs, laughter and “interrupted phrases” (Conrad 1986, p. 129). On the other hand, he knows English and the local accents of the tribes.

These archetypal figures are funny and entertaining; but they are also in some sense sacred. The very fact that the Russian is the son of an arch-priest suggests the spiritual background of his solitary life. Traditionally, the Harlequin, or Trickster shows the conventions of gluttony and passion. However, Conrad’s character lacks the distinctive negative features. Actually, in *Heart of Darkness* it is Mr. Kurtz who possesses an enormous insatiable “appetite”. Contrariwise, the Russian demonstrates an “absolutely pure, uncalculating, unpractical spirit of adventure” and his adventurous passion is no more than a “modest and clear flame” (ibid., p. 130). The richly enigmatic nature of this figure is described as follows:

There he was before me, in motley, as though he had absconded from a troupe of mimes, enthusiastic, fabulous. His very existence was improbable, inexplicable, and altogether bewildering. He was an insoluble problem. It was inconceivable how he had existed, how he has succeeded in getting so far, how he managed to remain – why he did not instantly disappear. <...> The glamour of youth enveloped his parti-coloured rags, his destitution, his loneliness, the essential desolation of his futile wanderings. <...> Glamour urged him on, glamour kept him unscathed. He surely wanted nothing from wilderness but space to breathe in and to push on through. His need was to exist, and to move onwards at the greatest possible risk, and with a maximum of privation. (ibid., p. 128)

To some extent, the Russian and Marlow are similar: both are wanderers by vocation, both worked as sailors. This common

experience encourages Marlow to trust the Russian as a guide – on the psychic level, as a helpful and positive power. It is worth mentioning here that the Trickster is associated with the Greek Hermes who is the mythical messenger between gods and human beings, the protector of boundaries and the patron of the travellers who cross them and guides the newly dead to the Underworld (Grant 1979, p. 180). In Conrad’s story, the Russian-Harlequin moves freely between and into the territories of instincts and culture; in Jungian terms, between and into the unconscious and conscious psychic areas. The Trickster guides the Ego so that the Shadow would not turn into hostility. The Russian is both protective and fearful of Mr. Kurtz – he knows what may become of the Shadow if rejected. If unrecognized, it enslaves: “when the animal in us is split off from consciousness by being repressed, it may easily burst out in full force, quite unregulated and uncontrolled” (Jung 1988, p. 98).

It is the Russian who tells Marlow that “you don’t talk with that man [Mr. Kurtz] – you listen to him” (Conrad 1986, p. 182), thus implying that the Ego should listen into the needs of the Shadow before making any judgments. Marlow does not condemn Mr. Kurtz because he pities him, sympathizing with his tortured existence. He acknowledges that he “hadn’t heard any of these splendid monologues on, what was it? on love, justice, conduct of life – or what not” (ibid., p. 187). The range of the topics Mr. Kurtz spoke on suggests that the Shadow is present at every conscious event and decision. The idea that the Shadow should be listened to implies that this phase is necessary in order to integrate the Shadow into the conscious psyche. The

hints of the Russian (in archetypal terms, the Trickster) given to Marlow (or the Ego) will prove very helpful when Marlow confronts Mr. Kurtz. The departure of the Trickster symbolizes that the Ego has gained enough knowledge and courage and is ready to encounter the Shadow. Franz states that, according to Jung, it is necessary for “the ego to give up its pride and priggishness and to live out something that seems to be dark, but actually may not be” (Franz 1988, p. 183).

Marlow’s encounter with Mr. Kurtz is the culminating point in the story. Marlow woke up at night filled with the monotonous beating of the drum which had a narcotic effect upon his senses. It should be mentioned here that the doctor whom Marlow visited before leaving for Africa warned him that “in the tropics one must before everything keep calm” (Conrad 1986, p. 143). If a person is not calm, he is distracted and cannot hear the inner voice. Marlow manages “ [to] confound the beat of the drum with the beating of [his] heart, and [is] pleased at its calm regularity” (ibid., p. 193). When the heroic Ego faces his Shadow, he realizes that he had for his “sins, I suppose – to go through the ordeal of looking into myself” (ibid., p. 194). Consider:

when I had him [Mr. Kurtz] at last stretched on the couch, I wiped my forehead, while my legs shook under me as though I had carried half of ton on my back down the hill. And yet I had only supported him, his bony arm clasped round my neck – and he was not much heavier than a child. (ibid., p. 195)

The quotation suggests that it is extremely hard to deal with the Shadow. The

paradox of weight implies that one should never depreciate the difficulty of the integration of the Shadow. The comparison of Mr. Kurtz with a child alludes to the time when the Shadow started to develop, but the heavy weight felt by Marlow implies how immense his sins were. When Marlow integrated his Shadow, “this initiated wraith from the back of Nowhere honoured [him] with its amazing confidence before it vanished altogether” (ibid., p. 178).

Marlow undergoes his symbolic initiation that “has acknowledgment of the drama <...> of new birth through death” (Henderson 1988, p. 113). At the end of the novella his return to Europe is symbolically viewed as that of an individuated Self, liberated and renewed – a complete man having reached the wholeness of his psyche.

To sum up, archetypal criticism offers a particularly rewarding and challenging way of reading and gives insights into the human condition that is shared by the entire humanity, regardless of race, ethnicity or geographical boundaries. Carefully designed and organically unified Joseph Conrad’s novella *Heart of Darkness* exploits specific psychological connotations through the dramatized consciousness of his fictional persona thus enlarging the reader’s knowledge of the human psyche. The given analysis reveals that “taken together psychology and fiction give us a far more complete possession of experience than either can give us by itself. Psychology helps us to talk about what the novelist knows; fiction helps us to [imaginatively experience] what the psychologist is talking about” (Paris 1994, p. 212).

References

- BODKIN, M., 1978. *Archetypal Patterns in Poetry. Psychological Studies of Imagination*. Oxford: Oxford University Press.
- BURKE, C., 1996. *Joseph Conrad's 'Heart of Darkness': A Metaphor of Jungian Psychology*. Lawrence University Freshman Studies Lecture. Heart of Darkness Comment Page. Harvard University. In: <http://www.stjohns.edu/english/gothic/works/burke.html> [Accessed 2010 10 15].
- CAMPBELL, J., 2004. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- CONRAD, J., 1926. Geography and Some Explorers. In: Ed. R. CURLE. *Last Essays*. London: J. M. Dent and Sons, Ltd., 10–17.
- CONRAD, J., 1986. Heart of Darkness. In: Ed. R. V. CASSILL. *The Norton Anthology of Short Fiction*. New York: W-W Norton and Company.
- FRANZ, M. L., von, 1988. The Process of Individuation. In: Ed. C. G. JUNG. *Man and His Symbols*. New York: Anchor Press Books, 158–229.
- FRYE, N., 1991. *The Archetypes of Literature. Criticism: The Major Statements*. 3rd Edition. Ed. Ch. Kaplan. New York: St. Martin's.
- GRANT, M., HAZEL, J., 1979. *Who's Who in Classical Mythology*. New York: David McKay and Co. Inc.
- HENDERSON, J. L., 1988. Ancient Myths and Modern Man. In: Ed. C. G. JUNG. *Man and His Symbols*. New York: Anchor Press Books, 104–157.
- HYDE, L., 1998. *Trickster Makes This World: Mischief, Myth, and Art*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- JUNG, C. G., 1988. Approaching the Unconscious. In: Ed. C. G. JUNG. *Man and His Symbols*. New York: Anchor Press Books, 18–103.
- JUNG, C. G., 1993. On the Relation of Analytical Psychology to Poetry. In: *The Spirit in Man, Art and Literature*. ARK Edition. London: Routledge, 65–83.
- JUNG, C. G., 2003. Psychology and Literature. In: *The Spirit in Man, Art and Literature*. London: Routledge, 98 – 123.
- MURFIN, R. C., 1994. Introduction: Biographical and Historical Contexts. In: Ed. R. C. MURFIN. *Joseph Conrad. Heart of Darkness*. Boston: Bedford Books of St. Martin's Press, 3–16.
- PARIS, B., 1994. The Uses of Psychology. In: Ed. D. KEESEY. *Contexts for Criticism*. Second Edition. London: Mayfield Publishing Company, 205–213.
- RADIN, P., 1972. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. Second Edition. New York: Schocken.
- SHAKESPEARE, W., 1975. Hamlet. In: Ed. A. HARBAGE. *Complete Pelican Shakespeare. The Tragedies*. London: Penguin Books, 118–164.
- SINGH, F. B., 2005. Motley's the Only Wear?: Hybridity, Homelands, and Conrad's Harlequin. In: Ed. A. J. LOPEZ. *Postcolonial Whiteness. A Critical Reader on Race and Empire*. New York: State University of New York Press, 183–200.
- DELAHOYDE, M. *Introduction to Literature*. Available from: <http://www.wsu.edu/~delahoyd/lit.crit.html> [Accessed 2010 05 08].
- Encyclopedia Britannica Online*. Available from: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/186618/Encyclopaedia-Britannica> [Accessed 2010 04 17].

Jadvyga Krūminienė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: literatūros ir menų sąveika, literatūra ir homiletika, mitopoetika ir teopoetika, kultūrinio vertimo aspektai literatūroje; semiotika, hermeneutika, komparatyvistika, vertimo problemos

Artūras Cechanovičius

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: archetipinė kritika, mitopoetika, psichologinė literatūra

APIE KAI KURIUOS JUNGIŠKUOSIUS
ARCHETIPUS JOSEPHO CONRADO
NOVELĖJE „TAMSOS ŠIRDIS“

Santrauka

Archetipinės literatūros kritikos mokykla, kurios atsiradimą paskatino Carlo Gustavo Jungo darbai, grožinį tekstą vertina kaip jame esančių archetipų visumą. Jungas teigia, kad tarp meno ir psichologijos egzistuoja glaudus ryšys. Menas kaip kūrybinė praktika visų pirma yra psichologinė veikla ir todėl gali būti aptariamas psichologiniu požiūriu. Viena vertus, grožinė literatūra yra individualios asmenybės intencionalus produktas; kita vertus, jos kūrėjas yra „kolektyvinis žmogus“, žmonijos kolektyvinės sąmonės instrumentas. Archetipinė literatūros kritika sieja grožinius kūrinius su žmogaus psichikos raiška: jos atstovus domina autoriaus psichologija, veikia psichologija ir skaitančios auditorijos psichologija. Straipsnio autoriai siekia parodyti, kaip psichologija padeda geriau suvokti tai, ką rašytojas žino, o grožinė literatūra per vaizduotės patirtį padeda geriau suvokti tai, apie ką kalba psichologija.

Tyrimo objektu pasirinkta Josepho Conrado novelė „Tamsos širdis“, kurioje atskleidžiami Ego, Šešelio ir Triksterio archetipiniai modeliai per Marlow, Kurtzo ir Ruso charakterių sąveiką. Novelėje kolektyvinė sąmonė veikia psichokartografinėje ir psichogeografinėje plotmėje. Pasitelkdamas gamtinius ir kartografinius vaizdinius, Conradas vykusiai atskleidžia, kokią baimę ir siaubą patiria civilizuoto žmogaus sąmonė, patekusi į nesąmoningų instinktų pasaulį. Vieną iš įdomiausių archetipinių projekcijų atskleidžia Ruso-Arleki-

Jadvyga Krūminienė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: związki między literaturą i sztuką, literatura i homiletika, mitopoetyka i teopoetyka, kulturowe aspekty przekładu literackiego; semiotyka, hermeneutyka, komparatystyka, problemy translatorskie

Artūras Cechanovičius

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: krytyka archetypowa, mitopoetyka, psychological fiction

O NIEKTÓRYCH ARCHETYPACH
JUNGOWSKICH W NOWELI JOSEPHA
CONRADA „JĄDRO CIEMNOŚCI“

Streszczenie

Szkoła krytyki archetypowej w literaturoznawstwie, której początek dały prace Carla Gustava Junga, traktuje tekst literacki jako zespół istniejących w niej archetypów. Jung zakłada, że istnieje ścisły związek między sztuką a psychologią. Sztuka, jako działalność twórcza, jest przede wszystkim działaniem psychologicznym i dlatego może być rozpatrywana właśnie z tej perspektywy. Z jednej strony literatura jest intencjonalnym wytworem jednostki, z drugiej zaś autor jest „istotą zbiorową”, narzędziem tzw. nieświadomości zbiorowej ludzkości. Krytyka archetypowa traktuje utwory literackie jako przejaw psychiki człowieka. Przedstawiciele tej szkoły interesuje zarówno psychologia autora, jak też psychologia postaci i czytelników. Celem artykułu jest pokazanie wzajemnych związków między psychologią a literaturą.

Do analizy wybrano nowelę Josepha Conrada „Jądro ciemności”, w której występują archetypowe postacie Ego, Cienia i Trickstera, ukazane poprzez wzajemne relacje Marlowa, Kurtza i Rosjanina. Nieświadomość zbiorowa działa w noweli na płaszczyźnie psychokartograficznej i psychogeograficznej. Za pomocą obrazów przyrodniczych i kartograficznych Conrad trafnie ukazuje lęk i okropieństwo, z jakimi zmagają się świadomość cywilizowanego człowieka, gdy trafia w świat nieświadomych instinktów. Jedną z najecekawszych archetypowych projekcji jest postać Rosjanina-Arlekina. W noweli funkcjonuje on jako trickster,

no charakteris. Novelėje jis funkcionuoja kaip Triksteris, pasirodantis tuo momentu, kai herojus yra pasiruošęs virsmui ir jam reikia vadovo, kad pasiektų brandos stadiją. Psichoanalizės požiūriu jis yra mediatorius tarp sąmonės ir pasąmonės, Ego ir Šešėlio. Jis puikiai pažįsta pasąmonę ir suvokia būtinybę integruoti ją į sąmonės sferą. Triksteris reflektuoja dualizmą — tamsiąją ir šviesiąją žmogaus psichikos dalį. Conrado novelėje Rusas-Arlekinas laisvai laviruoja tarp instinktų ir kultūros sferų. Poetinių vaizdinių lygmeniu Arlekino kostiumo spalvos ir raštai simbolizuoja pasąmonės fragmentus. Nors komiška ir linksma, ši archetipinė figūra yra ir tam tikra prasme sakrali. Triksteris tarpininkauja Ego ir Šešėlio susitikime. Jam svarbu, kad Šešėlis netaptų Ego priešu. Rusas globoja ir kartu bijo Kurtzo, nes žino, kuo Šešėlis gali tapti, jei bus atstumtas ir nepripažintas — jis gali visiškai užvaldyti žmogaus psichiką.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: archetipinė kritika, kolektyvinė pasąmonė, psichokartografinis, psichogeografinis, Ego, Šešėlis, Triksteris.

ukazujący się w chwili, gdy bohater dojrzał do przemiany wewnętrznej i potrzebuje przywódcy, by osiągnąć stadium dojrzałości. Z punktu widzenia psychoanalizy jest on pośrednikiem między świadomością a nieświadomością, Ego a Cieniem. Doskonale zna sferę nieświadomości i rozumie konieczność jej integracji ze sferą świadomości. Trickster jest odzwierciedleniem dualizmu – jasnej i ciemnej strony psychiki ludzkiej. W noweli Conrada Rosjanin-Arlekin swobodnie porusza się między sferami instynktów i kultury. Na poziomie obrazów poetyckich barwy i wzory ubioru Arlekina symbolizują elementy nieświadomości. Ta archetypowa postać, aczkolwiek komiczna i wesoła, w pewnym sensie uzyskuje wymiar sakralny. Trickster pośredniczy w spotkaniu Ego i Cienia. Ważne jest dla niego, by Cień nie stał się wrogiem Ego. Rosjanin opiekuje się Kurtzem i zarazem się go boi, gdyż wie, czym może stać się Cień, jeśli zostanie odrzucony i niezaakceptowany – może całkowicie zawładnąć psychiką człowieka.

SŁOWA KLUCZOWE: archetypowa krytyka, nieświadomość zbiorowa, psychokartograficzny, psychogeograficzny, Ego, Cień, Trickster.

Gauta 2010 12 20

Priimta publikuoti 2011 07 11

Ewa Anna Piasta

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach
Samodzielny Zakład Neofilologii

ul. Kościuszki 13, 25-310 Kielce, Polska

Tel. +48 41 349 68 00

E-mail: ewa_piasta@yahoo.de

Zainteresowania naukowe: kultura niemieckiego obszaru językowego, korespondencja sztuk, związki literatury z muzyką i z duchowością

HORYZONTY AKSJOLOGICZNE OPOWIADANIA REINHOLDA SCHNEIDERA SEN ŚWIĘTEGO

Przedmiotem mojej analizy jest opowiadanie pt. *Sen świętego pióra Reinholda Schneidera*, pisarza należącego do czołowych przedstawicieli katolickiego ruchu oporu przeciwko narodowemu socjalizmowi w Niemczech.

Celem niniejszego szkicu jest rekonstrukcja hierarchii wartości, rządzącej światem analizowanego opowiadania. Analiza aksjologiczna zmierza do uchwycenia ogólnego sensu utworu w perspektywie wartości, jakie w nim są aktualizowane. Ze względu na zawartą w opowiadaniu Schneidera hierarchię wartości, wyrastającą z Ewangelii, przyjęłam personalistyczną i teocentryczną typologię wartości zaproponowaną przez Maxa Schelera, który dzieli je na zmysłowe, witalne, duchowe i religijne. Nacechowanie aksjologiczne utworu literackiego konstituuje się już na poziomie słownictwa, zdań oraz całych, mniejszych lub większych, tekstów. Dla prawidłowego odczytania danej wartości niezwykle istotny jest sam kontekst, za sprawą którego niekiedy wyraz mający jednoznacznie pozytywną konotację, może stać się w swoim znaczeniu ambiwalentny.

Akcja analizowanego opowiadania rozgrywa się w celi więziennej, gdzie znajduje się Thomas Morus, skazany za odmówienie złożenia przysięgi uznającej króla Anglii, Henryka VIII, za zwierzchnika Kościoła tego kraju. Na podstawie wypowiedzi bohaterów można wyodrębnić i nazwać wartości uobecnione w utworze. Ogniskują się one wokół takich problemów jak śmierć, życie (doczesne i wieczne), cierpienie, wierność Bożym przykazaniom, miłość, służba królowi, władza, bogactwo, dobra intelektualne.

Tekst ujawnia nacechowanie aksjologiczne zarówno na płaszczyźnie poszczególnych wyrażań, jak i dłuższych fragmentów. Pozwala zrekonstruować hierarchię wartości uznawanych przez Morusa następująco: wierność i lojalność wobec króla ustępują wobec wierności Bogu, umiłowanie wartości poznawczo-intelektualnych i materialnych ustępuje wartościom religijnym. Postawa monarchy stanowi przeciwieństwo postawy jego podwładnego, dlatego możemy tu mówić również o antywartościach.

SŁOWA KLUCZOWE: aksjologia, wartość, opowiadanie.

„Kluczem do aksjologii jest spotkanie z drugim”.

(Tischner 1993, s. 515)

I

Powyższe motto wprowadza nas w bogatą problematykę wartości, których literatura

jest realizacją, wyrazem i świadectwem, gdyż stanowi zapis spotkań – człowieka z człowiekiem i człowieka z czymś bądź

kimś, kto go przerasta, z różnie rozumianym Absolutem – a każde prawdziwe spotkanie otwiera aksjologiczną płaszczyznę dialogu. Doświadczenie aksjologiczne zaś, mające swoje źródło w dialogu, pojawia się wyłącznie w świecie ludzkim (Kowalczyk 2006, s. 142), ponieważ tylko on jest ukierunkowany na wartości, jako że człowiek to „bycie-ku-wartościom” (Hessen 1947, s. 36). Literatura, jako konkretyzacja pojęć aksjologicznych, „jest językiem nie tylko silnie zwartościowanym, lecz również zdolnym do ewokowania rzeczywistości od strony wartości, ukazywania aksjologicznego oblicza rzeczywistości” (Sawicki 1992, s. 99), stąd zasadnym jest prześledzenie świata wartości ujawnianych przez tekst literacki.

II

Zanim przejdę do części badawczej niniejszego artykułu, pragnę zaprezentować pokrótce postać Reinholda Schneidera (ur. w 1903 w Baden-Baden, zm. w 1958 we Freiburg im Breisgau), pisarza o szerokich zainteresowaniach i wielkiej wrażliwości na los człowieka w ciągle zmieniającym się świecie. Jego dzieła, wśród których znajdziemy eseje, lirykę, opowiadania, dramaty, powieści, przenika wyraźny cień melancholii, współbrzmiający z bolesną świadomością przemijania (Grenzmann 1964, s. 379). Doświadczenia okropności obu wojen skierowały jego uwagę na problem zła, które nieustannie przewija się w ludzkich dziejach. W swoich dziełach często prezentuje on bohaterów postrzeganych z perspektywy śmierci (Grenzmann, s. 385), co uwidacznia się również w analizowanym przeze mnie opowiadaniu. Kreśląc sylwetki władców, niejednokrotnie stawia obok nich postaci ludzi dzielnych, odważnych i świę-

tych, których zadaniem jest napominanie, ostrzeganie, wskazywanie dróg wyjścia z niewoli zła. Takie zestawienie często prowadzi do konfliktu pomiędzy władzą a sumieniem, chęcią nieliczenia się z nikim a nakazami moralnymi wynikającymi z wiary chrześcijańskiej, którą jawi się Schneiderowi jako jedyna mogąca dać odpowiedź na dręczące człowieka egzystencjalne rozterki. Podstawowym doświadczeniem pisarza jest doświadczenie tragiczności. Ukazywani przez niego władcy, poprzez własne uwikłanie w zło, przenoszą jego skutki na swoich poddanych; władza, którą dzierżą, pozwala im decydować o życiu i śmierci wielu, co prowadzi niejednokrotnie do wielkich nadużyć i cierpień, co pisarz mógł osobiście obserwować w czasie obu wojen światowych.

Reinhold Schneider należy do czołowych przedstawicieli katolickiego ruchu oporu przeciwko narodowemu socjalizmowi w Niemczech, co pociągnęło za sobą objęcie go zakazem publikacji. Jego dzieło reprezentuje tradycję chrześcijańską, jest zapisem sporu pomiędzy wiarą a niewiarą, sumieniem a władzą, świadectwem nieustannych zmagających wewnętrznych bohaterów (Hogen 2004, s. 746). Do chętnie wystawianych dramatów jego autorstwa należą: *Die Tarnkappe* (1951), *Innozenz und Franziskus* (1952), *Der große Verzicht* (1950). Wśród liryki przeważają sonety: *Sonette* (1939), *Die Sonette von Leben und Zeit, dem Glauben und der Geschichte* (1954).

III

Celem niniejszego szkicu jest rekonstrukcja hierarchii wartości rządzącej światem opowiadania pt. *Sen świętego* (*Der Traum des Heiligen*), które ukazało się w zbiorze

zawierającym łącznie siedem opowiadań, wydanym pod tytułem *Die dunkle Nacht* (*Ciemna noc*) przez Alsatia Verlag, w Kolmar im Elsass w roku 1943.

Decydując się na interpretację aksjologiczną, która zmierza do uchwycenia ogólnego sensu utworu w perspektywie wartości i ze względu na wartości, jakie w utworze są aktualizowane, nie można nie sięgnąć do ustaleń badaczy zajmujących się teorią wartości i jej zastosowaniem w badaniach literackich, gdyż stanowić to będzie nie tylko kryterium dla poniższych analiz, ale pozwoli również na lepsze zrozumienie problematyki aksjologicznej.

Wybór i realizacja wartości wiążą się z jakąś formą afirmacji tego, co uznajemy za dobre. Zdolność wyboru zaś zakłada wolny akt osobowy, gdyż „realizacja dobra nie jest mechaniczna, wymaga bowiem poznania prawdy przez intelekt i akceptacji przez wolę” (Kowalczyk 2006, s. 163). Na ów motyw wolności towarzyszący ‘myśleniu według wartości’ wskazuje J. Tischner, pisząc: „im wyższa wartość, tym większa swoboda jej uznania. Wartość zdaje się mówić do mnie: ‘jeśli chcesz, możesz mnie wybrać’. Wszystko jest zawarte w drobnym ‘jeśli chcesz’. Stojąc wśród wartości, naprawdę niczego nie musisz. [...] Podmiotem doświadczenia wartości jest podmiot wolny” (Tischner 1993, s. 511). Na proces aksjologiczny składają się więc w kolejności: intelektualne poznanie jakiejś wartości, uznanie jej za dobrą, a więc afirmacja oraz opowiedzenie się za nią, czyli jej wolny wybór. Wybór ów może być jednak rozmaicie uwarunkowany intencjonalnie, może być dokonywany z różnych pobudek, ale „naprawdę ‘czystą’ postawą wobec wartości jest postawa, która je urzeczywistnia bez wyobrażania sobie, że ‘jakieś oczy’ na mnie patrzą i są gotowe ganić lub chwalić”

(Tischner, s. 50). Ze względu na charakter wartości możemy wyróżnić wartości absolutne, same w sobie godne poznania, będące celem dla aktów osobowych, oraz wartości względne, instrumentalne (ze względu na jakiś cel); zaliczamy tu np. wartości użytkowe lub służące zaspokajaniu potrzeb (Kamiński 1986, s. 17).

Dla potrzeb poniższej analizy istotne jest sięgnięcie do teorii typów wartości i krótkie ich scharakteryzowanie. Z opowiadania R. Schneidera wyłania się hierarchia wartości wyrastająca z Ewangelii, dlatego rekonstrukcja skali wartości musi czerpać przede wszystkim z personalistycznej i teocentrycznej ich wizji. W oparciu o ustalenia niemieckiego filozofa Maxa Schelera, St. Kowalczyk zwrócił uwagę na cztery podstawowe typy wartości, do których należą wartości zmysłowe, witalne, duchowe i religijne. Wartości zmysłowe, czyli hedonistyczne, są związane z odczuwaniem przyjemności i przykrości, łączą się ze zmysłową sferą człowieka, tj. jego cielesnością. Wyższe od nich są wartości witalne, do których należą zdrowie – choroba, siła – słabość, bogactwo – ubóstwo. Szczególną rolę w życiu człowieka odgrywają wartości duchowe, do których zaliczają się wartości logiczno-poznawcze (prawda – fałsz), etyczne (sprawiedliwość – niesprawiedliwość) i estetyczne (piękno – brzydota). Za najwyższe wartości Scheler uznał wartości sakralne, wyrażające się w kategoriach: święty – bezbożny. Obejmują one wszystko to, co w jakikolwiek sposób odnosi się do Boga jako wartości absolutnej, np. wiara, miłość, modlitwa, ofiara (Kowalczyk 2006, s. 160).

Z powyższego wynika, że doświadczenie aksjologiczne obejmuje wszystkie poziomy ludzkiego bytu i jego władze, a istotną cechą tego doświadczenia jest

jego ambiwalencja, wyrażająca się w możliwości wyboru pomiędzy wartościami i antywartościami (Kowalczyk 2006, s. 135). Dotyczy to szczególnie wartości wyższych, jak np. prawda i fałsz, dobro i zło, wiara i bezbożność. Tego typu wartości pozostawiają człowiekowi wolność wyboru, nie narzucają się, podczas gdy wartości niższe, np. biologiczno-witalne, materialno-ekonomiczne są często wybierane i realizowane pod wpływem naturalnych potrzeb ludzkiej natury i trzeba nie lada wysiłku, aby przekroczyć granice swego materialno-biologicznego 'ja' i kierować swą wolę ku wartościom wyższym, absolutno-transcendentnym.

Jak już wspomniano, za wartość uważa się jakieś dobro, które jednostka wybiera i realizuje w życiu. Istnieją jednak stany przeciwne, będące podstawą negatywnej kwalifikacji przedmiotu i dla nich proponowany bywa termin 'antywartość' lub wartość negatywna (Tyszczyk 1992, s. 137). Wartości negatywne można rozpoznać poprzez odniesienie ich do wartości w znaczeniu dodatnim. A. Tyszczyk rozróżnia cztery odmiany wartości negatywnej. Są to: „1) wartość negatywna rozumiana jako przeciwieństwo wartości pozytywnej; 2) wartość negatywna rozumiana jako brak wartości pozytywnej; 3) wartość negatywna rozumiana jako pozorna wartość pozytywna; 4) wartość negatywna rozumiana jako pewien mały stopień natężenia wartości pozytywnej (mała intensywność tej wartości)” (Tyszczyk 1992, s. 138). Wartości negatywne istnieją więc w taki sam sposób, mają taki sam status egzystencjalny, jak wartości pozytywne, tylko są rozumiane jako ich przeciwieństwa. Stwierdzając w tekście literackim ujawnianie się wartości ujemnych, wartościujemy daną w utworze wartość, a nie sam utwór, „ujemne wartoś-

ciowanie tego typu wartości nie przenosi się na utwór i nie prowadzi do jego ujemnej oceny, przeciwnie, najczęściej wiedzie do oceny pozytywnej” (Tyszczyk 1992, s. 148). Często występowanie w utworze wartości negatywnych pozwala na ukazanie tragizmu ludzkiej egzystencji, najintymniejszych zakamarków ludzkiej duszy, co sprawia, że świat wartości ewokowanych przez utwór jest niezwykle bogaty, a utwór można sklasyfikować jako dojrzały pod względem aksjologicznym. S. Sawicki stwierdza, że dzieło literackie jest tym bardziej wartościowe, im odważniej wypowiada prawdę o człowieku, im głębiej widzi, im mocniej stawia pytanie o sens ludzkiego istnienia, o transcendencję zbliżającą do tego, co poza człowiekiem, jak i o tę, która umożliwiła spojrzenie w głąb siebie (Sawicki 1992, s. 104).

Nacechowanie aksjologiczne utworu literackiego konstituuje się już na poziomie słownictwa, gdyż „głównym kodowym środkiem przekazu wartości są oczywiście wyrazy” (Puzynina 1992, s. 64). Wartościowanie ujawnia się także na płaszczyźnie zdań oraz całych, mniejszych lub większych, tekstów. Dlatego problematykę aksjologiczną utworu można odczytywać również na poziomie świata przedstawionego: przestrzeni, czasu, zdarzeń, postaci (Sawicki 1992, s. 99). Dla prawidłowego odczytania danej wartości niezwykle istotny jest sam kontekst, za sprawą którego niekiedy wyraz mający jednoznacznie pozytywną konotację, może stać się w swoim znaczeniu ambiwalentny i wskazywać na wartość negatywną. Powołam się tu na przykład zaproponowany przez R. Handke, który zwrócił uwagę na to, iż predykat *dobry*, mimo że wydaje się pewny w swej aksjologicznej pozytywności, w wyrażeniu *dobry morderca*, przekazuje antywartość

(Handke 1992, s. 218–219). Dopiero kontekst ujawnia znaczenie danego wyrażenia w zdaniu. Dlatego poniższa analiza będzie śledzić przekaz wartości zarówno na poziomie wyrażenia, jak i całych fragmentów tekstów.

IV

Akcja analizowanego opowiadania rozgrywa się w celi więziennej, gdzie znajduje się Thomas Morus, skazany za odmówienie złożenia przysięgi uznającej króla Anglii, Henryka VIII, za zwierzchnika Kościoła tego kraju. Już na samym początku zostaje zarysowana sytuacja aksjologiczna, u podstaw której leży wybór pomiędzy wiernością Bogu a żądaniem władcy. Więzień słyszy śpiew prowadzonych na śmierć mnichów kartuzów, gdyż nie chcieli uznać króla Anglii za głowę Kościoła. Również ta sytuacja jest waloryzowana pozytywnie – na twarzach mnichów rysuje się radość, a śpiew przepęlnia ufność w zwycięstwo. Rzeczywistość zbliżającej się śmierci z jednej strony, a wiara w zwycięstwo z drugiej zdają się wzajemnie wykluczać. Jednak gdy spojrzymy na śmierć z perspektywy aksjologii chrześcijańskiej – jako na powtórne narodziny człowieka do nowego życia z Bogiem – to zwycięstwo, w które wierzą mnisi, jest zwycięstwem moralnym, wiernością raz przyjętym wartościom wypływającym z wiary, gdyż „uznanie istnienia Boga-Miłości, jako transcendentno-absolutnego Sacrum, jest równoznaczne z przyjęciem moralnych zobowiązań przez człowieka” (Kowalczyk 2006, s. 189). Gotowość na śmierć jest w danym wypadku podporządkowaniem wartości biologicznej (życia) wartościom religijnym. Na uwagę zasługuje wyrażenie „das strenge Büsserleben der Mönche”, które – jak stwierdza

Morus – przygotowało ich na tę najtrudniejszą godzinę życia. Już sam pokutniczy styl życia mnichów jawi się jako stojący w sprzeczności z tym, co w naturalny sposób jest przyjemne dla ludzkiej natury, a więc z wartościami hedonistycznymi. Wzmocniony jeszcze w swej wymowie przez predykat „surowy” wywołuje wrażenie wartości ujemnej. Dopiero kontekst, w jakim pojawia się owo wyrażenie, wskazuje na pozytywną jego waloryzację. Ciężkie życie pokutnicze jest jednak nie tyle wartością absolutną, co raczej względną, sposobem na osiągnięcie wartości ‘szczytowej’.

System aksjologiczny, budowany w analizowanym opowiadaniu, zawiera również wartości z kręgu społeczno-narodowych, określających stosunek obywatela do własnego kraju oraz władcy. T. Morus wyznaje podczas rozmowy z królem, że zawsze starał się służyć mu wiernie i z czystym sumieniem; tym bardziej cierpi teraz z powodu posądzenia go o niewierność. Wartość społeczna, wartość pracy, występuje tutaj w ścisłym związku z obowiązkiem kierowania się własnym sumieniem. W budowanej w utworze drabinie aksjologicznej na samym jej szczycie znajdują się wartości duchowe, sakralne, o czym świadczą następujące słowa:

Aber dann, als ich mit Bestimmtheit wusste, dass die Richter mich zum Tode verurteilen würden, da musste ich sagen, dass ich Deine Hoheit über die Kirche nicht beschwören konnte, weil Gott selbst, da er auf Erden war, diese Hoheit dem Apostel und seinen Nachfolgern übergeben und dass die Einheit der Welt nicht zerbrochen werden darf vor einem Mächtigen der Erde.

Dochodzi tu do zrelatywizowania wartości społecznych oraz witalnych (zachowanie życia) do Boga jako wartości najwyższej. Ani groźba śmierci, ani obo-

wiązek służenia królowi nie powstrzymują Morusa od zachowania wierności wobec nakazów Bożych, które uznał za prawdę. Prawda, jak zaznacza S. Kowalczyk, jest podstawą innych wartości, a wierność wobec niej – odkrytej i akceptowanej wewnętrznie – podstawowym obowiązkiem człowieka (Kowalczyk 1986, s. 178).

W dialogu Morusa z królem kilkakrotnie pojawia się temat władzy, będącej dla tego drugiego najwyższą wartością, której nikt i nic nie może się przeciwstawić. Morus wskazuje zaś na jej skończoność i ograniczoność:

Du hast nur noch eine ganz geringe Macht über mich. [...] Danke daran, dass sie in wenigen Stunden viel weniger wert ist als mein Kleid in den Händen des Henkers.

Przez powyższą wypowiedź Morus objawia się jako apologeta wartości absolutnych, wykraczających poza bramy doczesnego życia i mających swoje znaczenie w wieczności. Słowa skazańca przywołują na myśl ewangeliczne twierdzenie: „Nie bójcie się tych, którzy zabijają ciało, lecz duszy zabić nie mogą” (Mt 10, 28). Mimo uwięzienia i ograniczenia wolności zewnętrznej Morus pozostaje wewnętrznie wolny. Przestrzeń tej wolności lokalizuje on teraz wyłącznie w swojej duszy i w świecie duchowym, gdzie nie sięga już żadna władza ziemską. Poczucie przynależności do Boga pozwala Morusowi nie tylko pogodzić się ze śmiercią, ale również ujrzeć w niej drogę prowadzącą do większej wolności. Morus postrzega władzę królewską jako dar Boży, za który władca jest odpowiedzialny i z którego będzie musiał kiedyś zdać rachunek przed jedynym Królem:

Und doch hast Du Deine Krone von Ihm; als König wirst Du vor dem König erscheinen müssen. [...] Hier (im Himmel)

bist Du nicht mehr König. Hier ist es ein anderer, und in sein Reich, dessen Gesetz die Gnade ist, fallen alle Reiche der Welt.

Morus podkreśla, iż władza ziemskiego monarchy nie jest wartością absolutną; jego królestwo – skończone i niedoskonałe – zmierza ku królestwu wiecznemu, w którym panuje jedynie dobro.

W budowanej tu sytuacji aksjologicznej wszyscy ludzie zdają się stać na takiej samej pozycji wobec Instancji Najwyższej; są przed nią równi i wezwani do respektowania tego porządku. Nasuwa się tu natychmiastowe skojarzenie ze słowami Biblii: „Do Ciebie, Panie, należy królowanie – Ty, co nad wszystkim panujesz. [...] Jesteśmy bowiem pielgrzymami przed Twoim obliczem” (1 Krn 29, 11.15). Władza ziemską ma charakter nietrwały i przemijający, jest przyrównywana do odciętych i szybko usychających gałązek, które ludzie jednak mocno trzymają w dłoni, najczęściej nieświadomi ich znikomości:

[...] die Menschen halten Gewalten und Rechte nur noch wie abgeschlagene Zweige in den Händen; und diese Zweige werden von Stunde zu Stunde verdorren.

Zupełnie odmienny stosunek wobec reprezentowanej przez Morusa hierarchii wartości posiada król, który nie uznaje ponad sobą żadnej innej władzy, nawet Boskiej:

Ich dulde eine zweite Stimme nicht. Und jetzt ist das Schiff in meiner Hand, und ich werde es steuern.

Postawa wobec władcy jest w utworze silnie nacechowana aksjologicznie. Władza sama w sobie stanowi z pewnością jakąś wartość, z tym że dla króla jest to wartość absolutna, nie dopuszczająca uznania jakiegokolwiek wartości ponad nią. Dla Morusa zaś jest ona wartością nadaną, otrzymaną,

względna, którą należy uznawać o tyle, o ile nie stoi w sprzeczności z wartościami religijnymi.

Celem, do którego dążą Morus oraz wspomniani wcześniej mnisi, jest Bóg jako wartość najwyższa. Ujawnia się tu wzajemna zależność i związek pomiędzy pojęciem celu a pojęciem wartości. Skoro Najwyższe Dobro zostało umieszczone na szczycie drabiny aksjologicznej utworu, to ów wybór determinuje miejsce i rangę wszystkich pozostałych wartości, które są realizowane przez bohaterów w porządku mającym na uwadze stałe odniesienie do Absolutu. W opowiadaniu mamy wyraźnie zarysowaną perspektywę eschatologiczną, kiedy Morus wskazuje na duchową jedność ze zmarłymi:

Und doch sind wir nicht allein [...], mit uns sind die Toten. [...] sie hätten sich entschieden wie wir. [...] Das ist meine innigste Sehnsucht, eins mit den Toten zu sein.

Nasuwa się tu myśl o wyznawanej w chrześcijaństwie tajemnicy świętych obcowania. Pragnienie zjednoczenia ze zmarłymi stanowi przewartościowanie życia ziemskiego na rzecz życia wiecznego, chociaż to pierwsze nie pozostaje bez wartości. W prezentowanym systemie aksjologicznym życie stanowi wartość niewątpliwą, ale również śmierć posiada wymiar aksjologiczny i jest traktowana jako dopełnienie życia. Gotowość Morusa na dołączenie do grona zmarłych jest świadectwem wiary w to, iż śmierć nie stanowi absolutnego końca osobowości i jest powtórnym narodzeniem się do innego życia.

Kolejną wartością uobecnianą w utworze jest wierność małżeńska. Morus wypomina królowi, iż zlekceważył swój sakramentalny związek małżeński, raniąc to, co najświętsze:

Unter dem Sakramente wurdest Du eins mit einer edlen Frau verbunden, und der einzige, der diesen heilige Siegel hätte lösen können, hat es nicht getan. Es ist ein geweihter Ring um Deine Seele gelegt worden.

Stosunek Morusa do króla cechuje postawa chrześcijańska, pozbawiona jakiegokolwiek wrogości z powodu skazującego i krzywdzącego wyroku. Więzień wyraża nawet kilkakrotnie zatroskanie o duszę władcy, o jego prawdziwe dobro i życzy mu tego, co najlepsze:

Von gazem Herzen wünsche ich Dir ein langes und freudiges Leben. [...] Mein inniges Gebet ist, dass die ewige Liebe Dich noch erreichen wird auf Erden.

W powyższej wypowiedzi jest zawarta informacja o aksjologicznej relacji nadawcy (Morusa) w stosunku do adresata (króla), a jest to relacja miłości, gdyż miłość definiuje się najprościej jako życzenie komuś dobra, połączone z gotowością do ofiary i przezwyciężania egoizmu (Kowalczyk 1986, s. 211–212). Mamy tu przykład radykalnej afirmacji osoby przez osobę, która dokonuje się na aksjologicznej płaszczyźnie dialogu. Słowa Morusa stanowią chrześcijańską wykładnię postawy wobec bliźnich, która powinna polegać na odpłacaniu dobrem za zło (Rz 12,21). O myśleniu w kategoriach religijnych świadczą następujące słowa więźnia skierowane do króla:

Ich wollte Dir danken. Du warst berufen zu meinem Heil.

Cierpienie zadane Morusowi przez władcę posłużyło temu pierwszemu za drogę do nawrócenia. Chociaż samo w sobie jest ono złem, nie stanowi jednak bezwzględnego zła i dlatego może pośrednio prowadzić ku jakiemuś dobru, ku dobru etycznemu; może przyczynić się do radykalnego opowiedze-

nia się za wartością najwyższą, spowodować relatywizację czy wręcz rezygnację z realizacji wartości niższych. Spojrzenie z perspektywy religijnej zakłada, jak widzimy na przykładzie Morusa, realizację przykazania miłości, kiedy człowiek przekracza granice swego materialno-biologicznego 'ja', włączając się we wspólnotę wartości absolutno-transcendentnej (Kowalczyk 1986, s. 58).

Opowiadanie nie jest pozbawione afirmacji wartości poznawczo-intelektualnych, które Morus realizował w swoim życiu, i które dawały mu wiele radości. Mówi o tym następująco:

[...] ich lebte mit meinen Freunden und habe das unerschöpfliche Glück guter Gespräche und die Heiterkeit des Erkennens und Denkens und Erfindens erfahren; alle Spiele des Geistes haben sich um mein glückliches Leben gerant, und ich habe unaussprechlich köstliche Nächte über meinen Büchern verbracht.

Słowa „Glück”, „gute Gespräche”, „Heiterkeit”, „glückliches Leben”, „köstliche Nächte” posiadają jednoznacznie pozytywną waloryzację. Nacechowanie aksjologiczne objawia się w tekście już w materiale językowym i dotyczy wyrazów, ich zestawień oraz całych wypowiedzi.

W analizowanym tekście dochodzi do głosu również afirmacja wartości materialno-ekonomicznych. Świadczą o tym następujące słowa Morusa skierowane do króla:

Die Ehren und Geschenke, mit denen Du mich bedachtest, machten mir Freude als ein Zeichen Deiner Güte. Aber mein Herz ist nicht mit ihnen verwachsen.

Zaszczyty i prezenty, chociaż wartościowe i piękne, nie przysłoniły mu jednak wartości duchowych. Mamy tu kolejne

nawiązanie do aksjologii biblijnej, która nakazuje zachowanie wolności wobec bogactw materialnych (por. Ps 62, 11).

Szczególnie interesujący pod względem aksjologicznym jest następujący fragment:

Nun hob der Herrscher die Hände [...]; ein riesiger Rubin funkelte an seinem Daumen und übergoss die Hände mit einem blutigen Schein.

Rubin, jako kamień szlachetny, ma sam w sobie wartość dodatnią, jest przedmiotem pięknym i drogocennym. Jednak w przedstawionym kontekście nabiera znaczeń negatywnych. Jego krwistoczerwony kolor został wykorzystany jako symbol wskazujący na krwawe i zbrodnicze postępowanie króla. Rubin nie przydaje więc monarsze wdzięku, ale podkreśla hańbę, jaką się okrył. Bogactwo jest w opowiadaniu Schneidera ambiwalentne; zapewniając spokojne i dostatnie życie, może prowadzić do osobistego rozwoju, jak w przypadku Morusa, ale również zaślepiac, czynić nieczułym i obojętnym na los innych, jak w przypadku króla.

Analizowany tekst zawiera wiele wypowiedzi jednoznacznie wartościujących. Do takich należą słowa Morusa podkreślające doniosłość i znaczenie cierpienia:

Tag für Tag suche ich einen Schritt zu gehen auf dem Leidensweg unseres Herrn. [...] diese Zelle ist ein Ort der Gnade. Ich bin ein Gefangener des Herrn.

Sposób przeżywania cierpienia przez Morusa pozostaje w zgodzie z chrześcijańską wizją, która wprawdzie uznaje cierpienie za zło, ale w jego przyjęciu i akceptacji upatruje rękojmię zbawienia. Wyznanie Morusa, iż próbował iść drogą cierpienia Jezusa, świadczy o pozytywnej waloryzacji bólu, w którym upatruje łaskę,

czyli wartość nadprzyrodzoną. Przedstawiona w opowiadaniu wizja śmierci zostaje pozbawiona swojego tragicznego wymiaru, jawi się jako przejście do królestwa miłości: „Nun schickst Du mich voraus in das Land des ewigen Königs, der die Liebe selber ist”, „[...] am Ziel steht die Liebe”. Ta pozytywna waloryzacja śmierci odpowiada wizji chrześcijańskiej, której charakterystykę znajdujemy w literaturze teologicznej: „W rozumieniu chrześcijańskim życie ludzkie nie jest przybliżaniem się ku nicości, lecz oczekiwaniem spotkania z Bogiem. [...] Wiara wskazuje nam, że śmierć jest przejściem od życia doczesnego do wiekuistego uczestnictwa w życiu Boga” (Kowalczyk 1986, s. 434).

Morus odbył swoją ostatnią drogę „ein notes Kreuz In den Händen haltend”, co ma swoją wymowę symboliczną, gdyż krzyż wskazuje tu zarówno na cierpienie i ofiarę Chrystusa, jak i na wynikające z kontekstu zjednoczenie swojego bólu z Jego męką. Dodatkową wymowę ma kolor czerwony, będący symbolem cierpienia, co wzmacnia jeszcze znaczenie ostatniej sceny opowiadania.

V

Podsumowując można stwierdzić, iż analizowany tekst ujawnia nacechowanie aksjologiczne zarówno na płaszczyźnie poszczególnych wyrażań, jak i dłuższych fragmentów (całych wypowiedzi). Pozwala zrekonstruować hierarchię wartości uznawanych przez Morusa następująco: wierność i lojalność wobec króla ustępują wobec wierności Bogu, umiłowanie wartości poznawczo-intelektualnych i materialnych ustępuje wartościom religijnym. Postawa monarchy stanowi przeciwieństwo posta-

wy jego podwładnego. Król jawi się jako uwikłany w swe słabości człowiek, ślepy i głuchy na apele kierowane do niego przez jego dawnego doradcę, a obecnie więźnia. Władca bardziej wywołuje współczucie niż chęć potępienia. W utworze ujawnia się raczej jego bezradność wobec zła, które nim zawładnęło i któremu nie jest w stanie się przeciwstawić. Stąd jego postępowanie podąża za antywartościami (złem, bezbożnością), będącymi przeciwieństwem i brakiem wartości pozytywnych. Wartości uobecnianie w utworze ogniskują się wokół takich problemów, jak śmierć, życie (doczesne i wieczne), cierpienie, wierność Bożym przykazaniom, miłość, służba królowi, władza, bogactwo, dobra intelektualne.

R. Schneider buduje w swoim opowiadaniu hierarchię wartości wypływającą z Ewangelii. Na przykładzie T. Morusa i króla Henryka VIII przedstawia jaskrawe kontrasty aksjologiczne, które pozwalają tym wyraźniej ukazać wartości i antywartości, wzbudzić przez to umiłowanie i podziw pierwszych oraz potępienie drugich. W analizowanym opowiadaniu dochodzi do głosu eschatologia chrześcijańska, w której zło zostaje przewyciężone przez dobro, a tajemnica cierpienia i śmierci znajduje ewangeliczne rozwiązanie.

Owo spotkanie z drugim, będące kluczem do aksjologii, jak pisał J. Tischner, stwarza sytuacje, w których realizuje się życie osobowe człowieka jako skierowane w stronę innych, w stronę drugiego ‘ty’. Tym drugim jest dla Morusa najpierw król, a w perspektywie ostatecznej – Bóg, będący absolutnym ‘Ty’. Dopiero poprzez relacje i dzięki nim rodzi się płaszczyzna dialogu, umożliwiająca zaistnienie doświadczenia aksjologicznego.

Bibliografia

GRENZMANN, W., 1964. *Dichtung und Glaube. Probleme und Gestalten der deutschen Gegenwartsliteratur*. Frankfurt am Main, Bonn: Athäneum Verlag.

HANDKE, R., 1992. Komunikacja aksjologiczna – nośniki wartości w dziele literackim. In: Red. S. SAWICKI; A. TYSZCZYK. *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

HESSEN, J., 1947. *Existenzphilosophie. Grundlinien einer Philosophie des menschlichen Daseins*. Essen: Dr. H. v. Charnier.

HOGEN, H., 2004. *Der Brockhaus Literatur. Schriftsteller, Werke, Epochen, Sachbegriffe*. Mannheim, Leipzig: F. A. Brockhaus.

KAMIŃSKI, S., 1986. Jak uporządkować rozmaite koncepcje wartości. In: Red. S. SAWICKI, W. PARNAS. *O wartościowaniu w badaniach literackich*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

KOWALCZYK, S., 1986. *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.

KOWALCZYK, S., 2006. *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

PUZYNINA, J., 1992. Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie. In: Red. S. SAWICKI; A. TYSZCZYK. *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

SAWICKI, S., 1986. Ku świadomej ocenie w badaniach literackich. In: Red. S. SAWICKI; W. PARNAS. *O wartościowaniu w badaniach literackich*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

SAWICKI, S., 1992. Problematyka aksjologiczna w badaniach literackich. In: Red. S. SAWICKI; A. TYSZCZYK. *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

SCHNEIDER, R., 1943. Der Traum des Heiligen. In: R. SCHNEIDER. *Die dunkle Nacht*. Kolmar im Elsass: Alsatia Verlag.

TISCHNER, J., 1993. *Myślenie według wartości*. Kraków: Znak.

TYSZCZYK, A., 1992. O pojęciu wartości negatywnej w literaturze. In: Red. S. SAWICKI; A. TYSZCZYK. *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.

Ewa Anna Piasta

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: vokiečių kalbės kultūra, *correspondence des arts*, literatūros sąsajos su muzika ir dvasine kultūra

AKSIOLOGINIAI REINHOLDO SCHNEIDERIO APSAKYMO "THE DREAM OF THE SAINT" HORIZONTALAI

Santrauka

Tyrimo esmė yra Reinholdo Schneiderio apsakymo "The Dream of the Saint" analizė. Jo autorius buvo vienas iš lyderiaujančių Katalikų pasipriešinimo nacionaliniam socializmui Vokietijoje atstovų. Šio straipsnio tikslas yra rekonstruoti vertybių, kurios valdo analizuojamos istorijos pasaulį, hierarchiją. Aksiologine analize siekiama suvokti bendrą ne-

Ewa Anna Piasta

Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland

Research interests: German-speaking culture, the relationship between arts (*correspondence des arts*), links of literature to music and spiritual culture

AXIOLOGICAL HORIZONS OF THE SHORT STORY *THE DREAM OF THE SAINT* BY REINHOLD SCHNEIDER

Summary

The subject matter of the analysis is a short story entitled *The Dream of the Saint* by Reinhold Schneider, a writer belonging to the leading representatives of the Catholic resistance against National Socialism in Germany. The aim of the following sketch is reconstruction of the hierarchy

didelio literatūros kūrinio vertybių perspektyvą, jų atsinaujinimą. Schneiderio apsakymo vertybių hierarchijos, kylančios iš Evangelijos, leido taikyti personalistinę ir teocentrinę vertybių tipologiją, pasiūlytą Maxo Schelerio, kuris vertybes dalija į jutimines, gyvybines, dvasines ir religines. Literatūrinio kūrinio aksiologiniai ženklai aiškūs leksikos lygyje, sakiniuose, trumpesniame ar ilgesniame tekste. Siekiant teisingai iššifruoti tam tikras vertes, labai svarbus yra pats kontekstas, kurio aiškiai teigiamos prasmės atspalvio žodis gali tapti dvi-prasmiumi. Analizuojamo apsakymo veiksmas vyksta kalėjimo kameroje, kurioje kali Tomas Morusas, nuteistas už atsakymą pripažinti Anglijos karalių Henriką VIII visos šalies Bažnyčios vadovu.

Remiantis herojų pasisakymais, Moruso ir monarcho dialogu, galima šiame kūrinyje išskirti ir įvardyti akivaizdžias vertybes. Jos sutelktos ties tokiomis problemomis kaip mirtis, gyvenimas (žemiškasis ir amžinasis), Dievo įsakymų ištikimybė, meilė, tarnyba karaliui, valdžia, turtas ir intelektualinės vertybės. Tekstas atskleidžia aksiologinius ženklus tiek atskiruose posakiuose, tiek ir ilgesnių fragmentų plokštumoje. Tai leidžia rekonstruoti pripažintų vertybių hierarchiją pagal Morusą: ištikimybė ir lojalumas per karalių Dievui, intelektualinės ir materialinės vertybės užleidžia vietą religinėms vertybėms. Monarcho požiūris oponuoja pavaldinių požiūriui, todėl čia galima kalbėti apie antivertybes.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: aksiologija, vertybė, trumpas apsakymas.

of values which rule the world as presented in the given short story. Axiological analysis aims at grasping a general sense of a literary piece in the perspective of values updated in it. Axiological process is composed of (in order): intellectual cognition of some value, recognizing it as good; therefore, affirmation and benevolence, i.e. its free choice. Growing from the Gospel, the hierarchy of values that Schneider's short story embraces has determined my choice of typology of values – personalistic and theocentric – as Max Scheler proposed, by dividing them into sensual, vital, spiritual, and religious. Axiological marking of a literary piece is already formed on the level of vocabulary, sentences, as well as whole, shorter or longer, texts. For the correct deciphering of a given value, the context in itself is extremely important, because a word, by having an explicitly positive connotation, may become ambivalent in its own meaning. The action of the analysed short story takes place in a prison cell, where Thomas Morus sentenced for his refusal of taking an oath of recognition of the king of England, Henry VIII, as the head of the Church of that country, is imprisoned. With reference to the utterances of the heroes, that are the dialogue between Morus and the monarch, one may mark out and name the values made manifest in this piece of writing. They concentrate on such problems as death, life (earthly and eternal), fidelity to God's commandments, love, service to the king, power, affluence, intellectual goods, etc. The text reveals axiological marking both, on the plane of individual expressions and longer fragments. It allows reconstruct the hierarchy of values as recognized by Morus in the following way: fidelity and loyalty towards the king give way to fidelity to God; love of cognitive-intellectual and material values gives way to religious values. The attitude of the monarch stands in opposition to the attitude of his subordinate, thus, here, we may also speak about anti-values.

KEY WORDS: axiology, value, short story.

Олег Н. Гринбаум

Санкт-Петербургский государственный университет
 Университетская наб., 11, 199034 Санкт-Петербург, Россия

Тел. +7 812 328 95 19

E-mail: oleg@og3580.spb.edu

Область научных интересов автора: поэтика, гармония, когнитивная лингвистика, «золотое сечение»

ЧЕТВЕРТАЯ ГЛАВА РОМАНА А. С. ПУШКИНА «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»: МОНОЛОГ ОНЕГИНА В РИТМИКО-СМЫСЛОВОМ ОСВЕЩЕНИИ

В статье рассмотрены вопросы, связанные с эмоционально-смысловым восприятием текста монолога Онегина из 4-й главы романа Пушкина «Евгений Онегин». С позиций единого ритмико-смысла поэтического текста проанализированы историко-литературные факты, особенности структурной и ритмико-динамической гармонии текста Монолога (часть 1), а также особенности рецептивного восприятия этого текста при его обычном и «сепаратном» (обособленном) прочтении (часть 2). Вычисленные нами значения параметров гармонии и экспрессии, во-первых, полностью соответствуют историко-литературному (содержательному) аспекту анализа и, во-вторых, они наглядно (в графической форме) показывают, что реальное расположение Монолога в романе представляет этот текст читателю в сравнительно мягком варианте его эмоционального восприятия («исповедь»), хотя Татьяна Ларина, слушая речь Онегина («сепаратный» вариант прочтения), имела неоспоримое право назвать этот Монолог «проповедью». Экспрессивно-гармонический анализ текста монолога Онегина был выполнен в рамках полного ритмико-смыслового комментария к 4-й главе «Евгения Онегина», который мы надеемся опубликовать в не столь отдаленном будущем.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: стиховедение, гармония, ритм, математика, «золотое сечение».

Настоящая работа продолжает исследовательскую линию, изложенную в ряде предыдущих публикаций, в том числе и в журнале “Respectus Philologicus” № 17 (Гринбаум 2010), где нами был представлен ритмико-смысловой анализ письма Татьяны Лариной из третьей главы романа А. С. Пушкина «Евгений Онегин» (далее – ЕО). На этот раз мы рассмотрим вопросы, связанные с рецептивным восприятием текста монолога Онегина, расположенного в начале четвертой

главы ЕО. Проблема, на которой фокусируется наше внимание, заключается в том, что читая текст романа, мы следуем за текстом (волей) автора, рассказывающего читателю историю любви двух своих главных героев. И о том, как сами герои (пусть и виртуальные) воспринимают друг друга и как они реагируют на происходящие события, нам дано знать лишь со слов поэта. Подобному ракурсу восприятия текста монолога Онегина посвящена первая часть нашей работы,

которую мы назвали «Исповедь» Онегина». Но тот же «вставной» текст позволяет рассмотреть общую ситуацию с иных позиций, т. е. взглянуть на любовную коллизию глазами самой Татьяны Лариной, вообразив себя на месте героини, слушающей Онегина в саду, героини, которая, конечно же, не знает всего того, что ранее о своем герое автор уже успел рассказать читателю. Об этом пойдет речь во второй части нашей работы («Исповедь» или «Проповедь»). Действительно, согласно тексту романа Татьяна Ларина видит в саду Онегина и слышит *только его голос*¹, что для рецептивного анализа – ситуация принципиально иная, и ее следует рассматривать не в общем потоке поэтического повествования, а сепаратно, то есть максимально приближенно к жизненным реалиям человеческих взаимоотношений. В рамках сепаратного изучения монолога Онегина мы намерены напрямую оценить темпоральную эмоционально-смысловую реакцию героини на речь Онегина, предприняв попытку разобраться в том, что могло бы происходить в душе Татьяны в момент ее воображаемой (для поэта и читателя) встречи с Онегиным.

Ни в рамках современного структурного стиховедения, ни в рамках традиционного стиховедения задачи такого рода попросту невозможны, поскольку для решения подобных задач эти научные направления не располагают необходимыми исследовательскими методами и приемами. В противовес этому наш метод ритмико-гармонического анализа поэтического текста с формальной стороны требует минимальных усилий:

нужно лишь обнулить все данные, предшествующие т. н. «вставному тексту» (монологу Онегина) – и все. Прочтение самого монолога сохраняется в неизменном виде, но результаты вычислений и графики гармонии и экспрессии меняются потому, что данная процедура моделирует процесс восприятия фрагмента общего повествования в новом ракурсе, а именно так, будто бы он звучит вне общего повествования, то есть отдельно от всего предшествующего текста четвертой главы *ЕО*. Собственно говоря, мы тем самым моделируем ситуацию непосредственного восприятия Татьяной обращенной к ней речи Онегина.

Напомним, что анализ поэтического текста мы проводим на базе метода ритмико-гармонической точности стиха, в основе которого лежит принцип «золотого сечения» в его статической и динамической формах (Гринбаум 2000). В рамках рецептивного подхода нами исследуются суггестивные особенности стихотворной речи, а также возможности ритмико-экспрессивных параметров стиха отражать положительные и отрицательные эмоции героев романа и, соответственно, читателей пушкинских стихов. Под ритмом русского стихотворного текста мы понимаем *динамически* меняющееся *соотношение* между его ударными и безударными слогами (Гринбаум 2007, с. 23). Два параметра (поведение которых мы не только будем обсуждать, но и сопоставлять их динамику с темпорально меняющимся *содержанием* пушкинского текста) представляют собой индикативные корреляты гармонии ритма (параметр ритмико-гармонической точности РГТ) и экспрессии (параметр K_3) движения поэтической мысли (Гринбаум 2008, с. 16–17).

¹ Здесь и далее курсив наш, другие случаи оговариваются особо.

ЧАСТЬ 1. «ИСПОВЕДЬ» ОНЕГИНА

1. Ритм и содержание четвертой главы романа

Четвертую главу романа «Евгений Онегин» Пушкин писал в Михайловском с октября 1824 г. по январь 1826 г. и впервые опубликовал ее в начале 1828 г. (отдельным изданием вместе с пятой главой). Первые шесть строф в этой главе опущены: строфы I–IV были опубликованы в октябре 1824 г. в «Московском вестнике» под заголовком «Женщины. Отрывок из “Евгения Онегина”», но в окончательный текст главы они не попали, а строфы V–VI остались в черновиках. Для полноты картины отметим и отсутствие в тексте строф XXXVI и XXXVIII, а также неполноту строфы XXXVII (в ней 12,5 строк).

По авторитетному свидетельству пушкинистов-текстологов², четвертая глава создавалась в несколько приемов. Эта глава – в противоположность третьей – отличается, по мнению В. В. Набокова, «слабостью композиции и плохо сбалансированными отступлениями» (Набоков 1998, с. 54). Однако даже во времена Пушкина (а у поэта не было недостатка в недоброжелателях) многие из его современников придерживались другой точки зрения: например, прочитав четвертую и пятые главы сразу по их выходе из печати, обозреватель альманаха «Северная пчела» за 1828 г. писал, что «в сих двух новых главах поэт изобразил в IV-й изустный ответ Онегина Татьяне на ее письмо;

любовь Владимира Ленского и Ольги. Многие прекрасные отступления, как то: выходки против светских друзей, против альбомов и т. п. – составляют как бы придаточные украшения к сим живым картинам»³. Анализ «прекрасных отступлений» выходит за рамки данной работы, поэтому мы (по уже сложившейся традиции) сразу представим читателю повествовательную канву четвертой главы ЕО в интерпретации В. В. Набокова (Набоков 1998, с. 54, 55):

<Четвертая глава> состоит из сорока трех строф... Пушкин видел ее стержнем тему сельской жизни, продолжающей в ином ключе тему «rus» Горация гл. 1, LII–LVI и гл. 2, 1–II. (Следует, между прочим, отметить, что теперь праздная жизнь Онегина в деревне так же приятна, как и та жизнь, которую описал Пушкин в первой главе с единственной целью: продемонстрировать различие между собой и героем.) Но сельская тема появляется лишь в конце песни (XXXVII–XLIV) и предваряется на редкость неровной последовательностью подтем, среди которых композиционно важный монолог Онегина (XII–XVI), продолжающий последнюю тему третьей главы (его встречу с Татьяной), с сомнительным эффектом помещен между философскими рассуждениями о женщинах, друзьях, врагах, родне, вновь о женщинах, эгоизме, последствиях свидания героев (XXIII–XXIV), любви Ленского, альбомах, элегиях, одах и довольно унылой жизни самого Пушкина в деревне (XXXV). Последнее размышление, тем более в сочетании с последующим рассказом об онегинском наслаждении деревенской жизнью, произвольным образом меняет ситуацию, столь однозначно обрисованную в пер-

² Напр., Б. В. Томашевского – см.: (Пушкин 1937, с. 638) и С. М. Шварцбанда – (Шварцбанд 2004, с. 125).

³ Цит. по: (Пушкин в прижизненной критике 2001, с. 40, 41).

вой главе, на прямо противоположную (Онегину фактически присущ теперь стиль жизни Пушкина в Михайловском!). Тема Ленского, следующая за сельской темой, завершает песнь несколькими прекрасными строфами (см. особенно две последние: L–LI), повторяющими роковые мотивы гл. 2, XXXVI–XL.

Важнейший эпизод главы, конечно же, посвящен встрече Татьяны и Онегина в саду, рассказать о которой автор обещал читателю еще в конце третьей главы. Холодный и беспощадный монолог Онегина, неожиданный не только для Татьяны, но и для читателя, в первый раз знакомящегося с текстом четвертой главы, стал логическим продолжением всей предшествующей романтической истории, логическим – без сомнения, но в эмоциональном плане – ничем, казалось бы, не мотивированным в своей безжалостности к главной героине романа. Монолог Онегина давно уже стал объектом особого интереса пушкинистов, поскольку для некоторых из них, например, В. А. Кожевникова⁴, текст этой «проповеди»⁵ служил одним из доказательств душевной черствости главного героя романа. Один из последних по времени комментариев к ЕО тоже весьма нелицеприятен: речь Онегина, по мнению В. С. Непомнящего⁶, «это –

свирепый эгоизм человеческий, больше ничего...» (Непомнящий 2008, с. 31). В противовес этим и другим подобным суровым оценкам нельзя не вспомнить, что современники Пушкина были далеко не столь категоричны в своих высказываниях, а иногда придерживались и прямо противоположных взглядов. Например, в журнале «Московский вестник» за 1828 г. было написано следующее: «А. С. Пушкин сдержал свое обещание перед публикою и подарил ее 4-ю и 5-ю главами “Евгения Онегина”... Нетерпеливые подруги Татьяны теперь узнали, чем кончилась любопытная встреча в саду. Они, вероятно, полюбили Евгения, с радостью нашли в нем благородную черту, достойную души высокой, и на опыте убедились, что светская ветренность не мешает прямодушию характера»⁷. Весьма близка к этим оценкам и позиция М. Г. Альтшуллера: «Онегин не любит Татьяну <...>, но отвечает на <ее> любовь так, как должен ответить порядочный человек, в полном соответствии с идеалами чести, уважения к другой человеческой личности, с добротой и мягкостью» (Альтшуллер 2004, с. 232).

Между этими двумя крайними полюсами можно обнаружить достаточно много промежуточных оценок и позиций, что вполне может составить предмет отдельного разговора на эту тему. Но нам сейчас важен тот факт, что неожиданно «холодный душ», пролившийся на читателя ЕО, требовал для своего чувственного осмысления немалого романного времени, и что многие последовавшие за монологом Онегина

⁴ «Онегин является перед нами с душой, в которую “демон” вливает хладный яд разочарования, хандры, сомнения, цинизма и безверия...» – (Кожевников 1993, с. 122).

⁵ «Так проповедовал Евгений», – писал Пушкин в строфе XVII четвертой главы ЕО.

⁶ Комментарий В. С. Непомнящего содержится в его авторской программе, увидевшей свет в 2008 г. в формате видеофильма под названием «А. Пушкин. “Евгений Онегин” (Авторская программа Валентина Непомнящего). Режиссер Нелли Шевченко». Текстовая запись речи В. С. Непомнящего выполнена автором настоящей работы.

⁷ Цит. по: (Пушкин в прижизненной критике 2001, с. 41).

Рис. 1. Ритмодинамическая панорама четвертой и третьей глав ЕО (тонкая линия — глава третья; внизу по горизонтальной оси — номера строк четвертой главы)

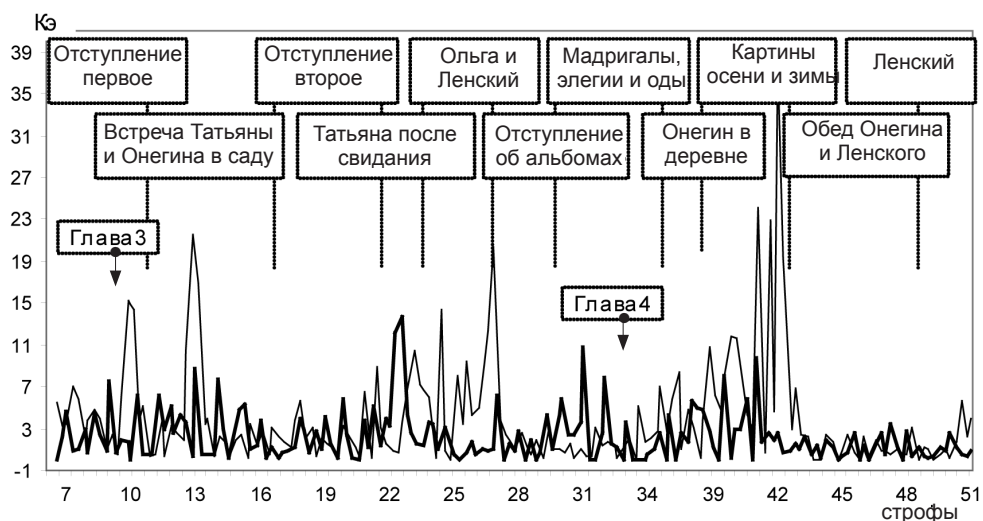

Рис. 2. Экспрессия ритма в четвертой главе в сравнении с третьей главой ЕО (тонкая линия — глава третья; по горизонтальной оси — номера строк четвертой главы)

«отступления» выполняют (помимо других) эту важную психологическую задачу. Об этом весьма отчетливо говорит приведенное выше описание В. В. Набоковым сюжетной линии четвертой главы и, в первую очередь, его фраза о «на редкость неровной последовательности подтем» этой главы.

Картина соотносительности гармонического ритма (параметра РГТ) и содержания четвертой главы ЕО показана⁸ на рис. 1 и рис. 2. Мы приводим эти рисун-

⁸ Краткое описание параметров РГТ и КЭ и способы их вычисления см., напр.: (Гринбаум 2008, с. 16-17).

ки с той целью, чтобы на общем фоне поведения параметров гармонии РГТ и экспрессии K_3 читателю было легче следить за нашими аналитическими рассуждениями применительно к основной части данной работы (монологу Онегина). На этих рисунках для сравнения показаны графики изменения тех же параметров для третьей главы ЕО, а последовательность развертывания романного действия (положение всех одиннадцати эпизодов четвертой главы на оси времени) отражена в верхней части рисунков.

Простое сопоставление графиков РГТ и K_3 для четвертой и третьей глав показывает, что в целом четвертая глава несколько уступает третьей главе и по степени ритмической гармонии, и в еще большей степени – по своей эмоциональной насыщенности. Это преимущество третьей главы в числах выглядит следующим образом: среднее значение РГТ для третьей главы равно $РГТ = 3,0$, а для четвертой – $РГТ = 2,8$; по второму параметру превосходство еще более заметно: $K_3 = 3,7$ для третьей главы против $K_3 = 2,2$ для четвертой.

На ритмико-динамической панораме (рис. 1) отчетливо выделяются четыре зоны подъема значений параметра РГТ: подобное происходит в эпизодах «Встречи Татьяны и Онегина» и «Татьяна после свидания», в конце эпизода «Отступление об альбомах» и в следующих за ним рассуждениях автора о «Мадригалах, элегиях и одах», а также в рассказе поэта о «Картинах осени и зимы». Параметр K_3 в тех же фрагментах текста ведет себя весьма неустойчиво (рис. 2), что, однако, характерно и для всех других эпизодов, за исключением, пожалуй, двух пос-

ледних («Обед Онегина и Ленского» и «Ленский»).

Но прежде чем приступить к ритмико-содержательному анализу текста монолога Онегина, представим в самом общем виде таблицу соотнесенности поведения ритмико-гармонических параметров (гармонии РГТ и экспрессии K_3) с усилением (или ослаблением) тех или иных читательских эмоций, «пробуждаемых лирой» Пушкина (табл. 1).

Таблица 1. Соотнесенность поведения параметров гармонии (РГТ) и экспрессии (K_3) с читательскими эмоциями, «пробуждаемыми лирой» Пушкина

Гармония (РГТ)	Экспрессия (K_3)	«Чувствования» читателя
растет	растет	воодушевление
растет	падает	умиротворение
падает	растет	сожаление
падает	падает	разочарование

Эта соотнесенность (корреляция) базируется не только на общих представлениях о психических процессах в мозгу человека, не только на наших собственных наблюдениях над текстами Пушкина (включая анализ одиннадцати эмоциональных состояний⁹ пушкинских героев и исследования темпоральной динамики ритмо-смысла всего текста третьей главы¹⁰ романа), но и на понимании самой природы субъективного времени читателя, замедление которого связано с

⁹ Этими эмоциональными состояниями являются: зависть; ненависть; восхищение; вдохновение; ужас; безнадежность; страх; апатия; хандра; признание в любви; любовь; ревность; печаль (Гринбаум 2010а, с. 214).

¹⁰ Третья глава ЕО состоит из 41 онегинской строфы (574 строки 4-ст. ямба) и астрофического текста «Письма Татьяны» (79 строк 4-ст. ямба), она также включает 18 хорейческих строк текста «Песни Девушек» – всего в этой главе 671 строка.

отрицательными, а ускорение – с положительными эмоциями человека¹¹.

2. Встреча Татьяны и Онегина в саду

Начало второго фрагмента третьей главы меняет (см. рис. 1 и 2) ритмико-экспрессивную картину читаемого текста в сторону ее большей эмоциональной выразительности. Среднее значение параметра гармонии увеличивается в три раза ($РГТ = 2,8$), средняя величина экспрессии подрастает не столь значительно (с $K_3 = 2,1$ до $K_3 = 2,8$), зато усиливается ее максимальное значение – до величины $K_3 = 8,7$.

Монолог Онегина начинается в XII строфе с третьей строки; тот же прием, использующий часть строфы для ввода монологической (или диалогической) речи читателя уже встречали в третьей главе (например, в строфах IV или XXI) и еще не раз встретят в последующих главах романа. Удивительно другое: первое 4-стишие XII строфы вновь порождает надежду на ответное чувство Онегина (см. рис. 3):

Минуты две они молчали,
Но к ней Онегин подошел
И молвил: «Вы ко мне писали,
Не отпирайтесь. Я прочел...
(XII, 1–4)

Вполне очевидная в конце этого 4-стишия повышающая интонация неотделима от роста гармонии и экспрессии: локальный максимум гармонии $РГТ = 2,9$ в 4-й строке будет превзойден только через 18 строк, а экспрессии $K_3 = 6,2$ – и того позднее, только в финале XIII строфы.

Но уже в следующих строчках:
Души доверчивой признанья,
Любви невинной излишня;
Мне ваша искренность мила;
Она в волненье привела
Давно умолкнувшие чувства;
(XII, 5–9)

надежда сменяется все более нарастающим разочарованием: Онегин говорит не совсем то, что предполагала услышать от него Татьяна (и что может ожидать в подобных обстоятельствах читатель) – вспомним (для сравнения), как о своем чувстве писала Онегину в письме Татьяна Ларина:

И в это самое мгновенье
Не ты ли, милое виденье,
В прозрачной темноте мелькнул,
Приникнул тихо к изголовью!
Не ты ль, с отрадой и любовью,
Слова надежды мне шепнул?

Неожиданная смена впечатлений при чтении XII строфы есть следствие содержательной стороны текста; другая же, ритмико-экспрессивная сторона анализа свидетельствует, что синхронный подъем значений $РГТ$ и K_3 в первом 4-стишии XII строфы сменяется во втором 4-стишии их синхронным падением (рис. 3). И далее до конца строфы эти параметры изменяются в противофазе: вплоть до конца 12-й строки $РГТ$ падает, а K_3 растет, а в заключительном дистихе – наоборот. Такое поведение наших параметров, как уже не раз отмечалось, указывает на чувственный разноречивый в восприятии поэтического текста, а в целом вектор поведения параметра K_3 в строфах XII–XIII (вектор отрицательной направленности) – на постепенно усиливающийся пессимизм в ожидании ответного чувства Онегина.

Последние две строки XII строфы начинают «исповедальную» часть моно-

¹¹ Подробное обсуждение этого вопроса см.: Гринбаум 2010а, с. 65–73).

лога Онегина: «Примите исповедь мою:/ Себя на суд вам отдаю». К этому моменту роковые для Татьяны слова еще не сказаны, героиня (как и читатель) ждет и, как мы можем предположить, продолжает надеяться на ответное чувство (ибо надежда умирает последней). Значения РГТ вновь начинают расти, но отрицательный скачок экспрессии в финале XII строфы словно предупреждает: не обольщайся, «милая Татьяна», не обольщайся, «читатель дорогой»!

С этого момента и на протяжении следующих полутора строф параметр гармонии РГТ вновь начинает свой рост, но экспрессия усиливается только на первом 4-стишии строфы XIII:

Когда бы жизнь домашним кругом
Я ограничить захотел;
Когда б мне быть отцом, супругом
Приятный жребий повелел...
(XIII, 1–4),

и потом всплески K_3 короткими и сильными импульсами происходят еще дважды (и оба – на заключительных дистихах XIII и XIV строф). Сослагательное наклонение, в котором выдержано все повествование в XIII строфе, как нельзя лучше соотносится с поведением параметра K_3 в строках 5–12 строфы XIII: чем дальше говорит Онегин о том, что могло бы быть, если бы он собирался изменить свою холостяцкую жизнь, тем отчетливее чувствуется неестественность происходящего. Так и хочется воскликнуть: «Помилуйте, Онегин! Что вы такое говорите: ведь барышня Вам призналась в любви, а Вы?..» Гармония, однако, продолжает расти, отражая своим поведением искренность Онегина, а всплеск K_3 наблюдается лишь в финале строфы XIII: «И был бы счастлив... сколько мог!» ($K_3 = 8,7$). Этот короткий

взлет экспрессии, отметим особо, следует за значительным (от величины 3,6 до 0,4) спадом K_3 в третьем 4-стишии этой строфы:

Я верно б вас одну избрал
В подруги дней моих печальных...
(XIII, 11–12).

Сослагательное наклонение, в форме которого построена речь Онегина в XIII строфе, не может тотчас же не напомнить внимательному читателю романа его более ранний фрагмент, а именно начальные строфы третьей главы, с которых и начинается романтический сюжет ЕО:

– А что?– «Я выбрал бы другую,
Когда б я был как ты поэт».
(3, V, 6–7).

В этой точке повествования третьей главы (строфа V) располагается первый «возможный» контрапункт в развитии любовного сюжета, значение параметра гармонии РГТ для которого равно 3,1 при величине экспрессии $K_3 = 14,8$ (Гринбаум 2010а, с. 145). Как мы видим, развитие этой темы, связанной с реакцией самого Онегина¹² на факт его знакомства с Татьяной Лариной и, теперь уже, на ее любовное к нему Письмо, происходит в самом начале монолога Онегина и, что важно, оформлено оно в той же тональности, что и в V строфе третьей главы. Именно по этой причине мы в начале четвертой главы (XIII, 13–14) фиксируем второй в романе «возможный» контрапункт в развитии любовного сюжета («возможный-2»). Весьма интересно, что по сбалансированности величин ритмико-гармоничес-

¹² И в том, и в другом случаях мы имеем дело с прямой речью Онегина.

ких параметров РГТ и K_3 (РГТ = 3,8 и $K_3 = 8,7$) контрапункт «возможный-2» наиболее близок к первому «возможному» центру поэтического динамизма (контрапункту) из третьей главы ЕО (3, V, 6–7), для которого, напомним, РГТ = 3,1 и $K_3 = 14,8$. Гармония для контрапункта «возможный-2» не намного выше, чем для контрапункта «возможный-1», зато экспрессия здесь ниже почти в два раза (8,7 против 14,8). Объяснение тут весьма простое: в первом случае («Я выбрал бы другую») интрига в романе еще только-только зарождается, но чтобы читатель мог почувствовать, что это именно интрига, а не рядовой эпизод, который не имеет шансов на свое развитие в будущем, требовалось нечто эмоционально особенное и запоминающееся. Скачок экспрессии в V строфе третьей главы (от $K_3 = 0,6$ в третьем 4-стишии IV строфы до 14,8 в строках 6–7 строфы V) и выполняет эту суггестивную роль – даже несмотря на показное равнодушие Онегина к барышням Лариным и его ироничные слова «Когда б я был, как ты, поэт». Эти последние слова, кстати, не могут не восприниматься с известной долей скептицизма – и не только потому, что совсем ведь не обязательно быть поэтом, чтобы увидеть разницу между сестрами Лариными и оказать предпочтение Татьяне, но еще и по той причине, что ритм этого фрагмента текста порождает у читателя чувство воодушевления (гармония и экспрессия растут одновременно), которое никак не соотносится с малоубедительными, на наш взгляд, уточнениями Онегина. Наши изыскания, таким образом, явно свидетельствуют в пользу той точки зрения, о которой без обиняков говорил

Ю. Н. Чумаков: только «недружелюбное к Онегину, рутинное восприятие исходит из того, что герой из-за своего высокомерия и равнодушия, приехав в гости, не различил сестер. Однако в поддразниваниях Онегина <в разговоре с Ленским> звучит совсем иное: он очень даже хорошо все различил, и по тексту романа именно здесь впервые завязываются отношения его и Татьяны» (Чумаков 2005, с. 240).

Иная ситуация во втором случае («И был бы счастлив... сколько мог!»): Онегин начинает свой ответ Татьяне Лариной, зная, конечно же, его драматический для девушки финал. Но читателю романа нельзя было давать повода к слишком сильному разочарованию – и экспрессия ведет себя значительно сдержаннее, не выбиваясь из общей картины начала четвертой главы (см. рис. 2). Много трагичнее воспринимает происходящее сама Татьяна Ларина, и разговор об этой стороне романного повествования пойдет во второй части нашей работы.

Вернемся вновь в текст XIII строфы четвертой главы. Важнейший момент¹³ для понимания сути «странного» монолога (и поведения) Онегина остается малозаметным в череде нарастающего разочарования и читательского недоумения (гармония изменяется по слабо выраженной синусоиде, экспрессия же уменьшается скачками – см. рис. 3):

Скажу без блесков мадригальных:
Нашед мой *прежний* идеал,
Я верно б вас одну избрал
В подруги дней моих печальных...
(XIII, 9–12)

¹³ Ниже мы его отметили в тексте XIII строфы курсивом.

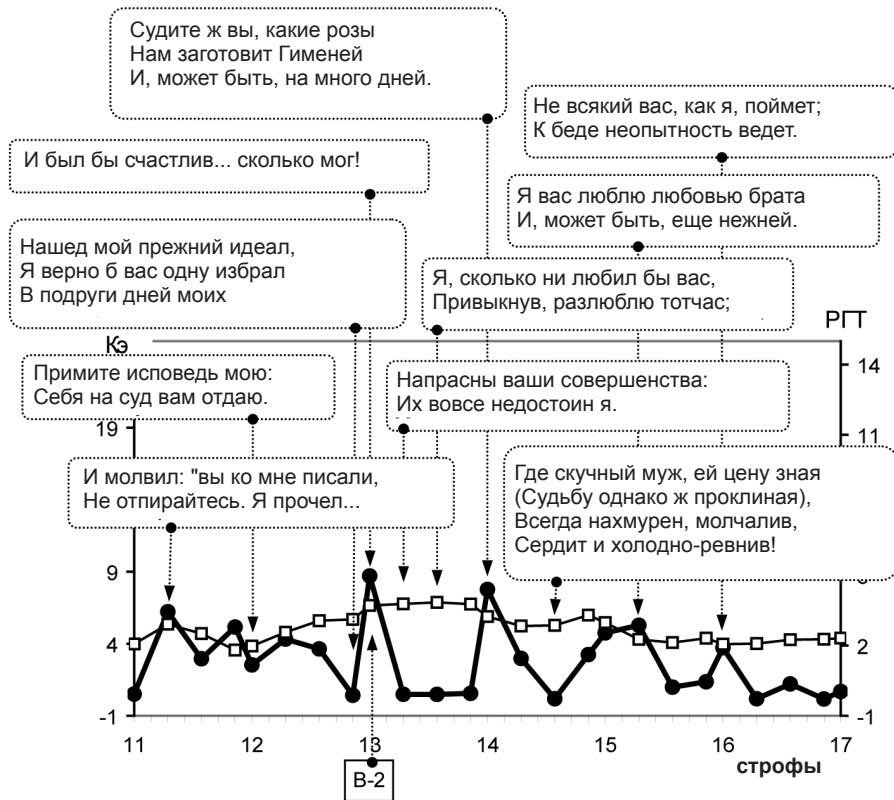

Рис. 3. Гармония и экспрессия ритма в эпизоде встречи Татьяны и Ленского (тонкая линия — РГТ; положение контрапункта «возможный-2» показано особо как [B-2]).

«Прежний идеал» все еще доминировал в сердце Онегина¹⁴, время еще не излечило героя от его прежней любовной «кабалы», а встреча с Татьяной Лариной – случись она позже – могла бы стать началом совсем другой истории любви. Увы.

¹⁴Внимательный анализ оставшихся в черновиках строф второй и третьей глав ЕО отчетливо фиксирует основную причину хандры Онегина: «Онегин – не скучающий бездельник, а человек, пораженный всеобъемлющей, всепоглощающей, безысходной тоской. Источник этого губительного чувства – его роковая юношеская любовь, которая в романе обозначена словом *страсти*» – (Пеньковский 1998, с. 183). Но эта тема требует отдельного рассмотрения и в задачи данной работы не входит.

Заметим в скобках, что в конце этого 4-стишия XIII строфы экспрессия снижается до одного из самых незначительных (от начала главы) своих значений $K_3 = 0,4$ и что происходит это непосредственно перед контрапунктом «возможный-2», на короткий миг порождающего надежду на то, что все еще может измениться – не вечно же Онегину жить «анакоретом»...

В следующей XIV строфе величины РГТ стабилизируются на весьма высоком уровне (около значений в 3,8), а экспрессия, резко упав в первом 4-стишии от 8,7 до 0,5, замирает на этом уровне

на долгие восемь строк: «Супружество нам будет мукой...» – говорит Онегин, окончательно гася надежду в сердце Татьяны.

Необычно ровное здесь (в строках 5–12 строфы XIV) поведение параметров гармонии и экспрессии требует некоторых пояснений. Подобное явление можно обнаружить в строках 9–14 строфы XI четвертой главы, где речь шла о реакции Онегина на письмо Татьяны:

Быть может, чувствий пыл старинный
Им на минуту овладел;
Но обмануть он не хотел
Доверчивость души невинной.
Теперь мы в сад перелетим,
Где встретилась Татьяна с ним.
(XI, 9–14)

В обоих случаях параметры гармонии и экспрессии на протяжении каждого из фрагментов практически не меняются: в строфе XI величины РГТ замерли около значения 2,0 (для строфы XIV – около 3,8), а крайне малые величины экспрессии K_3 в обоих случаях – около значений 0,5. И хотя повествование в строфе XI – авторское, а строфа XIV – это часть монолога Онегина, сходство ритмико-смысловой картины объясняет главное: надежды нет, но в первом случае это – сигнал читателю, а во втором – Татьяне (и читателю). Вполне можно предположить, что именно сейчас, в середине XIV строфы состояние героини стало близким к полуобморочному и ее слезы уже начинали свой предательский путь.

Онегин пытается воззвать к разуму «бедной Тани» и... очередной импульс K_3 приходится на самый конец строфы XIV:

Судите ж вы, какие розы
Нам заготовит Гименей

И, может быть, на много дней.

(XIV, 12–14)

Но не «розы», а – в сознании Онегина – только шипы могут сопровождать их союз!

Монолог Онегина еще не закончен, первые два 4-стишия строфы XV резким спадом величин K_3 (при снижающихся значениях параметра РГТ) уже вполне отчетливо демонстрируют преобладание негативных эмоций: Онегин продолжает свою «исповедь» разговором о «муках» семейной жизни, где «скучный муж», проклиная свою судьбу:

Всегда нахмурен, молчалив,
Сердит и холодно-ревнив! (XV, 7–8)

Внезапно картина становится другой: Онегин меняет тон. Возможно, именно в этот момент, заметив слезы на лице Татьяны, он продолжает свою речь совсем в ином ключе:

Таков я. И того ль искали
Вы чистой, пламенной душой,
Когда с такою простотой,
С таким умом ко мне писали?
Ужели жребий вам такой
Назначен строгою судьбой?
(XV, 9–14)

Гармония пусть ненадолго, пусть только на одно 4-стишие, но усиливается, а экспрессия растет здесь с той же интенсивностью (от значения 0,18 до 3,2), с какой она падала в предыдущем катрене (от значения 3,0 до 0,2). Такое поведение ритмико-гармонических параметров (их синхронный рост как некоторая тенденция в определенном контексте романного повествования) мы уже неоднократно замечали и ранее: как только речь в романе заходила о Татьяне Лариной (и во второй, и в третьей главах), параметры гармо-

нии и экспрессии начинали меняться синхронно – либо оба параметра одновременно росли, либо одновременно падали. Но более всего интересно то, что здесь, в четвертой главе мы фактически наблюдаем повторение ритмико-экспрессивной картины для V строфы третьей главы романа: и там («Скажи: которая Татьяна?»), и здесь мы слышим голос Онегина, и там, и здесь первое 4-стишие дает всплеск гармонии и экспрессии, а последующие строки – их падение (в третьей главе следовало: «Я выбрал бы другую...»). Правда, рост параметра K_3 в монологе Онегина продолжается еще и в начале строфы XVI («Я вас люблю любовью брата / И, может быть, еще нежней.»), но интенсивность роста K_3 с каждой последующей фразой уменьшается и в начале второго 4-стишия XVI строфы («Послушайте ж меня без гнева: / Сменит не раз младая дева...») экспрессия опять меняет свое направление на отрицательное.

Последнее из признаний Онегина («И, может быть, еще нежней.») связано с началом длинного (в две строфы XVI–XVII) отрезка текста, в котором величины РГТ практически не меняются, оставаясь все это время весьма высокими (около 2,2). Строфа XVI завершает монолог Онегина, именно здесь в строчках 5–14 появляются элементы нравоучительного тона («Послушайте ж меня без гнева... Полюбите вы снова: но... Учитесь властвовать собою...»). Экспрессия еще только один раз значительно усилится на последних строчках XVI строфы ($K_3 = 3,72$):

Не всякий вас, как я, поймет;

К беде неопытность ведет. (XVI, 13–14),

а далее в строфе XVII вновь вернется к своей отрицательной направленности.

Заключительная XVII строфа эпизода повествует о том, что Татьяна, молча выслушав приговор своей любви, «едва дыша», под руку с Онегиным, медленно возвращается в родительский дом. Все слова уже произнесены и выбор сделан: проза жизни обнулила шансы на столь возможный союз двух сердец. Если что и остается, так только мудрость старших: «Всему свой час, и время всякому делу под небесами» (Екклесиаст).

Вернемся теперь к вопросу о самом монологе Онегина, точнее, к его эмоциональным оценкам, таким, как «холодный», «резкий» или «жестокий». Этот вопрос связан с тем, как следует воспринимать речь Онегина – как «проповедь» (по словам автора¹⁵) или как «исповедь» (по словам Онегина). Ответ зависит (и это подтверждает не только сам текст романа, но и наш ритмико-смысловый анализ) от той точки зрения, на которой базируется любой комментарий: действительно, для Татьяны (и читателя, всецело находящегося на ее стороне) – это холодная, беспощадная отповедь ее признанию любви, опрокинувшая ее душу в пропасть неисчислимых страданий. Но поэт, назвав речь Онегина «проповедью» и рассказав о «слезах» и полуобморочном состоянии «милой Татьяны» (строфа XVII), уже в следующей строфе написал:

Вы согласитесь, мой читатель,
Что очень мило поступил
С печальной Таней наш приятель;
Не в первый раз он тут явил
Души прямое благодество...
(XVIII, 1–5)

¹⁵ Татьяна в восьмой главе также назовет монолог Онегина «проповедью»: «А нынче – Боже! – стынет кровь, / Как только вспомню взгляд холодный / И эту проповедь...» (8, XLIII, 8–10).

Нет необходимости уточнять, что скрывается за словами «Души прямое благородство...», но вот явная противоречивость в оценках монолога Онегина требует, на наш взгляд, дополнительных размышлений. Дело даже не в двух возможных позициях читателей (и критиков) при восприятии текста монолога, о чем мы только что писали, а в том, что скрывается за удивительными словами самого Онегина, которые были непосредственно адресованы Татьяне Лариной:

Я вас люблю любовью брата
И, может быть, еще нежней. (XVI, 3–4)

Кто из мужчин может любить юную девушку нежнее, чем ее брат? – отец. Кто первым готов оберегать ее от всяческих напастей, защищать и предохранять от необдуманных и губительных поступков? Отец. Но Дмитрий Ларин скончался, оставив вдову и двух барышень без опеки, поддержки и защиты. Онегин был не только старше Татьяны, но и гораздо опытнее в житейских делах. И если предположить, что по отношению к Татьяне в душе Онегина было хоть немного от отеческого чувства, сам Монолог предстает перед нами совсем в ином качестве, нежели в обычной своей равносильно-двойкой интерпретации.

По крайней мере, становится понятно, почему после слов о «братской» любви, Онегин читает Татьяне «нравоучительную мораль», хотя сам вполне допускает возможность встретить с ее стороны «гневный» отпор. Просто потому, что хочет предостеречь ее от опрометчивых поступков – Онегин понимает, что сделать это больше некому, а другого случая для откровений с его стороны может и вовсе не представить-

ся: Онегин был «умен, тонок и опытен, <он> хорошо понимал людей <и> их сердце...» – писал В. Г. Белинский (Белинский 1948, с. 99), и к этому добавить нечего. Если только позволить себе (нарушая принципы ретроспективного анализа) вспомнить слова самой Татьяны из ее монолога в заключительной восьмой главе романа:

Вы поступили благородно,
Вы были правы предо мной:
Я благодарна всей душой...
(8, XLIII, 12–14),

или слова автора из той же главы:

Зачем же так неблагоприятно
Вы отзываетесь о нем? (8, IX, 1–2)

Впрочем, остается еще один немаловажный вопрос: откуда такая холодность в словах Онегина и нельзя ли было как-то иначе – мягче, что ли, деликатнее? Здесь мы солидарны с мнением Н. Л. Бродского: исповедь Онегина – это «честное и прямое признание немедленного разрыва, без надежд на “стерпится-слюбится”... Через несколько лет он дорогой ценой расплатится за эту “суровость” своей речи “милой Татьяне”» (Бродский 1950, с. 205). Но в той ситуации «проповедь» Онегина была, видимо, лучшим из возможных решений – оставлять Татьяне хоть толику надежды означало бы сознательно обрекать ее на долгие-долгие душевные страдания, столь хорошо знакомые и Онегину, и самому автору.

ЧАСТЬ 2. «ИСПОВЕДЬ» ИЛИ «ПРОПОВЕДЬ»

В романе наступает момент, когда поэт вот-вот сменит тему повествования и

надолго уведет читателя романа от его основного сюжета. Нам же представляется необходимым вернуться к вопросу о степени (силе) эмоционального восприятия монолога Онегина самой Татьяной Лариной и, следовательно, к вопросу о степени соответствия «чувствований» главной героини их описанию, которое Пушкин представит читателю в XXIII строфе четвертой главы: «Любви безумные страданья...»

Напомню, что в рамках сепаратного изучения монолога Онегина мы намерены оценить темпоральную эмоционально-смысловую реакцию героини на речь Онегина, предприняв попытку разобраться в том, что могло бы происходить в душе Татьяны в момент ее воображаемой (для поэта и читателя) встречи с Онегиным.

Приступим к сопоставительному анализу двух вариантов прочтения монолога Онегина – общего и сепаратного. В целях большей наглядности графики изменения величин РГТ и K_3 для этих вариантов сведены вместе и представлены на рис. 4. Поясим, что по горизонтальной оси на этом рисунке отложены номера строф четвертой главы *ЕО*; в нижней части рисунка под горизонтальной осью в небольших квадратах отмечены те позиции текста, на которые мы в своем анализе обратим особое внимание. В нашем тексте ссылки на эти номера будут указаны в квадратных скобках¹⁶.

Итак, при взгляде на рис. 4 прежде всего обращает на себя внимание следующее обстоятельство: в сепаратном варианте – при меньших (на протяжении *всего* монолога Онегина!) значениях

величин гармонии РГТ – *экспрессия* выглядит более внушительно и ярко. В целом это означает, что Татьяна Ларина воспринимает речь Онегина много чувствительнее и (как станет ясно из дальнейшего) много болезненнее, чем это может ощутить даже самый тонкий ценитель поэтического искусства. По этой причине читателю, погруженному поэтом в общий контекст романа (а в данном случае этот контекст – шадящий), действительно следует отдельно перечитать монолог Онегина, чтобы составить более точное впечатление от «проповеди» главного героя *ЕО*.

Уже первые шесть строк монолога (XII, 3–8) воспринимаются Татьяной иначе, чем читателем всего текста – с воодушевлением вместо разочарования! [поз. 2]. При общем и сепаратном вариантах прочтения начала монолога Онегина надежда сопровождается не только одновременным усилением гармонии и экспрессии, но и повышающей интонацией начавшейся фразы [поз. 1]:

...«Вы ко мне писали,

Не отпирайтесь. Я прочел... (XII, 3–4)

При ретроспективном анализе текста исследователь исходит из того факта, что читатель (как и Татьяна) еще не знает, что последует в романе дальше, и поэтому рассказ о давно обещанной встрече поначалу воспринимается им (читателем) на мажорной ноте [поз. 1]. Но уже следующее 4-стишие оценивается по-разному: Татьяна все еще находится в плену счастливых ожиданий и потому гармония и экспрессия (сепаратный вариант) резко и весьма значительно идут вверх [поз. 2]. Действительно, продолжение монолога:

...Я прочел

Души доверчивой признанья,

¹⁶ Напр., отсылка к позиции «Z» будет дана в тексте в виде: [поз. Z].

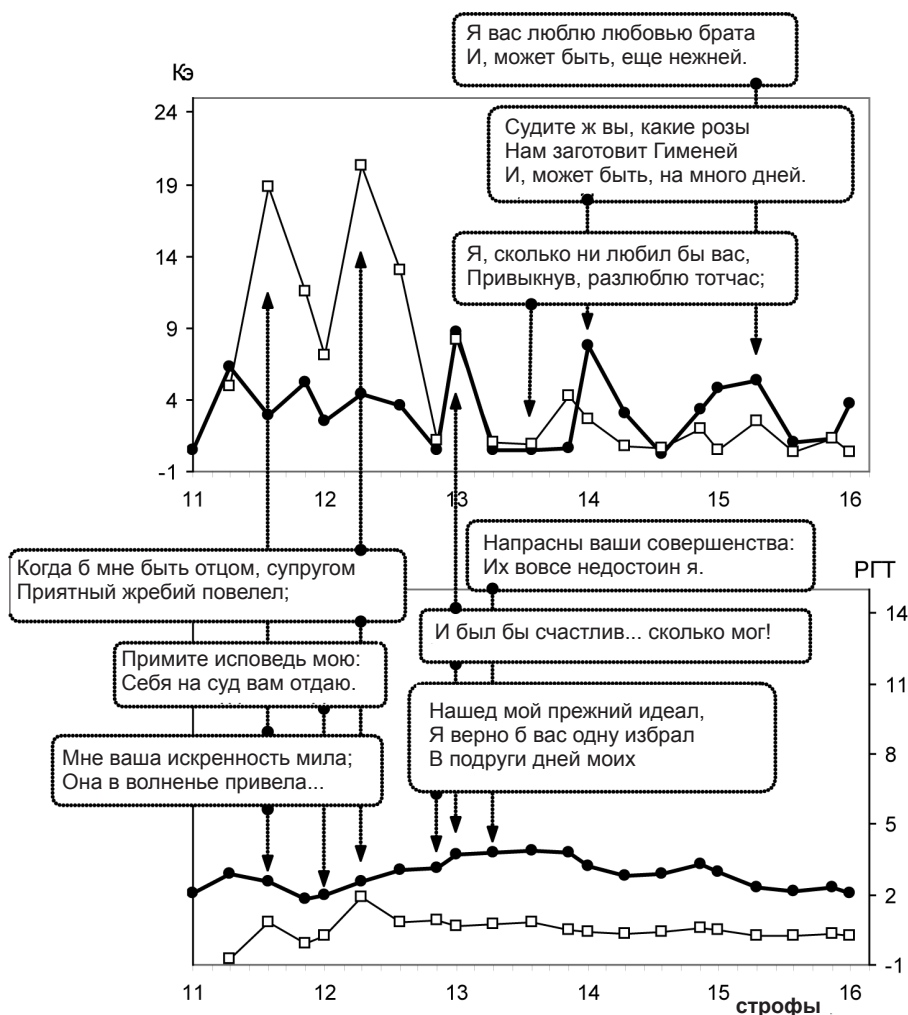

Рис 4. Монолог Онегина в «сепаратном» (тонкая линия) и «общем» вариантах прочтения (гармония — РГТ, экспрессия — Кэ).

Любви невинной излишня;
 Мне ваша искренность мила;
 Она в волненье привела
 Давно умолкнувшие чувства; (XII, 4–9)

пока еще никак не способно зародить хоть толику сомнений в душе влюбленной девушки, и этот сильнейший рост положительных эмоций отчетливо отражают графики на рис. 4: гармония увеличивается до значения РГТ = 2,0, а экспрессия взлетает от величины

$K_3 = 5,0$ до $K_3 = 18,8$ [поз. 2]. Для сравнения скажем, что при общем прочтении главы максимальное значение K_3 не достигает (в пределах монолога Онегина) и половины этой величины ($K_3 = 8,7$).

Читатель же явно чувствует неловкость при восприятии текста этих строк просто потому, что подобными словами в любви не объясняются! И действительно, тут же следует:

Но вас хвалить я не хочу;

Я за нее вам отплачу
Признаьем также без искусства...
(XII, 10–12)

Для обоих вариантов прочтения гармония падает, но более решительно она падает для сепаратного случая (на 1,5 пункта против 0,7 для «общего» случая [поз. 3]). Экспрессия ведет себя иначе, резко уменьшаясь к концу 12-й строки и еще более – к концу всей XII строфы (для сепаратного случая [поз. 4]), тогда как для общего варианта прочтения величина K_3 вначале увеличивается, а затем падает до значения $K_3 = 2,5$ [поз. 4]. Впечатлительность Татьяны превосходит читательскую – что тут еще сказать?.. разве что еще раз вспомнить слова Пушкина: «Истина страстей, правдоподобие чувствований в предполагаемых обстоятельствах – вот чего требует сердце наше...» Своему поэтическому кредо поэт следовал всегда, что (применительно к монологу Онегина) и подтверждают наши графики. Отметим еще и тот факт, что последний дистих XII строфы:

Примите исповедь мою:
Себя на суд вам отдаю. (XII, 13–14)

порождает одинаковые для двух случаев эмоции: гармония чуть усиливается, а экспрессия падает – надежда ослабевает, но окончательно еще не исчезает [поз. 4]. Отметим и тот факт, что, начиная с этих слов и вплоть до конца второго 4-стишия XIV строфы (т. е. на протяжении почти полных двух строф), поведение параметра K_3 для двух вариантов прочтения – одинаково [поз. 9], разность заключается лишь в самих значениях K_3 .

В начале следующей XIII строфы поведение ритмико-экспрессивных параметров одинаково, но выразительность

сепаратного прочтения вновь много выше, чем для общего варианта [поз. 5]. Первое 4-стишие XIII строфы:

Когда бы жизнь домашним кругом
Я ограничить захотел;
Когда б мне быть отцом, супругом
Приятный жребий повелел... (XIII, 1–4)

в сепаратном варианте определяет максимальное для всего монолога значение экспрессии $K_3 = 20,3$ (при росте гармонии от величины РГТ = 1,0 до РГТ = 3,7). Для общего варианта параметры РГТ и K_3 ведут себя скромнее, но тоже увеличиваются [поз. 5]. Опять повышающая интонация, опять усиливается надежда, но... тут же (в следующем 4-стишии) она в восприятии Татьяны (сепаратный вариант) начинает безвозвратно рушиться [поз. 6]:

Когда б семейственной картиной
Пленился я хоть миг единый, –
То верно б кроме вас одной,
Невесты не искал иной. (XIII, 5–8)

Точка, заметим мы, точка стоит в конце этой длинной (в восемь строк) фразы – точка как приговор [поз. 6]. И вот из уст Онегина звучат роковые слова [поз. 7]:

Скажу без блесков мадригальных:
Нашед мой прежний идеал,
Я верно б вас одну избрал
В подруги дней моих печальных,
(XIII, 9–12)

Гармония осталась на прежнем уровне (РГТ = 2,1), экспрессия упала по сравнению с предыдущим значением в десять (!) раз ($K_3 = 1,2$) – отрицательные эмоции очевидны.

Еще раз, но только вполсилы встретится сердце Татьяны Лариной [поз. 8], и еще один раз – в четверть силы [поз. 9], и в последний раз – совсем сла-

бо [поз. 10]: сначала героиня слышит (в сослагательном наклонении, в которое не хочется верить!) [поз. 8]:

И был бы счастлив... сколько мог!
(XIII, 14),

затем – «розы» (пока еще не белые, не красные, не Гименея – просто розы!) [поз. 9]:

Судите ж вы, какие розы (XIV, 12),

и, под конец [поз. 10]:

Я вас люблю любовью брата
И, может быть, еще нежней. (XVI, 3–4).

Выше мы уже отмечали, что сослагательное наклонение, в котором выдержано все повествование в XIII строфе, как нельзя лучше соотносится с поведением параметра K_3 в строках 5–12 строфы XIII и что гармония, отражая своим поведением искренность Онегина, продолжает расти (общий вариант), а всплеск K_3 наблюдается сразу после его слов в финале строфы XIII: «И был бы счастлив... сколько мог!» Однако если для сепаратного варианта проследить динамику изменения параметра экспрессии K_3 после максимального всплеска его значений (в строфе XIII), то графики на рис. 4 отчетливо демонстрируют дугообразное уменьшение значений K_3 при более слабом и ровном (в сравнении с общим прочтением), но все же снижении величин гармонии РГТ.

Но читателю нельзя было давать шанс почувствовать и даже уловить намек на конец любовной истории – роман только набирал силу... И поэт находит самое простое (и потому гениальное) решение: он помещает монолог Онегина вовсе не в начало главы (что, с учетом содержания финальной части предыдущей третьей главы было

бы вполне уместным), а в такое место четвертой главы, где экспрессивно-эмоциональное звучание этого текста воспринимается много более спокойно и сдержано.

Наши исследования подтверждают этот вывод: если сравнить интегральные значения параметров гармонии и экспрессии для двух вариантов прочтения монолога Онегина, то преобладание величин экспрессии K_3 для сепаратного варианта становится очевидным. Одновременно среднее значение гармонии РГТ для этого варианта заметно меньше (табл. 2), а разброс значений РГТ относительно среднего (импульсивность) – выше в 1,3 раза (0,8 против 0,6). Еще сильнее разброс значений экспрессии K_3 , что в совокупности с величинами остальных параметров и предопределяет значение индекса ритмико-чувственной активности IND для сепаратного варианта прочтения монолога Онегина $IND = 6,2$ (против $IND = 2,1$ в случае общего варианта).

Таблица 2. Величины ритмико-экспрессивных параметров при общем и сепаратном прочтении Монолог Онегина

Параметр	Общее прочтение	Сепаратное прочтение
РГТ среднее	2,9	1,4
РГТ максимальное	3,8	3,7
РГТ импульсивность	0,6	0,8
K_3 среднее	3,3	5,1
K_3 максимальное	8,7	20,3
K_3 нестабильность	2,5	4,6
IND (индекс ритмико-чувственной активности)	2,1	6,2

Теперь самое интересное: индекс ритмико-чувственной активности IND был введен нами для оценки суггестивных свойств поэтических текстов; эту оценку мы производим путем сопоставления значений параметра IND с диапазонами частот головного мозга, соответствующих тому или иному реальному психофизическому состоянию человека (Гринбаум 2008, с. 64–72). Так вот, анализ величин параметра IND для двух вариантов прочтения монолога Онегина показывает, что при сепаратном прочтении этот текст в части его суггестивных свойств соотносится с *реальным* психофизическим состоянием «неприятности» (θ -ритм, частоты от 4 до 7 гц).

Ранее нами с психофизическим состоянием «неприятности» было соотнесено лишь одно из изученных одиннадцати эмоциональных состояний, а именно состояние «ужас» (во сне; ЕО, глава пятая, сон Татьяны, строфы XVIII–XXI). Теперь мы обнаружили, что с психофизической зоной «неприятности» соотносится еще одно эмоциональное состояние – назовем его «отповедь чистой любви» и

заметим, что оно по своему индексу ритмико-чувственной активности $IND = 6,2$ лишь незначительно уступает состоянию «Ужас» ($IND = 6,5$).

Таким образом, данное исследование, выполненное в рамках ритмико-смысловой методологии гармонического стиховедения, впервые продемонстрировало возможности изучения суггестивных качеств пушкинского текста при разных вариантах (сепаратном и общем) его прочтения. Базовый принцип «золотого сечения», который лежит в основе нашего метода ритмико-гармонической точности, позволил выявить новые, максимально объективные аргументы для объяснения того факта, почему монолог Онегина был назван поэтом (от лица своего героя) «исповедью», а от своего лица (в четвертой главе) и от лица Татьяны Лариной (в восьмой главе) – «проповедью». И еще – насколько точно Пушкин описал эмоциональное состояние Татьяны после сильнейшего и неожиданного для нее удара, заключая: «И меркнет милой Тани младость...» (XXIII, 12).

Литература

АЛЬТШУЛЛЕР, М. Г., 2004. «Евгений Онегин»: Et in arcadia ego. In: *Пушкин: Исследования и материалы*. Санкт-Петербург: Наука. Т. XVI/XVII, 218–233.

БЕЛИНСКИЙ, В. Г., 1948. *Собрание сочинений: В 3 т.* Москва: АН СССР. Т. 3.

БРОДСКИЙ, Н. Л., 1950. «Евгений Онегин». Роман А. С. Пушкина. Москва: Учпедгиз.

ГРИНБАУМ, О. Н., 2000. *Гармония строчического ритма в эстетико-формальном измерении*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

ГРИНБАУМ, О. Н., 2007. *Гармония стиха Пушкина и математика гармонии*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

ГРИНБАУМ, О. Н., 2008. *Гармония стиха Пушкина*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

ГРИНБАУМ, О. Н., 2010. Третья глава романа А. С. Пушкина «Евгений Онегин»: письмо Татьяны Лариной в ритмико-смысловом освещении. *Respectus Philologicus*, № 17 (22), 43–54.

ГРИНБАУМ, О. Н., 2010а. *Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин»: ритмико-смысловый комментарий. Главы первая, вторая, третья*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

КОЖЕВНИКОВ, В. А., 1993. «*Вся жизнь, вся душа, вся любовь...*»: Перечитывая «Евгения Онегина». Москва: Просвещение.

НАБОКОВ, В. В., 1998. *Комментарий к*

роману А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Санкт-Петербург: Искусство.

НЕПОМНЯЩИЙ, В. С., 2008. *А. Пушкин. «Евгений Онегин». Авторская программа Валентина Непомнящего.* Режиссер Нелли ШЕВЧЕНКО. Формат AVI. Санкт-Петербург: Метрополия.

ПЕНЬКОВСКИЙ, А., 1998. Об «антипоэтическом характере» Онегина, или Как читать Пушкина. *In: Пушкин и теоретико-литературная мысль.* Москва: ИМЛИ, 178–204.

ПУШКИН, А. С., 1937. *Полное собрание*

сочинений: В 16 т. Москва; Ленинград: АН СССР. Т. XIII.

Пушкин в прижизненной критике (1828–1830). 2001. Под общ. ред. Е. О. ЛАРИОНОЙ. Санкт-Петербург: Наука.

ЧУМАКОВ, Ю. Н., 2005. О сюжете «Евгения Онегина». *In: Пушкинский сборник.* Под ред. И. З. СУРАТ. Москва: Три квадрата, 238–347.

ШВАРЦБАНД, С. М., 2004. *История текстов: «Гавриилиада», «Подражание Корану», «Евгений Онегин».* Москва: РГГУ.

Oleg N. Grinbaum

St. Petersburg State University, Russia

Research interests: poetics, harmony, cognitive linguistics, the “golden section”

THE FOURTH CHAPTER OF THE NOVEL “EUGENE ONEGIN” BY A. S. PUSHKIN: ONEGIN’S MONOLOGUE IN THE LIGHT OF RHYTHM AND MEANING

Summary

The article analyses the questions related to the emotional perception of meaning of Oнеgin’s monologue in the 4th chapter of the Pushkin’s novel “Eugene Oнеgin”. Some historical and literary facts, the peculiarities of the structural-rhythmic and dynamic harmony of the Monologue text (Part 1), and also the peculiarities of receptive perception of the text in its common and “separate” reading (part 2) are analyzed from the standpoint of common rhythm and meaning of the poetic text. Two reading versions of the Monologue allow to clarify the reasons for Oнеgin called his monologue “confession”, and Tatyana Larina – “sermon”. It will be recalled that Oнеgin says his monologue at the meeting with Tatyana Larina after receiving a letter declaring her love. According to the ethical and moral principles of the beginning of the XIX century, such an action committed by a young lady was treated as unacceptable and extremely inconsiderate. Pushkin at the end of the third

chapter talking about the second meeting of the main characters emphasised the inevitability of their conversation, but the continuation of the story conveyed to the fourth chapter. The main intrigue for the reader lies not only in the kind of Oнеgin’s response, but also in the fact the poet did not immediately return to the story of his characters in the fourth chapter: the first eleven stanzas he devoted to the reasoning about women. Moreover, six of the initial stanzas in the chapter four are not included in the final text of the novel, but precisely these stanzas are very important guessing clues of reasons explaining the sudden (for many readers), unmotivated and didactic tone of Oнеgin’s speech. This analysis, from the aesthetic and formal point of view, confirms earlier findings that the Oнеgin’s heart is full of unabated pain of living memories about his former love – for this particular reason he rejects Tatyana Larina’s love. However, the reader of the novel could not be given a chance to feel and even catch a hint of that till the end of a love story as the novel went forward at a steady gait... The poet found the most simple (and therefore brilliant) solution: he placed Oнеgin’s monologue not at the beginning of the chapter (which would be appropriate having in mind the content of the final part of the previous, third chapter), but in such place in the fourth chapter (counterpoint) where the expressive and emotional tone of the text would be perceived by the reader much more calmly and reservedly. The parameters of harmony and expression determined in this article, firstly, are

fully consistent with the historical and literary (rich in content) aspects of the analysis and, secondly, they clearly show (in graphical form) that the actual location of the Monologue in the novel presents the text to the reader in a relatively soft version of its emotional sensing (“confession”), while Tatyana Larina listening to the Onegin’s speech

(“separate” variant of reading) had an indisputable right to call this monologue “preaching”. The expressively harmonious analysis of the text of the Onegin’s Monologue was carried out in the manner of rhythmic and meaningful commentaries on the fourth Chapter of “Eugene Onegin”.

KEY WORDS: prosody, harmony, rhythm, mathematics, the “golden section”.

Gauta 2010 10 03

Priimta publikuoti 2011 07 11

Валентина Литвинова

*Хакасский государственный университет им. Н. Ф. Катанова
пр. Ленина, д. 90, г. Абакан, Республика Хакасия, Россия*

Тел. +783 902 223 482

E-mail: dozent31@yandex.ru

Область научных интересов автора: русская классика

ЭПИСТОЛЯРНАЯ СИБИРИАДА А. П. ЧЕХОВА (ПИСЬМА ПИСАТЕЛЯ С ПОЗИЦИЙ КАТЕГОРИИ ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА)

Цель настоящей статьи – рассмотреть возможные способы введения категорий пространства и времени в структуру текста. Пространство, возникающее внутри повествования, позволяет тексту представляться в качестве самостоятельной изображаемой действительности. Это становится особенно интересным явлением, когда обращаешься к эпистолярному наследию. Как известно, соотношение пространства и текста рассматривается прежде всего применительно к произведениям художественной литературы, где воспринимающее «непространственное» сознание, согласно В. Н. Топорову, настраивает свой ритм на восприятие пространственных представлений текста, то есть приспосабливается к описываемому миру.

Через категорию пространства осуществляется взаимодействие текста и читателя. Пространство самого сообщения позволяет автору выработать определенный язык, повествовательного его оформить. Созерцаемое читателем пространство повествования помогает ему организовать модель собственного представления о происходящем. Я читателя настраивается на описываемый автором мир – при диахроническом отстоянии автора и читателя эта проблема соотношения двух сознаний становится особенно важной для понимания текста.

Время, возникающее внутри сообщения, позволяет увидеть процесс уяснения в его фазах развития.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: пространство, время, авторское осмысление «пути», фигура говорящего.

Категории пространства и времени в их эстетической трактовке достаточно подробно исследованы в философской науке (от трудов Аристотеля, Г. Э. Лессинга, И. Г. Гердера, И. Канта, Ф. Шеллинга, Г. В. Ф. Гегеля, до исследований А. Эйнштейна, С. А. Бабушкина,

А. М. Мостепаненко, Г. Н. Слепухова и многих других). Выводы этих ученых вносят новые аспекты рассмотрения заявленных понятий.

¹ Исследование осуществлено при поддержке ФЦП «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России» на 2009–2013 гг. (Государствен-

ный контракт № 02.740.11.0374) в рамках программы внедрения результатов НИР в образовательный процесс (Техническое задание на выполнение научно-исследовательских работ по теме: «Проблема идентификации культурных инвариантов в анализе социальной действительности в контексте региональной культуры» (Шифр «2009-1.1-304-075-002»)).

К примеру, в работах «Автор и герой в эстетической деятельности» и «Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве» М. М. Бахтин определяет понятие *автор* субъектом эстетической активности: «Художник не вмешивается в событие как непосредственный участник его. Он занимает существенную позицию вне события, как созерцатель, незаинтересованный, но понимающий ценностный смысл совершающегося, осуществляя «единство охватывания предмета и события» (Бахтин 1975, с. 405). Отсюда очевидно, что функции автора определяются из его эстетической деятельности, которая, по Бахтину, внеоценочная. Но именно рассказчик вводит читателя в ценностную реальность, становясь понятием идейно значимым, наконец, он выражает свою авторскую позицию, воплощенную в сюжетно-композиционной, пространственно-временной и жанровой структуре текста, который помогает читателю перемещаться в соответствии с замыслом автора. Ю. М. Лотман по этому поводу замечал: «Текст и читатель как бы ищут взаимопонимания. Они «прилаживаются» друг к другу. Текст ведет себя как собственник в диалоге: он перестраивается (в пределах тех взаимоотношений, которые ему оставляет запас внутренней структуры неопределенности) по образцу аудитории, а адресат отвечает ему тем же – использует свою информационную гибкость для перестройки, приближающей его к миру текста. На этом полюсе между текстом и адресатом возникают отношения толерантности» (Лотман 2000, с. 150).

Проблему соотношений пространства и текста рассматривал и В. Н. Топоров, который решение задачи ставил в за-

висимость «от того, понимается оно в соответствии с идеями Лейбница, или полемизировавшего с ньютоном Кларком» (Топоров 1983, с. 227).

Категории времени и пространства активно разрабатывались в работах Б. Н. Эйхенбаума, М. М. Бахтина, Ю. М. Лотмана, В. Н. Топорова, Г. Н. Пospelова, В. В. Шкловского Д. С. Лихачева, Е. Фарино, А. Я. Гуревича, Ф. П. Федорова, З. Я. Тураевой, Н. Ф. Ржевской, И. К. Гея, а также в исследованиях В. Е. Хализева, Б. О. Кормана, Д. Н. Медриш, Г. И. Маркина, Л. В. Казанцевой, В. И. Чердниченко и других. Большинство из них обращались к анализу функций категорий пространства и времени в художественных текстах.

Задача нашего исследования – показать функционирование категорий пространства и времени в эпистолярном жанре, их роль в организации взаимодействия между автором и читателем.

Письма Антона Павловича Чехова являются одним из самых значительных эпистолярных собраний в литературном наследии русских классиков. В настоящее время известны 4 тысячи 400 писем многообразной тематики, охватывающей события с 1875 по 1904 год. По ним можно судить об общественной и личной жизни Чехова, о его отношениях с людьми различных сословий, интересов, профессий.

В 1974 году вышел первый том нового академического издания Полного собрания сочинений и писем Антона Павловича Чехова в 30-ти томах, где письма составили 12 томов (т. 12, 1983). Это первое научное издание литературного наследия великого русского писателя, представляющее собой своеобразное документальное повествование Чехова о его жизни и творчестве. На это издание и делаются ссылки в этой работе.

«Из Сибири» А. П. Чехова – своеобразный цикл очерков, который складывался из путевых заметок, писем автора к родным и близким, и если рассматривать их в рамках категорий времени и пространства, то можно увидеть замечательного рассказчика, открывающего для мира новую землю.

Сибирскому читателю имя А. П. Чехова особенно дорого. У писателя был свой взгляд на «окраину России» как на край, дававший живую воду для больных душой. Он знал, какое сильное оздоравливающее влияние оказал сибирский образ жизни на В. И. Сурикова и В. Г. Короленко, и надеялся с помощью Сибири «выпрямить» писателя В. М. Гаршина.

Такая уверенность в чудодейственной силе Сибири была не случайной, А. П. Чехов испытал ее на себе самом. В 1889 году писатель тяжело пережил смерть любимого брата. Он почувствовал необходимость оказаться в непривычных условиях, «глотнуть иного воздуха» и предпринял поездку на Сахалин, чтобы пополнить свое понимание русской жизни, побывать на месте каторги и ссылки, увидеть воочию человеческую жизнь, превращенную в ад, рассказать о страданиях, напомнить людям о том, что каждый в ответе за преступления, творящиеся в России.

9 марта 1890 года он писал А. С. Суворину: *Сахалин – это место невыносимых страданий, на какие только бывает способен человек вольный и подневольный. Работавшие около него и на нем решали страшные, ответственные задачи и теперь решают. Жалею, что я не сентиментален, а то я сказал бы, что в места, подобные Сахалину, мы должны ездить на поклонение, как турки ездят в Мекку, а моряки и тюрьмоведы должны*

глядеть, в частности, на Сахалин, как военные на Севастополь.

Таким образом, через сравнение с местом религиозного поклонения вводится практически неизвестный большинству населения России ее локус – место человеческого страдания Сахалин; далекий Сахалин не столько приближается к читателю, сколько окружается для него неким сакральным ореолом. Вместе с тем сам автор предстает в роли «паломника», посетившего высокое место человеческих страданий.

С высоких позиций гражданина А. П. Чехов выражает личную ответственность за судьбу Сибири: *Мы сгноили в тюрьмах миллионы людей, сгноили зря, без рассуждения, варварски; мы гоняли людей по холоду в кандалах десятки тысяч верст, заражали сифилисом, развращали, размножали преступников и все это сваливали на тюремных красноносых смотрителей. Теперь вся образованная Европа знает, что виноваты не смотрители, а все мы, но нам до этого дела нет, это неинтересно. Прославленные шестидесятые годы не сделали ничего для больных и заключенных, нарушив таким образом самую главную заповедь христианской цивилизации (Суворину, 9 марта 1890 г.). Об одном только сожалеет Чехов, – у него нет полномочий лично изменить существующий статус края. Пространство России предстает перед читателем как «путь» миллионов людей, бредущих десятки тысяч верст по холоду, в кандалах. Этот ужасающий путь «падших», осмысляется через временные вехи: 60-е годы XIX века, не давшие коренных перемен в положении этих падших, и через своеобразное «осевое время» – эпоху христианской цивилизации, ценности которой не осуществились в России.*

Путь писателя лежал от украинского хутора Луки через Ярославль и Казань по Каме до Перми, затем по железной дороге до Тюмени, откуда по бесконечной «колесухе» в тарантасе через всю Сибирь – четыре тысячи верст. В записной книжке Чехова тогда появилась строчка: *Еду я по сибирскому тракту на вольных. Проехал уже 715 верст. Обратился в великомученика с головы до пяток* (М. В. Киселевой, 7 мая 1890 г.). По мере продвижения по маршруту появлялись новые неизгладимые впечатления, увековеченные в цикле очерков «По Сибири», «Из Сибири», «В ссылке», «Гусев», «Убийство».

А. М. Горький в свое время отмечал, что Сибирь заселена живым «беспокойным» народом: политическими ссыльными, беглыми крепостными и просто милыми вольнолюбивыми людьми. Для Г. И. Успенского волнующим событием в жизни стало знакомство с сибиряком, и он сообщал в Европу о самостоятельности здешнего крестьянина, о гордости мужика. Чехов же со скрупулезностью профессионального исследователя обращает внимание на любую мелочь, способную дать информацию к общей картине состояния «пациента»: *«Знаете, что значит мокрые валенки? Это сапоги из студня», «В последние 2 дня я сделал только 70 верст – можете судить, какова дорога!», «Сегодня (17 мая) пойду в баню. Говорят, что на весь Томск имеется один только баничник – Архип (задний проход (лат.)), «в моих записках больше чеховских чувств и мыслей, чем Сибири», «Не помню ни одного сибирского интеллигента, который, придя ко мне, не попросил бы водки», «Население питается одной только черемшой», «Никогда в жизни не видывал такой*

дороги, такого колоссального распутья и такой ужасной, запущенной дороги», «Сибирь рессор не признает», «старик-писарь, поляк, говорил, что недавно через Сибирь проезжал австрийского двора камергер граф Сапега, поляк, помогающий полякам» (Чеховым, 14-17 мая). Из этих кратких замечаний вырастает образ сибирской жизни – характер дорог, потребности сибирских интеллигентов, способы пропитания и даже красноречивые исторические детали: помощь графа Сапеги полякам, оказавшимся в Сибири – но кто же облегчит участь русских жителей этого края?

С первых дней путешествия по Сибири Чехов увидел главное зло тогдашней «российский тюрьмы»: царско-чиновничий гнет, ссылку, экономическую отсталость. Представители власти вызывают у Чехова неприязнь: *Заседатель – это густая смесь Ноздрева, Хлестакова и собаки. Пьяница, развратник, лгун, певец, анекдотист. Привез с собою большой сундук, набитый делами, кровать с матрасом, ружье и писаря, директор «Сибирского вестника» – местный Ноздрев, широкая натура, пьяница и забулдыга, помощник полицмейстера (Пришел ко мне в номер, как в Мекку к Магомету), администратор, оскверняющий русское имя. «Трескает власть здорово, врет напропалую, сквернословит бесстыдно», – обобщает Чехов (Суворину, 14 мая 1890 г.). Завершая их характеристику, Чехов добавляет, что *пишут таким сухонным языком, что не только скучно читать, но даже временами приходится фразы переделывать, чтобы понять. Но зато важности и серьезности хоть отбавляй. В сущности, это свинство* (Суворину, 28 февраля 1890 г.).*

Если исходить из мысли В. Н. Топорова о том, что «вся проблема соотношения

пространства и текста приобретает существенно различный вид в зависимости от того, понимается ли пространство по-ньютоновски, т. е. как нечто первичное, самодостаточное, независимое от материи и не определяемое материальными объектами, в нем находящимися (пространство как «чувствилище бога», как орган ощущения вещного мира), или оно понимается в соответствии с идеями Лейбница, полемизировавшего с ньютоном Кларком, т. е. как нечто относительное, зависящее от находящихся в нем объектов, определяемое порядком сосуществования вещей» (Топоров 1983, с. 228), то можно сказать, что Чехов представляет пространство прежде всего как наполненное определенными объектами, и эти объекты – люди. Так, его поездка на Сахалин превращается в очерк нравов жителей, населяющих огромные пространства России. Об уральских мужиках: *Здесьние люди внушают приезжему нечто вроде ужаса. Скуластые, лобастые, широкоплечие, с маленькими глазами, с громадными кулачищами. Родятся они на местных чугунолитейных заводах, и при рождении их присутствует не акушер, а механик. Входит в номер с самоваром или с графином и, того гляди, убьет. Я сторонюсь* (Чеховым, 29 апреля 1890 г., Екатеринбург).

После близкого знакомства с сибиряками Чехов пишет родным: *Вообще народ здесь хороший, добрый и с прекрасными традициями. Комнаты у них убраны просто, но чисто, с претензией на роскошь; постели мягкие, все пуховики и большие подушки, полы выкрашены или устланы самодельковыми холщовыми коврами. Это объясняется, конечно, зажиточностью, тем, что семья имеет*

надел из 16 десятин чернозема и что на этом черноземе растет хорошая пшеница. Интересно, что Чехов противопоставляет российские нравы сибирским, отдавая предпочтение последним: *Когда ночью входил в комнату, в которой спят, то нос не чувствует ни спиралей, ни русского духа. Правда, одна старуха, подавая мне чайную ложку, вытерла ее о задницу, но зато вас не посадят пить чай без скатерти, при вас не отгрызают, не ищут в голове; когда подают воду или молоко, не держат пальцы в стакане, посуда чистая, квас прозрачен, как пиво, – вообще чистоплотность* (Чеховым, 15 мая Томск).

На пути попадаются гостеприимные хозяева, готовые вкусно накормить странника. Чехов от них приходит в восторг: *О, пресветлого дне! И в самом деле, хозяйкина дочка подает мне отличных щей с прекрасным мясом и жареной картошки с огурцом. После пана Залесского я ни разу так не обедал. После картошки разошелся я и сварил себе кофе. Кутеж!* Страдающий от недостатка качественной дорожной снеди, он с удовольствием констатирует: *Хлеб пекут здесь превкуснейший; я в первые дни обедался им. Вкусны и пироги, и блины, и оладьи, и калачи, напоминающие хохлацкие ноздреватые булочки. Блины тонки...* (Чеховым, 14 мая 1890 г. Село Яр). Двери домов сибиряков не запираются, грабителей на местных трактах нет: *Люди добрые. Даже кражу проезжающих не бывает; уходя в избу, можете оставлять вещи на дворе, и они все будут целы* (Киселевой, 7 мая берег Иртыша).

Из общего состава сибиряков Чехов выделяет их типы. Вот перевозчики – народ озорной, все больше ссыльные,

присланные сюда по приговорам общества за порочную жизнь. Сквернословят нестерпимо, кричат, просят денег на водку (Чеховым, 14 мая 1890 г.). Из лаконичной реплики можно извлечь массу информации – о характере отдельных жителей Сибири, об их прошлом, о нюансах российской судебной системы.

Особое внимание Чехов обратил на тип сибирячки, которая по образу жизни отличается от жительницы европейской части России: они толковы, чадолюбивы, сердобольны, трудолюбивы и свободнее, чем в Европе; мужья не бранят и не бьют их, потому что они так же высоки, и сильны, и умны, как их повелители; они, когда мужей нет дома, ямзикуют; любят каламбурить. Детей не держат в строгости; их балуют (Чеховым, 16 мая Томск).

Совершенно иначе перед исследователем сибирского края предстали переселенцы: Эти господа беспрепятственно прогуливаются по всему сибирскому тракту. То старушонку зарежут, чтобы взять ее юбку себе на портянки, то сорвут с верстового столба жестянку с цифрами – сгодится, то проломают голову встречному нищему или выбьют глаза своему же брату ссыльному, но проезжающих они не трогают (Чеховым, 17 мая, село Яр).

Наконец, Чехов отводит должное внимание и ссыльным, присланным сюда из Польши в 1864 г.: Хорошие, гостеприимные и деликатнейшие люди. Одни живут очень богато, другие очень бедно и служат писарями на станциях. Первые после амнистии уезжали к себе на родину, но скоро вернулись назад в Сибирь – здесь богаче, вторые мечтают о родине, хотя уже стары и больны. В Ишиме один богатый пан Залесский

угостил меня за 1 рубль отличным обедом и дал мне комнату выспаться; он держит кабак, окулачился до мозга костей, дерет со всех, но все-таки пан чувствуетея и в манерах, и в столе, во всем. Когда он умрет, дочка его, родившаяся в Ишиме, останется здесь навсегда – и пойдут таким образом множиться по Сибири черные глаза и нежные черты! (Чеховым, 14 мая Томск). По глубокому убеждению Чехова такие «случайные примеси» просто необходимы в Сибири, ибо «брюнетов совсем нет», а выправлять без них случайные примеси крови невозможно, ибо в Сибири народ некрасив. Так, описание пространства через заполняющие его «объекты» вводит и отсылки к историческим вехам Российской империи, одновременно проецируя прошлое в будущее.

Не только качественный состав населения Сибири интересовал Чехова. Путешествие было долгим, времени на обдумывание экономики края оставалось достаточно. По всему бескрайнему пространству Чехову представляется единая картина: Нет ни мяса, ни рыбы; молока нам не дали, а только обещали. Весь вечер искали по деревне, не продаст ли кто курицу, и не нашли... (Чеховым, 13 июня). Наблюдательность Чехова позволила ему определить серьезную экономическую проблему Сибири: Зато водка есть! Русский человек большая свинья. Если спросить, почему он не ест мяса и рыбы, то он оправдывается отсутствием привоза, путей сообщения и т. п., а водка между тем есть даже в самых глухих деревнях и в количестве, каком угодно. А между тем, казалось бы, достать мясо и рыбу гораздо легче, чем водку, которая и дороже и везти ее труднее... Нет, должно быть, пить

водку гораздо интереснее, чем трудиться, ловить рыбу или разводить скот (Чеховым, 13 июня). «Цивилизация, где ты?» – восклицает удрученный открытием путешественник. Современный же читатель может спроецировать ситуацию прошлого на современные проблемы российской жизни и быта и задуматься о некоторой «вечности» определенных проблем.

Выше мы говорили о двух подходах к пониманию пространства – «пустого» вместилища и определяемого соотношением объектов. Вот что пишет В. Н. Топоров «Оба варианта философского решения проблемы пространства («пустое» пространство или «объектно-заполненное» пространство) кажутся ущербными, поскольку каждый из них удовлетворительно отвечает лишь на часть вопросов, в которых понятие пространства призвано бросить луч света на другие важные конструкты (включая и текст). Эта частичность каждого из двух противопоставленных друг другу решений, возможно, сигнализирует наличие той особой ситуации, которая может быть корректно описана только при обращении к принципу дополнительности» (Топоров 1983, с. 228). Можно сказать, что в текстах Чехова пространство представлено именно через принцип дополнительности: природа Сибири становится «чистым» пространством. На берегу Иртыша, 7 мая: *Надо заметить, что в Сибири весны еще нет: земля бурая, деревья голые, и, куда ни взглянешь, всюду белеют полосы снега; Ну-с, подул с утра ветер... Тяжелые свинцовые облака, бурая земля, грязь, дождь, ветер... брр.* 14 мая. Село Яр: *Весна еще не начиналась. Зелени совсем нет, леса голы, снег не весь растаял; на озерах стоит матовый лед.*

9 мая в день св. Николая был мороз, а сегодня 14-го выпал снег в 1 1/2 вершка. О весне говорят одни только утки. 25 мая, Мариинск: Весна начинается; поле зеленеет, деревья распускаются, поют кукушки и даже соловьи. Красноярск, 28 мая: *Солнце блестит во всю ивановскую и березы распустились, хотя за три станции назад на березах не потрескались даже еще почки и т. п.* Как видим, и здесь осуществляется связь времени и пространства: время входит в текст через конкретные даты и погодные признаки. Возможно, говорить о «чистом» пространстве здесь не приходится, так как и время, и пространство одухотворены авторской эмоцией, непосредственной сенсорной реакцией говорящего. **Говорящий – вот фигура повествования, скрепляющая пространство и время в единый конгломерат:** *И горы и Енисей подарили такими ощущениями, которые стоицею вознаградили меня за все пережитые кувырколлегии и которые заставили меня обругать Левитана болваном за то, что он имел глупость не поехать со мной», «замечательны река Енисей и тайга, но о них можно только рассказать, а не писать, ибо письмо слишком не просторно для этого; Горы здесь дымчатые, мечтательные... Когда въедешь на гору и глянешь вперед и вниз, то видишь впереди гору, за ней еще гору, потом еще гору, с боков тоже горы – и все это густо покрыто лесом. Даже жутко делается. Енисей широкая, быстрая, гибкая река; красавец; Лес... Конца краю не видать. Тянется на сотни верст. Что и кто в тайге, неизвестно никому* (Иркутск, 6 июня).

Наконец, на всем протяжении пути писатель оставался неунывающим и остроумным оптимистом. Во многих

письмах рядом с обязательной фразой «В здоров», встречаются те, что невольно вызывают улыбку и заставляют вспомнить добрым словом незабываемый юмор Чехова. Детали пейзажа и быта метафоризируются, побуждая читателя воспринимать ритм описываемого мира через конкретные образы, исполненные авторской эмоции: *Имба – солистка на берегу, свидетелей нет...; Оставляю свой чемодан в Томске на поселении, а вместо него купил себе какую-то кожаную стерву, которая имеет то удобство, что расплывается на дне тарантаса, как угодно; От ветра и дождей у меня лицо покрылось рыбьей чешуей, и я, глядя на себя в зеркало, не узнаю прежних благородных черт. И наконец: Такие ощущения, которые в Москве и за миллион не испытываешь. Тебе бы надо в Сибирь! Попроси прокуроров, чтобы тебя сюда выслали,* – пишет он брату Александру.

Чехов выступает не только бытописателем Сибири, но философом и гражданином. Самые благоприятные впечатления оставили писателю сибиряки: *Боже мой, как богата Россия хорошими людьми! Если бы не холод, отнимающий у Сибири лето, и если бы не чиновники, развращающие крестьян и ссыльных, то Сибирь была бы богатейшей и счастливейшей землей* (Томск, 16 мая).

А. М. Горький в рецензии на рассказ

«В овраге» отмечал, как благотворно повлиял «край узников» на Чехова: раньше он, «смущенный неурядицей и хаосом нашего бытия, стонал и вздыхал с нами. Ныне, поднявшись выше, овладев своими впечатлениями, он, как огромный рефлектор, собрал в себя все лучи ее, все краски, взвесил все дурное и хорошее в сердце своем и говорит: «Будем верить, что хорошего не только было больше, но и будет больше!» (Горький 1990, с. 75).

Подводя итоги, можно сказать, что в письмах Чехова пространство, представленное и какместилище и как соотношение объектов, дает богатейшую информацию о быте, социальных установках, истории и природе России. Все одухотворено эмоцией говорящего – позиция автора становится камертоном, настраивающим восприятие читателем незнакомого для него мира. Пространство входит в текст не только через авторскую эмоцию, но через муки и радости населяющих его людей. По совершенству языка письма не уступают художественным произведениям автора. Письма А. П. Чехова из Сибири, проанализированные с позиций организации времени и пространства, открывают тайны края каторги и ссылки, сам автор становится ближе и понятнее, жизнь замечательного человека интереснее, а многие эпизоды очерков «Из Сибири» обретают историческую значимость.

Литература

БАХТИН, М. М., 1975. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва: Художественная литература

ГОРЬКИЙ, А. М., 1900. *Нижегородской листок*, № 29 от 30 января.

ЛОТМАН, Ю. М., 2000. *Внутри мыслящих миров*. Санкт-Петербург: Искусство–СПб.

ТОПОРОВ, В. Н., 1983. Пространство и текст. *Ип.*: В. Н. ТОПОРОВ. *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 227–284.

Источник

ЧЕХОВ, А. П., 1974–1983. Сочинения в восемнадцати томах. *Ин: А. П. ЧЕХОВ. Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах.* Москва: Наука, т. 12.

Valentina Litvinova

Khakassia State University n. a. N. F. Katanov, Russia

Research interests: Russian classic literature

THE EPISTOLARY HERITAGE OF A. CHEKHOV FROM SIBERIA (THE LETTERS OF THE WRITER FROM THE POINT OF VIEW OF TIME AND SPACE)

Summary

The object of the article is the examination of the possible ways of the imposition of the categories of space and time into the structure of the text. The space, which comes into existence inside the narration, allows presenting the text as an independently represented reality. It becomes an especially interesting phenomenon, when we appeal to the epistolary heritage. The space of the information allows the author to make the appointed language, to mount its narrative. The narrative structure helps the reader to organize the model of their own conception about the derivative. The text becomes the bearer of the information, which the reader interprets and learns in their way. The time, which arises inside the message, allows seeing the process of understanding in its phases of the progress.

The categories of space and time in their aesthetic treatment are researched thoroughly enough in Philosophy (from the works of Aristotle,

G. E. Lessing, I. G. Gerder, I. Kant, F. Shelling, G. W. F. Hegel to the researches of A. Einstein, S. A. Babushcin, A. M. Mostepanenco, G. N. Slepukhov and others). The conclusions of this research bring new aspects of the examination of the declared conceptions.

The categories of space and time were actively developed by the works of the experts in literature B. N. Eihenbaum, M. M. Bahtin, D. S. Lihachev, J. M. Lotman, G. N. Pospelov, V. V. Shklovsky, E. Faryno, A. Y. Gurevich, F. P. Fedorov, Z. Y. Turaeva, N. F. Rzhetskaya, I. K. Gey also in the studies of V. E. Chalisev, B. O. Korman, D. N. Medtish, G. I. Markin, L. V. Kazantseva, V. I. Cherednichenko and others. Majority of them appealed to the analysis of the functions of the categories of space and time in the works of art. The task of our research consists in the attempt to ground the appropriateness of the birth of the work of art from the precreated material in particular letters.

The letters by A. P. Chekhov from Siberia, which are analyzed from a position of the organization of time and space, open the secrets of the border of the penal servitude and the exile, the author gets nearer and clearer, the life of the outstanding man – more interesting, and many episodes of the sketches “From Siberia” appear historically important.

KEY WORDS: category, space, time, exchange of letters, type of a Siberian, nature, cities, provisions, Siberia.

Gauta 2011 03 20

Priimta publikuoti 2011 07 11

Roma Konsevičiūtė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 12, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel. +370 37 422 604

El. paštas romos@freemail.lt

Moksliniai interesai: literatūra ir Biblija, literatūra ir mitas, intertekstualumas

„GIESMIŲ GIESMĖS“ MOTYVŲ TRANSFORMACIJA ANTANO JASMANTO LYRIKOJE

„Giesmių giesmė“ visais laikais buvo ir yra viena populiariausių Biblijos knygu, nuolat sulaukianti neįtikėtino įvairių sričių mokslininkų ir kūrėjų susidomėjimo. Lietuvių poetai — ne išimtis. XX amžiaus lietuvių filosofo ir poeto Antano Jasmanto (tikroji pavardė Antanas Maceina 1908—1987) lyrikoje „Giesmių giesmė“ užima svarbią vietą.

Šio straipsnio tikslas — išanalizuoti „Giesmių giesmės“ motyvų transformaciją Antano Jasmanto lyrikoje.

Pasaulyje egzistuoja keli šimtai „Giesmių giesmės“ komentarų, tačiau juos visus galima suskirstyti į kelias dideles grupes. Pagal prasmę visas „Giesmių giesmės“ interpretacijas galima skirti į alegorines ir tiesiogines. Remiantis alegorinės ir tiesioginės interpretacijos pagrindine idėja, galima teigti, kad alegorinis sužadėtinų ryšys įkūnija dieviškosios meilės, o tiesioginis — žemiškosios meilės sampratą.

A. Jasmanto eilėraščiuose, parašytuose „Giesmių giesmės“ motyvais, yra ir tiesioginės, ir alegorinės komentavimo tradicijos įtakos, tačiau ji transformuota, atsekama tik pati bendriausia linija. Lyrinis subjektas, trokšdamas susitikti su abstrakčia Mylimąja-Meile, iš tiesų ieško sąjungos su Dievu. Vyro ir moters santykiai pakylėti į dvasingumo lygį, jais perteikiamos įvairių dorybių ir krikščioniškos meilės samprata.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: „Giesmių giesmė“, sapno motyvas, alegorinė interpretacija, tiesioginė interpretacija.

Antanas Jasmantas (tikroji pavardė Antanas Maceina) brendo kartu su vėlyvųjų lietuvių neoromantikų karta (XX a. 4-asis dešimtmetis), tačiau pirmąją eilėraščių knygą filosofas išleido gerokai vėliau (1965 metais). Lyrinį filosofo palikimą sudaro trys poezijos knygos: *Gruodas* (1965), *Ir niekad ne namolei* (1980) bei pomirtinė *Klajūnas* (2001). Tai tik maža dalelė palyginus su jo filosofiniais darbais bei įvairiausių straipsnių gausa. Iki šiol apie A. Jasmanto lyriką nebuvo plačiai kalbėta. Be įvadinių straipsnių jo eilėraščių knygoje, spaudoje pasirodė kelios recenzijos

(Jono Griniaus, Tomo Venclovos), Vytauto Kubiliaus apžvalginis straipsnis knygoje *XX amžiaus lietuvių literatūra* bei trumpa Daliaus Čiočytės analizė knygoje *Biblija lietuvių literatūroje*. Daugiausiai dėmesio A. Jasmanto lyrikos analizei ir interpretacijai skyrė Viktorija Skrupskelytė straipsnyje „Antano Maceinos-Jasmanto religinė poezija“. Tyrėjų nuomone, poetas filosofas lyrikoje ieško absoliuto (V. Kubilius), stengiasi išreikšti santykius su neaprepiama ir neišsakoma būtimi (J. Grinius), lyrinio žmogaus santykis su būtimi dramatiškas ir drauge intymus

(T. Venclova), žmogaus ir Dievo santykis yra poeto lyrikos vidurkis (V. Skrupskelytė). Kitaip tariant, visi A. Jasmanto poezijos tyrėjai pastebi tam tikrus ryšius tarp lyrinio žmogaus ir absoliuto ar būties, ar Dievo. Apie eilėraščius, parašytus *Giesmių giesmės* motyvais, visai neužsimenama arba jie paminimi tik puse sakinio juos priskiriant erotinės meilės lyrikai. V. Skrupskelytė vienintelė šiuos eilėraščius priskiria religinei tematikai: „Tiesa, turbūt ne visi šio pirmo Maceinos rinkinio eilėraščiai iš pat pradžių buvo religiniai, tačiau komponuoti į „Gruodą“ visi jie įgauna religinės prasmės [...]. Ciklo paskirtis — kita, primenanti Šventraščio „Giesmių giesmę“, kur žemiškosios meilės paveikslas simbolizuoja aukštesnį Dievo ir žmogaus ryšį.“ (kalbama apie trečiąją eilėraščių knygos *Gruodas* dalį „Giesmių giesmė“, Skrupskelytė 2006, p. 182—183). Šio straipsnio tikslas — išanalizuoti *Giesmių giesmės* motyvų transformaciją Antano Jasmanto lyrikoje. Tyrimo objektas — poeto kūriniai, kuriuose naudojami *Giesmių giesmės* motyvai. Eilėraščiai rinkti iš pirmųjų dviejų poezijos knygų *Gruodas*, *Ir niekad ne namolei*. Tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: 1) trumpai apžvelgti *Giesmių giesmės* interpretacijų įvairovę; 2) atskleisti, kaip *Giesmių giesmė* transformuojama A. Jasmanto lyrikoje.

***Giesmių giesmės* interpretacijų įvairovė**

Giesmių giesmė — viena iš Senojo Testamento (*Šventasis raštas* 1998) knygų (Gg 1, 1—8, 14), dėl kurios autorystės ir sukūrimo laiko tyrėjai nesutaria iki šiol. Tradiciškai autorystė priskiriama karaliui Saliamonui, pirmieji *Giesmių giesmės* tekstai datuojami apie 960 m. pr. Kr. (kilmė, autorystė, žanro pobūdis ir kiti su ja susiję tyrinėjimai išsamiai apžvelgti Mariaselvam 1988).

Iki šiol nėra vieningos nuomonės, koks yra *Giesmių giesmės* žanras (epitalamijas, drama, piemenų daina ir t. t.), kiek ir kokių veikėjų joje veikia.

Giesmių giesmė — vienintelė šventraščio knyga, per savo gyvavimo istoriją sulaukusi tokios nuomonių, interpretacijų, diskusijų ir pasmerkimų gausos. Jonas Vailionis mini, kad pasaulyje egzistuoja apie aštuonis šimtus *Giesmių giesmės* komentarų. Apibendrinamas savo pirmtakų tyrinėjimus, J. Vailionis skiria bent keturis požiūrius į *Giesmių giesmę*: „Pirmojo atstovai (Origenas ir kt.) regi Dievo-Kristaus ir sielos asmeninį ryšį; antrieji (šv. Augustinas, Liuteris) — Dievo ir pasaulio santykius; tretieji visa supaprastina ir *Giesmių giesmę* perskaito kaip dar vieną mitą — Izraelio kaimynų kanaaniečių išgalvotą pasakojimą apie dievo ir deivės santykius. Ketvirtieji (ypač mūsų dienų tyrinėtojai) šią giesmę perskaito kaip vyro ir moters santykių erotinę poemą“ (Vailionis 2000, p. 9—10). Iš J. Vailionio apibendrinimo matyti, kad pirmieji du požiūriai apibūdina alegorinę *Giesmių giesmės* aiškinimo tradiciją, o kiti — pažodinę. Šios nuomonės laikosi M. H. Pope'as, kuris visus komentarus skirsto į dvi dideles grupes: alegorinę ir tiesioginę (Pope 1977, p. 89). Straipsnio autorės nuomone, galima išskirti „trečiąją“ interpretacijų grupę, kuri yra pereinamoji iš tiesioginės į alegorinę, arba atvirkščiai. Tokios interpretacijos šalininkai tam tikras *Giesmių giesmės* vietas aiškina alegoriškai, o kitas — tiesiogiai.

Alegorinė *Giesmių giesmės* interpretacija yra seniausia, ji egzistuoja ir judėjų, ir krikščionių egzegezės tradicijoje (Pope 1977, p. 89). Judėjų tradicija, komentuodama biblinės giesmės sužadėtinių ar mylimųjų ryšį, jį aiškina kaip Jachvės ir išrinktosios tautos ryšį. Analogiškai krikščionybė *Giesmių*

giesmės Mylimąjį laiko Jėzumi, o Sužadėtinę — žmogaus siela ar Bažnyčia.

Tiesioginė (dar vadinama pažodinė ar paraidinė) interpretacija atsirado vėliau už alegorinę. Jos šalininkai teigė, kad *Giesmių giesmėje* vaizduojami išimylėjėlių ar sutuoktinių santykiai, jų meilė. Vytautas Ališauskas teigia, kad šiai interpretacijos rūšiai apibūdinimas „pažodinė reikšmė“ nėra tikslus, nes „kūrinys supintas iš palyginimų ir metaforų“, todėl šią interpretaciją tikslingiau būtų vadinti natūralistine (Ališauskas 2005, p. 15). Natūralistines interpretacijas galima suskirstyti į daug smulkių pogrupių: realistinę, kuri teigia, kad giesmėje kalbama apie piemenų vestuves ir meilę; istorinės interpretacijos šalininkai tvirtina, kad *Giesmių giesmėje* vaizduojama karaliaus Saliomono ir Egipto princesės santuoka bei meilė; mitinėje interpretacijoje kalbama apie dievo ir deivės santykius.

Remiantis alegorinės ir tiesioginės interpretacijos pagrindine idėja galima teigti, kad alegorinis sužadėtinų ryšys įkūnija dieviškosios meilės, o tiesioginis — žemiškosios meilės sampratą.

***Giesmių giesmės* motyvai**

A. Jasmanto lyrikoje

Giesmių giesmė A. Jasmanto lyrikoje užima ypatingą vietą: vienas iš keturių skyrių knygoje *Gruodas* parašytas *Giesmių giesmės* motyvais. Visuose eilėraščiuose, sudėtuose į šį skyrių, plėtojama žmonių santykių tema. Skyriaus kūriniais bendra ta pati melancholiška laukimo nuotaika, beveik nesikeičiantis santykis tarp lyrinių subjektų (vyriškasis — dažniausiai aktyvus, pasakojantis, laukiantis, besiuilgintis, o moteriškasis — pasyvus, pasirodantis tik prisiminimuose, regėjimuose ar sapnuose), pasikartojanti tų pačių vaizdų sistema:

paros laikas — naktis, rečiau vakaras, vos vos brėkstantis rytas ar praėjusios nakties prisiminimas (eil. „Klajonės“, „Apyaušris“, „Rudens žiedai“, „Naktis ilga“, „Juodbruvė mergaitė“; cikl. „Giesmių giesmė“ 1, 2, 4, 5 eilėraščiai); metų laikas — pavasaris (eil. „Pavasaris“, „Daina“, „Gegužinės“; cikl. „Giesmių giesmė“ 3, 4, 5, 6 eil.) ar ruduo (eil. „Rudens žiedai“, „Daina“); erdvė — į lietuviškus laukus, kalnelius, darželį jausti *Giesmių giesmės* vynuogynas ar kalnai. Dalis kūrinių turi tiesiogines nuorodas į biblinę giesmę (ciklas „Giesmių giesmė“, „Juodbruvė mergaitė“). Šie kūriniai bus išsamiau nagrinėjami straipsnyje. Knygoje *Ir niekad ne namolei* biblinė giesmė interpretuojama eilėraštyje „Sulamitė“.

Eilėraščių ciklą „Giesmių giesmė“ sudaro šeši eilėraščiai be pavadinimų, kiekvienas turi po epigrafą iš biblinės giesmės, kurio tema išplėta kūrinyje. Ciklo struktūra, kaip ir *Giesmių giesmės*, chaotiška, nėra vientisos siužeto linijos ir aiškaus kulminacijos taško.

A. Jasmanto eilėraščių ciklas pradedamas kūrinium, kurio epigrafas paimtas iš *Giesmių giesmės* pabaigos: „Soror nostra parva et ubera non habet“ („Mūsų sesuo dar maža ir jos krūtys dar mažos“. Gg 8, 8). Epigrafe išsakyta abejonė dėl sesers brandumo eilėraštyje paverčiama sunkaus pasirinkimo problema: ar kelti vestuves be meilės?

Maža mūs sesuva. Krūtų neturi.

Tai ką sakysime piršliams?

Ir kas išeis pas užiantį palydų būrį.

Kai jau sutems?

Ji dar maža. O namas jau siužiuro

Svetingos puotos žiburiuos.

Bet meilė ne mirtis: jinai prie durų

Kantri palūkuruios. [...] (Jasmantas 1965, p. 53—54)

Viename poeto ir filosofo laiškų, rašytų sūnui, minima vedybų be meilės problema ir jos pasekmės: „Aš esu įsitikinęs ir savo raštuose skelbęs, kad vyro-moters santykiai tegali būti pagrįsti ir apspręsti tiktai meilės, o ne jokių kitų šalutinių aplinkybių, [...] Meilė suveda vyrą su moterimi į bendruomenę, meilė šią bendruomenę pagrindžia bei palaiko, meilė turi būti vienintelis motyvas, kuris ir lemtų ir pasirinkimą būsimosios. Reikia ir galima vesti tik tą, kurią myli ir kuri tave myli“ (Žmogui gera būti tik meilėje 2009, p. 91). Tą pačią problematiką galima išvelgti A. Jasmanto eilėraštyje.

Pirmuosiuose posmuose broliai abejoja dėl jauno sesers amžiaus, tačiau vestuvių laikas nenumaldomai artėja. Priimamas sprendimas tekinti, o meilė ateis vėliau, kai jaunavedžiai apsipras. Kituose dviejuose posmuose atskleidžiamas sesers paveikslas: dar visiškai jauna linksma padūkusi mergaitė straksinti „tarsi vienmetis / Kalnų ožiukas takeliu“ [...], tačiau jau skleidžianti moteriško žavesio kerus — rausvi veidai, žėrinčios akys, vešlūs spindintys plaukai. Paskutiniajame posme grįžtama prie dilemos: tekinti ar palaukti? Aiškus sprendimas nepateiktas, tačiau leidžiama suprasti, kad visa ko esmė turi būti meilė, kurios valia, kaip ir mirties, reikia paklusti: nei viena, nei kita iš anksto nesitaria ir nelaukia, viskas turi vykti čia ir dabar.

Kūrinio eilutė „Bet meilė kaip mirtis: jinai prie durų / Godi nestoviniuos“ yra *Giesmių giesmės* parafrazė: „Juk meilė stipri kaip mirtis, aistra nuožmi kaip Šeolas“ (Gg 8, 6). Siekiant aiškumo verta pacituoti šias giesmės eilutes: „Giliausi vandenys negali užgesinti meilės / nei potvyniai jos paskandinti“ (Gg 8, 7). *Giesmių giesmėje* ir filosofo laiškuose bei jo darbuose deklaruojama amžina meilė, kuri yra visa ko pagrindas. Skirtingai nuo jų, eilėraštyje sprendžiama dilema, ar galimi santykiai be meilės, ar ją galima išsiugdyti.

Antrasis ciklo eilėraštis pradedamas epigrafu „Duo ubera tua sicut / Duo hinnuli capreae gemelli“ („Tavo krūtys tarsi du stirniukai — gazelės dvyniai.“ Gg 7, 4). Eilėraščio scena vyksta vasaros naktį. Įprasta, kad naktis ir miegas — neatsiejami dalykai. Eilėraščio subjektas pamažu grimzta į miegą: „Blakstienos nusileis. Ir mažos krūtys / Lyg du naujagimiai ėriukai tyliai / Tarp kaspinėlių susiglaus.“ Krūtų palyginimas su ėriukais yra aliuzija į *Giesmių giesmę*. Skirtingai nuo pastarosios, kurioje krūtys prilygintos gazelės dvyniams, kurie ganosi tarp lelijų (Gg 4, 5) (pastarąsias šiame kontekste reikia suvokti kaip gyvybingą, aktyvų pradą), eilėraštyje jos glaudžiasi viena prie kitos ir eina pogulio į miego pasaulį, kuris yra tarpinė žmogaus būseną tarp gyvybės ir mirties.

Antrojoje eilėraščio dalyje yra nerimo ženklų — žvaigždėtas dangaus skliautas lyginamas su degančiomis žvakėmis prie karsto, kurios neturi prižiūrėtojo: „Kas nuuogaus jas, kaip žvakes prie grabo / Bažnyčioje kad tarnas nuuogauja?“ Kodėl reikia gesinti žvakes? Senovėje tikėta, kad užgesinus žvakę prie sunkiai sergančio ligonio lovos, pagal dūmus galima spręsti, ar jis gyvens, ar kelias anapilin: jei dūmai kyla aukštyn — išgis, raitosi pažeme — iškeliaus (Razauskas 2011). Nerimas kyla iš nežinojimo: kas ištikis eilėraščio subjektą, jei žvaigždžių nėra kam užgesinti? Kas bus, jei jos švies iki ryto? O kas bus, jei užges?

Nerimo nuojauta sustiprėja paskutiniajame posme: kraujas rimsta, apima vėsa, bąla rankos, išeinama su tyła, tačiau konkrečių nuorodų, į kokį miegą pasineria lyrinis subjektas — amžinąjį ar laikinąjį, — nepateikiama.

Miego, išėjimo ir užmigimo bei sugrįžimo ir prabudimo motyvai plėtojama ir kituose „Giesmių giesmės“ ciklo kūrinuose.

Trečiajame ciklo eilėraštyje susiejamos dvi ieškojimo scenos iš *Giesmių giesmės*:

naktinė, kai Sužadėtinė tarsi košmare blaškosi po miestą ieškodama Mylimojo (Gg 5, 2—6), ir dieninė, kai ji seka kaimenių pėdomis. Naktinę nurodo epigrafas (Gg 5, 2), dieninę — kūrinio vaizdai. Kitaip nei giesmėje, A. Jasmanto eilėraščio ieškantysis yra vyriškos giminės: „Ar nuskubant nematėt jos, / Mažos papievių klajūnėlės? / Anksti, labai anksti ji šiandakt kėlės. / Jos plaukuose lašai rasos. / Argi nematėt jos? / Žiema praėjo. Lyt nustojo. / Miškuos girdėt garsai genelio. / O ant išdžiūvusio ganyklų kelio / Lengvutės pėdos josios kojų. / Argi nematėte, kur ji žiemojo?“ (Jasmantas 1965, p. 55). Pirmojoje eilėraščio dalyje nėra jokių užuominų, kad mylimoji tikra. Gal subjektas tik gražų sapną regėjo? Tik pėdos ant ganyklų kelio išduoda, kad tai ne sapnas. Eilėraštyje, sujungus dvi ieškojimo scenas, ima dominuoti antroji, kuri neramų ieškojimą transformuoja į lengvą pasižvalgymą po laukus ir kalnelius, rodosi, kad Mylimoji tuoj atsiras.

Ketvirtasis ciklo eilėraštis pradedamas epigrafu „Adiure vos per capreas cervosque camporum, ne suscitetis dilectam“ („Prisaikindu gazelėmis ar laukų stirnomis: nežadinkite meilės“ Gg 2, 7). Giesmėje ši eilutė baigiama paliepiamu „kol ji pati neprabus“ (Gg 2, 7). Eilėraštyje paliepimas sušvelninamas: „Tegu jinai, tegu dar kiek pamiega!“ Galima teigti, kad eilėraštyje interpretuojama ta pati giesmės mintis: ateis laikas, kai meilė pati subręš, pražys, kad imtų brandinti vaisius, jos skubinti negalima. Lyrinis subjektas tai supranta. Pavasariniams gyvybingiems kūrinio vaizdams — ūžiantis lietus, čiurlenantys jo upeliai, zylelės, besikapstančios po sniego likučius, — priešinamas statiškas miegančios mylimosios vaizdas.

Ta pati tema — meilė turi pati subręsti — plėtojama penktajame ir šeštajame ciklo eilėraščiuose. Skirtingai nuo ankstes-

niųjų, šiuose eilėraščiuose jaučiamas lyrinio subjekto nekantrumas, jis vis dažniau prisimena pašalinius veiksmus, kurie galėtų greičiau pažadinti Mylimąją (pavyzdžiui, penktajame eilėraštyje pavasarinis vėjas ar aušra turi Mylimąją prikelti iš sąstingio („Už lango verkia vėjas. Na tai kas, / Kad jis nebus dar spėjęs / Atpūsti jos sušalusias rankas [...] / O jeigu jis pamirštų [...] / Tai rožinė aušra baltų jos pirštų / Rausvumą atprašytų.“), o šeštajame eilėraštyje apskritai bundančio pavasario vaizdai turi Mylimąją gražinti („Sugrižo paukščiai, pražiemoję / Toli už vandens / Svyruojančių, girtų. / Sugrižk ir tu!“).

A. Jasmanto eilėraščių cikle „Giesmių giesmė“ lyrinis subjektas kalba intymiai, tarsi išpažindamas mylimąją (subjektas visur vyriškos lyties) slapčiausias mintis. Kitaip nei ST giesmėje, kur mylimoji matoma, reali, apčiuopiama, šiame cikle žavimasi beveik mistine, nepasiekiamą mylimąją, nes jos tiesioginis buvimas eilėraščiuose vos juntamas. Dėl šios priežasties galima teigti, jog lyrinis subjektas ilgisi, laukia, dievina ne konkretų asmenį, o pačią meilę, kuri išreiškiamą mistinės mylimosios įvaizdžiu.

Reikia pastebėti, kad A. Jasmanto lyrikoje *Giesmių giesmės* mergaitė pasirodo ne tik mistiniu, bet ir konkrečiu pavidalu. Eilėraštyje „Juodbruvė mergaitė“ (Jasmantas 1965, p. 60) jai suteikiama antgamtiška galia atgaivinti gamtą, pažadinti jos paslaptis: „Garbė Tau, Viešpatie, per šią mažutę, / Kurios alsavimą pajutę / Stiebeliai stiebias ūkanoti, / Karklynuos vėjai ima groti / Ir laumės drobules papieviais išvynioja, / Kad nesudrėktų jos šiltutė koja [...]“. Poetinis vaizdas tarsi sustingsta miniatiūroje: vakaras, dulkėtas kelias, lyg Vakarė pasirodo juodbruvė mergaitė.

Eilėraštyje gausu užuominų, siejančių kūrinio subjektą su Marija: Nazareto miestas, kuriame angelas apsireiškė Marijai,

Vakarė žvaigždė, kuri dažnai simbolizuoja Mariją, mistiškas mergaitės pasirodymas, primenantis Marijos apsiareiškimus, galiausiai pats eilėraščio epigrafas, paimtas iš *Giesmių giesmės* — „Nigra sum, sed formosa“ („Esu juodbruvė, bet graži“ Gg 1, 5) — yra užuomina apie Mariją, nes būtent šia eilute egzegetai apibūdina Dievo motinos tyrumą, nekaltumą.

Apibendrinus galima teigti, kad eilėraščio mergaitė sudievinama, prilyginama skaisčiausiai iš moterų.

Kitas eilėrašties, kuriame veikia *Giesmių giesmės* mergaitė — „Sulamitė“ (Jasmantas 1980, p. 18—19). Eilėraštyje gausu *Giesmių giesmės* įvaizdžių: „šimtų šimtai žmonių ir sugulovių“, „vynuogynai“, „nardas“, „nudegus juodbruvai“ (mergina), kūrinio pagrindas — romantizuota legenda apie karaliaus ir piemenaitės meilę.

Eilėraščio siužetas trunka kelias akimirkas: karalius mylimąją pro šalutinius vartus išlydi namo, pats sugrižta į menes. Kūrinio vaizdai logiški, nuoseklūs, pasakojamojo pobūdžio. Į šį trumpą epizodą įsiterpia lyrinio subjekto — Sulamitės — dainelė.

Sulamitė ją supantį pasaulį padalija į dvi erdves: svetimą (rūmai) ir savą (viskas, kas yra už rūmų vartų). Su šiomis erdvėmis susiję tam tikri gyvenimo įpročiai bei jų vertinimas. Rūmų gyvenimas vertinamas neigiamai: turtingos menių gyventojos (kalbama tik apie moteriškąją lytį) nelaimingos („Graudžiai tavosios už sienų gieda“ [...]), nuolat nuobodžiauja („Nuobodis tenai už sienų gieda.“ [...]), po sales blaškosi beprasmiškai išspuošusios („Kam tie čeža po vaškuotą salę / Aksominiai apavai?“), liežuvauja („Jų uždangos šypsojos ir kuždejo: / Jis meilę pardavė piemenėm“). Visiškai kitoks gyvenimas verda už rūmų sienų. Lyriniam subjektui nereikia nei gražių apdarų ar apavo, nei brangių kvėpalų, nei prabangios palydos. Sulamitės gyvenimo

būdas — pilnavertis ir džiugus. Lyrinis subjektas aiškiai išdėsto savo požiūrį į meilę: „Tarp šimtų širdis tau nepaklydo: / Karalaitė aš esu“. Tikroji meilė yra akla, ji nepaklūsta jokiems žmonių sugalvotiems priesakams ar įstatymams (šiuo atveju sulaužė barjerą tarp skirtingų luomų: aukščiausio — karališkojo ir vieno žemiausio — valstietijos), meilė nesirenka laiko ar vietos, kada užgimti, ji tikrąjį jausmą atpažįsta iš šimtų kitų. Sulamitės meilės samprata atitinka bibliškąją¹: meilė pripildo jos sielą palaimos, ji nepavyduliauja karaliaus žmonoms jų turtų, ji nesididžiuoja ir nesipuikuoja, nieiško sau naudos.

Galima teigti, kad per šį *Giesmių giesmės* motyvais parašytą eilėraščių siunčiamą žinia apie tikrąsias krikščioniškas vertybes: neturtą, nesavanaudiškumą, kuklumą, meilės puoselėjimą.

Apžvelgus pluoštelį poeto eilėraščių, parašytų *Giesmių giesmės* motyvais, galima teigti, kad A. Jasmantas žemišką vyro ir moters meilę apgaubė dieviškumo šviesa. Visa ko pagrindas turi būti subrandinta, išlaukta meilė, visus jausmus įkvepia Dievas, jei neprasilenkia su krikščioniškomis vertybėmis, kurios įtaigiai perteiktos eilėraščiuose.

Vienuose eilėraščiuose *Giesmių giesmės* Mylimoji simbolizuoja pačią Meilę (Mylimosios paveikslas neaiškus, mistiškas, nepasiekiamas). Susitikimas su ja taip pat apgaubtas neaiškumo: tarsi sapnuojamas, tarsi išivaizduojamas. Kituose eilėraščiuose *Giesmių giesmės* mergaitė apčiuopiama ir reali, dėsto savo pažiūras, kurios atitinka krikščioniškas vertybes.

Dera pastebėti, kad beveik visa A. Jasmanto kūryba, parašyta *Giesmių giesmės*

¹ „Meilė kantri, meilė maloninga, ji nepavydi, meilė nesididžiuoja ir neišpuiksta. Ji nesielgia netinkamai, nieiško sau naudos, nepasiduoda piktumui, pamišta, kas buvo bloga, nesidžiaugia neteisybe, su džiaugsmu pritaria tiesai. Ji visa pakelia, visa tiki, viskuo viliasi ir visa išveria. Meilė niekada nesibaigia.“ (Kor. 13, 4–8).

motyvais, pasižymi lakoniškumu, pagrindinė mintis paslėpta giliai po švelniais erotiniais įvaizdžiais.

Išvados

Apibendrinus A. Jasmanto eilėraščių, parašytų *Giesmių giesmės* motyvais, analizę, galima daryti išvadą, kad poetas *Giesmių giesmės* interpretacijomis naudojosi minimaliai (pavyzdžiui, sukurti siužetui), tačiau

galima išvelgti jų įtaką: alegorinė linija (plačiaja prasme Dievo ir žmogaus ryšys) išlieka, tačiau nebelieka konkrečių personažų. Lyrinis subjektas, trokšdamas susitikti su abstrakčia Mylimąja-Meile (plg. „Dievas yra meilė“. 1 Jn 4, 8; 1 Jn 4, 16), ieško sąjungos su Dievu. Pažodinė linija (plačiaja prasme vyro ir moters santykiai) taip pat išlikusi, tačiau ji pakylėta į dvasingumo lygį, ją pasitelkus, perteikiamos įvairių dorybių ir krikščioniškosios meilės samprata.

Literatūra

ALIŠAUSKAS, V., 2005. Ką ir kaip vertė Seinų vyskupas Antanas Baranauskas. In: Sud. B. SPEIČYTĖ. *Giesmių giesmė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 9—21.

ČIOČYTĖ, D., 1999. *Biblija lietuvių literatūroje*. Vilnius: LLTI.

GRINIUS, J., 2011. *Antano Jasmanto „Gruodas“ (1965)*. Prieiga per internetą [žiūrėta: 2011-03-01]: <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/101-j/4422-jonas-grinius-antano-jasmanto-gruodas-1965.html>

JASMANTAS, A., 1965. *Gruodas*. Niujorkas: Ateitis.

JASMANTAS, A., 1980. *Ir niekad ne namolei*. Chicago: Ateitis.

KUBILIUS, V., 1995. *XX amžiaus lietuvių literatūra*. Vilnius: Alma littera.

MARIASELVAM, A., 1988. *The Song of Songs and Ancient Tamil Love Poems Poetry and Symbolism*. Editrice Pontificio Istituto Biblico — Roma.

POPE, M. H., 1977. *Song of Songs. A New*

Translation with Introduction and Commentary. New York: Doubleday & Company Inc. Garden City.

RAZAUSKAS, D., 2011. *Su dūmais — į dainas*. Prieiga per internetą [žiūrėta: 2011-03-07]: <http://www.satenai.lt/?p=7795>

SKRUPSKELYTĖ, V., 2006. Antano Maceinos-Jasmanto religinė poezija. *Soter*, 19 (47), 177—204.

Šventasis Raštas, 1998. Vilnius: Katalikų pasaulis.

VAILIONIS, J., 2000. *Susitaikymo giesmė*. Vilnius: Katalikų pasaulis.

VENCLOVA, T., 2011. *Metafizinis poetas Antanas Jasmantas*. Prieiga per internetą [žiūrėta: 2011-03-01]: <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/101-j/4423-tomas-venclova-metafizinis-poetas-antanas-jasmantas.html>

Žmogui gera būti tik meilėje, 2009. *Antanas Maceina apie Meilę: laiškai, eilėraščiai, pasvartymai*. Sud. T. MACEINIENĖ. Vilnius: Margi raštai.

Roma Konsevičiūtė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: Literature and the Bible, Literature and the Myth, Intertextuality

THE “GIESMIŲ GIESMĖ” (THE “SONG OF SONGS”) MOTIVE TRANSFORMATION IN ANTANAS JASMANTAS’ LYRICS

Summary

The “Giesmių giesmė” is and has always been one of the most popular books of the Bible, continually

Roma Konsevičiūtė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: Biblia w literaturze, mit w literaturze, intertekstualność

TRANSFORMACJE MOTYWÓW „PIEŚNI NAD PIEŚNIAMI“ W LIRYCE ANTANASA JASMANTASA

Streszczenie

„Pieśń nad pieśniami” we wszystkich czasach była i nadal jest jedną z najpopularniejszych ksiąg

invoking an incredible interest on the side of scientists and creators in various fields. Lithuanian poets are not an exception. In the lyrics of the 20th century Lithuanian philosopher and poet Antanas Jasmantas (real name Antanas Maceina 1908 – 1987) the “Giesmių Giesmė” takes a significant place.

The aim of this article is to analyse the “Giesmių Giesmė” motive transformation in Antanas Jasmantas lyrics.

There exist several hundred commentaries on the “Giesmių Giesmė” in the world. All of them, however, may be divided into a few big groups. According to the meaning, all interpretations of the “Giesmių Giesmė” may be split into allegorical and direct. On the basis of the idea of allegorical and direct interpretation, it may be asserted that allegorical relationship between the engaged couple embodies the divine love, and direct relationship – the conception of the natural love.

In A. Jasmantas poems written under the motives of the “Giesmių Giesmė”, one can observe the influence of the direct as well as allegorical commenting tradition, but it is transformed, only the general line is tracked.

Allegorical tradition of interpretation manifests via the lyrical subject’s wish to meet an abstract Beloved – Love. This wish may be comprehended as a search of communion with the God. The influence of literal interpretation tradition may be felt in the poems where man-woman relationship is analysed. As distinct from the “Giesmių Giesmė” explanations, where the relationship between two people is mainly understood as their physical intercourse, A. Jasmantas’ lyrics puts it on a more spiritual level, by conveying various virtues and conception of the Christian love.

KEYWORDS: “Giesmių Giesmė”, dream motif, allegorical interpretation, direct interpretation.

Biblii, która cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem naukowców i twórców z różnych dziedzin. Litewscy poeci nie są tu wyjątkiem. „Pieśń nad pieśniami” zajmuje ważne miejsce w liryce litewskiego filozofa i poety Antanasa Jasmantasa (właśc. Antanas Maceina, 1908–1987).

Celem niniejszego artykułu jest analiza transformacji motywów „Pieśń nad pieśniami” w liryce tego poety.

Na świecie istnieje kilkaset komentarzy do „Pieśni nad pieśniami”, ale wszystkie je można podzielić na kilka większych grup. Pod względem semantycznym wszystkie interpretacje „Pieśni nad pieśniami” można podzielić na alegoryczne i bezpośrednie. Opierając się na głównej idei interpretacji alegorycznej i bezpośredniej, można twierdzić, że alegoryczny związek oblubieńców ucieleśnia pojęcie miłości boskiej, bezpośredni zaś – miłości ziemskiej.

W wierszach A. Jasmantasa, opartych na motywach z „Pieśni nad pieśniami”, widoczny jest wpływ zarówno bezpośredniej, jak i alegorycznej tradycji komentatorskiej. Uległa ona jednak transformacjom, można prześledzić jedynie najogólniejszą linię.

Alegoryczna tradycja interpretacji przejawia się w pragnieniu podmiotu lirycznego spotkania z abstrakcyjną Ukochaną-Miłością. To pragnienie należy rozumieć jako poszukiwanie związku z Bogiem. Wpływ tradycji interpretacji dosłownej widoczny jest w wierszach poruszających kwestie relacji między mężczyzną a kobietą. W odróżnieniu od wykładni „Pieśni nad pieśniami”, gdzie relacje łączące dwie osoby są traktowane jako ich kontakt fizyczny, w liryce A. Jasmantasa zostały one wyniesione na poziom duchowy, służą wyrażaniu różnych cnót i pojęcia miłości chrześcijańskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: „Pieśń nad pieśniami”, motyw snu, alegoryczna interpretacja, bezpośrednia interpretacja.

Элеонора Лассан

Вильнюсский университет

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Тел.: +370 5 271 11 12

E-mail: eleonora.lassan@ff.vu.lt

Область научных интересов автора: политическая лингвистика, когнитивная лингвистика, риторика, прагматика, семантика

СОЮЗ «ЗАТО» КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕНСАЦИИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

*В статье рассматривается конструкция **зато я** в современном публичном дискурсе. Союз анализируется как коннектор между определенными типами речевых актов, генерирующих два вида дискурса: 1) дискурс самооправдания; 2) дискурс самоуспокоения. В статье описываются семантические различия в значении союза **зато** в этих видах дискурсов и различия в содержании речевых актов самооправдания и самоуспокоения. Автор полагает, что активизация употребления союза **зато** в современном дискурсе, относимого традиционно к малочастотным, свидетельствует об определенном мироощущении говорящей личности. Ей необходим механизм компенсации, на языковом уровне реализуемый через этот союз, которому свойственно возмездительное значение. Потребность в компенсации может говорить о некоем комплексе ущербности личности, стоящей за этими дискурсами. Беглое сравнение с польским, литовским, немецким интернет-дискурсами побуждает думать, что носителям этих культур в меньшей мере свойственно прибегать к механизму компенсации через посредство отдельных языковых средств. Сказанное позволяет увидеть в активизации союза **зато** в публичных дискурсах такую психологическую особенность субъектов этих дискурсов, которую, по словам, О. Седаковой, можно назвать «дружкой со злом».*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: механизм компенсации, дискурс самооправдания, дискурс самоуспокоения, аффект неадекватности, ценностные установки социума.

«Человек просыпается. В голове гулко и пусто. Человеку полторы недели нечем было себя занять, даже алкоголь уже не радует, и от безделья в голову лезут странные мысли. Ну хорошо, думает человек, до Нового года была дрянная погода, все знакомые сутками торчали в Шереметьево, на даче отключили свет, дети подцепили диковинный грипп <...> Да, дело дрянь. Зато... На этом месте человек должен находить существенный аргумент, заставляющий встать с кровати и жить дальше. И

конечно, каждый из нас этот аргумент находит – иначе проще было бы сразу сигануть с балкона. Зато, говорим мы себе, есть любимый человек. Или любимое дело. Дети, опять же. У каждого есть личное «зато». <...> Человек встает с кровати, подходит к окну, смотрит на огни в окошках дома напротив и думает: Ну ладно. Ничего. Как-нибудь» (Сапрыкин 2011).

Столь пространная цитата приведена здесь для того, чтобы показать, что человеческая психика, с необходимос-

тью нуждающаяся в механизме компенсации, при проговаривании на русском языке травматических возбуждений прибегает к столь непритязательной части речи, как союз *зато*. Автор приведенной цитаты рисует ситуацию, при которой субъект, впадающий в уныние, находит ценность, способную уравновесить негативную ситуацию его жизни.

Как правило, служебные слова не считаются семантически полноценными и не претендуют на роль выразителей национального мироощущения, как это происходит с культурными концептами, выражаемыми полнозначительными частями речи, чаще – существительными. Исключением можно считать союз *но*, который рассматривается в некоторых работах как средство реализации «русского» взгляда на действительность, ставящей, согласно этому взгляду, препятствия на пути желаемой ситуации (Лассан 1999, с. 156–163). Думается, что функцию выразителя определенного мироощущения можно приписать и еще одному противительному союзу – *зато*. Очень точную, на наш взгляд, характеристику этого союза дает З. Н. Бакалова, называя его «одним из самых оригинальных в семантическом отношении и служащим хорошей иллюстрацией антропоцентрической сути языковых единиц, поскольку ЗАТО-высказывания, как правило, «пропитаны» субъективизмом. Языковое значение ЗАТО – возмещение негатива позитивом. Автор высказывания ставит маркер «ЗАТО» между двумя пропозициями в соответствии именно с таким видением соотношения двух ситуаций. Первая из них представляется ему неблагоприятной, тогда как вторая, более оптимистичная, компенсирует

названное «прискорбное» обстоятельство» (Бакалова 2010). З. Н. Бакалова рассматривает и другие значения союза *зато* (причинно-следственное, несоответствие, сопоставление без возмостительной окраски по типу обратного возмещения соотношения: не «плохо-хорошо», а «хорошо-плохо», либо «нейтрально-нейтрально» в оценочном смысле), однако в целом остается на позициях Н. П. Перфильевой: ядро полевой организации ЗАТО-высказываний, несомненно, возмостительное (Бакалова 2010). Соглашаясь в целом с автором приведенной цитаты, позволю высказать мысль о том, что, несмотря на относительную малочастотность этого союза по сравнению, например, с союзом *но* (134.9 против 5381.4; в живой разговорной речи: 177.7 против 3997.7), отмечаемую З. Н. Бакаловой, этот союз может в определенных типах дискурсов быть основным средством достижения иллюкутивной цели, и, следовательно, для таких дискурсов обладает высокой частотой встречаемости. Речь идет о дискурсах, субъект которых преследует определенную иллюкутивную цель – убедить себя и других, что при очевидных недостатках своего положения, он обладает не менее очевидными достоинствами, превращающими его положение в завидное. Думается также, что в эпоху бешеной гонки за успешностью, когда общество делится «на две непересекающиеся категории: лузеров и нелузеров» (реплика участника интернет-форума), частота подобных дискурсов возрастает, поскольку потребность в уважении и самоуважении, согласно А. Маслоу относится к числу базовых, наряду с такими физиологическими,

как потребность в еде или сне (Маслоу 1999).

Зато меня любят таксисты (песня «Профессора Лебединского»), *Зато он здесь. Зато он в школе* («Грустные стихи»), *Зато я нюхаю и слышу хорошо* (реплика в блоге), *Теория общего «зато»* (Сапрыкин), *Зато я умею летать* (название театральной рецензии), *Недостойное занятие. Зато я счастлива!* (запись в блоге), *Зато я настоящая* (название фотоальбома, выложенного в сети), *Зато я красивая* (надпись на футболке), *Зато я не курю* и т. п.

Когда читаешь обилие подобных анонсов в Интернете, создается ощущение, что огромная часть современных носителей русской культуры утверждает свое право на уважение через подчеркивание компенсации какого-то своего недостатка. Сам недостаток может быть не указан, но он имплицитно употребляется *зато*. Если учесть, что *зато* в диалогической речи обычно звучит в ответ на некий упрек (вспомним Карцевского (1961), который рассматривал сочинительные союзы как аналог связи реплик в диалоге), то впечатление претензий говорящих *зато* на уважение усилится впечатлением мысленного диалога-спора, в которые вступает субъект таких высказываний. Интересно, что значительная часть текстов обозначена фразой, начинающейся с *зато*, хотя сам текст такой фразой не начинается: «Зато у меня теперь есть твое тело и пусть с перерезанным горлом – мне нет дела», – поется в песне, первая строка которой звучит так: «Если б ты была жива» (<http://www.falshivim-vmeste.ru/songs/1111622400.html>); клип об очаровательной маленькой девочке называется «Зато у меня

есть смазливое дите». А уж «компенсаторов», связанных с темой телесного низа, в Рунете не счесть, и начинаются «компенсаторные» фразы с этого союза, например: «Зато у меня доброе лицо» (с содержанием фотографии читатель может познакомиться сам). Столь высокая популярность служебного слова *зато* в современном публичном дискурсе именно в возмездительном значении (при почти полной утрате им причинно-следственного значения: *Подруга очень щепетильна, зато ей многие доверяют*) побуждает отнести к нему как к слову, выражающему некое актуальное свойство сознания субъектов современного русского дискурса. В силу названной особенности союза *зато*, более того, в силу его способности к субстантивации («Теория общего ЗАТО») и выбора на роль выразителя психологического стабилизатора (см. ниже) хотелось бы рассмотреть ситуации, между которыми устанавливаются отношения компенсации в современных дискурсах. Попробуем проанализировать иллюкутивные цели говорящего, использующего *зато* – слово, которое, на наш взгляд, правомерно рассматривать как коннектор, осуществляющий не столько связь между предложениями в составе сложносочиненного предложения (как это делается в формальном синтаксисе), сколько как элемент, осуществляющий связь между определенными речевыми актами (Кудрявцева 2010).

Итак, вернемся к выражению отношений, которые приписываются союзу *зато* – возмездительных, компенсаторных. Подчеркнем, что компенсаторные отношения не есть отношения вознаграждения – в случае вознаграждения субъект **сам** совершает нечто, что потом

каким-то образом оплачивается (обычно сказочный мотив: герой совершает добрый поступок и получает вознаграждение от некоего дарителя). Именно это значение можно рассматривать как пояснительное, причинно-следственное. Сегодня в функции такого коннектора, выражающего причинно-следственные отношения, выступает «союзная скрепа» **за то, что** (местоимение используется с вмещающим значением): *Я тебя люблю за то, что ты всегда улыбаешься*. В случае компенсации субъект терпит вначале ущерб (компенсация за неиспользованный отпуск, за понесенные потери и т. д.), который потом восполняется – он не активное лицо ситуации, а терпящее и получающее от некоего дарителя возмещение «убытков». Союз **зато**, действительно, семантически весьма оригинален: он устанавливает отношения не только между ситуациями, где есть «даритель» (*Меня не отпустили в отпуск, зато прибавили зарплату*), но между ситуациями, где дарителя как будто бы нет: *Зато у меня есть курица* (браузерная игра), *зато у меня нет рака легких* (черный юмор).

Обратимся к ситуациям, между которыми устанавливаются отношения компенсации в современных дискурсах, ограничившись конструкцией **зато я**: *Я грязен, я болен,/ Моя шея тонка,/ Свернуть эту шею не дрогнет рука/ У тебя./ Я самый плохой,/ Я хуже тебя,/ Я самый ненужный,/ Я гадость, я дрянь,/ Зато я умею летать!* (П. Мамонов). Субъект приведенного высказывания, ощущая отсутствие позитивной ценности в ситуации Я и, видимо, нуждаясь, как нуждается всякое общественное существо в солидарности и одобрении, находит в качестве

баланса другую ситуацию: Я обладает свойствами, которых лишены другие, и потому, очевидно, имеет право на (само)важение. Говоря словами Фрейда, вокруг травматических элементов психики создается энергия активного заполнения, которая заимствуется у других психических систем – в данном случае из арсенала свойств личности, ощущающей свою ущербность.

Рассматриваемый случай иллюстрирует то, что мы бы назвали **дискурсом самооправдания**¹: субъект проводит «ревизию» собственных недостатков и достижений и внутри собственного мира устанавливает баланс ценностей. В религиозных дискурсах самооправдание, как правило, оценивается отрицательно и является достаточно регулярным объектом философской рефлексии: «Грех самооправдания, это когда человек не признает свою вину и оправдывает себя всякими ловко придуманными полуправдивыми теориями, или обвиняет кого-то другого. Самооправдание кажется небольшим грехом, но оно может скрывать за собой большую духовную болезнь. Человек, который во всем и все время себя оправдывает, фактически не видит своих грехов, и таким образом он не способен духовно развиваться и исправляться» (Духовный листок «Дорога домой»). Однако при использовании

¹ Самооправдание, по словарю Ефремовой: «оправдание себя, своего поведения, собственных поступков». Интересно, что большинство толковых словарей русского языка не включают это слово, хотя оно распространено в религиозно-философском дискурсе: «Все это, до известной степени закрывая суть дела от некоторой части обывательской массы, будет облегчать самооправдание и сделки с совестью тех русских интеллигентов, которые отдадут себя на служение поработившим Россию иностранцам» (Н. Трубецкой).

союза *зато* в возмездительном значении мы имеем иной случай: человек не перекладывает вину за «свой грех» на других, но противопоставляет негативно оцениваемому обществом свойству другое, способное, по его мнению, вызвать уважение и нейтрализовать презрение. Вместе с тем рассматриваемые случаи, когда субъект хочет рассказать о своих достоинствах, якобы компенсирующих какой-то недостаток, может быть иллюстрацией того, что принято называть «аффектом неадекватности». Аффект неадекватности – устойчивое отрицательное эмоциональное состояние, возникающее в связи с неуспехом в деятельности и характеризующееся либо игнорированием самого факта неуспеха, либо нежеланием признать себя его виновником. Аффект неадекватности возникает в условиях, когда у субъекта имеется потребность сохранить неправильно сложившиеся у него завышенную самооценку и завышенный уровень притязаний. Аффект неадекватности – это как бы защитная реакция, позволяющая выйти из конфликта ценной нарушения адекватного отношения к действительности: индивид сохраняет повышенный уровень притязаний и повышенную самооценку, избегая при этом осознания своей несостоятельности, являющейся причиной неуспеха, отвергая сомнения относительно своих способностей (Психологическая энциклопедия http://mirslovarei.com/content_psy/afekt-neadekvatnosti-1111.html).

Субъект может сравнивать не только синхронные во временном плане ситуации, но и сопоставлять два своих Я. «Я прошедшего времени» (периода надежд и планов) и «Я настоящего времени»: *Мечтала моя мама, что стану чело-*

веком/ Что стану я поэтом, в крайнем случае, врачом./ Но что-то повернулось и в голове замкнулось/ И университеты остались ни при чем .../ Зато меня любят таксисты/ И пьяного возят домой («Профессор Лебединский»). Интересно, что ситуации, находящиеся в отношении возмещения, не обладают общим признаком, позволяющим их сравнивать, но они могут быть сопоставлены в аксиологическом отношении, поскольку высвечивают субъективный взгляд на ценности, имеющие место в социуме. Любовь таксистов и их готовность бесплатно обслужить клиента «сегодня» уравнивают несостоявшиеся «вчера»-ценности. Субъект пытается поддержать высокую самооценку и одновременно уважение других к себе, напоминая ребенка, стремящегося решить внутренний конфликт, рождающий аффект неадекватности: «Расхождения между уровнем притязаний и реальными возможностями ребенка приводят к внутреннему неосознаваемому конфликту. Признать свою несостоятельность – значит для ребенка пойти вразрез с имеющейся у него потребностью сохранить привычную самооценку, чего он не хочет и не может допустить» (Психология развития 2006). Приведенные выше фразы с *зато*, на наш взгляд, демонстрируют именно такое «детское» поведение: стремясь сохранить самооценку и сообщить о ней другим, личность начинает самопредставление с декларации своих достоинств, тем самым обнаруживая и ситуацию, которая требует «компенсации». При этом, если противопоставленная ценность не обладает в глазах социума значимостью, рождается ирония, которой говорящий, понимая это,

намеренно окрашивает высказывание (*Мне мама в детстве выколола глазки./ Чтоб я в шкафу варенье не нашел./ Теперь я не хожу в кино, и не читаю сказки./ Зато я нюхаю и слышу хорошо!* «Чернушки»). Демонстрация достоинства выглядит уместной тогда, когда этим достоинством обладают далеко не все члены социума – и его озвучивание одновременно становится «камнем в огород другого».

Фразы-самооправдания могут звучать в диалоге, когда X упрекает Y-а в том, что он плох (механизм защиты), и в авторефлексивных контекстах: говорящий размышляет о себе, например, перед случайным собеседником. Противительный союз *но*, который может сочетаться с союзом *зато* и в ряде языков выступает коррелятом последнего или предшествует ему (польское *ale za to*, англ. *but*, лит. *bet*), в данных случаях, на наш взгляд, возможен, однако, скорее свойствен «внутреннему монологу», когда личность для себя ищет противовеса достоинствам иного свойства. Можно сказать: *Я не кончил университетов, но зато меня любят таксисты*, – однако вряд ли так действительно будет сказано в диалоге: – *Ты очень грязный.* – *Но зато я умею летать.* Видимо, включение *но*, с одной стороны, предполагает некоторое уступительное значение ('несмотря на то, что я грязен, я умею летать'), которое требует все-таки логической связи ситуаций (одна ситуация осуществляется, хотя обычно она при таких обстоятельствах не имеет места), здесь отсутствующей. С другой стороны, выражение компенсации несколько оттягивается появлением дополнительного слова перед союзом *зато*, лишаящего высказывание той разговорности,

которая и выражает экспрессию несогласия с собеседником-«обидчиком». Думается, что дискурс самооправдания заслуживает внимания с точки зрения используемых в нем средств, поскольку он занимает весьма значительное место в речевых практиках человечества – об этом некогда сказал О. Розеншток-Хюсси: «Всякая группа, нация, племя и человек, к ним принадлежащий ...занят самооправданием – перед собой, перед другими и перед родом человеческим. <...> В каждый данный момент человек отвечает за свои поступки, отчитываясь о себе самом истинными и ложными высказываниями» (Розеншток-Хюсси 1994, с. 78). Отметим, что даже если человек не перекладывает вину за свою несостоятельность на других, прибегая к самооправданию через *зато*, он демонстрирует отказ от потребности изменяться, так как довольствуется имеющимися у него достоинствами. «Все это делается бессознательно, так что часто требуется тщательное самонаблюдение, чтобы заставить нас осознать степень нашего самооправдания. Фактически, это можно считать автоматической реакцией. <...> Из всех механизмов, которые поддерживают в нем [человеке] чувство самоудовлетворения, главный – самооправдание. <...> Когда мы начинаем применять самонаблюдение, мы можем обнаружить самооправдание за его работой и попытаться сделать шаги, чтобы остановить его коварную деятельность. Очевидная цель самооправдания – поддержать нашу гордость и веру в себя, которая очень важна для нашей морали, т. е. морали той личности, которой мы себя считаем. Если эта мораль разрушена или хотя бы сильно поколеблена, мы неизбежно чувствуем,

что все наше отождествление находится под угрозой. Это то, что личность никогда не может выдержать. Отсюда – слепой автоматизм механизма самооправдания. Это психический процесс, который настолько присущ нам, что может быть назван почти бессознательным» (Бенджамин 2006).

К дискурсу самооправдания при- мыкает **дискурс самоуспокоения**, основанный на том же механизме поиска компенсации, когда субъект защищает себя от негативных эмоций через нахождение благих моментов в ситуации его существования. О близости понятий «самооправдание», «самоуспокоение», «компенсация» свидетельствуют, например, такие высказывания: *Короче говоря, миф о божественной творческой воле устраивает талантов-художников вполне. Он помогает им жить. Он им необходим для самоутверждения. Для самооправдания. Для самоутешения* (<http://www.samohin.ru/books/talant/talant.html>); *Я в аспирантуре, всегда в такой среде есть кто-то, кто умнее или опытнее. Поэтому я поняла, что у этих людей можно многому научиться, и незачем завидовать, тем более, всегда есть компенсация (самоуспокоение, что я в чем-то другом лучше, если мне кажется, что человека незаслуженно выделяют)* (forums.rusmedserv.com/showthread.php).

В речевых актах, совершаемых субъектом с целью убеждения себя в том, что он может быть удовлетворен ситуацией, также широко используется союз *зато*. В психологии есть техника, которую условно можно обозначить как «зато я...». Суть техники сводится к тому, что человеку предлагают написать утверждение, в котором он отразит то, что ему не

нравится в себе, – например, такое утверждение: «У меня слишком большие уши». После того как фраза сформулирована на бумаге, человеку предлагается продолжить ее, используя слово *зато*, например: «У меня большие уши, зато я умный», «У меня большие уши, зато я талантлив в живописи» и т. д. (<http://propsiholog.ru/node/470>).

Скачет олень по лесу. Смотрит, заяц на пне сидит, в носу ковыряет. Олень к нему подбегает: – Заяц, посмотри какие у меня стройные ноги – я самый быстрый зверь в лесу! Заяц, не замечая его, в носу ковыряется. – Заяц, посмотри какие у меня ветвистые рога – я самый красивый зверь в лесу! Заяц отрывается от своего занятия и говорит: Зато я богат духовно!

Разумеется, перед нами пародирование клише, выражающих ценности социумов (сразу вспоминается: *Сижу я, братцы, как-то с африканцем,/ А он, представьте, мне и говорит:/ «У вас в России холодно купаться,/ И потому здесь неприглядный вид»./ Зато, я говорю, мы делаем ракеты./ И перекрыли Енисей...*). Ситуации похожи: у другого субъекта есть качества, которые отсутствуют у говорящего *зато*. Вот образцы ответов, должных нейтрализовать отрицательный эффект обидных высказываний собеседников, предлагаемых на сайтах по практической психологии. **Зато...**

...у меня мозгов больше,
 ...у меня зарплата больше,
 ...я красивее вас,
 ...популярен у девушек (популярна у молодых людей),
 ...у меня много друзей,
 ...я из богатой семьи (даже если это не так),

...я купил машину,
 ...я купил квартиру,
 ...я купил дом,
 ...я богат,
 ...я еду в отпуск в Испанию,
 ...у меня прекрасное настроение,
 ...у меня много денег,
 ...я умнее,
 ...я счастливый человек ([http://
 psychologtut.blogspot.com](http://psychologtut.blogspot.com)).

Для чего мы приводим варианты самоуспокоения? Думается, набор предлагаемых позитивных ценностей, способных внести смятение в душу демонстрирующего свои достоинства Х-а и одновременно удовлетворить «обиженного» Y-а, показывает ценностные предпочтения современного социума. Из 15 приведенных ответов 8 связано с идеей богатства и приобретения, 2 – с умственным превосходством, 2 – с превосходством внешних данных и популярностью у девушек, 3 – прочее. Среди прочего – наличие друзей (вспомним, что, по Аристотелю, одним из слагаемых счастья является именно наличие хороших друзей). И ни одного ответа, подобного ответу зайца, нейтрализующего похвалу оленя о «духовном богатстве». Таким образом, выстраиваемая после коннектора *зато* пропозиция в дискурсе самоуспокоения своим содержанием демонстрирует предпочтения социума на определенном этапе, и потому изучение зато-высказываний может быть интересно не только для филологов.

Чем дискурс самоуспокоения отличается от дискурса самооправдания и отличается ли? Думается, что в дискурсе самоуспокоения субъект не ощущает своей вины за негативизм первой ситуации: трудно винить себя за большие уши или отсутствие длинных ног.

Если на семантическом метаязыке описать значение *зато* в дискурсе самооправдания, то оно, на наш взгляд, выглядит так: Y думает/знает, что он имеет то, о чем думают как о плохом. Y не хочет, чтобы X думал о нем как о плохом. Y говорит, что у него есть что-то хорошее. Поэтому о нем надо думать как о хорошем.

В дискурсе самоуспокоения *зато* выражает иные отношения: Y не имеет того, что имеет X. Y хотел бы это иметь, потому что об этом думают, как о хорошем. Y хочет думать о себе как о хорошем, поэтому он говорит, что у него есть что-то другое, о чем думают, как о хорошем.

Местом бытования дискурса самоуспокоения является, прежде всего, «внутренний монолог», автокоммуникация: кто из нас «про себя» не размышлял о достоинствах жизни других и, чтобы успокоить себя, находил преимущества в собственной: *Да, она защитила диссертацию, зато у меня семья хорошая; конечно, они живут лучше нас, зато мы живем веселее* и т. п. Используемый здесь союз *зато* можно назвать русским «средством нейтрализации зависти». В таких случаях первая ситуация не оценивается негативно, но позитивной ценности Другого противопоставлена еще большая позитивная ценность Я.

В диалогическом дискурсе, когда X указывает на свои достоинства, имплицитно их отсутствие у Y-а, последний может ответить, используя сопоставительный союз *а*: – *У меня длинные ноги. – А зато я духовно богат*. Сопоставление кажется здесь вполне мотивированным, поскольку говорящий *зато* не столько

сталкивает ситуации, отмечая обвинения в свой адрес, сколько признает за каждой ситуацией определенную значимость. В качестве гипотезы, требующей проверки, выскажем мысль, что синтаксически в диалогическом дискурсе самоуспокоения перед союзом *зато* может стоять сопоставительный союз *а*, в то время как в дискурсе самооправдания *а* вряд ли возможен: – *Ты не кончил университетов, – А зато меня любят таксисты.*

Разумеется, дискурс самоуспокоения очень часто связан с дискурсом самооправдания – субъект признает достоинства других, хотел бы обладать ими и в то же время находит мощное преимущество «своей» ситуации: *зато нет войны, зато мы самая духовная страна.* В этом случае дискурс самооправдания-самоуспокоения может выполнять ориентирующую функцию – называние позитивной ценности дает стимул к ее достижению. Позволю себе вернуться к продолжению цитаты, с которой начался этот текст: «У каждого есть личное *зато* – но, кажется, к началу этого года окончательно иссяк запас хоть сколько-то общезначимых. Предыдущим поколениям в этом смысле было проще, у них в распоряжении был целый список общих «зато» – зато нет войны, зато продукты не дорожают, зато мы делаем ракеты и перекрыли Енисей. Было ощущение одного на всех важного дела, которое оправдывает все происходящие мерзости и постепенно меняет жизнь к лучшему. <...> Потому что когда этого «зато» не находится, дело труба» (Сапрыкин 2011). Автор приведенной цитаты полагает необходимым наличие факторов, стимулирующих коллективное самоуспокоение: принадлежность

к «большому Другому», обладающему теми или иными достоинствами, причащает отдельное Я к коллективному МЫ. Можно не соглашаться с автором «теории общего *зато*, но не задуматься над потребностью в существовании таких *зато* нельзя.

Нужно сказать, что самый беглый просмотр веб-страниц на польском, литовском, немецком языках побуждает думать, что в культурах, осуществляемых на этих языках, не существует такой тяги к поиску компенсации негативных ситуаций (не было найдено ни одного примера на немецком и польском языках, аналогичных русским фразам: *зато я красивая/ богатая.* Очень мало таких фраз и в литовском интернет-дискурсе). Как уже было сказано, тщательное сравнение русского *зато* и *zato* (польск.), *dafür* (нем.), *užtad* (лит.) автором данной статьи не проводилось, что не позволяет делать категорических утверждений о различии культур по параметру «потребность в компенсации», особенно компенсации по параметру богатство, красота. Тем не менее проделанное описание коррелирует с очень интересными размышлениями Ольги Седаковой, описывающей аргументы, которые использует носитель русской культуры, оправдывая зло: «аргумент от неполноты, неабсолютности данного зла: “объективное” взвешивание доли “добра” и “худа” в обсуждаемом явлении. Это взвешивание – самый кошмарный и сводящий с ума способ уклонения от суждения. Главными словами здесь становятся два союза – “зато” и “но при этом”. Да, Сталин уничтожал миллионы, зато он построил индустрию (или: но при этом он выиграл войну). Вообразите себе аналогичные высказы-

вания в Германии или Италии (но зато он – Муссолини – подготовил лучшее издание старинной итальянской музыки и построил Новую Остию, застроил нижний Авентин и т. п., и т. п.!). Там, где начинается взвешивание с такими гирями на двух чашах, мне кажется, что мир или кончился, или вообще никогда не начинался. Употребляющим эту технику так не кажется» (2009). Ольга Седакова называет такое поведение «дружбой со злом»: «Вот мы и подошли к тому, что я называю отечественной традицией странного и сложного – как-то умышленно сложного – отношения к злу. Я осмелюсь назвать эту традицию “дружбой со злом”... Другим названием для этого свойства могло бы быть – “небрезгливость”» (2009). Предпринятое описание говорит только о том, что современный дискурс на русском языке демонстрирует потребность стоящего за ним субъекта в механизме психологической компенсации: самооправдании и самоуспокоении, что может

свидетельствовать о некоем комплексе ущербности личности и ее инфантилизме (аффект неадекватности). Вопрос о «дружбе со злом» относится к числу «вечных» – возможно, частота обращения к союзу *зато* в современном дискурсе свидетельствует и об этом.

И последнее: может ли лингвист прибегать к попытке подобных обобщений отнюдь не «лингвистического» характера? Здесь мне хотелось бы привести слова одного из самых блистательных умов XX века – Ноама Хомского, сказанные им в интервью 1994 года:

Дэвид Барзамян: Во время нашего последнего интервью Вы заметили, что работа в области лингвистики поистине захватывающая... Что именно привлекает вас в лингвистике сейчас?

Хомский: Какое-то время работаешь в определенных рамках. А потом приходишь до предела этих рамок..., и ты видишь, что на все можно взглянуть иначе... Ты поднимаешься на новую ступень (Хомский 2003, с. 11).

Литература

БАКАЛОВА, З. Н., 2010. *Сложносочиненные предложения противительного типа в системном и текстовом аспектах. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.* Самара. Режим доступа: http://dibase.ru/article/17112010_bakalovazn/1 (См. 25.06.2011).

БЕНДЖАМИН, Г., 2006. *Основы самопознания. Введение в эзотерическую психологию.* Киев: PSYLIB. Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/benjgar/index.htm> (См. 02.08.2011).

КАРЦЕВСКИЙ, С. О., 1961. Бессоюзие и подчинение в русском языке. *Вопросы языкознания*, № 1, 125–131.

КУДРЯВЦЕВА, Н. Б., 2010. *Дискурс и система сочинительных союзов современного французского языка.* Москва: МГЛУ. Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/diskurs-i-sistema-sochinitelnykh-soyuzov-sovremennogo-frantsuzskogo-yazyka-0> (См. 17.07.2011).

ЛАССАН, Э., 1999. Но Владимира Высоцкого. *Исследования и материалы.* Вып. III. Т. 2, 156–163.

МАСЛОУ, А., 2004. *Мотивация и личность.* Перевод А. М. Татлыбаевой. Киев: PSYLIB. Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/masla01/> (См. 5.05.2011).

РОЗЕНШТОК-ХЮССИ, О., 1994. *Речь и действительность.* Москва: Лабиринт.

Психология развития. Словарь. 2006. Под ред. А. Л. ВЕНГЕРА. *In: Психологический лексикон. Энциклопедический словарь: В 6 т.* Ред.-сост. Л. А. КАРПЕНКО; под общ. ред. А. В. ПЕТРОВСКОГО. Москва: Пер Сэ. Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/~книги/Психология%20развития/> (См. 5.05.2011).

САПРЫКИН, Ю., 2011. *Теория общего «зато»*. Режим доступа: http://www.echo.msk.ru/blog/sapr_afisha/744822-echo/ (См. 26.06.2011).

Eleonora Lassan

Vilnius University, Lithuania

Research interests: political linguistics, cognitive linguistics, rhetoric, pragmatics, semantics

CONJUNCTION *ZATO* AS A MEANS OF REALIZATION OF PSYCHOLOGICAL COMPENSATION IN THE RUSSIAN LANGUAGE

Summary

The article deals with the construction *zato* in a contemporary public discourse. The conjunction is analyzed as a connector between specific types of speech acts generating two types of discourse: 1) the discourse of self-justification and 2) discourse of self-complacency. The article describes the semantic differences of the conjunction *zato* in these types of discourses and differences in the speech acts of self-justification and self-complacency. The author believes that the activation of usage of the conjunction *zato* in a

СЕДАКОВА, О., 2009. «Нет худа без добра». *Знамя*, № 7. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/znamia/2009/7/se17.html> (См. 02.08.2011).

ХОМСКИЙ, Н., 2003. Заглядывая вперед. Интервью 10 лет спустя. 20 декабря 1994 года. *In: Ноам ХОМСКИЙ. Классовая война. Интервью с Дэвидом Барзмяном*. Москва: Праксис, 9–27.

contemporary discourse, traditionally attributable to a low frequency use, indicates a certain attitude to the world-view of a speaking person. He/she requires a compensation mechanism on the language level realized through this conjunction which possesses an inherent compensating meaning. The need for compensation may speak of a certain complex of vulnerability of the personality standing behind these discourses. A quick comparison with Polish, Lithuanian and German online discourses initiates thinking that the representatives of these cultures sparsely resort to the mechanism of compensation by medium of the individual language means. This allows us to see a psychological peculiarity of the subjects in the activating of the conjunction *zato* in the public discourses. According to O. Sedakova, this peculiarity could be called “friendship with evil”.

KEY WORDS: compensation mechanism, the discourse of self-justification, the discourse of complacency, affect of inadequacy, values of society.

Gauta 2011 06 15

Priimta publikuoti 2011 07 11

Joanna Senderska

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

E-mail: josen@poczta.onet.pl

Zainteresowania naukowe: składnia, odmiany środowiskowe współczesnej polszczyzny

WZBOGACANIE LEKSYKI ŚRODOWISKOWEJ NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH ODMIAN SOCJOLEKTALNYCH POLSZCZYZNY

Artykuł jest poświęcony omówieniu leksyki swoistej, występującej w wybranych odmianach socjolektalnych polszczyzny, na których ukształtowanie miały wpływ kontakty członków danej grupy za pośrednictwem Internetu (fora dyskusyjne, blogi itp.). W Internecie powstaje wiele grup, których członkowie kształtują własną odmianę językową, wzbogaconą o środki używane w sieci. Za jej pośrednictwem porozumiewają się też osoby posługujące się odmianą środowiskową już ukształtowaną w kontaktach bezpośrednich, rozwijając ją w społecznościach wirtualnych. Przykładem odmiany językowej, ukształtowanej za pośrednictwem Internetu, może być język, jakim posługują się użytkownicy forów poświęconych brafittingowi (m.in. Lobby Biuściastych, Lobby Małobiuściastych) oraz autorki blogów o tej tematyce i ich komentatorki (m.in. Stanikomani, Balkonетки). Natomiast przykładami odmian językowych kształtowanych w kontaktach bezpośrednich i rozwijanych oraz rozpowszechnianych przez Internet mogą być język miłośników zwierząt oraz język miłośników jazdy rowerowej, kontaktujących się między sobą za pośrednictwem licznych forów i grup dyskusyjnych, takich jak Forum Miau.pl, Dogomania.pl, Forum Stowarzyszenia Pomocy Królikom, CatBase.pl, Forum Fundacji „Koci Pazur”, Nasze Jamniki Forum Miłośników, pl.rec.zwierzaki (miłośnicy zwierząt), BikeForum.pl, Forum Rowerowe, Forum – Gazeta.pl, forum.mtbikes.pl, rower.com (miłośnicy jazdy rowerowej).

Przytoczone w artykule przykłady słownictwa środowiskowego pokazują, że sposoby wzbogacania leksyki w omówionych odmianach socjolektalnych są w zasadzie takie same, jak w polszczyźnie potocznej. Warstwę swoistą słownictwa środowiskowego tworzą liczne neosemantyzmy, zapożyczenia z języków obcych oraz neologizmy strukturalne. Wśród neosemantyzmów najliczniejsze są jednostki motywowane podobieństwem cech fizycznych do desygnatów mających nazwy już w polszczyźnie utrwalone. Neologizmy słowotwórcze mogą być tworzone od rodzimych podstaw, którymi nierzadko są środowiskowe neosemantyzmy, bądź od wyrazów zapożyczonych, które zresztą są bardzo szybko adaptowane do polskiego systemu gramatycznego, a także do polskiej pisowni.

Na uwagę zasługuje ogromna kreatywność językowa członków danej wspólnoty – nosicieli socjolektu. Kreatywność ta przejawia się przede wszystkim w nazywaniu tych elementów rzeczywistości pozajęzykowej, które nie mają określeń w języku ogólnym, ponieważ albo dopiero się pojawiły w teże rzeczywistości, albo nie było potrzeby ich nazwania.

SŁOWA KLUCZOWE: socjolekty, społeczności wirtualne, Internet, neologizmy, neosemantyzmy, zapożyczenia językowe, rowery, rowerzyści, zwierzęta, miłośnicy zwierząt, biustonosze.

Jak zauważa E. Kołodziejek, „każda społeczność, której członkowie powiązani są silną więzią, wytwarza własny sposób mówienia i opisywania rzeczywistości”

(Kołodziejek 2002, s. 289). Istnienie środowiska, którego członkowie połączeni są silnymi i trwałymi więziami zawodowymi, środowiskowymi czy kulturowymi, jest nieodzownym warunkiem istnienia socjolektu: grupa społeczna tworzy własną odmianę języka (socjolekt) i jednocześnie socjolekt jest czynnikiem spajającym i wzmacniającym więzi grupowe.

W grupach społecznych, w których dominują kontakty bezpośrednie, osobiste, indywidualne, tj. w kręgach rówieśniczych i towarzyskich (np. uczniów, studentów, karciarzy, szachistów), powstają gwary środowiskowe, dzięki którym wzmacnia się więź środowiskowa, a osobliwe, odrębne słownictwo służy nierzadko celom ekspresywnym i ludycznym. Gwary środowiskowe wykształcają się równie licznie w Internecie, medium dającym niemal nieograniczone możliwości porozumiewania się użytkownikom przebywającym w różnych zakątkach naszego globu. W rzeczywistości wirtualnej powstaje bowiem „[...] wiele małych grup, które następnie kształtują własny język, oczywiście jako podstawę wykorzystując język potoczny, następnie wzbogacony o konwencje przyjęte w Internecie, a na samym końcu o pewne specyficzne dla danego środowiska środki werbalne” (Grzenia 2008, s. 192). Członkowie danej społeczności internetowej mogą w ogóle się nie spotkać w rzeczywistości, choć zdarza się, że więzi internetowe są wzmacniane przez kontakty bezpośrednie.

Znakomitym przykładem społeczności wirtualnej, która wypracowała własną odmianę języka, jest środowisko użytkowników forów (m.in. Lobby Biuściastych, Lobby Małobiuściastych) poświęconych brafittingowi, czyli sztuce doboru biustonosza, oraz autorek blogów o tej tematyce i ich komentatorek (m.in. Stanikomani,

Balkonetki, Kobiecych Kształtów). Pierwsze w Polsce forum o tej tematyce, mianowicie Lobby Biuściastych, powstało w celu wymiany informacji na temat sklepów i producentów oferujących biustonosze dla kobiet z dużym biustem. Pod wpływem wpisów forum zmodyfikowało swój profil, stając się przede wszystkim miejscem wymiany informacji na temat właściwego doboru biustonosza. Pozostałe fora i blogi o podobnej tematyce są przeważnie użytkowane przez osoby wywodzące się z Lobby Biuściastych. Kobiety tworzące środowisko „stanikomaniaczek” nawiązały kontakt właśnie za pośrednictwem Internetu i wymieniając informacje na temat bielizny, stworzyły własną odmianę języka, zwaną przez nie żartobliwie biuslangiem. Wśród środków leksykalnych używanych przez członkinie grupy odnaleźć można elementy terminologii bielizniarskiej oraz profesjolektu bielizniarskiego, których część jest nieznaną wielu kobietom, np. *fullcup* ‘o biustonoszu: dość mocno zabudowany (z ang. *full cup* ‘pełna miseczka’), *mostek* ‘część łącząca miseczki z przodu biustonosza’ czy *przedłużka* ‘kawałek materiału służący do przedłużania obwodu biustonosza’, które odnoszą się do typów biustonoszy bądź ich elementów konstrukcyjnych. Część z nich uzyskała nowe określenia, nadane przez użytkowniczki forów stanikowych, np. *szelki* ‘ramiączka’, *nabiustnik* ‘biustonosz’, *bezfiszbinowiec* ‘biustonosz bez fiszbin/fiszbinów’. Szczególnie rozbudowana wydaje się „biuslangowa” leksyka opisująca efekt wywołany rodzajem noszonego biustonosza. Oto przykłady: (*kacze*) *dzioby* ‘efekt spłaszczenia piersi od dołu i od góry z jednoczesnym mocnym wysunięciem ich do przodu’, *dziobować* ‘o biustonoszu: robić (*kacze*) *dzioby*’, *odpilowywać ręce/ramiona* ‘wywoływać uczucie dyskomfortu

związanego ze zbyt wysokim zabudowaniem biustonosza pod pachą’, *migracja* ‘przemieszczanie się tłuszczu z pleców i pach do miseczek biustonosza’.

Z drugiej strony za pośrednictwem Internetu porozumiewają się członkowie różnych grup środowiskowych czy zawodowych, co sprawia, że w wypowiedziach w sieci używają środków charakterystycznych dla danego socjolektu, np. informatycznego. Wypowiedzi te – podobnie jak wypowiedzi członków wspólnot internetowych, kształtujących od podstaw swoją odmianę języka – wzbogacane są o środki właściwe wypowiedziom internetowym (skrótowce typu *MSZ* ‘moim skromnym zdaniem’, *BTW* ‘by the way, czyli swoją drogą, nawiasem mówiąc, a propos’ czy *TŻ* ‘towarzysz życia, czyli partner życiowy’, emotikony, a także elementy leksykalne typu *admin* ‘administrator, czyli informatyk zajmujący się zarządzaniem systemem informatycznym i odpowiadający za jego sprawne działanie, zarządzający m.in. forami dyskusyjnymi i czatami’, *ban* ‘zakaz; zablokowanie dostępu danego użytkownika do usługi internetowej, np. forum dyskusyjnego’, *post* ‘wiadomość na forum lub w grupie dyskusyjnej’, *upować/apować/podnosić wątek* ‘odpowiadać na post tylko po to, by wątek, do którego ów post należy, znalazł się na początku listy’). Sytuacja taka ma miejsce np. w kontaktach miłośników jazdy rowerowej czy miłośników zwierząt, którzy kształtują swój język zarówno w kontaktach bezpośrednich, jak i w kontaktach za pośrednictwem Internetu, do którego przenoszą leksykę swoistą używaną w rzeczywistości pozainternetowej, porozumiewając się z członkami tej samej grupy. Internet w tym wypadku sprzyja nawiązywaniu, podtrzymywaniu i zacieśnianiu więzi pomiędzy członkami danej społeczności, a także rozpowszechnianiu elementów socjolektalnych.

Podstawą leksykalną języka członków danych społeczności wirtualnych – jak i innych odmian socjolektalnych polszczyzny – jest leksyka potoczna, zwłaszcza należąca do rejestru neutralnego. Warstwę słownictwa utożsamiającą z innymi odmianami środowiskowymi, przede wszystkim młodzieżowymi, czyli tzw. słownictwo wspólne, stanowi leksyka używana przez ludzi młodych, bez względu na przynależność do określonej wspólnoty komunikatywnej. Leksyki charakterystycznej dla slangu młodzieżowego chętnie używają też osoby, które generacyjnie do młodzieży już nie należą. Jednakże moda na bycie młodym lub chęć przypodobania się z różnych względów młodzieży powodują sięganie, także w sytuacjach oficjalnych, np. w mediach, po słownictwo młodzieżowe. Z tego też względu granica między leksyką potoczną a młodzieżową jest nieostra, a wiele elementów slangowych przenika szybko do rejestru nacechowanego i swobodnego odmiany potocznej. W wypowiedziach członków wspólnot internetowych znajdziemy więc takie „potoczno-młodzieżowe” jednostki leksykalne, jak *zajebisty*, *masakra*, *ściema*, *ściemniać*, *wtopa*, *gleba*, *zaliczyć glebę*, *hardcore (hardkore)*, *hardkorowy (hardcore’owy)*, *lamer*, a także formacje z przedrostkami typu *mega*, *super*, *ekstra*. Jak wcześniej wspominałam, w wypowiedziach osób spojonych więzią wirtualną występują elementy charakterystyczne wyłącznie dla dyskusji internetowych, związane bezpośrednio z jej realiami, powszechne w wypowiedziach internautów.

Warstwę swoistą leksyki, odróżniającą język danej wspólnoty internetowej od innych odmian socjolektalnych, stanowią neologizmy i neosemantyzmy związane ściśle z aktywnością członków grupy (por. Kołodziejek 2006, s. 35–36).

Jak zauważa S. Grabias, „najważniejszym sposobem wzbogacenia slangowego słownictwa jest [...] nadawanie nowych znaczeń wyrazom funkcjonującym w różnych odmianach polszczyzny” (Grabias 2003, s. 226). Nawet pobieżna analiza leksyki używanej przez członków badanych przeze mnie grup przekonuje o trafności tej uwagi.

Wśród neosemantyzmów liczne są jednostki motywowane podobieństwem cech fizycznych do desygnatów mających nazwy już w polszczyźnie utrwalone, np. *jabłuszka* ‘uniesione i mocno zaokrąglone piersi’, *woreczki* ‘piersi obwisłe, z małą ilością tkanki tłuszczowej’, *mięczak* ‘biustonosz o nieuszywnianych, czyli miękkich miseczkach, in. *biustonosz miękki*’, a także ‘rower z pełną amortyzacją (z przodu i z tyłu), z tzw. „miękkim” zawieszeniem’, *szywniak* ‘rower ze sztywną ramą, bez amortyzacji’, *pampers* ‘wkładka w spodenkach poprawiająca komfort jazdy na rowerze’ (lub rzadziej ‘spodenki z taką wkładką’), *kanapa* ‘szerokie, miękkie siodełko rowerowe’, *krówka* ‘łaciaty kot’.

Czasem jest to podobieństwo na tle cech psychicznych, np. *przitulanka* ‘kot, który lubi, gdy się go przytula, do którego się można przytulić’.

Przeniesienie nazw może też nastąpić wskutek podobieństwa funkcji desygnatów, np. *łapanka* ‘wyłapywanie żyjących na wolności kotów w celu znalezienia im opiekunów bądź poddania ich sterylizacji’, *karmnik* ‘biustonosz o konstrukcji umożliwiającej wygodne karmienie piersią, in. *stanik do karmienia*’.

Neologizmy znaczeniowe bywają niekiedy motywowane nie podobieństwem cech fizycznych i psychicznych czy funkcji, lecz podobieństwem brzmieniowym do leksemu wchodzącego w skład przekształ-

canego określenia, np. *poziomka* ‘rower poziomy’, *używka* ‘używany rower’, *ryj* ‘biustonosz marki Freya Rio’.

Źródłem zmiany znaczeniowej może też być styczność znaczeń, czyli metonimia, np. *futra*, *futerka*, *ogony*, *ogonki* ‘koty’ (neosemantyzm *ogony* odnosi się także do szczurów i fretek), *ciachać*, *ciachnąć* ‘(wy)sterylizować’, *domek* ‘opiekunowie zwierzęcia; osoby mieszkające w domu, w którym przebywa zwierzę’, *chińczyk* ‘tani biustonosz z bazaru’, *brytyjczyki*, *brytole*, *angole* ‘biustonosze produkowane przez firmy brytyjskie’, *piersiówka* ‘zasady doboru odpowiedniego biustonosza w formie ulotki dostępnej na forum Lobby Biuściastych w wersji do wydrukowania’.

Zmiany znaczeniowe leksemów mogą być też powodowane przez zapożyczenie nowych znaczeń. Przykładem takiego neosemantyzmu jest rzeczownik *balkonik* (z ang. *balcony* ‘balkon’) o znaczeniu ‘nisko zabudowany biustonosz, którego konstrukcja ma za zadanie podnosić biust i zbierać go z boków’ (jest to synonim *balkonetki*).

Spotykamy też neosemantyzmy, które powstają w wyniku modyfikacji znaczenia wyrazu używanego w języku ogólnym, tj. jego rozszerzenia lub zawężenia. Przykładami neosemantyzmów o rozszerzonym znaczeniu mogą być rzeczowniki *adopcja*, *eutanazja*, które w języku ogólnym odnoszą się wyłącznie do osób, natomiast w języku miłośników zwierząt odnoszą się również do naszych „braci mniejszych”. Rzeczownik *adopcja* używany jest więc w znaczeniu ‘przygarnięcie zwierzęcia’ (w związku z tym czasownik *adoptować* uzyskuje nowe znaczenie ‘przygarnąć zwierzę’), a słowem *eutanazja* zastępowane jest wyrażenie ‘uśpienie zwierzęcia’. Rozszerzone znaczenie mają też rzeczowniki *dziewczynka*, *dziewuszka* itp. oraz *chłopak*, *chłopczyk*

itp., które w języku miłośników zwierząt oznaczają odpowiednio samicę i samca zwierzęcia, służą więc rozróżnianiu płci, wypełniając luki w systemie nazewniczym i zastępując jednocześnie niektóre nazwy o pejoratywnej konotacji typu *suka* (*suczka*). Zauważmy przy tym, że w slangowym użyciu słowa te nie konotują młodości i mogą się odnosić do każdego zwierzęcia bez względu na jego wiek. Nowe znaczenia rzeczowników *chłopak*, *dziewczynka* itp. spełniają tzw. kryterium wystarczalności języka, brak bowiem w polszczyźnie neutralnych nazw wielu zwierząt o znaczeniu ‘samiec’, ‘samica’. Ze względu na rodzaj gramatyczny niektóre nazwy gatunkowe traktujemy potocznie jako konotujące męskość, np. *chomik*, *szczur* czy *wąż*, i tworzymy od nich mniej lub bardziej udane formacje żeńskie, np. *chomiczka*, *szczurzyca*, *wężyca* (?), niektóre zaś – jako konotujące żeńskość, np. *mysz*, *świnka morska*, tworzymy więc od nich – dużo rzadziej – nazwy męskie, np. *myszek* (?), *świnek* (?). Poręczne nazwy *dziewczynka*, *chłopak* itp., pozwalające zidentyfikować płeć zwierzęcia, weszły już chyba do stylu potocznego.

Znaczenie zawężone w stosunku do znaczenia występującego w ogólnej polszczyźnie zdaje się mieć np. wyraz *hodowca*, w języku miłośników zwierząt oznaczający osobę, która hoduje zwierzęta i jednocześnie jest ich miłośnikiem, traktuje je jak domowników, w odróżnieniu od tzw. *pseudohodowcy* bądź *pseuducha* czy *rozmnażacza*, które mają zdecydowanie negatywną konotację.

Neosemantyzmy powstałe przez zmodyfikowanie ogólnie przyjętego znaczenia można również wskazać w „biuslangu”. Modyfikacje te spowodowane są „biuściastym” punktem widzenia użytkowniczek

forów, które przeważnie udzielają sobie porad w zakresie właściwego doboru biustonosza (a także ich typów, producentów bielizny oraz sklepów) m.in. po to, by wyeksponować tę część kobiecego ciała. Ponieważ dobór odpowiedniego biustonosza przekłada się na poprawę jakości życia, zdrowia, a także na wzrost komfortu i zadowolenia wielu kobiet, jednym z celów forów stanikowych jest edukacja w zakresie brafittingu. Z tego względu pojawia się tu wiele leksemów związanych ze swego rodzaju wtajemniczeniem w arкана brafittingu. Często są to właśnie jednostki leksykalne, którym forumowiczki nadają nowe znaczenie implikowane „biuściastą” tematyką forów. Dla przykładu: czasownik *nawrócić* używany jest w polszczyźnie ogólnej w następujących znaczeniach:

1. ‘nakłonić kogoś do zmiany wyznania’;
2. ‘nakłonić kogoś do przyjęcia poglądów przeciwnych do tych, które wyznaje’.

Na forach stanikowych zaś czasownika tego używa się w (zawężonym w stosunku do 2.) znaczeniu ‘przekonać inne kobiety do noszenia właściwego rozmiaru biustonosza’, co wynika właśnie z tematyki forów. W częstym użyciu jest także rzeczownik odczasownikowy *nawrócenie*, czyli ‘przejście na właściwe rozmiary biustonosza; noszenie dobrze dobranego biustonosza’ oraz przymiotnik *nawrócona*, tj. ‘nosząca odpowiedni dla niej rozmiar biustonosza’. Kolejnym przykładem może być czasownik *uświadomić*, który w polszczyźnie ogólnej używany jest w znaczeniach: 1. ‘uczynić kogoś świadomym czegoś’; 2. ‘wyjaśnić sprawy związane z życiem erotycznym człowieka’. W „biuslangu” słowo to oznacza ‘wyjaśnić zasady odpowiedniego doboru biustonosza’, mamy więc tu zawężenie znaczenia 1. Forumowiczki używają ponadto przymiotnika *uświadomiona*

‘zorientowana, że istnieją różne rozmiary biustonoszy; mająca podstawową wiedzę z dziedziny brafittingu, przekonana o konieczności i możliwościach poszukiwania właściwego rozmiaru biustonosza’, rzeczownika *uświadomienie* ‘wiedza na temat właściwego doboru biustonosza’ oraz wyrażenie przyimkowe pełniące funkcję okolicznika czasu *przed uświadomieniem* ‘przed zmianą rozmiaru biustonosza na właściwy’. W znaczeniu zawężonym do brafittingu używany jest także czasownik *oświecić*, w ogólnej polszczyźnie znaczący 1. ‘uświadomić komuś coś’; 2. ‘szerzyć wiedzę’ i pochodny od niego przymiotnik *oświecona* ‘uświadomiona, mająca podstawową wiedzę na temat właściwego doboru biustonosza’.

Neologizmy słowotwórcze mogą być tworzone od rodzimych podstaw, np. *zabudowaniec* ‘zabudowany biustonosz’, *splaszczacz* ‘biustonosz, który splaszczca piersi’, *schron* ‘schronisko (dla zwierząt)’. Podstawami nierzadko są środowiskowe neosemantyzmy, np. *jabluszka* → *jabluskować* ‘o biustonoszu: nadawać piersiom kształt jabłuszek’, lub środowiskowe neologizmy strukturalne, np. *rujka* → *rujkować*, *kiera* ‘kierownica’ → *kierka*, *rozmnażalnia* ‘hodowla nastawiona na niezgodne z prawem rozmnażanie zwierząt w celu osiągnięcia jak największych zysków ze sprzedaży młodych osobników’.

Jako podstawa słowotwórcza mogą służyć także wyrazy obce, w mniejszym bądź większym stopniu adaptowane do polskiego systemu gramatycznego i polskiej pisowni, np. *bike* (*bajk*) ‘rower’ → *bikować* (*bajkować*) ‘jeździć na rowerze’, *street* ‘jazda na rowerze po mieście z wykorzystaniem elementów jego infrastruktury (murki, pomniki itp.) jako przeszkód’ → *streetówka* ‘rower do uprawiania streetu’, *half cup*

bra ‘biustonosz o nisko zabudowanych miseczkach (*half cup* ‘pół miseczki’)’ → *halfcup/half*.

Wśród neologizmów słowotwórczych częste są czasowniki odrzeczownikowe tworzone za pomocą formantu paradygmatycznego *-ować*, np., *kuwetkować* ‘korzystać z kuwetki’, *rujkować* ‘mieć rujkę’, *bródkować* ‘o zachowaniu królika: znaczyć teren, dotykając wszystkiego brodą (bródka)’, *bulkować* ‘o biustonoszu: powodować powstawanie tzw. bułek, czyli fałdek ciała na plecach albo pod pachami’, *dziobować*, *bajkować* (*bikować*), *downhillować* ‘uprawiać downhill, czyli indywidualny zjazd rowerem na czas po stromych, naturalnych stokach, in. kolarstwo zjazdowe’, *freeridować* ‘uprawiać freeride, czyli zjazd po stromych stokach na specjalnym, przystosowanym do tego rowerze; jest to dyscyplina nieformalna w odróżnieniu od downhillu’. Wysoki udział tego typu formacji w leksyce środowiskowej nie dziwi, jest to bowiem zjawisko powszechne we współczesnym polskim słowotwórstwie (zob. Jadacka 2005, s. 125). Derywaty czasownikowe tworzone są także za pomocą innych formantów, najczęściej prefiksialno-paradygmatycznych, np. *odjajczyć* ‘wykastrować’, *odrobalić* ‘odrobaczyć’, czy prefiksialno-paradygmatyczno-postfiksialnych, np. *zakocić się*, *zapsić się* ‘mieć wiele kotów, psów’.

Czasowniki odrzeczownikowe – podobnie jak inne derywaty – nierzadko są tworzone od środowiskowych neosemantyzmów, np. *bulka* → *bulkować*, *dziób* → *dziobować*, bądź neologizmów słowotwórczych, np. *rujka* → *rujkować*, czy zapożyczeń, np. *downhill* → *downhillować*.

Bardzo często stosowaną techniką tworzenia neologizmów rzeczownikowych jest uniwerbizacja, wykorzystywana zresztą

powszechnie także w polszczyźnie ogólnej. Tworzenie formacji uniwerbizowanych pozostaje w zgodzie z zarysowującą się od pewnego czasu tendencją do automatyzacji technik derywacyjnych, przejawiającą się m.in. w mechanicznym łączeniu rodzimych części słowotwórczych, ewentualnie z towarzyszącym ucięciem, i wykorzystaniu sufiksów niewywołujących alternacji morfologicznych (zob. Jadacka 2005, s. 104), co jest typowe dla tworzenia uniwerbizmów. Ponadto formacje uniwerbizowane realizują wyrazistą we współczesnej polszczyźnie tendencję do skrótu.

Wśród struktur uniwerbizowanych pojawiają się formacje utworzone za pomocą sufiksu *-ówka/-ka*, np. *tarczówka* ‘hamulec tarczowy’, sufiksu *-owiec*, np. *małomisceczkowiec* ‘stanik małomisceczkowy, czyli stanik, którego miseczki są mniejsze od przeciętnej w danym rozmiarze’, *wielkomisceczkowiec* ‘stanik wielkomisceczkowy, czyli stanik, którego miseczki są większe od przeciętnej w danym rozmiarze’, tzw. rzeczowniki ujemne postadiektywne, powstałe w wyniku ucięcia przymiotnika wchodzącego w skład nazwy wielowyrazowej i dołączenia końcówek rzeczownikowych, np. *hydrauliki* ‘hamulce hydrauliczne’, *poziom* ‘rower poziomy’, *tymczas* ‘dom tymczasowy’, *norwegi* ‘koty norweskie leśne’, *bengale* ‘koty bengalskie’.

Te typy formantów (tj. sufiksy *-ówka/-ka*, a także inne rozpoczynające się od samogłosek *o*, *ó*, *u*, które nie powodują wymian morfologicznych, oraz ucięcia) odgrywają w ogóle niebagatelną rolę w tworzeniu rzeczownikowych neologizmów strukturalnych (nie tylko formacji uniwerbizowanych) ze względu na przywołaną wcześniej obecną we współczesnej polszczyźnie tendencję do automatyzacji technik derywacyjnych. Oto przykłady ta-

kich derywatów w leksyce badanych środowisk: *endurowiec* ‘rowerzysta uprawiający enduro, czyli jazdę po trudnym terenie na przeznaczonym do tej dyscypliny rowerze’, *skorupkowiec* ‘biustonosz typu push-up’, *bulkowiec* ‘zdecydowanie za mały biustonosz, powodujący powstawanie tzw. bułek’, *dachówka* (formacja żeńska od *dachowiec* ‘nierasowy kot’), *streetówka* ‘rower do uprawiania streetu’, *dirtówka* ‘rower do uprawiania dirtu (in. dirt jumping), czyli dyscypliny polegającej na zjazdach po specjalnie przygotowanym torze zbudowanym z dirtów (czyli tzw. hop/hopek ziemnych), podczas których wykonuje się skoki oraz rozmaite ewolucje w powietrzu’, *pseuduch* ‘tzw. pseudohodowca’, *amor* ‘amortyzator’, *kiera*, *schron*.

Tendencję do skrótu realizują także skrótowce, dość liczne w badanym materiale. W języku rowerzystów obecne są skrótowce utworzone od nazw dyscyplin rowerowych w języku angielskim, np. *MTB* ← *mountain biking* ‘kolarstwo górskie’, *DS* ← *dual slalom* ‘dyscyplina tzw. kolarstwa ekstremalnego polegająca na równoległym zjeździe po dość stromej trasie, która jednak może się miejscami wznosić, dwóch zawodników startujących w tej samej chwili’, *XC* ← *cross-country* ‘jedna z dyscyplin kolarstwa górskiego; zawody XC są rozgrywane na odcinkach, zwykle o długości od 6 do 8 km, które zawodnicy pokonują kilka lub kilkanaście razy w trakcie jednego startu’. Zarówno skrótowce, jak i pełne nazwy dyscyplin i form kolarstwa zostały zapożyczone z języka angielskiego. Wydaje się, że skrótowce używane przez miłośników zwierząt – w przeciwieństwie do skrótowców wchodzących w skład socjolektu rowerzystów – występują wyłącznie w języku pisanym (czy też zapisanym, jakim jest w dużej mierze język Internetu).

Oto przykłady: *DT* ← *dom tymczasowy*, *DS* ← *dom stały* ‘miejsce, do którego trafia zaadoptowane przez opiekuna zwierzę’, *TM* ← *Tęczowy Most* (określenie występujące w zwrocie *odejść za Tęczowy Most/tęczowy most* ‘o zwierzęciu: umrzeć’). Hodowcy kotów używają międzynarodowego kodu EMS oznaczającego rasy i wygląd kotów, np. *RAG* ← *Ragdoll*, *SIB* ← *kot syberyjski* (*Siberian*). Od kodów tworzone są środowiskowe nazwy kotów rasowych: *ragi*, *siby*.

W socjolektach pojawiają się także zdrobnienia niosące pozytywny ładunek emocjonalny, np. *kierka* ‘kierownica’ (zdrobnienie od środowiskowego *kiera*), *rowerek*, *ramka* czy *rujka*, *kuwetka* (por. przyp. 11.), *cielaczek*, *cielątko* ‘biustonosz w cielistym kolorze’, *frejka* ‘biustonosz firmy Freya’.

Sporadycznie pojawiają się zgrubienia, które nie zawsze informują o wielkości desygnatu lub jego negatywnej ocenie, np. *stanior* ‘stanik, zwykle o nieco większym rozmiarze miseczek’, *pancerstanior* ‘stanik mocno zabudowany, mało finezyjny, czyli *pancerny*’ (określenie pejoratywne), *freyowa zmarcha* ‘zmarszczka pojawiająca się z przodu miseczki w biustonoszach marki Freya’ (nacechowanie negatywne), *micha* ‘wielka miska biustonosza’, *ramiącho* ‘szerokie ramiączko biustonosza’ (dwa ostatnie określenia zdają się informować zarówno o wielkości przedmiotu, jak i o jego negatywnej ocenie, która wynika z wielkości).

Jednym ze sposobów wzbogacania słownictwa środowiskowego jest także korzystanie z zasobów leksykalnych języków obcych, zwłaszcza z języka angielskiego, np. *downhill*, *cross-country*. Wyrazy zapożyczone w znacznym stopniu ulegają procesom adaptacji, przyjmując polskie końcówki fleksyjne, czasem zapisywane po apostrofie (często zbędnym z punktu widzenia polskich reguł dotyczących stosowania

apostrofu), a czasem bez apostrofu, zgodnie z wymową, np. *bike’a*, *bika*, *dirt’u*, *dirtu*, *straplessy* (l.mn. od *strapless* ‘biustonosz bez ramiączek’), *multiwaye* (l.mn. od *multiway* ‘biustonosz z możliwością odpinania ramiączek lub zapinania ich na różne sposoby, np. na krzyż’). O daleko posuniętej adaptacji wyrazów zapożyczonych w języku badanych środowisk świadczy także ich spolszczona pisownia, oddająca oryginalną wymowę, np. *plandź* ‘plunge’, *puszap* ‘push-up’, *minimajzer* ‘minimizer, czyli biustonosz optycznie zmniejszający piersi’, *bajker*, *bajk*, *falbrejki* ‘hamulce typu V, czyli V-break’.

Zapożyczenia te bywają podstawą neologizmów słowotwórczych tworzonych przez dodanie polskich formantów, np. *downhillowiec*, *freeridowiec*, *endurowiec*, *downhillowy*, *freeridowy*, *freyowiec* ‘kobieta, której odpowiada konstrukcja biustonoszy firmy Freya’. Podstawą neologizmów strukturalnych mogą być też zapożyczenia w skrajnie spolszczonej postaci, np. *balkonetka* (od francuskiego *balconette*), *plandżowy* (*efekt*), *bajkować*, *panaszowiec* ‘kobieta, której odpowiada konstrukcja biustonoszy firmy Panache’.

Przytoczone w artykule przykłady słownictwa środowiskowego pokazują, że sposoby wzbogacania leksyki w omówionych odmianach socjolektalnych są w zasadzie takie same, jak w polszczyźnie potocznej. Na uwagę zasługuje ogromna kreatywność językowa członków danej wspólnoty – nosicieli socjolektu. Kreatywność ta przejawia się przede wszystkim w nazywaniu tych elementów rzeczywistości pozajęzykowej, które nie mają określeń w języku ogólnym, ponieważ albo dopiero się pojawiły w tej rzeczywistości, albo nie było potrzeby ich nazwania.

Z chwilą pojawienia się nowych form kolarstwa i nowych dyscyplin miłośnicy jazdy

rowerowej zapożyczali nazwy już obecne w języku angielskim, np. *dirt jumping* (DJ), *downhill* (DH), *freeride* (FR), *dirtjumper* (także w spolszczonej wersji: *dirtdzamper*) ‘osoba uprawiająca DJ’. Nazwy te stały się podstawą dla środowiskowych nazw rowerów, np. *dirtówka*, *downhillówka*, czy osób uprawiających daną dyscyplinę rowerową, np. *downhillowiec*, *freeridowiec*. Podobnie miłośnicy zwierząt odczuwali potrzebę nazwania nowych elementów rzeczywistości związanych z ich działalnością na rzecz „braci mniejszych”, np. *dom tymczasowy* (DT, *tymczas*), *rezydent* ‘zwierzę mieszkające na stałe w domu, do którego przyjmowane są inne zwierzęta na pobyt tymczasowy’, *łapacz* ‘osoba, która łapie koty żyjące na wolności w celu znalezienia im opiekunów bądź poddania ich sterylizacji’. Oczywiście w obu tych socjolektach występuje także słownictwo odnoszące się do elementów rzeczywistości pozajęzykowej, które – mimo ich istnienia – nie zostały jeszcze nazwane, ponieważ użytkownicy języka nie czuli takiej potrzeby. Jako egzemplifikację powyższych słów można podać następujące jednostki leksykalne: *komunijnia* ‘rower przeznaczony na prezent dla dziecka z okazji Pierwszej Komunii Świątecznej’; *pseudohodowla*, *rozmnażalnia* ‘hodowla, w której zwierzęta są nadmiernie rozmnażane wyłącznie z chęci zysku’, *dziczki* ‘koty żyjące na wolności’, *piwniczniki/piwniczaki* ‘koty chroniące się w piwnicy’.

Socjolektem dostarczającym wielu przykładów słownictwa odnoszącego się do elementów rzeczywistości pozajęzykowej dotychczas nienazwanych jest „biuslang”. Aby usprawnić porozumiewanie się, głównie w zakresie doboru odpowiedniego biustonosza, użytkowniczkę forów poświęconych brafitingowi stworzyły wiele określeń tej części garderoby, a także czynności związanych z doбором biustonosza

oraz nazwy części ciała, np. *splaszczacz*, *sutkozakrywacz/sutkozastłaniacz*, *bulkownik/bulkowiec* ‘decydowanie za mały biustonosz’, *stanik niekompatybilny* ‘stanik, o konstrukcji nieodpowiedniej dla danej kobiety lub wielu kobiet’, *podbiuście* ‘obwód klatki piersiowej tuż pod biustem’, *piersi rozheblowane/rozsmarowane po klatce* ‘piersi zdeformowane lub rozplaszczane, pod wpływem nieodpowiedniego stanika’, *biust budyniowy* ‘biust o konsystencji miękkiej’, *zbierać buły* ‘wygarniać fałdki ciała znajdujące się pod pachami lub na plecach i umieszczać je w miseczce stanika’, *być kompresowalną* ‘mieć ciało lub biust, które ze względu na miękką konsystencję mieszczą się w obwodzie mniejszym niż to wynika z rozmiaru’. Określenia te, m.in. ze względu na rosnące coraz bardziej wśród kobiet zainteresowanie brafittingiem, mają sporą szansę na wejście do polszczyzny potocznej.

Dominującą kategorią socjolektalną omawianych przeze mnie środowiskowych odmian polszczyzny jest zawodowość: leksyka swoista – jak pokazują przytoczone w artykule przykłady – dotyczy przede wszystkim sfery związanej z „profesjonalną” działalnością grupy, a nie człowieka i świata w ogóle. Głównym przejawem ekspresywności jako jednej z trzech kategorii socjolektalnych jest, niekiedy rozbudowana, synonimia leksyki „zawodowej”, przy czym wiele synonimów ma nieostry zakres znaczeniowy, np. *biker* (*bajker*), *cyklista*, *kolarz* ‘rowerzysta’; *pseudohodowca*, *pseudo*, *pseuduch*, *rozmnażacz* ‘hodowca nastawiony na maksymalny zysk ze sprzedaży zwierząt, niedbający o ich kondycję’; *pusiap*, *pusiapek*, *skorupki*, *skorupiak*, *skorupkowiec*, *sztyniak* ‘biustonosz push-up’, a także tworzenie nazw nacechowanych, por. nazwy biustonoszy w „biuslangu”: *nabiustnik* (określenie neutralne), *kusidelko*, *wygodniczek*, *stanior* (określenia ekspresywne).

Bibliografia

BARTMIŃSKI, J., 2001. Styl potoczny. In: Red. J. BARTMIŃSKI. *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 115–133.

GRABIAS, S., 2003. *Język w zachowaniach społecznych*. Wyd. 2. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

GRZENIA, J., 2008. *Komunikacja językowa w Internecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

JANISZEK, E., 2010. *Charakterystyka socjolektu internetowego na przykładzie forum Lobby Biuściastych* (niepublikowana praca magisterska).

JADACKA, H., 2005. *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

JADACKA, H., 2001. *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

KOŁODZIEJEK, E., 2002. Socjolekt studentów – fakt czy mit? In: Red. M. BIAŁOSKÓRSKA; L. MARIAK. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*. T. VIII. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 289–299.

KOŁODZIEJEK, E., 2006. *Człowiek i świat w języku subkultur*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

MARKOWSKI, A., 1992. *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*. Wrocław: Wiedza o Kulturze.

SENDERSKA, J., 2010a. Uwagi o języku rowerzystów (na podstawie zamieszczanych w Internecie wypowiedzi miłośników jazdy rowerowej). In: Red. P. ZBRÓG. *Współczesna polszczyzna w badaniach językoznawczych. Od gramatyki do języka w komunikacji*. Kielce: STAPLO – Wydawnictwo LIBRON, 95–105.

SENDERSKA, J., 2010b. *Słownictwo miłośników kotów (uwagi na podstawie wypowiedzi użytkowników tzw. forów prozwierzęcych). Referat wygłoszony na konferencji „Język trzeciego tysiąclecia VI”*.

WOJTAK, M., 2000. „Wysoki współczynnik czadu”, czyli o słownictwie w prasie specjalistycznej – na wybranych przykładach. In: Red. J. MAZUR. *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 117–130.

ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, D., 2008. *Wykłady ze stylistyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Joanna Senderska

Jan Kochanowski University of Humanities and Sciences in Kielce, Poland

Research interests: syntax, social varieties of modern Polish

THE SOCIAL VOCABULARY ENRICHMENT BASED ON SELECTED CASES OF POLISH SOCIOLECTS

Summary

The paper addresses specific vocabulary of selected social varieties of Polish created by members of a particular group participating in a discussion and contacting each other via the Internet (forums, blogs etc.). There are a lot of groups emerging on the Internet whose members create their own language variety, enriched by the language resources

Joanna Senderska

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: sintaksė, šiuolaikinės lenkų kalbos socialinė įvairovė

SOCIALINIO ŽODYNO TURTINIMAS, PAGRĮSTAS ATSKIRAIS LENKIŠKO SOCIOLEKTO ATVEJAIS

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjama specifinė lenkų socialinio žodyno įvairovė, sukurta tam tikros grupės narių, dalyvaujančių diskusijose ir bendraujančių per internetą (forumuose, dienoraščiuose ir t. t.). Yra daug grupių, besiburiančių internete, kurių nariai kuria savo kalbą tinkle, praturindami ją gimtosios kalbos ištekliais. Žmonės naudojami socialinės

established on the Net already. People who use the social variety of the language created during direct contacts also communicate through the Internet developing this variety even further in virtual communities. The language used by bra fitting forum users (including *Lobby Biuściastych*, *Lobby Małobiuściastych*) and by authors of blogs devoted to this theme and their commentators (including *Stanikomania*, *Balkonetka*) can be an example of language variety created through the Internet. The examples of language varieties created during direct contacts and further developed through the Internet represent the language of animal lovers and the amateurs of cycling communicating with which each other via numerous forums and discussion groups such as: Forum Miau.pl, Dogomania.pl, Forum Stowarzyszenia Pomocy Królikom, CatBase.pl, Forum Fundacji „Koci Pazur”, Nasze Jamniki Forum Miłośników, pl.rec.zwierzaki (animal lovers), BikeForum.pl, Forum Rowerowe, Forum – Gazeta.pl, forum.mtbikes.pl, and rower.com (cyclists).

The examples of social vocabulary cited in the paper show that the ways of vocabulary enrichment in discussed social varieties are the same as in colloquial Polish. Numerous neosemantisms, borrowings and word-formative neologisms constitute the specific layer of social vocabulary. More numerous are those neosemantisms, which are motivated by similarity of psychical features to designatums having already established names in Polish language. Word-formative neologisms can be derived from native bases, which are often social neosemantisms or from loanwords which are very quickly adapted to comply with Polish grammar system and Polish spelling.

A huge linguistic creativity of members of social groups – the carriers of sociolect – deserves a particular attention. This creativity is manifested most of all by naming these elements of extra-linguistic reality that do not have their designations in general language because they have just appeared in this reality or there was no previous need to denominate them.

KEY WORDS: sociolects, virtual communities, Internet, neologisms, neosemantisms, borrowings, bicycles/bikes, cyclists/ bikers, animals, animal lovers, bras.

kalbos įvairovė, sukurta tiesioginio bendravimo metu ir bendraujant internetu. Ši įvairovė didėja ir virsta virtualiomis bendruomenėmis. Kalbos įvairovės, sukurtos internete, pavyzdžiai gali būti, pvz., liemenėlės pritaikymo forumo vartotojų, blogų autorių kalba (taip pat Lobby Biuściastych, Lobby Małobiuściastych), komentatorių kalba (taip pat Stanikomania, Balkonetka).

Kalbos įvairovės pavyzdžiai, sukurti per tiesioginius ryšius ir plėtojami internetu, atspindi gyvūnų mylėtojų kalboje, taip pat dviračių mėgėjų, bendraujančių tarpusavyje daugelyje forumų ir diskusijų grupėse, kalboje, pavyzdžiui: Forum Miau.pl, Dogomania.pl, Forum Stowarzyszenia Pomocy Królikom, CatBase.pl, Forum Fundacji „Koci Pazur“, Nasze Jamniki Forum Miłośników, pl.rec.zwierzaki (gyvūnų mylėtojai), BikeForum.pl, Forum Rowerowe, Forum — Gazeta.pl, forum.mtbikes.pl, ir rower.com (dviratininkai).

Straipsnyje pateikti socialinio žodyno pavyzdžiai rodo, kad jo įvairovės turtinimo būdai yra tokie patys, kaip ir šnekamosios lenkų kalbos. Daugybė neosemantizmų, skolinių ir naujadarų sudaro tam tikrą socialinio žodyno sluoksnį.

Sociolekto šaltinis yra didžiulis socialinių grupių narių lingvistinis kūrybiškumas, kuris nusipelno ypatingo dėmesio. Šis kūrybiškumas dažniausiai atsiskleidžia minint ekstralingvistinės realybės elementus, kurie neturi atitikmenų kalboje, nes jie ką tik atsirado arba nebuvo poreikio juos kaip nors išreikšti anksčiau.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sociolektas, virtualios bendruomenės, internetas, neologizmai, neosemantizmai, skoliniai, dviračiai/ motoroleriai, dviratininkai/ motociklininkai, gyvūnų mylėtojai, liemenėlės.

Danguolė Melnikienė

Vilniaus universitetas

Užsienio kalbų institutas

Universiteto g. 5, LT-2734 Vilnius, Lietuva

Tel. +370 52 687 275

El. paštas dang3@takas.lt

Moksliniai interesai: dvikalbė ir vienakalbė leksikografija

SPECIFINIŲ REALIJŲ RAIŠKOS YPATUMAI LIETUVIŠKUOSE DVIKALBIUOSE ŽODYNUOSE

Dvikalbio žodyno tikslas — nutiesti savotišką tiltą tarp to, ką vartotojas žino, ir to, ko jis nežino, t. y. pateikti žodyne esantiems antraštiniam žodžiams atitikmenis verčiamąja kalba. Nors daugumai vienos kalbos konceptų galima rasti adekvačių leksinės raiškos priemonių kitose kalbose, pasitaiko atveju, kai perėjimas nuo vieno leksinio kodo prie kito tampa tikru iššūkiu leksikografui. Esmė ta, kad skirtingos kalbinės bendruomenės nevienodai kategorizuoja tikrovę, tad pasitaiko atveju, kai viena natūrali kalba neturi žodžio, kuriuo galėtų būti įvardytos situacijos, daiktų klasės — neatsiejama kitos kultūrinės bendruomenės gyvenimo dalis. Be to, skirtingo kultūrinio arealo kalbose egzistuoja tik joms būdingos, specifinės ir unikalios realijos. Taigi šio darbo tikslas — ištirti, kaip aktyviuosiuose lietuviškuose žodynuose pateikiamos ir aprašomos su lietuvių kalba ir kultūra susijusios specifinės realijos. Analizės objektu pasirinkti penki didelės apimties dvikalbiai žodynai: „Lietuvių—italų kalbų žodynas“ (2003), „Lietuvių—italų kalbų žodynas“ (2005), „Lietuvių—ispanų kalbų žodynas“ (2002) ir „Didysis lietuvių—prancūzų kalbų žodynas“ (2006) ir „Frankonas“ (elektroninė laikmena).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: specifinių realijų raiška, vidiniai ir išoriniai alienizmai.

Sukurti gerą dvikalbį žodyną — tai reiškia vartotojui pateikti leidinį, kuris visapusiškai atitiktų jo poreikius. Nors šiuo atveju svarbu viskas, net ekstralingvistiniai parametrai (tokie kaip spaudmenų dydis, verčiamąja kalba pateiktų leksinių vienetų išryškini-mas, leidinio formatas ir pan.), lemiamas vaidmuo be abejonių tenka lingvistiniams faktoriams, t. y. tiems žodyne fiksuojamiems kalbos elementams, su kuriais tiesiogiai siejama pati žodyno kaip reiškinių esmė. Omenyje turime antraštinių žodžių skaičių ir jų pateikimo pobūdį bei kuo tikslesnį atitikmenų parinkimą.

Ne itin gausioje Europos leksikografinėje literatūroje, skirtoje dvikalbiams

žodynams, ties atitikmenų parinkimo problema buvo apsisota ne kartą. Ji įvairiais aspektais buvo gvildenta Carla'os Marello (1989), Thomaso Szende (1996, 2000), Valerijaus Berkovo (Берков 2004), Alaino Duvalio (1991) darbuose. Kai kuriuos atitikmenų parinkimo ypatumus lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose esame analizavę monografijoje *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai* (Melnikienė 2009, p. 218—223) bei straipsnyje „Onomasiologinis neekvivalentiškumas ir jo traktavimas lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose“. Dėmesys šiai problemai pirmiausia paaiškinamas tuo, kad svarbiausia dvikalbio žo-

dyno priedermė yra „transkoduojant pateikti verčiamosios kalbos elementų ekvivalentus (vertimus), o ne jų analizę“ (Rey-Debove 1998, p. 259).

Daugeliu atveju vienos kalbos konceptams randama leksinė raiška kitose kalbose — juk „visos žmogiškos būtybės gyvena toje pačioje planetoje, susidurdamos su žemės ir dangaus, šalčio ir karščio realybe, su erdvės ir laiko sąvokomis“ (Szende 1996, p.111). Vadinasi, iš esmės įmanoma sunkiau ar lengviau „pereiti nuo vieno leksinio kodo prie kito“ (Rey-Debove 2005, p. 2), nes įvairių kalbų semantikos lygmenys turi bendrų bruožų. Be to, visos kalbos, kaip pažymi T. Szende, turi tuos pačius pagrindinius diskurso tipus ir gali išreikšti tuos pačius loginius ryšius (priežastis/ pasekmė, sąlyga/ rezultatas ir t. t.), laiko, erdvės, modalumo santykius. Lygiai taip pat jos sukuria skirtumus tarp esminių semantinių kategorijų: objektai (būtybės, daiktai), įvykiai (veiksmi) ir t. t. Tai, kad visose kalbose egzistuoja žodžiai-tabu bei „posakiai, apgaubti draudimo aureolės“, taip pat yra universalios semantikos bruožas“ (Szende 1996, p.112).

Atrodytų, kad leksikografui tiesiog derėtų nuosekliai ir metodiškai „keisti“ pagrindinės kalbos žodžius juos atitinkančiais verčiamosios kalbos žodžiais. Deja, toks požiūris į ekvivalentų parinkimą būtų labai supaprastintas, nes „atvejų, kada vienos kalbos leksemą atitinka kitos kalbos leksema, turinti visiškai tas pačias charakteristikas, yra sąlygiškai mažai“ (Берков 2004, p. 140). Esmė ta, kad žodis kaip kalbos ženklas akumuliuoja kelias informacijos rūšis. Be pagrindinės, leksinės, jame dar glūdi gramatinė, stilistinė ir vertinamoji reikšmės bei vadinamasis „kultūrinis žodžio reikšmės komponentas“ (Берков 2004, p. 137). Taigi dvikalbio „žodyno rengėjai nuolat

susiduria su klausimu, kokią informacijos dalį kiekvienu konkrečiu atveju trūks plyš reikia perteikti, o kokią galima ir paaukoti“ (Jakaitienė 2005, p. 150).

Bet, ko gero, dar daugiau keblumų leksikografams iškyla tada, kai jie susiduria su leksemomis, kurių semantika susijusi su specifinių, susijusių su tam tikra kultūra, realijų raiška. „Ir realijos, ir jas įvardijantys žodžiai yra unikalūs, vieninteliai, todėl, iš esmės, jų nėra kam priešpriešinti, nėra su kuo palyginti“ (Манакин 2004, p. 138). Tokio pobūdžio leksika yra vadinama atitikmenų (ekvivalentų) neturinčia leksika. Apie šio tipo leksiką dažniausiai buvo kalbėta gvildenant meninio vertimo problemas (Ambrasas-Sasnava 1984; Armalytė, Pažūsis 1990; Mažeikienė 2000; Naida 1989; Leonavičienė 2010), nes gana dažnai vertėjams kyla sunkumų, bandant rasti adekvačių atitikmenų įvairiuose vertimo vienetų lygmenyse. Tačiau galutinis vertimo tikslas yra adekvatus *tekstas kaip visuma*, o ne atskiri vertimo vienetai. Kaip pažymi amerikiečių vertimo teoretikas Eugene’as Nida, „perkeliant pranešimo referencinį turinį, pirmiausia svarbu ne tikslūs žodžiai ar egzocentriniai vienetai (t. y. idiomos), o komponentų junginiai. Iš tiesų verčiame ne žodžius, o visą pluoštą komponentų. Žodžius galima laikyti tik priemonėmis, kurios turi reikšmės komponentus“ (Naida 1989, p. 227). „*taigi vertėjui svarbiausia — užtikrinti viso teksto adekvatumą, net jei jo elementai tiesiogiai ir nesutampa. Leksikografo uždavinys yra kiek kitoks — vertimą jam tenka pateikti leksemos, t. y. kalbos vieneto, o ne viso teksto lygmeniu (Melnikienė 2010, p. 48).* Deja, ekvivalentų neturinčios leksikos pateikimui dvikalbiuose žodynuose iki šiol nėra skirta pakankamai dėmesio nei užsienyje, nei Lietuvoje. Todėl šio straipsnio tikslas yra analitiniu ir

aprašomuoju metodais aptarti vieną iš ekvivalentų neturinčios leksikos tipą, specifines realijas reiškiančius žodžius, ir jo leksikografinio aprašo ypatumus aktyviuosiuose lietuviškuose žodynuose. Analizės objektu buvo pasirinkti po 2000 metų išleisti didelės apimties žodynai, kuriuose gretinamos lietuvių ir romanų kalbos.

Neturinčios ekvivalentų leksikos prigimtis ir ypatumai

Kaip pabrėžia įvairūs autoriai, skirtingos kalbinės bendruomenės nevienodai skaido (kategorizuoja) tikrovę ir individualiai perteikia pasaulio vaizdą (Jakaitienė 2005, p. 80; Szende 1996, p. 112; Берков 2004, p. 155; Манакин 2004, p. 138). Kalbos, anot Thomaso Szende, yra tarsi savotiški „reikšmių tinklai“ (réseaux de signification), kurie skirtingai sujungia empirinio pasaulio elementus į stambesnius darinius. Iškilus būtinybei sugretinti šiuos „reikšmių tinklus“ dvikalbiame žodyne, pirmiausia susiduriama su jų struktūriniu netapatumu (kai verčiant neįmanoma perteikti lemos ta pačia gramatine kategorija). Ne mažiau keblumą sukelia taip vadinamos „onomasiologinės spragos“ (*pr.* lacunes onomasiologiques, *it.* lacune onomasiologiche), atsirandančios dėl to, kad „viena natūrali kalba neturi žodžio, kuriuo galėtų būti įvardytos situacijos, daiktų klasės ir pan., esančios neatsiejama kitos kultūrinės bendruomenės gyvenimo dalimi“ (Marello 1989, p. 54; plg. Melnikienė 2010, p. 35). Pagaliau skirtingo kultūrinio arealo kalbose neišvengiamai egzistuoja tik joms būdingos, specifinės ir unikalios realijos. Taigi žmonėms, studijuojantiems užsienio kalbas, nuolat tenka patirti keblumą, nes žodžiai, atskiros jų reikšmės, o kartais ir visas pagrindinės kalbos posakis neturi „paruošto“, „gatavo“ atitikmens verčiamojoje kalboje.

Nors kaip matėme, galėtume kalbėti apie įvairaus pobūdžio bekvivalentiškumą, dvikalbiame žodyne neretai jis siejamas su būtent su specifinių realijų raiška. Taigi šiame straipsnyje norėtume apsistoti ties šia ekvivalentų neturinčios leksikos grupe.

Žodžių, reiškiančių specifines realijas, pateikimo ypatumai

Kodėl būtent specifines realijas reiškiantiems pagrindinės kalbos žodžiams teikiama tokia didelė reikšmė? Įtraukti juos į žodyno antraštinę žodyną autoriai stengiasi todėl, kad po 2000 metų Lietuvoje leisti dvikalbiai dažniausiai yra skirti abiejų kalbinių bendruomenių vartotojams, t. y. pretenduoja į *dvikryptiškumą*. Ši leksikografų nuostata paprastai išsakoma leidinių pratarėse: „žodynas yra skirtas visų pirma ispanų kalbos besimokantiems lietuviams, bet taip pat ispaniškai kalbantiems žmonėms“ (LISKŽ 2002, p. 5); „šis žodynas — svarbi parankinė priemonė italams, kurie mokosi lietuvių kalbos, ir lietuviams, norintiems išmoksti kalbėti ir rašyti itališkai“ (LITKŽ 2003, p. 6); „kadangi šis žodynas galės būti naudingas ir prancūzams, besimokantiems lietuvių kalbos, lietuviškame sąvade nurodomos pagrindinės veiksmažodžių formos, būdvardžių giminė, o antraštiniai žodžiai yra sukirčiuoti“ (DLPKŽ 2006, p. 5; plg. Melnikienė 2009, p. 83—89). Net tuo atveju, kai pati autorė savo žodyną laiko vienakrypčiu — kaip pagrindiniai vartotojai pratarėje yra įvardijami italai (LITKŽ 2005, p. 5), ji pabrėžia, kaip svarbu įtraukti būdingesnius žodžius, susijusius „su lietuvių etnografija bei istorinėmis tradicijomis“, „nes tai galėtų būti reikalinga norintiems skaityti senesnių laikotarpių tekstus arba įsigilinti į lietuvių kultūros istorijos klausimus, ypač šiuo metu, kai

Italijoje vis daugėja Lietuva besidominčių žmonių“ (LITKŽ 2005, p. 5). Kaip matome, šiuolaikinių lietuviškų aktyviųjų žodynų tikslas — sugretinti ne tik dvi kalbas, bet ir dvi kultūras.

Kadangi šio pobūdžio ekvivalentų neturinti leksika iš esmės yra susijusi su specifinių realiųjų perteikimu, tai didžiąją jos dalį sudaro daiktavardžiai, reiškiantys konkrečius daiktus. Ukrainiečių mokslininkas Vladimiras Manakinas siūlo šiuos daiktavardžius suskirstyti į kelias rubrikas, susijusias su nacionalinių sociumų materialinės ir dvasinės kultūros objektų įvardijimu (2004, p. 140). Mūsų manymu, šias rubrikas derėtų papildyti daiktavardžiais, įvardijančiais augalijos ir gyvūnijos pasaulio atstovus bei kultūrinės ir religines realijas. Taigi galima būtų kalbėti apie šias rubrikas:

1. Namų apyvokos daiktų pavadinimai.
2. Drabužių pavadinimai.
3. Kulinarinių gaminių, gėrimų pavadinimai.
4. Paprasčiausių darbo įrankių pavadinimai.
5. Žemės paviršiaus plotų, dirbamų teritorijų pavadinimai.
6. Pastatų ir jų dalių pavadinimai.
7. Muzikos instrumentų pavadinimai.
8. Augalų ir gyvūnų pavadinimai.
9. Kultūrinių, religinių realiųjų pavadinimai.

Iš *Dabartinio lietuvių kalbos žodyno* (toliau — DLKŽ) pagal paminėtas rubrikas buvo atrinkta po keletą žodžių, įvardijančių lietuvių kalbai ir kultūrai būdingas realijas, ir, sudarius lentelę, pamėginta nustatyti, kurie jų užfiksuoti straipsnyje analizuojamų dvikalbių žodynų antraštyuose.

Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad visi be išimties specifines realijas reišk-

iantys žodžiai yra įtraukti į LITKŽ (2003), beveik visi — į LITKŽ (2005) ir DLPKŽ, pakankamai daug — į LISKŽ. Elektroniniame prancūzų kalbos žodyne FRNK šių žodžių beveik nerasta. Tačiau ar tai, kad vienokia ar kitokia specifinė leksika yra įtraukta į žodyno antraštyną, jau reiškia, kad šis — „geriausiai sugretina dvi kultūras“? Ir ar visose anksčiau paminėtose rubrikose esantys žodžiai yra vienodai svarbūs leksikografiniame leidinyje?

Į šiuos du klausimus būtų sunku atsakyti, neatsižvelgus į tai, kaip autoriai savo žodynuose pateikia kiekvieną lentelėje nurodytą žodį. Prieš pereidami prie jų analizės, prisiminsime, kad leksikografijoje ekvivalentų neturinčią leksiką priimta pateikti trimis būdais: paliekant tą žodį neverstą; sukuriant naujadarą verčiamąja kalba arba pritaikant toje kalboje jau esančius, panašias realijas reiškiančius žodžius; perteikiant verčiamo žodžio reikšmę aprašomąja konstrukcija (Marello 1989, p. 53; Берков 2004, c. 155).

Kokiais atvejais dvikalbiame žodyne derėtų palikti pagrindinės kalbos žodį neverstą, t. y. jam suteikti verčiamąjoje kalboje „egzotizmo“ arba, anot V. Berkovo (Берков 2004, p. 60), „alienizmo“ (iš *lot.* alienus — svetimas) statusą? Kartais, susiklosčius tam tikroms ekonominėms, kultūrinėms, socialinėms aplinkybėms, vienos kalbinės bendruomenės (kartais net labai tolimos) specifines realijas įvardijantys žodžiai yra suprantami kitoms kalbinėms bendruomenėms. Pavyzdžiui, ir lietuviams, ir prancūzams (italams, ispanams) yra gana svetimos realijos, kurios įvardijamos žodžiais „šeichas“, „vikingas“, „beduinas“ ir pan., tačiau jie ir be papildomų komentarų yra aiškūs. Tokios leksemos vadinamos „išoriniais alienizmais“. Pastaruosius, atsižvelgus į jų

1 lentelė. Specifines realijas įvardijanti leksika dvikalbiuose žodynuose

	LITKŽ (2003)	LITKŽ (2005)	DLPKŽ	LISKŽ	FRNK
1. Namų apyvokos daiktų pavadinimai					
gelda	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
kultuvė	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>
sūrmaišis	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	ne	ne
2. Drabužių pavadinimai					
klumpė	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
nuometas	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
skranda	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	ne
vyža	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>	ne
3. Kulinarinių gaminių, gėrimų pavadinimai					
didžkukuliai	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	ne
gira	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
kisielius	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
kūčiukai	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>	ne	ne
kugelis	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	ne
skerstuvės	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	ne
šaltibarščiai	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
varškė	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
4. Paprasčiausių darbo įrankių pavadinimai					
verpstė	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
spragilas	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>
5. Žemės paviršiaus plotų, dirbamų teritorijų pavadinimai					
apskritis	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
rajonas	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
rėžis	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>	<i>taip</i>
6. Pastatų ir jų dalių pavadinimai					
klėtis	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
kluonas	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
trobos galas	<i>taip</i>	ne	ne	ne	ne
smuklė	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
7. Augalų ir gyvūnų pavadinimai					
rūta	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>
diemedis	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
8. Muzikos instrumentų pavadinimai					
birbynė	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	<i>taip</i>	<i>taip</i>
kanklės	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
skrabalai	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	<i>ne</i>	ne
9. Kultūrinės, religinės realijų pavadinimai					
aitvaras	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
.Joninės	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne
rūpintojėlis	<i>taip</i>	<i>taip</i>	<i>taip</i>	ne	ne

vartojimo dažnumą, dera traukti į dvikalbius žodynus, kaip tai padaryta LISKŽ, LITKŽ (2003, 2005) ir DLPKŽ. Tačiau sudarant aktyviojo žodyno antraštiną, o vėliau ieškant atitikmenų antraštiniam žodžiams, kur kas daugiau problemų kelia taip vadinamieji „vidiniai alienizmai“ — leksemos, kurios vienai iš gretinamų kalbų yra įprastos, o kitai — visai svetimos. Ar juos galėtume, kaip ir „išorinius alienizmus“, tiesiog pateikti kaip transkripcinius ekvivalentus ar kalkes? Kokią leksinę, gramatinę, stilistinę ir kultūrinę informaciją prancūzui, italui ar ispanui galėtų suteikti tokie lietuviški žodžiai, kaip „didžkukuliai“, „skranda“, „kisielius“, jei juos tiesiog perrašytume? Deja, jokios, nes romaniškosios kultūros šalims lietuviškos realijos yra praktiškai nežinomos. Taigi toks specifines realijas reiškiančių leksemų pateikimas lietuviškuose žodynuose būtų visai nemotyvuotas.

Žinoma, idealiausia, kai verčiamos kalbos leksemos lygmenyje pavyksta surasti nors ir tam tikrų prasminių niuansų turinčių, bet vis dėlto esminius sąvokos bruožus perteikiančių atitikmenų. Tada apsieinama be gremėzdiškų aprašomųjų konstrukcijų, kurios gerokai padidina leidinio apimtį. Pavyzdžiui, nors Prancūzijoje tokia varškė, prie kokios esame pratę, nėra masiškai pardavinėjamas gaminys ir jos būtų galima nusipirkti nebent ekologiškų produktų turguje, pati sąvoka „sutrauktas pienas be dalies išrūgų“ yra visiškai suprantama ir gali būti išreikšta vienu žodžių „caillebotte“, „caillé“. Viena leksema LISKŽ, LITKŽ (2003, 2005), DLPKŽ buvo išverstas ir žodis „kluonas“ — *isp.* granero, *it.* granaio, *pranc.* grange. Nors šis statinys romanų kalbomis kalbančiuose kraštuose išoriškai nėra lygiai toks pats kaip Lietuvoje, jo paskirtis („*trobessys javams krauti*“) išlieka tokia pati. Tačiau mėgindamas perteikti

specifines realijas reiškiančius žodžius kita kalba, leksikografas turėtų būti labai atidus, nes dažnai išorinis dviejų kalbų žodžių reikšmės panašumas yra labai apgaulingas. Tarkim, žodis „klėtis“. Nors pirmasis šios leksemos semantinis komponentas yra toks pats kaip ir leksemos „kluonas“ („*trobessys javams krauti*“), „klėtis“ reikšmė yra daug platesnė. Tai patalpa „drabužiams laikyti, miegoti“. Nors šiandien klėtis kaip pastatas jau yra etnografinis paveldas, pats žodis dėl folkloro išlieka vartosenoje. Klėtelė, kurioje mergelė laukia atjojančio bernelio, yra dažnai pasikartojantis liaudies dainų įvaizdis. Taigi mūsų analizuojamuose žodynuose, pateikiant atitikmenį žodžiui „klėtis“, būtų buvę logiškiau pasinaudoti aprašomąja konstrukcija, paaškinimais nei viena leksema (granero, granaio, grange). Kadangi visuose žodynuose šios leksemos reikšmė siejama tik su „trobessio javams krauti“ sąvoka, lietuvių kalbos besimokančiam užsieniečiui gali kilti neaiškumų, kodėl Lietuvoje mergelės gyvendavo ir laukdavo savo bernelio grūdų sandėliuose...

Ne itin sėkmingu galėtume laikyti LISKŽ bandymą vienu žodžiu išversti leksemas „kisielius“ ir „gira“. Romaniškuose kraštuose nei vienas, nei kitas gėrimas nėra gaminamas, todėl autorius bandė parinkti atitikmenį iš ispaniškų žodžių, kurie, jo nuomone, geriausiai galėjo perteikti lietuviškų žodžių reikšmę. Taigi „kisielius“ buvo išverstas kaip „gelatina“, „batido“. Pirmasis atitikmuo reikštų „drebučiai“. Nors tirštas kisielius savo konsistencija primena drebučius, bet nedaug daug ką bendra su jais turi. Drebučiai, kaip žinia, ruošiami su želatina, gaminami iš kremzlių ir odos, o kisielius — iš augalinės kilmės produktų — uogų ir krakmolo. Taigi daug geriau būtų buvę pasinaudoti, kaip LITKŽ, DLPKŽ, aprašomuoju paaškinimu „saldus

gėrimas iš uogų ir krakmolo“. Antrasis ispaniškas „kisieliaus“ atitikmuo „batido“, mūsų nuomone, yra visai netinkamas, nes jis reiškia „plaktą gėrimą iš pieno arba kiaušinių“.

Antraštinam žodžiui „gira“ LISKŽ yra pateikiamas atitikmuo „refresco“, kuris reiškia „gaivinamasis gėrimas“. Nors Konstantino Sirvydo *Dictionarum trium linguarum* ši leksema, (tikriausiai remiantis jos kilme, plg. *geriti*), yra pateikta prie lenkiškų *kwas* ir *picie* atitikmenų, šiuolaikinėje lietuvių kalboje jos reikšmė yra daug konkretesnė. „Gira“ vienareikšmiškai yra vadinamasis tradicinis baltų ir slavų kraštuose paplitęs gėrimas, gaminamas iš duonos. Todėl ispaniškasis „refresco“ (=gaivinamasis gėrimas) visai neatskleidžia žodžio reikšmės. Norint tiksliai ją perteikti, žodyne derėjo pateikti aprašomąją konstrukciją, kaip, pavyzdžiui, LITKŽ (2005) („bevanda rinfrescante a base di pane“). Įdomus ir funkcionalus problemos sprendimas yra pateikiamas LITKŽ (2003) ir DLPKŽ. Šiuose žodynuose „gira“ verčiamas prancūzų ir italų kalbose vartojama svetimybe „le kwas“, kuri yra atėjusi iš rusų kalbos drauge su tokiais žodžiais kaip „vodka“, „bortsch“, „blinis“.

Be paaiškinimo, vienu žodžiu verčiant leksemas, reiškiančias administracinius teritorijos vienetus, visada derėtų atsižvelgti į tos šalies teritorinį skirstymą ir istorines realijas. Pavyzdžiui, FRNK leksema „apskritis“ yra verčiama prancūzišku daiktavardžiu „le district“. Iš tiesų tai yra administracinis terminas, tačiau jis buvo vartojamas 1783 metų Prancūzų revoliucijos laikais bei Napoleono valdymo metais. Taigi žodyno vartotojas yra suklaidinamas, nes šiuolaikinėje prancūzų kalboje šis žodis nebevartojamas, o suvokiamas kaip istorizmas. Žodį „apskritis“, reiškiantį stambiausią administracinį teritorijos vienetą Lietuvoje,

reikėtų versti analogišku žodžiu, reiškiančiu stambiausią teritorinį vienetą Prancūzijoje, t. y. leksema la région. Tačiau FRNK šis prancūziškas daiktavardis pateikiamas kaip atitikmuo lietuviškajam „rajonas“ (=mažiausias teritorinis vienetas), t. y. viskas tarsi apverčiama aukštyn kojomis.

Vis dėlto galimybės viena užsienio kalbos leksema perteikti specifines realijas reiškiančią lietuvių kalbos leksemą yra gana ribotos. Dėl to žodynų sudarytojai, siekdami semantinio tikslumo, nuolat pasitelkia aprašomąsias konstrukcijas. Tačiau pasirinkus šį būdą, būtina išsireikšti ne tik kuo lakoniškiau, bet ir kuo konkrečiau, pabrėžti esminius objekto bruožus. Pavyzdžiui, verčiant antraštinį žodį „rūpintojėlis“, būtų geriau neapsiriboti, kaip DLPKŽ, formuluote „sėdinčio Kristaus statulėlė“. Reikėtų parodyti, kad tai medinė skulptūra (*scultura in legno rappresentante Cristo* — LITKŽ 2005), ar net pridurti, kaip yra LITKŽ (2003), kad tai susirūpinusio žmonija Kristaus skulptūra (*Cristo seduto preoccupato dei destini dell'umanità*).

Aiškinant specifines realijas reiškiančius pagrindinės kalbos žodžius, aprašuose reikėtų vengti nesuprantamų antrosios kalbinės bendruomenės vartotojams žodžių, kuriuos taip pat reikėtų paaiškinti. Pavyzdžiui, LITKŽ (2005), DLPKŽ „šaltibarščiai“ yra apibūdinami kaip „šalta raudonųjų burokėlių sriuba“. LITKŽ (2003) jie apibūdinami kaip „šalta sriuba, pagaminta iš raudonųjų burokėlių ir kefyro“. Nors antruju atveju minėto patiekalo aprašas yra tikslesnis, abejonių vis dėlto kelia pats žodis kefyras, kuris italams vargu ar aiškus.

Norint perteikti tam tikras kultūrinės realijas, kartais paaiškinimus, aprašomąsias konstrukcijas derėtų pateikti ir šalia žodžių, kuriuos, regis, labai paprastai galima išversti į kitą kalbą. Pavyzdžiui, tipiškas

lietuviškų darželių augalas „rūta“. Remdamiesi lotyniškais augalų pavadinimais, nesunkiai galime surasti tikslų šio daiktavardžių atitikmenį ispanų, italų, prancūzų kalbose. Tačiau ar, norėdami perteikti visą šio žodžio reikšmę, turėtume apsiriboti vien tik leksine, gramatine jo informacija? Ar nederėtų išryškinti to, ką vadiname „kultūrinio žodžio reikšmės komponentu“, t. y. paaiškinti, ką šis augalas simbolizuoja lietuvių pasaulėjautoje? Juolab, kad dviejų analizuojamų žodynų (DLPKŽ, LITKŽ 2005) straipsniuose kaip iliustracinis pavyzdys pateikiamas žodžių junginys „rūtų vainikas“?

Išanalizuoti pavyzdžiai leidžia teigti, kad „egzotiniai žodžiai“ žodyno antraštyne dar nėra rodiklis, kad tas leidinys iš tiesų gretina ne tik dvi kalbas, bet ir dvi kultūras. Kai tokia leksika nėra tinkamai pateikta, neturi tikslaus ir informatyvaus paaiškinimo, ji tik be reikalo padidina žodyno apimtį ir net klaidina vartotoją. Be to, vertinant

specifines realijas reiškiančių žodžių svarbą konkrečiame žodyne, derėtų atsižvelgti ir į tai, kaip leidinyje subalansuota visa leksika, ar jame yra surasta optimali pusiausvyra tarp aktyvioje vartosenoje paplitusių, plačiajam vartotojų ratui labiausiai reikalingų žodžių.

Išvados

Į dvikalbio žodyno antraštyną, ypač jei jis laikomas dvikrypčiu, turėtų būti įtraukti specifines realijas reiškiantys žodžiai. Lietuviškuose aktyviuosiuose žodynuose funkcionaliausia juos būtų pateikti dviem būdais — surandant panašią sąvoką reiškiantį žodį gretinamojoje kalboje arba pateikianti aprašomąją konstrukciją, kuri išryškintų esminius daikto, reiškinio bruožus. Norint dvikalbiame žodyne sugretinti ne tik dvi kalbas, bet ir dvi kultūras, reikėtų ieškoti ne tik leksinio, gramatinio, stilistinio, bet taip pat ir kultūrinio žodžio reikšmės komponento.

Šaltiniai

DLKŽ — KEINYS, K., ir kt. 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. IV leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLPKŽ — MELNIKIENĖ, D., 2006. *Didysis lietuvių—prancūzų kalbų žodynas*. Vilnius: In Re. FRNK — BALAIŠIENĖ, I. J., 2005. *Prancūzų—lietuvių kalbų žodyno elektroninė versija*. Vilnius: Fotonija.

LISKŽ — RASCON, A., 2002. *Lietuvių—ispānų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

LITKŽ — LANZA, S., 2003. *Lietuvių—italų kalbų žodynas*. Vilnius: Tyto alba.

LITKŽ — ŽINDŽIŪTĖ-MICHELINI, B., 2005. *Lietuvių—italų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

Literatūra

AMBRASAS-SASNAVA, K., 1984. *Vertimo tyrinėjimai*. Vilnius: Mokslas.

ARMALYTĖ, G., PAŽŪSIS, L., 1990. *Vertimo teorijos pradmenys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

DUVAL, A., 1991. L'équivalence dans le dictionnaire bilingue. In: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexicographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de*

lexicographie. 3 tome; Berlin-New York: Walter de Gruyter.

JAKAITIENĖ, E., 2005. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LEONAVIČIENĖ, A., 2010. *Vertimo atodangos: teorija ir praktika (prancūzų—lietuvių kalba)*. Kaunas: Technologija.

MARELLO, C., 1989. *Dizionario bilingui con schede sui dizionari italiani per francese, inglese, spagnolo, tedesco*. Bologna: Zanichelli.

MAŽEIKIENĖ, V., 2000. *Dešimtosios mūzos užkariavimo strategija ir taktika*. Kaunas: Šviesa.

MELNIKIENĖ, D., 2009. *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

MELNIKIENĖ, D., 2010. Onomasiologinis neekvivalentiškumas ir jo traktavimas lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose. *Verbum*, 1, 46—54.

NAIDA, J., 1989. Vertimo mokslas. (Vertė D. Vabalienė). *Atodangos*, 2, 215—234.

REY-DEBOVE, J., 1998. *La linguistique du signe. Une approche sémiotique du langage*. Paris: Armand Collin.

REY-DEBOVE, J., 2005. Typologie des dictionnaires généraux monolingues de la langue actuelle. *Quaderni del CIRSIL*, 4. Prieiga: <http://amsacta.cib.unibo.it/2301/1/Debove.pdf> [Žr. 01-01-2011].

SZENDE, T., 1996. Problèmes d'équivalence dans les dictionnaires bilingues. In: *Les dictionnaires bilingues*. Paris, Editions Duculot, 111—126.

SZENDE, T., 2000. *Approches contrastives en lexicographie bilingue*. Paris: Honoré Champion.

БЕРКОВ, В., 2004. *Двуязычная лексикография*. Москва: Астрель.

МАНАКИН, В., 2004. *Сопоставительная лексикология*. Киев: Знання.

Danguolė Melnikienė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: bilingual and monolingual lexicography

Danguolė Melnikienė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: leksykografia dwujęzyczna i jednojęzyczna

PECULIARITIES OF THE SPECIFIC REALIA EXPRESSION IN LITHUANIAN BILINGUAL DICTIONARIES

Summary

Despite the fact that most concepts in a particular language have their adequate lexical tools of expression in other languages, sometimes transition from one lexical code to another becomes a challenge to a lexicographer. This occurs when facing a special lexis type – the so-called non-equivalent lexis. Linguistic communities are not unanimous in categorizing the reality, they depict the world vision individually, and thus, languages appear to embody some specific ‘value chains’, which combine elements of the empirical world into bigger formations differently. To be able to collate these value chains in a bilingual dictionary, first, one must confront their structural differences. Another awkwardness is aroused by so-called onomasiological gaps (French *lacunes onomasiologiques*), which emerge

OSOBLIWOŚCI OPISU OBCYCH REALIÓW W LITEWSKICH SŁOWNIKACH DWUJĘZYCZNYCH

Streszczenie

Mimo iż dla większości pojęć danego języka można znaleźć odpowiedniki leksykalne w innych językach, zdarza się, że przejście z jednego kodu leksykalnego na inny staje się prawdziwym wyzwaniem dla leksykografa. Taka sytuacja zachodzi wówczas, gdy mamy do czynienia ze szczególnym rodzajem słownictwa – tzw. leksyką niemającą ekwiwalentów. Tego typu leksemy trudno jest wyrazić w innym języku, ponieważ oprócz znaczenia leksykalnego, gramatycznego, stylistycznego i wartościującego zawierają nieodłączny komponent kulturowy, będący nieocenionym źródłem informacji o charakterystycznych cechach zjawisk, które te wyrazy określają oraz o ich znaczeniu dla danej wspólnoty językowej. Bez uwzględnienia niuansów znaczeniowych komponentu kulturo-

due to the lack of the word in a source language, the word you need to name situations, classes of objects, etc. that are a concurrent of another cultural community life. Finally, in languages of a different cultural range, there unavoidably exist typical only for them, specific and unique realia. Consequently, people studying foreign languages constantly experience perplexities, as words, their particular meanings, and sometimes a whole phrase in a source language do not have an adequate term in a target language. Hence, to be able to adequately convey these problematic words in a different language, the lexicographer should not forget that lexical, grammatical, stylistic, and evaluative meanings are an inseparable cultural component presenting valuable information about peculiarities of the phenomenon expressed in words and its impact on a particular linguistic community. By ignoring shades of meaning of the cultural component, it will be impossible to find an adequate meaning in a target language. Therefore, the aim of this paper is to discuss presentation peculiarities of one type of this particular vocabulary – a specific realia expression – in early Lithuanian dictionaries. The subject of analysis involves five voluminous bilingual dictionaries: „Lietuvių – italų kalbų žodynas“ (“Lithuanian – Italian Dictionary”) (2003), „Lietuvių – italų kalbų žodynas“ (“Lithuanian – Italian Dictionary”) (2005), „Lietuvių – ispanų kalbų žodynas“ (“Lithuanian – Spanish Dictionary (2002), „Didysis lietuvių – prancūzų kalbų žodynas“ (The Great Lithuanian – French Dictionary”) (2006), and “Frankonas“ (e-media).

KEY WORDS: expression of specific realia, outer and inner alienism.

wego nie jest możliwe znalezienie adekwatnego odpowiednika w języku docelowym. Zatem celem niniejszej pracy jest analiza osobliwości opisu leksykograficznego wyrazów niemających swych ścisłych odpowiedników, ze szczególnym uwzględnieniem problemu braku ekwiwalencji w opisie obcych realiów. Do analizy wybrano pięć słowników dwujęzycznych dużej objętości: „Lietuvių–italų kalbų žodynas” (Słownik litewsko-włoski; 2003), „Lietuvių–italų kalbų žodynas” (Słownik litewsko-włoski; 2005), „Lietuvių–kalbų žodynas” (Słownik litewsko-hiszański; 2002), „Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas” (Wielki słownik litewsko-francuski; 2006) oraz „Frankonas” (w wersji elektronicznej)

SŁOWA KLUCZOWE: opis obcych realiów, zapożyczenia zewnętrzne i wewnętrzne.

Marlena Chudzik

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Łeśna 16, 25–509 Kielce, Polska

Tel. +48 41 349 71 20

E-mail: marlenusz86@gmail.com

Zainteresowania naukowe: onomastyka, językoznawstwo historyczne, etymologia naukowa i ludowa, semantyka

PROBLEMY TOPONOMASTÓW

Toponomastyka zajmuje się głównie badaniem i opisywaniem różnic między nazwami geograficznymi a wyrazami pospolitymi. Przedmiotem artykułu są kłopotliwe nazwy miejscowe derywowane od apelatywów roślinnych i zwierzęcych (toponimy). Nie wszystkie nazwy miejscowe można łatwo zaklasyfikować. Przyczyną takiego stanu rzeczy są przede wszystkim braki w materiałach źródłowych. Niektórzy toponomaści wysuwają hipotezy dotyczące charakteru danej nazwy miejscowej, inni jednoznacznie ją klasyfikują, a jeszcze inni są niekonsekwentni w swoich decyzjach klasyfikacyjnych. Najwięcej problemów sprawiają nazwy miejscowe, które są zakończone na -ów, -owa, -owo, bo oprócz charakteru toponimicznego mogą mieć jeszcze charakter dzierżawczy. Przykłady takich nazw wyeksцерpowano ze Słownika etymologicznego miast i gmin PRL S. Rosponda i monografii Kazimierza Rymuta pt. Nazwy miast Polski. Osobną uwagę poświęcono nazwom miejscowym o wieloznacznych apelatywnych podstawach. Nazwy topograficzne są niekiedy jedynymi pozostałościami po wyrazach, które przestały już funkcjonować w języku polskim. Przykłady takich nazw wyeksцерpowano na podstawie pracy Stanisława Rosponda pt. Mówią nazwy.

SŁOWA KLUCZOWE: toponomastyka, toponimy, onomastyka, etymologia, derywacja, apelatyw, nazwa własna.

I

Zanim przejdę do „problemów” toponomastów, zajmę się na początku samą toponomastyką. Toponomastyka jest działem językoznawstwa, który zajmuje się badaniem nazw geograficznych. Służy nie tylko językoznawstwu, ale i historii osadnictwa, geografii historycznej, historii dawnych stosunków społeczno-kulturalnych, kulturze duchowej i materialnej. Najważniejszym zadaniem toponomastyki jako dyscypliny językoznawczej jest „wykrywanie prawidłowości rządzących nazwami własnymi słu-

żącymi do nazywania miejsc” (Górniewicz, Brocki 1978, s. 16). Celem toponomastyki jest m.in. zbadanie i opisanie różnic między nazwami geograficznymi a wyrazami pospolitymi. Wyrazy pospolite mają znaczenie i oznaczają, a nazwy własne tylko oznaczają, a ich znaczenie może być dla nas zatarte lub po prostu zindywidualizowane.

Nazwy własne, a tym samym nazwy geograficzne, wykazują cechy różniące od wyrazów pospolitych, np. wyraz pospolity *zamożny* określa człowieka pod względem materialnym, możemy o nim już coś powiedzieć. Ale co z nazwiskiem *Zamożny*?

Człowiek, który je nosi niekoniecznie musi być bogaty – może, ale nie musi, a więc nie możemy nic powiedzieć o takim człowieku na podstawie jego nazwiska. Nie możemy go określić tak, jak zrobiliśmy to z wyrazem pospolitym *zamożny*. Nie każdy człowiek o nazwisku *Kowal* jest kowalem, a nie każdy kot *Szarak*, musi być szary. Podobnie z nazwami miejscowymi – nie każda osada o nazwie *Zagórze* położona jest za górą, a *Dąbrowa* może również leżeć w okolicy bezleśnej. W składni wyrazów pospolitych rzeczownik określany jest poprzedzony przydawką, np.: *zielone jabłko, mała górka, ciemny las*. W nazwach geograficznych szyk ten może być odwrócony i nadal będzie poprawny, np.: *Górki Lipowe, Las Bodzentyński*, itp.

Wyrazy pospolite są językowymi znakami pojęć, a nazwy własne mają w konkretnej komunikacji językowej tylko jeden desygnat (nazwy jednostkowe). Za przykład posłużyć się wyrazem *miasto*. Jego desygnatami są wszystkie miasta świata, ale nazwa własna *Kielce* ma tylko jeden desygnat, którym jest stolica województwa świętokrzyskiego. „Nazwy własne [...] wiążą się z różnymi obszarami użycia języka: ściśle językowym, komunikacyjno-kulturowym i onimicznym” (Mrózek 2000, s. 38).

Pogląd, iż nazwa własna oznacza jeden desygnat, a rzeczowniki pospolite więcej niż jeden desygnat (propagowany już w starożytności przez stoików), ostro zakwestionował m.in. W. Mańczak (2001, s. 26). Zarzucił on lingwistom, że nie interesują się słuszością danego poglądu, a „jedynie tym, kto je głosi”, odrzucając choćby najlepszy, ale mało znanego badacza. Według W. Mańczaka (2001, s. 27) najtrafniejsze sformułowanie dotyczące różnicy między nazwami własnymi a wyrazami pospolitymi brzmi następująco: „różnica polega na tym,

że apelatywy na ogół się przekłada z języka na język, podczas gdy nazw własnych w zasadzie się nie tłumaczy”. Choć wynotował i wyjątki, np. rzeczownik pospolity *teatr* nie tłumaczy się z języka na język (ang. *theater*, fr. *théâtre*), a nazwę własną *Italia* – tak (pol. *Włochy*). W najprostszy sposób różnicę między nazwami własnymi a apelatywami według mnie objaśniła E. Jakus-Borkowa (1987, s. 11), pisząc tak: „o Niemce nazywającej się Rindfleisch i w języku polskim powiemy: pani Rindfleisch, a nie pani Wołowina, a francuskiego nazwiska Mounier nie będziemy tłumaczyć na Młynarz, tylko pozostawimy w postaci oryginalnej”.

Czasami określenie typu nazwy miejscowej może sprawić wiele kłopotów. Nazwy z pozoru topograficzne mogą być dzierżawczymi lub kulturowymi albo i herbowymi. Analizując dziś etymologię nazwy miejscowej „[...]” potrzebna jest bowiem pewność, że w okresie, gdy dana nazwa powstawała, był znany na tym terenie wyraz pospolity słowotwórczo równy tej nazwie lub też, że go nie było” (Rymut 1975, s. 64). Wszelkie wątpliwości rozwiałaby literatura z czasów dawnej polszczyzny, czasów średniowiecznych, ale ta zachowała się fragmentarycznie. Należy też wziąć pod uwagę fakt, że wiele zabytków językowych jest zniekształconych, np. przez kronikarzy czy duchownych, m.in. pochodzenia germańskiego, którzy zapisywali nazwy inaczej niż je słyszeli, albo zapisywali je za pomocą znaków błędnie później odczytanych.

Dawniej ludzie zamiast nazwisk posługiwali się przezwiskami, które mogły być utworzone od nazw roślin lub zwierząt. Jak więc dziś ustalić, czy miejscowość *Dęba* nie powstała od przezwiska człowieka nazywanego *Dąb*?

Według niektórych językoznawców przeprowadzenie cezury między nazwami

topograficznymi a dzierżawczymi jest po prostu niemożliwe. Jako swoje argumenty podają fakt, iż dysponujemy ubogimi zapisami źródłowymi dotyczącymi etymologii nazw miejscowych, a dzisiejsza flora i fauna diametralnie różnią się od tej sprzed wieków, kiedy to powstawały badane nazwy. „Niedostatki dokumentacyjne” są przyczyną braku lub istniejących ubogich komentarzy językowych danej nazwy.

Wiele trudności sprawiają topograficzne nazwy zakończone na *-ów*, *-owa*, *-owo* (*-ew*, *-ewa*, *-ewo*), np.: *Głógów*, *Klonowa*, gdyż mimo swojego aspektu roślinnego (*glóg*, *klon*), mogły powstać od przerwisk ludzi (*Głóg*, *Klon*). Ostatecznie zaklasyfikowano je do grupy nazw topograficznych. „W dziedzinie onomastyki przyrostek *-ów*, *-owa*, *-owo* tworzył zarówno nazwy miejscowe dzierżawcze, jak i topograficzne. Rzecz to całkiem pewna” (Taszycki 1937, s. 109). Niemal wszystkie rzekome nazwy topograficzne mają charakter dzierżawczy. W staropolszczyźnie zapisano następujące imiona przezwiskowe: *Bąk*, *Brzoza*, *Buk*, *Cis*, *Jawor*, *Lipa*, *Łąka*, *Orzeł*, *Gołąb*, *Sarna*, *Pająk*, *Dąb*, *Lin*. Stąd trudności w zaklasyfikowaniu danej nazwy miejscowości.

Odapelatywne nazwy osobowe częściej pochodzą od nazw zwierząt niż od nazw roślin, gdyż więcej cech wspólnych człowiek ma ze zwierzętami (np. Indianie, wybierając swoje zawołania, posługują się głównie określeniami zwierząt). Nazwy odroślinne przeważają natomiast przy nazywaniu miejsca, gdzie na pierwszy rzut oka zwrócimy uwagę na lasy, drzewa, a nie na zwierzyńnię tam zamieszkującą. Wniosek nasuwa się sam: „w zasobie antroponimicznym jest więcej nazw odzwierzęcych (...) a w zasobie toponomastycznym tak poważną rolę grają nazwy roślinne” (Bajerowa 1957, s. 311). Choć nie jest to regułą. Pomysłowość

ludzka nie zna granic i stąd dzisiejsze dylematy onomastów.

Wśród nazw miejscowych przeważają nazwy motywowane apelatywami roślinnymi, jeśli jednak chodzi o motywację apelatywami zwierzęcymi, nieliczne są tutaj nazwy derywowane tylko od nazw zwierząt (przeważają nazwy motywowane podwójnie: apelatywami zwierzęcymi i nazwami własnymi). Braki w materiałach źródłowych, ich niedokładność, czasem wieloznaczność, a także luki w danych botanicznych i zoologicznych utrudniają pracę językoznawców.

II

Są nazwy miejscowości, których apelatywne podstawy są wieloznaczne, tzn. związane i z florą, i z fauną. Oto przykłady takich nazw miejscowych (Kopertowska 1994, s. 120–121)

- **Kaczyniec** – nazwa miejscowa motywowana ap. *kaczyniec*, który może pochodzić ze świata roślin (roślina występująca na wilgotnym podłożu – *kaczeniec*, gw. *kaczyniec*) lub ze świata zwierząt (*kaczyniec* ‘miejsce legowe dzikiej kaczki’).
- **Kanna** – nazwa miejscowa utworzona od ap. *kania*, który może oznaczać ptaka z rodziny sokołów (*kania*), gatunek grzyba (*kania*) lub też gatunek ryby (*kania*).
- **Żabieniec** (także w formie *Żabieniec*) – nazwa miejscowa motywowana ap. *żabieniec*, który może oznaczać nazwę rośliny *żabieniec* (inaczej *babka wodna*) lub nazywać teren podmokły, wilgotny, na którym licznie występują *żaby*, zwany potocznie *żabieńcem*.
- **Żurawieniec** (także w formie *Żurawieniec*) – nazwa miejscowa

motywowana ap. *żurawiniec*, który może pochodzić ze świata roślin (*żurawina*) bądź ze świata ptaków (*żurawiniec* to ‘miejsce, gdzie występują żurawie’).

- **Żywiec** – nazwa miejscowa utworzona od ap. *żywiec*, który może pochodzić od stp. *żywiec* ‘młoda zwierzyzna’ lub określać roślinę (*żywiec*) albo pochodzić od *żywce*, czyli od dawnej nazwy żywopełtów.

Wszystkie powyższe nazwy miejscowe to nazwy prymarne, rzeczownikowe (oprócz przymiotnikowej nazwy miejscowej *Kanna*), występującej w nom. sing.

Motywacja roślinna, zwierzęca i antropimiczna możliwa jest w nazwach miejscowych o podstawie *os/ s/ /a*, np.:

- **Osów, Osowice, Osówka, Ossa, Ossów** – 5 nazw miejscowości motywowanych ap. *osa* (bądź nazwy osobowej *Osa*), który może oznaczać *osę* ‘owada’, być określeniem drzewa – *osiki* (znanej też pod nazwami: *osina, osiczyna*) lub pochodzić od nazwy osobowej *Osa*.

Nazwą prymarną jest tylko nazwa miejscowa *Ossa*, pozostałe są sekundarne (utworzone za pomocą formantów: *-ów, -owice, -ówka*).

III

Istnieje wiele nazw, które są motywowane podwójnie lub nawet potrójnie. W takich sytuacjach, określenie charakteru nazwy jest wyjątkowo kłopotliwe. „W niektórych opracowaniach toponomastycznych brak konsekwencji w traktowaniu takich nazw: niektóre zalicza się do prymarnych (np. *Brzezie, Bucze, Lipie*), niektóre zaś do sekundarnych (np. *Dąbie, Grabie*)” (Mrózek 1984, s. 204). Przewiska od nazw zwierzęcych tworzone głównie na zasadzie

podobieństwa zewnętrznego (wygląd człowieka i zwierzęcia), a także wewnętrznego (wspólne cechy usposobienia), np.: *Wróbel* (mały i okrągły), *Sarna* (płochliwa), *Jeż* (fryzura), itp.

Oto krótka prezentacja wybranych nazw miejscowości podwójnie motywowanych, w tym nazwami zwierzęcymi:

1. **Gogolin** (miasto w woj. opolskim, powiat krapkowicki). Nazwa tej miejscowości nie jest do końca zinterpretowana, gdyż mogła powstać od nazwy osobowej *Gogola* (*Gogola*) lub od wyrazu pospolitego *gogol* ‘gatunek dzikiej kaczki’. W Polsce znajdują się 4 miejscowości o nazwie *Gogolin*.
2. **Jastrzębie** (wieś w woj. kujawsko-pomorskim, powiat brodnicki). Nazwa ta może być utworzona od rzeczownika *jastrząb* (psł. *astrębъ od niezachowanego już w języku polskim psł. przymiotnika *astrъ ‘szybki, bystry’) za pomocą przyrostka *ъje. Oznaczałaby wtedy miejsce, w którym przebywały jastrzębie (nazwa topograficzna sekundarna). Nazwa miejscowości *Jastrzębie* mogła też powstać od nazwy osobowej *Jastrząb*, za pomocą przyrostka *ъje i wówczas oznaczałaby własność człowieka o przezwisku *Jastrząb* (nazwa dzierżawcza sekundarna). W Polsce odnotowano 8 miejscowości o nazwie *Jastrzębie*, nie licząc nazw dwuczłonowych, typu: *Jastrzębie-Zdrój, Jastrzębie Górne, Jastrzębie-Dziemiańskie*, itd.
3. **Koźle** (wieś w woj. łódzkim, powiat zgierski). Nazwa miejscowa *Koźle* mogła powstać od wyrazu pospolitego *koźle* ‘miejsce, gdzie przebywają koźły’ i byłaby wtedy nazwą topo-

graficzną prymarną. Nazwa miejscowa *Koźle* mogła także powstać od nazwy osobowej *Koziół*, za pomocą przyrostka -‘e (≤ *-bje) i byłaby wtedy nazwą dzierżawczą, sekundarną. Na terenie Polski odnotowano 2 miejscowości o nazwie *Koźle*, nie wliczając tu nazw dwuczłonowych, typu *Kędzierzyn-Koźle*.

4. **Kunów** (miasto w woj. świętokrzyskim, powiat ostrowiecki, leży na pograniczu Wyżyny Sandomierskiej i Przedgórze Iłżeckiego, nad rzeką Kamienną). Nazwa miejscowości mogła powstać od wyrazu pospolitego *kuna* (psł. *kuna) i byłaby wówczas nazwą topograficzną sekundarną) albo od nazwy osobowej *Kuna* (nazwą dzierżawczą sekundarną). Opowiadałyby się za tym przyrostek dzierżawczy (-ów), ale zaprzeczają fakt, iż brak dowodów źródłowych na istnienie założyciela czy właściciela *Kunowa* o przyzwisku *Kuna*. W Polsce istnieje 5 miejscowości o nazwie *Kunów*.
5. **Orłów** (wieś w woj. łódzkim, powiat kutnowski, położona nad rzeką Bzurą). Nazwa miejscowa *Orłów* mogła powstać od przymiotnika *orlovъ ‘orłowy, związany z orłem’ i wtedy należałaby do nazw prymarnych, a nazwa miejscowości oznaczałaby miejsce, gdzie występowały orły. *Orłów* może być także nazwą miejscową utworzoną od nazwy osobowej *Orzeł*, która była dość popularnym przyzwiskiem, zwłaszcza w kręgach myśliwych, i wówczas należałoby ją zaklasyfikować do nazw sekundarnych (utworzona za pomocą przyrostka -ów). Na terenie naszego kraju odnotowano 5 miejscowości o nazwie *Orłów*.

6. **Sowno** (wieś w woj. zachodniopomorskim, powiat stargardzki). Nazwa miejscowa mogła powstać od wyrazu pospolitego *sowa* z psł. *sova (nazwa topograficzna) bądź od nazwy osobowej *Sowa* (nazwa dzierżawcza). Nazwa miejscowa została utworzona za pomocą przyrostka *-bno (niezależnie od genezy nazwy). W Polsce trzy miejscowości noszą nazwę *Sowno*.
7. **Wołów** (miasto w woj. dolnośląskim, siedziba powiatu wołowskiego, położone nad rzeką Juszką). Nazwa miejscowa *Wołów* mogła powstać od nazwy osobowej *Wól* za pomocą przyrostka dzierżawczego -ów (nazwa sekundarna). Byłaby wtedy nazwą dzierżawczą, oznaczającą osadę, będącą własnością człowieka o przyzwisku *Wól*. Nazwa miejscowa *Wołów* mogła też powstać od rzeczownika *wól* i przyrostka -ów (nazwa sekundarna) lub od przymiotnika *volovъ ‘wołowy, czyli związany z wołem’ (nazwa prymarna) i byłaby nazwą topograficzną. Oznaczałaby wówczas miejsce, w którym występowały woły. W Polsce odnotowano tylko 2 miejscowości o nazwie *Wołów*.

IV

W nazwach topograficznych kryją się czasami wyrazy zapomniane lub takie, które wyszły już z użycia (Rospond 1976, s. 198–199), np.:

1. psł. rdzeń **gъd-*, oznaczający ‘mokry, wilgotny’ zachowany w takich nazwach miejscowych, jak np.: *Gdańsk*, *Gdynia*, *Gdów*, *Gdyn* nad Adriatykiem;

2. psł. *brъnъje = ‘błoto’, zachowany w nazwach miejscowych: *Brenna*, *Brynica*;
3. psł. *chъlmъ = ‘wzgórze’, tkwiący w nazwach miejscowych: *Chelm*, *Chelmno*;
4. psł. *naklo = ‘wilgotne miejsce porośnięte wikliną’, zachowany np.: w *Nakielna*, *Nakło*.

Bardzo ciekawą etymologię posiadają m.in. miejscowości o nazwie *Bugaj* (jest

ich w Polsce 26). Niektórzy językoznawcy wywodzą tę nazwę od psł. *bugъ, oznaczającego ‘zakręt, zakole rzeki’, ale jest wiele innych interpretacji, np. *bugaj* w gwarach to ‘las liściasty’, inni podają związek z rzeką *Bug*. Ostatnio wysunięto też przypuszczenie, że „wyraz *bugaj* jest spolszczeniem ukraińskiego *buhaj* ‘wół [...]’” (Malec 2003, s. 51). Według D. Kopertowskiej (1984, s. 73) *Bugaj* to nazwa wielu miejscowości położonych nad wodą, por. ros. *bśga* ‘brzezi zarosłe wierzbiną’.

Bibliografia

BAJEROWA, I., 1957. Polskie nazwy miejscowe typu Dębe, Orło. *Onomastica*, III, z. 2, 293–323.

BORYŚ, W., 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

GÓRNOWICZ, H.; BROCKI, Z., 1978. *Nazwy miast Pomorza Gdańskiego*. Wrocław: Ossolineum.

JAKUS-BORKOWA, E., 1987. *Nazewnictwo polskie*. Opole: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich.

KOPERTOWSKA, D., 1984. *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego*. Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

KOPERTOWSKA, D., 1994. *Nazwy miejscowe województwa radomskiego*. Kielce: Wydawnictwo Prywatnego Liceum Zarządzania i Administracji.

MALEC, M., 2003. *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

MAŃCZAK, W., 2001. Najstarszy i największy problem onomastyki: istota nazw własnych.

In: Toponimia i oronimia. Red. A. CIEŚLIKOWA; B. CZOPEK-KOPCIUCH. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 25–30.

MRÓZEK, R., 1984. *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

MRÓZEK, R., 2000. Współczesna lingwistyka a sfera onimizacji języka. *In: Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*. Red. M. CZACHOROWSKA; Ł. M. SZEWCZYK. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 31–39.

ROSPOND, S., 1976. *Mówią nazwy*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

ROSPOND, S., 1984. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław: Ossolineum.

RYMUT, K., 1975. *Nazwy miejscowe dawnego powiatu bieckiego*. Wrocław: Ossolineum.

RYMUT, K., 1987. *Nazwy miast Polski*. Wrocław: Ossolineum.

TASZYCKI, W., 1937. Rzekomo dzierżawcze nazwy miejscowe. *Język Polski*, XXII, z. 4, 104–111.

Marlena Chudzik

Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland

Research interests: onomastics, diachronic linguistics, semantics, folk etymology

TOPONOMASTIC SCHOLARS' PROBLEMS

Summary

Toponomastics principally deals with research on and description of the differences between geographical names and common names. This paper focuses on troublesome place names derived from faunal and floral appellatives (toponyms). Not all place names can be easily classified. First, it is caused by source material deficiencies. Some toponomastic scholars put forward hypotheses concerning the nature of a specific place name, others classify it unambiguously, and yet others are inconsistent in their decisions in terms of classification. Most problems are caused by place names ended in -ów, -owa, -owo, because apart from their toponymic nature they can be possessive forms as well. Examples of such names were excerpted from S. Rospond's *The Etymological Dictionary of Towns and Municipalities of the People's Republic of Poland* and Kazimierz Rymut's monograph entitled *The Names of Polish Towns*. A separate attention was paid to place names with ambiguous appellative grounds. Topographic names are sometimes the only remnants of words that no longer are used in the Polish language. Examples of such names were excerpted based on Stanisław Rospond's word entitled *Names Tell a Story*.

KEY WORDS: toponomastics, toponyms, onomastics, etymology, derivation, appellative, proper names.

Marlena Chudzik

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: onomastika, diachroninė lingvistika, semantika, liaudies etimologija

TOPONOMASTIKOS MOKSLININKŲ PROBLEMOS

Santrauka

Toponomastika apibrėžia ir tiria pagrindinius bendrinių ir geografinių pavadinimų skirtumus. Šiame straipsnyje aptariami keli labiau komplikuoti vietovardžiai, išvesti iš gyvūnų ir augmenijos apeliatyvų (vietovardžių). Anaipol ne visi vietovardžiai gali būti paprastai suklasifikuoti. Visų pirma, sunkumų kyla dėl medžiagos trūkumo. Kai kurie toponomastikos mokslininkai kelia hipotezes dėl konkretaus vietovardžio kilmės, kiti klasifikuoja juos nedvejodami, o tretieji demonstruoja savo neįsitikinimą pateikdami klasifikavimo sprendimus. Daug problemų kelia vietovardžiai, kurie baigiasi -ow-, -owa, -owo galūnėmis, todėl, kad nepaisant jų toponimistinio pobūdžio, jie gali taip pat turėti savybinio linksnio formas. Tokių pavadinimų pavyzdžiai paimti iš S. Rosponde *Lenkijos liaudies Respublikos miestų ir municipalitetų etimologijos žodyno*, taip pat iš K. Rymuto monografijos *Lenkijos miestų pavadinimai*. Atskiras dėmesys buvo skirtas vietovardžiams, turintiems dviprasmišką apeliatyvų (bendrinių) pagrindą. Topografiniai vardai kartais yra vieninteliai likę žodžiai, nebevartojami lenkų kalboje. Tokių pavadinimų pavyzdžių buvo surasta S. Rosponde darbe *Vardai pasakoja istoriją*.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: toponomastika, toponimai, onomastika, etimologija, kilmė, apeliatyvas, tikrinis vardas.

Gauta 2011 02 25

Priimta publikuoti 2011 07 1

Daiva Aliūkaitė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel. +370 37 42 26 04

Lietuvių kalbos institutas

P. Višinskio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

El. paštas daiva.aliukaite@gmail.com

Moksliniai interesai: sociolingvistika, perceptyvioji dialektologija, geolingvistika

JAUNŲJŲ ŽEMAIČIŲ RAIŠKOS IDEALAI: SĄMONINGOSIOS NUOSTATOS

Šiame straipsnyje diskutuojamas toks probleminis klausimas: ar sąmoningųjų nuostatų lygmeniu paprasti kalbos bendruomenės nariai linkę hierarchizuoti skirtingas kalbos reprezentacines sistemas, t. y. kalbos atmainas. Straipsnyje svarstoma, kokie veiksniai gali būti lemtingi formuojantis tokioms hierarchijoms.

Reprezentacinių sistemų įvairovę suponuoja geolingvistinis ir sociolingvistinis kalbos faktų vertinimas. Skirtingų atmainų, variantų pripažinimas, įvardijimas ir konceptualizavimas be to, kad pateikia tam tikrą atmainų nominacijų tinklą, iš karto implikuoja ir tam tikrą vertinimo aspektą. Nors mokslinė atmainų žiūra nėra hierarchizuojanti, tačiau tokių registrų atgarsiai visuomenėje gali veikti kaip tam tikri hierarchizavimo modeliai: bendrinė kalba vs tarmė; miesto kalba vs kaimo kalba ir pan.

Paprastų kalbos bendruomenės narių variantų deskriptoriai, kitaip nei mokslinės žiūros atmainų nominacijų tinklas, ne tik suskaido kalbos kontinuumą, bet ir pasižymi vertinamaisiais bruožais. Straipsnio išvalgų empirinis pagrindas — 2011 metų pavasarį Žemaitijos regione atlikto eksperimento, skirto sąmoningosios nuostatomis tirti, duomenys. Straipsnyje aptariamas eksperimentas yra mokslinio projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ (2010–2013 m. vadovė — dr. Loreta Vaicekauskienė)¹, skirto lietuvių kalbos atmainų prestižškumui, kalbos idealams, kalbos ideologijoms, etc. tirti, dalis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sąmoningosios kalbinės nuostatos, varianto deskriptoriai, kalbos atmaina, atmainų hierarchizavimas.

Straipsnio objektas — sąmoningosios kalbinės nuostatos. Probleminis klausimas, diskutuojamas šiame straipsnyje, yra toks: ar sąmoningųjų nuostatų lygmeniu paprasti kalbos bendruomenės nariai linkę hierarchizuoti skirtingas kalbos reprezentacines sistemas, t. y. kalbos atmainas. Siekiama pasvarstyti, kokie veiksniai gali būti lemtingi formuojantis

tokioms hierarchijoms. Būtina pažymėti, kad straipsnyje svarbu ideologinis ir stereotipinis aspektai, t. y. tyrimas, kuris tampa pagrindu formuluoti išvalgas dėl kalbinių nuostatų, pagrįstas ne reprezentacinių sistemų percepcija ir vertinimu, bet aprioriniu kalbos atmainų hierarchizavimu.

Teigiamos vs neigiamos nuostatos veikia kaip *priežasties ir padarinio* principas atmainoms išlikti arba nykti (plg. Priestly 1990, p. 145), taigi kalbinių nuostatų tyrimų duomenys ne tik parodo

¹ Projektą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (pagal nacionalinę mokslo programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“). Projektą vykdomi institucija – Lietuvių kalbos institutas.

kalbinę tiriamosios bendruomenės sąmoningumą (tikrą arba simuliuojamą, tačiau ir tokie duomenys yra ne mažiau svarbi informacija sociolingvistiniu požiūriu), bet iš dalies teikia duomenų ir kalbos raidai numatyti. Ypač tas pasakytina, kai nuostatų objektas yra tarmės ar tautinių mažumų kalbos. Reikia pripažinti, kad sąmoningosios nuostatos yra ir šioji tokia oficialiųjų ideologijų refleksija, pvz., nuostatos dėl bendrinės kalbos ir pan.

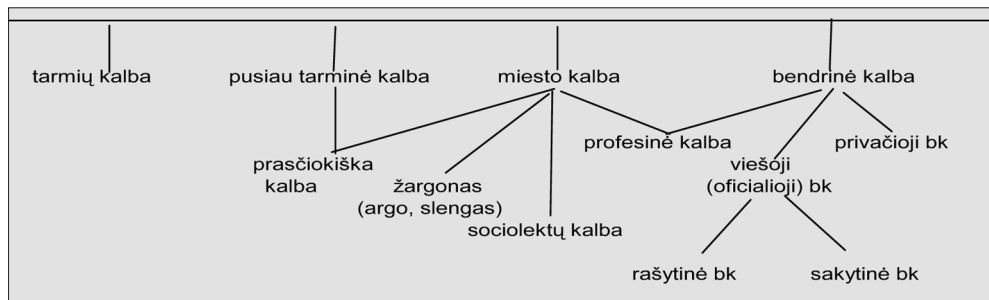
Kalbos atmainų „etiketės“: kalbos kontinuumo suskaidymas

Tautinės kalbos reprezentacinių sistemų išsklotinė susijusi su metodologiniais imperatyvais. Reikia pripažinti, kad reprezentacinių sistemų kiekis yra kintantis dydis, atskleidžiantis ir tautinės kalbos tyrimų nuodugnumą, ir teorinius tyrėjų prioritetus. Reprezentacinių sistemų įvairovę pirmiausia suponuoja geolingvistinis ir sociolingvistinis kalbos faktų vertinimas. Taigi, ar bus skiriami tarmės ir pusiau tarminiai kalbos variantai, priklauso nuo geolingvistinių tyrimų nuodugnumo; ar bus skiriami gentilektai, priklauso nuo to, ar aktualinami lyčių lingvistikos teoriniai imperatyvai šnekos

skirtims aiškinti (žr. Džežulskienė 1994, p. 53), ir pan.

Galima teigti, kad skirtingų atmainų, variantų pripažinimas, įvardijimas ir konceptualizavimas be to, kad pateikia tam tikrą atmainų nominacijų tinklą (plg. 1 paveikslą), iš karto implikuoja ir tam tikrą vertinimo aspektą.

Moksliniu požiūriu kalbos atmainas atskiriant tarpusavyje tipiškai atmainų registro argumentai yra atmainų struktūros ar funkcijų relevantiškumas (taip pat plg. Pupkis 2005, p. 16–19). Svarbu pažymėti, kad mokslinė atmainų žiūra nėra hierarhizuojanti, moksliniame diskurse tik konstatuojama ir aiškinama, tačiau tokių registrų atgarsiai visuomenėje gali veikti kaip tam tikri hierarchizavimo modeliai: bendrinė kalba *vs* tarmė; miesto kalba *vs* kaimo kalba ir pan. Kita vertus, reikia pripažinti, kad tautinės kalbos kontinuumas paprastų kalbos bendruomenės narių yra segmentuojamas daug įvairiau negu numato teoriniai modeliai. Pavyzdžiui, Danielis Longas, pristatydamas standarto (t. y. bendrinės kalbos) tyrimo, atlikto Japonijoje rezultatus, teigia, kad 756 tyrime dalyvavę respondentai nurodė 257 skirtingus kalbos variantų *vardus*. Gautas vardynas skirstomas į

1 pav. Lietuvių tautinės kalbos atmainos ir atšakos (formos)

(šaltinis: Pupkis 2005, p. 16)

dvi grupės: *vietos žymikliai* ir *ne vietos žymikliai*. Vietos žymiklius mokslininkas skiria į *vietos deskriptorius* ir *varianto deskriptorius*. Kalbos reprezentacines sistemas apibūdina *varianto deskriptoriai*, pavyzdžiui, šneka (jap. *kotoba*), akcentas (jap. *namari*), dialektas (jap. *hōgen*) ir t. t. (žr. Long 1997, p. 256–257). Dennis R. Prestonas, remdamasis JAV atliktu tyrimu, taip pat skiria paprastų vertintųjų vartojamus vadinamuosius varianto deskriptorius, pavyzdžiui, žargonas (angl. *jargon*), stilius (angl. *style*), slengas (angl. *slang*), specialus žargonas (angl. *lingo*) ir t. t. (Preston 1989, p. 44; taip pat žr. Aliūkaitė 2007, p. 21).

2010 m. atliekant parengiamuosius mokslinio projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ (2010–2013 m. vadovė — dr. L. Vaičekauskienė) (daugiau apie projektą žr. Aliūkaitė 2011, p. 267–268), skirto lietuvių kalbos atmainų prestižiškumui, kalbos idealams, kalbos ideologijoms, etc. tirti, darbus, vykdyta anoniminė apklausa, kurioje dalyvavo 340 įvairių amžiaus grupių respondentų iš skirtingų Lietuvos regionų. Apklauskos tikslas buvo išsiaiškinti aktualias kalbos atmainų „etiketes“; t. y. variantų deskriptorius, kurie realiai funkcionuoja ir „skaido“ paprastam kalbos vartotojui holistinį lietuvių kalbos vaizdinį į tam tikras regionines ar kaip nors kitaip žymėtas raiškas.

Iš tyrimo paaiškėjo, kad paprastam kalbos vartotojui lietuvių kalbos kontinuumo skaidumą pirmiausia atitinka regioninis Lietuvos skaidumas. Tipiškiausi, dažniausiai minėti variantų deskriptoriai numato žemaičių (*vs žemaitiška tarmė/kalba vs žemaitiškai*), aukštaičių (*vs aukštaitiškai vs aukštaitiška*

tarmė), dzūkų (*vs dzūkaiškai vs dzūkaiška tarmė*), suvalkiečių, (*vs suvalkietiška vs suvalkų tarmė*) reprezentacines sistemas. Tokie deskriptoriai iš esmės yra chrestomatinės savosios kultūros žinios — atmainos siejamos su etnografiniais regionais. Vertinant dialektologiniu požiūriu, tokia keturnarė atmainų nominacija nėra tiksli, bet, kaip rodo perceptyviosios dialektologijos tyrimų paradigma (plg. Sibata 1999, p. 39–62), „kalbos jausmo“ ribos, sužyminčios dialektų ribas kognityviame žemėlapyje (taip pat žr. Aliūkaitė 2009, p. 164–191), retai atitaria „kalbos tikrovės“ (dėl terminų žr. H. Büld (1939) — cituojama iš Goeman 1999, p. 136) riboms, tačiau tokių konceptų (plg. aukštaičiai, žemaičiai ir kt.) žinojimas yra aiški nuoroda į tiriamojo kalbinį sąmoningumą, kompetenciją, pagaliau apskritai kultūrinę orientaciją.

Bendrinė (retesniais atvejais — literatūrinė) kalba — dar vienas iš dažnesnių, respondentų minėtų (iš viso 97 paminėjimai) konceptų. Nors šis deskriptorius sietinas su standartizacija, kontroliuojama, prižiūrima kalbos atmaina, tačiau, kaip pažymi Jamesas Milroy'us, paprasti kalbos vartotojai standartinę (=bendrinę) kalbą dažnai sutapatina su tautine kalba (žr. Milroy 2001, p. 539), taigi šis konceptas paprastų žmonių sąmonėje nebūtinai koreliuoja su mokslinės apibrėžties bendrinės kalbos požymiais.

Reikšminga, kad paprastų kalbos bendruomenės narių atmainų „etikečių“ registras apima ir smulkiuosius variantų deskriptorius, pvz., *Šiaulių, šiauliečių, Marijampolės, marijampoliečių, panevėžiečių, kauniečių, vilniečių, Vilniaus, uteniškių, klaipėdiečių, Klaipėdos, telšie-*

čiu, alytiškių ir kt., kurie, galima tikėtis, žymi besiskiriančias reprezentacines sistemas, t. y. besiskiriančias paprastų kalbos bendruomenės vartotojų požiūriu, nes kitaip tokie variantų deskriptoriai nefunkcionuotų. Prisimenant D. Longo varianto vardų klasifikaciją, čia labiau tiktų vietos deskriptoriaus kategorija. Ar respondentams iš tiesų yra reikšmingas realus sisteminis tokiomis „etiketėmis“ žymimų atmainų relevantiškumas, sunku pasakyti, tam reikėtų atlikti tyrimų taikant tiesioginius metodus, tačiau tokios nominacijos reikšmingos kalbinio tapatumo požiūriu. Toks, pavadinkime, ekologinis požiūris — *kiekvienas miestas turi savo atmainą* — atskleidžia, kad paprastiems kalbos bendruomenės nariams yra aktualus kalbinis tapatumas: savų ir kitų ribos labai rezervuotos: *kiekviename mieste vis kitokie, kitaip kalbantys*. Pastebėtina, kad miestų įvardijimas skiriant kalbos atmainą turi ir dialektologinių implikacijų, t. y. paminimi miestai, kurie yra tam tikrų patarmių prototipiniai miestai, pvz., Telšiai, Alytus, Panevėžys, Utena, Šiauliai, Marijampolė. Žinoma, taip negali būti apibendrinti didmiesčiai.

Pridurtina, kad jau užsiminto kalbinio tapatumo argumentus išryškina ir variantų deskriptoriai, žymintis subkultūrų ribas, plg., *bangliškai, hip-hopo kultūros mėgėjų kalba, forsiška kalbėsena, fifiška kalbėsena, neformalų kalba* ir pan.

Referuotos apklausos dėl kalbos atmainų „etikečių“ dalykai yra tik foninė šio straipsnio medžiaga. „Etikečių“ registras tapo pagrindu sudaryti kalbos atmainų „etikečių“ sąrašą sąmoningųjų kalbinių nuostatų tyrimo eksperimentui. Taigi empirinis svarstymų dėl sąmoningųjų kalbinių nuostatų pagrindas

yra eksperimento, vykdyto Žemaitijoje 2011 m. pavasarį, duomenys, t. y. paprastų kalbos bendruomenės narių sudarytos šnektų hierarchijos. Tyrimas vykdytas 4 Žemaitijos vietovėse: Varniuose, Luokėje, Tryškiuose ir Nevarėnuose. Tai vietovės turinčios miesto (Varniai) ir miestelio statusus (Luokė, Tryškiai, Nevarėnai). Tyrime dalyvavo 222 tiriamieji. Visi tiriamieji yra 9–10 klasių mokiniai. Tinkamomis analizuoti pripažintos 116 mergaičių ir 86 berniukai.

Tiriamiesiems buvo duotas kalbos atmainų „etikečių“ (žr. 1 lentelę) sąrašas. Jaunieji žemaičiai turėjo reitinguoti atmainas nuo labiausiai patinkančios iki mažiausiai patinkančios, t. y. atmainai, kuri, jų manymu, yra patraukliausia, labiausiai patinkanti skirti 1 vietą ir atitinkamai skirti žemesnes vietas visoms kitoms sąraše esančioms šnektoms.

1 lentelė. Eksperimente naudoti variantų deskriptoriai²

Alytaus šneкта	
Bendrinė kalba	
Kauno šneкта	2
Klaipėdos šneкта	
Kretingos šneкта	
Marijampolės šneкта	1
Panevėžio šneкта	...
Plungės šneкта	
Šiaulių šneкта	
Telšių šneкта	3
Utenos šneкта	
Vilniaus šneкта	4

Kalbamasis tyrimas yra jau minėto projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ dalis. Žemaitijos eksperimento prototipas — Danijos

² Antrajame stulpelyje parodyta, kaip turėjo būti pildoma lentelė.

LANCHART centro kalbinių nuostatų tyrimo metodologija (plg. Kristiansen 2009) pagrįsti tyrimai. Be jau minėtos kalbos atmainų reitingavimo užduoties jaunieji žemaičiai atliko šias sąmoningųjų ir nesąmoningųjų nuostatų tyrimams skirtas užduotis: tiriamiesiems reikėjo išklausti 12 tekstų-stimulų ir įvertinti asmenines kalbėtojų savybes, įvertinti tekstų-stimulų atitiktį bendrinei kalbai, lokalizuoti kalbėtojus geografinėje vietovėje. Tekstų-stimulų kūrėjai-kalbėtojai reprezentavo skirtingu laipsniu bendrinės kalbos sistemą atitinkančias atmainas.

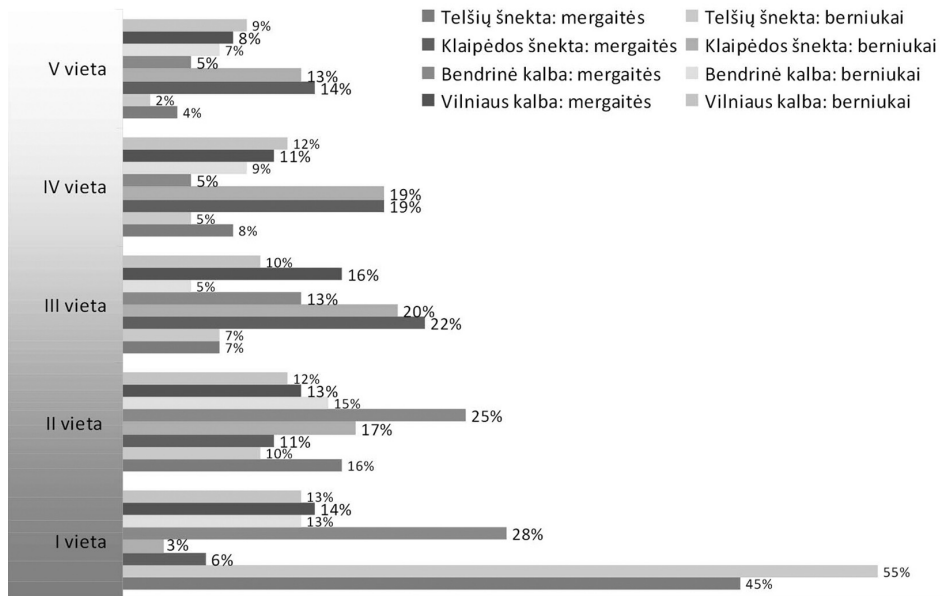
Būtina pažymėti, kad tokia metodika pagrįsti tyrimai 2011–2012 m. bus atliekami visuose Lietuvos regionuose. Tyrimai bus vykdomi vietovėse, esančiose aplink didžiausio kultūrinio centriškumo, urbanistinės traukos ir skirtingo kalbinio fono (plg. aukštaičių, žemaičių tarmės) miestus. Taigi reikia pasakyti, kad įžvalgos dėl sąmoningųjų kalbinių nuostatų bus gerokai pagrįstesnės gavus duomenis apie atmainų hierarchizavimą iš skirtingų Lietuvos vietovių.

Išsakytina pastabų, kodėl Žemaitijos tyrimui sudarytas toks siūlomų reitinguoti atmainų registras (žr. 1 lentelė). Eksperimentu siekiama patikrinti, ar atmainos patrauklumas yra lemiamas tiriamųjų kasdienės kalbinės aplinkos. Visos keturios vietovės, t. y. Varniai, Luokė, Tryškiai ir Nevarėnai yra Telšių rajone. Nors geolingvistiniu požiūriu vietovės nėra visiškai lygiavertės. Luokė, Tryškiai ir Nevarėnai yra šiaurės žemaičių patarmės (kaip ir Telšiai), o Varniai – pietų žemaičių. Tačiau turint omenyje Telšių miesto socialinę konotaciją, jo svarbą Žemaitijos vidinio mobilumo

schemeje, manytina, kad ir Varnių gyventojai *Telšių šnektą* gali vertinti kaip nors išskirtiniau už visas kitas atmainas. Variantų deskriptoriai *Kretingos šnektą* ir *Plungės šnektą* žymi to paties etnografinio regiono atmainas, vadinasi, tikėtinas tam tikras tiriamųjų santykis ir su šiomis atmainomis. Jau užsiminta, kad miestų įvardijimas skiriant kalbos atmainą turi dialektologinių implikacijų, taigi deskriptoriai *Marijampolės šnektą*, *Šiaulių šnektą*, *Utenos šnektą*, *Panevėžio šnektą*, *Alytaus šnektą* iš esmės nurodo skirtingas tarmines aplinkas, vadinasi, reakcija į šias atmainas gali būti vertinama kaip reakcija į skirtingai tarmiškai žymėtas raiškas.

Galima teigti, kad Vilnius, Kaunas ir Klaipėda yra didžiausio kultūrinio centriškumo, urbanistinės traukos didmiesčiai. Taigi *Vilniaus šnektos*, *Klaipėdos šnektos*, *Kauno šnektos* nominacijos gali atskleisti, ar raiškos idealai ir prioritetai siejami su socialinėmis siekiamybėmis.

Kaip rodo perceptyviosios dialektologijos tyrimai (plg. van Bezooijen 2002, p. 13–30; Kontra 2002, p. 205–217; Lundberg 2007, p. 97–109; Aliūkaitė 2007, p. 152), patys svarbiausi varianto patrauklumo vertę lemiantys veiksniai yra atitikties standartui veiksnys ir „kalbinės gimtinės“ (dėl termino žr. Diercks 2002, p. 51) veiksnys. Turint omenyje tai, kad kalbamasis tyrimas pagrįstas apriorinėmis nuostatomis, t. y. tiriamieji nominacijas skiria ne tekstams-stimulams, bet reitinguoja variantų deskriptorius, galima tikėtis ir kitokių tendencijų, kurios pirmiausia asocijuotinos su sociokultūriniais veiksniais, ideologiniu fonu.

2 pav. Šnektų reitingavimas (5 vietų pasiskirstymas 4 geriausiai įvertintų šnektų)³

Pridurtina, kad toks „etikečių“ registro modelis bus taikomas ir kituose projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ eksperimentuose, taigi ilginiui iš duomenų visumos išryškės skirtingų regionų tiriamųjų kalbinio skonio panašumai ir skirtumai, paaiškės, kokią vietą atmainų hierarchijoje užima didmiesčių variantai, bendrinė kalba ir kt.

Kalbos kontinuumo ribos: jaunųjų žemaičių šnektų nominacijos

Iš jaunųjų žemaičių atmainų reitingavimo — pirmoji, antroji, trečioji, etc. vietos — išryškėjo keletas reikšmingų tendencijų. Jaunieji žemaičiai palankiausiai vertina savo gimtąją kalbinę aplinką. Beveik kas antras tiriamasis iš visų 4 tiriamųjų vietų, t. y. Varnių, Luokės, Tryškių ir Nevarėnų, Telšių šnektai skiria pirmąją vietą (žr. 2 paveikslą).

Tokie duomenys iš pirmo žvilgsnio leistų kalbėti apie nemenką žemaičių tarmės prestižą tarp jaunosios kartos tiriamųjų. Iš perceptyviosios dialektologijos tyrimų aiškėja, kad paprastiems kalbos bendruomenės nariams Telšiai yra prototipinis žemaičių tarmės miestas (žr. Aliūkaitė 2007, p. 181; Merkytė-Švarcienė 2011, p. 96). Kita vertus, vienareikšmiškai negalime išsprasinti, ar jaunieji tiriamieji Telšių šnektos konceptą iš tiesų asocijuoja su žemaičių tarpe ir aukšti Telšių šnektos įverčiai gali būti apibendrinami visai žemaičių tarpei. Visiškai tikėtinas scenarijus, kad tiriamiesiems Telšių šnektos konceptas yra tik *savų* kodo atributas, kaip tik todėl ši atmaina vertinama taip palankiai. Kaip tik tokią įžvalgą pagrindžia Kretingos šnektos ir Plungės šnektos įverčiai.

³ Pateikiami % nuo visų respondentų.

Šios šnektos užima 7 ir 8 vietas (žr. 2, 3 lenteles). Galima teigti, kad pagal geolingvistinius kriterijus šios šnektos paprastiems kalbos bendruomenės nariams nebūtų lengvai atskiriamos. Ir Telšiai, ir Kretinga, ir Plungė yra šiaurės žemaičių patarmės teritorijoje, taigi tikrai abejotina, kad ypatinga jaunųjų tiriamųjų dialekto kompetencija ir aiškūs šnektų vaizdiniai lėmė tokius įverčių skirtumus. Labiau tikėtina, kad Telšių šnektos įverčiai sutampa su deklaruojamu tapatumu savo gimtajai aplinkai. Visi aplinkos atributai, taip pat ir kalba,

2 lentelė. **Kodų patrauklumas: apriorinis vertinimas⁴**

	Šneкта	Skirta vidutinė vieta
1.	Telšių šneкта	3,07
2.	Klaipėdos šneкта	4,38
3.	Bendrinė kalba	4,41
4.	Vilniaus šneкта	5,16
5.	Šiaulių šneкта	6,15
6.	Kauno šneкта	6,16
7.	Plungės šneкта	7,27
8.	Kretingos šneкта	7,27
9.	Utenos šneкта	8,00
10.	Panevėžio šneкта	8,04
11.	Alytaus šneкта	8,05
12.	Marijampolės šneкта	8,56
Post hoc = Wilcoxon Signed Pair test:		
Tlš *** Klp / Bk ** Vln ** Šl / Ka *** Pln / Krt ** Ut / Pan / Alt * Mar		
/ = n.s., # = p<.10, * = p<.05, ** = p<.01, *** = p<.001		

⁴ Pateikiami šnektų reitingavimo vidurkiai. Kuo mažesnis vertinimo vidurkis, tuo aukštesnė vieta skirta tam tikrai šnektai.

kotiruojama aukštai vien dėl to, kad yra sava. Objektyvumo čia nebūtina tikėtis, taip vertinant, t. y. skiriant pirmąją vietą pagal patrauklumą, sužymimos ribos nuo kitų (plg. net nuo Plungės ir Kretingos, t. y. geografiniu požiūriu menkai nutolusių punktų). Manytina, kad Telšių kodas jaunųjų respondentų sąmonėje net nebūtinai turi aiškius kalbinius požymius (tarminis žymėtumas *vs* nežymėtumas), vaizdinio konotacijos teigiamos vien dėl

3 lentelė. **Berniukų ir mergaičių kalbinis skonis: apriorinės nuostatos⁵**

		Skirta vidutinė vieta		
		Mergaitės		Berniukai
1.	Panevėžio šneкта	8,16	/	7,84
2.	Marijampolės šneкта	8,78	/	8,31
3.	Kretingos šneкта	7,35	/	7,13
4.	Bendrinė kalba	3,49	***	5,73
5.	Telšių šneкта	3,29	/	2,70
6.	Vilniaus šneкта	4,96	/	5,52
7.	Klaipėdos šneкта	4,52	/	4,21
8.	Utenos šneкта	8,20	/	7,73
9.	Šiaulių šneкта	6,37	/	5,81
10.	Kauno šneкта	6,14	/	6,24
11.	Alytaus šneкта	8,29	#	7,65
12.	Plungės šneкта	7,49	/	6,91
Post hoc = Wilcoxon Signed Pair test:				
/ = n.s., # = p<.10, * = p<.05, ** = p<.01, *** = p<.001				

⁵ Pateikiami šnektų reitingavimo vidurkiai. Kuo mažesnis vertinimo vidurkis, tuo aukštesnė vieta skirta tam tikrai šnektai.

to, kad nėra tapatybės konflikto. Bent jau tokias išvalgas skatina daryti šio tyrimo duomenys. Nors kita vertus, duomenys neabejotinai yra tendencingi, tikėtina, kad ir didesnės tiriamųjų imtys antrintų šiems rezultatams. Tokį svarstymą grindžia skirtingų 4 punktų duomenys. Menka tikimybė, kad pasikartojamumas būtų visiškai atsitiktinis. Tik nereikia pamiršti, kad šiuo eksperimentu išgautos sąmoningosios nuostatos. Tekstų stimulų percepcija paprastai disonuoja su apriorinėmis nuostatomis (taip pat žr. Vaicekauskienė, Aliūkaitė 2011).

Kaip matyti 2, 3 lentelėse, antroji vieta skiriama Klaipėdos šnektai. Tikėtina, kad palankios didmiesčio asociacijos perkeliama ir kalbiniam Klaipėdos šnektos vaizdiniui. Lingvistiniu sisteminio požiūriu Klaipėdos šnektą yra labai sąlygiška nominacija. Kalbant apie didmiesčio kalbą, nėra teisinga vartoti tokias holistines nominacijas. Ypač tas pasakytina apie Klaipėdą. Klaipėdoje susisluoksniuojama ir aukštaičių (vakarų aukštaičių patarmės), ir žemaičių klodai, be to, kaip ir bet kuris didmiestis, Klaipėda yra sutraukusi gyventojų iš visos Lietuvos, taigi miesto kodas yra patyręs įvairių kalbinių interferencijų, taigi bendras varianto deskriptorius *Klaipėdos šnektą* yra labai reliatyvus. Kita vertus, paprastais kalbos bendruomenės nariams toks kalbinės įvairovės schematizavimas, kaip matyti, yra priimtinas ir net labai informatyvus, kitaip reitinguojant atmainas pagal patrauklumą būtų visiškai atmestas.

Vertindami atmainų patrauklumą, bendrinei kalbai jaunieji žemaičiai skiria trečiąją vietą (žr. 2, 3 lenteles), taigi iš esmės kas trečias tiriamasis bendrinę kalbą

vertina kaip gražiausią. Tokios tiriamųjų nuostatos numato kelias duomenų interpretacijos kryptis. Pirmiausia galima konstatuoti, kad toks atvirasis bendrinės kalbos prestižas leidžia įtarti nemenką bendrinės kalbos ir tarmės (ar pusiau tarminio kalbėjimo) konkurentiškumą var-tosenoje: Telšių šnektai skirta pirmoji, o bendrinei kalbai — trečioji vieta atmainų hierarchijoje. Kokį realų turinį tiriamiesiems žymi bendrinės kalbos konceptas vienareikšmiškai išsprasinti būtų tikrai nepaprasta. Tam reikalingos pirmiausia regione realizuojamo bendrinės kalbos varianto perklausos. Galų gale, tikėtina, kad jauniems žemaičiams būdingas ir kvazistandartas (žr. Aliūkaitė 2009a, p. 160—187). Antra vertus, faktas, kad bendrinę kalbą jaunieji žemaičiai vertina blogiau nei Telšių šnektą, skatina išvalgą, kad šio regiono tiriamieji pirmiausia linkę pabrėžti vietinį tapatumą. Ar toks tiriamųjų veiksmas yra labai reflektyvus, tai jau yra kitas klausimas, bet vis dėlto Telšių šnektos (o ir Klaipėdos, t. y. to paties Žemaitijos regiono, šnektos) iškelimas prieš bendrinę kalbą skatina manyti, kad jaunųjų žemaičių sąmonėje susisluoksniavusi kelių kodų, turinčių skirtingas konotacijas, vaizdinių sistema. Turint kitų regionų tyrimų duomenis, toks savosios kalbinės aplinkos ir bendrinės kalbos vertinimo pasiskirstymas leistų tiksliau konceptualizuoti bendrinės kalbos vaizdinį.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, kaip matyti 3 lentelėje, berniukams bendrinės kalbos konceptas žymi daug mažiau patinkančią raišką negu mergaitėms. Antra vertus, berniukai daug solidaresni ir vertindami Telšių šnektą (žr. 2 paveikslą). Tokie duomenys nėra labai

stebinantys, nes sociolingvistikos paradigmos darbuose tokia skirtis išryškėja beveik visada: mergaitės dažniau deklaruoja bendrinės kalbos (ar standarto) prioritetą, ypač sąmoningųjų nuostatų lygmeniu.

Kaip matyti 2 ir 3 lentelėse, jauniems žemaičiams nėra visiškai amorfiškas Vilniaus šnektos konceptas. Ketvirtoji pozicija pagal patrauklumą ir tai, kad gana reikšmingai nurungiama Kauno šnektą, skatina įžvalgas dėl *sostinės*, pavadinkime taip, *sindromo*: sostinė yra savotiškas gėris, taigi ir kalba ten turėtų būti nebloga.

Vilnius kaip socialinis, kultūrinis lokalis migracijos siekinys yra neabejotinai autoritetinio lygmens didmiestis. Vėl negalima būti visiškai tikriems dėl Vilniaus šnektos koncepto turinio (kaip ir Klaipėdos šnektos atveju) jaunųjų žemaičių sąmonėje. Tikėtina, kad tiesioginės Vilniaus šnektos kalbinės patirties galimybė žemaičiams labai ribota, taigi ir šiuo atveju susiduriama ne su objektyvių lingvistinių žymenų vertinimu. Viena-reikšmiškai galima teigti, kad, vertinant šią atmainą, reiškiasi stereotipizavimas.

Kauno ir Šiaulių šnektų įverčiai reikšmingai nesiskiria. 5 ir 6 vietos iš esmės yra vidutinis atmainų vertinimas. Manytina, kad tokį vertinimą gali suponuoti realioji distancija (dėl termino žr. Diercks 2002, p. 51) iki šių miestų. Jaunieji respondentai pirmiausia reitinguoja vienaip ar kitaip reikšmingas atmainas: „kalbinės gimtinės“ atmainą — Telšių šnektą, veikiausiai iš dalies veikiami oficialiosios ideologijos — bendrinę kalbą ir pan.

Manytina, kad kiti variantų deskriptoriai reitinguoti be svaresnės moty-

vacijos. Negalima teigti, kad aukštesni Utenos ir Panevėžio šnektos įverčiai objektyviai žymi, kad kognityviajame variantų žemėlapyje Rytų Aukštaitijos miestų kodai tarp Žemaitijos jaunuolių vertinami palankiau negu Pietų Aukštaitijos ir Vakarų Aukštaitijos. Šių miestų įverčiai reikšmingai nesiskiria (žr. 2 lentelę). Šiek tiek neįprastai atrodo toks nepalankus Marijampolės šnektos vertinimas (8,56). Kaip rodo ankstesni tyrimai (plg. Grumadienė 1980, p. 91–93), Marijampolės miestas asocijuotas su bendrine kalba. Žinoma, būtina pabrėžti, kad tyrimas atskleidžia tik apriorines nuostatas. Tikėtina, kad percepcijos tyrimai Marijampolės raiškai būtų palankesni.

Baigiamosios pastabos

Iš tirtų dalykų galima teigti, kad kalbos kontinuumą skaidantys konceptai — kalbos reprezentacinių sistemų vardai — paprastam kalbos vartotojui greta skiriamosios funkcijos atlieka ir vertinamąją. Kaip rodo kitų kraštų perceptyviosios dialektologijos tyrimai tokia situacija yra tipiška ir tikėtina. Kitaip nei mokslinėje paradigmoje, kur funkcionuoja konceptualiai apibrėžtos atmainų nominacijos, variantų deskriptoriai paprasto vertintojo požiūriu gali kisti dėl sociokultūrinių aplinkybių, deskriptoriai ne tik skaido kalbos kontinuumą, bet ir formuoja tam tikrą vaizdinį apie atmainas.

Jaunųjų žemaičių nuostatų tyrimas atskleidė, kad sąmoningųjų nuostatų lygmeniu paprasti kalbos bendruomenės nariai yra linkę hierarchizuoti skirtingas kalbos reprezentacines sistemas. Kaip matyti iš tyrimo rezultatų, veiksnų sistema, lemianti kalbos atmainų patrau-

klumo vaizdinių modelį, iš esmės yra trinarė. Bent taip ryškėja iš Žemaitijoje atlikto tyrimo.

Sąmoningąsias jaunųjų žemaičių nuostatas veikia kultūrinis, regioninis tapatumas, tai formuoja teigiamą „kalbinės gimtinės“ vaizdinį ir palankius Telšių bei Klaipėdos šnektos įvėčius. Sąmoningųjų nuostatų lygmeniu „kalbinės gimtinės“ atmaina įveikia bendrinę kalbą, tačiau bendrinės kalbos užimama aukšta pozicija paprasto kalbos bendruomenės nario vaizdinių sistemoje leidžia numatyti konkurentiškų santykių schemą tarp šių atmainų. Bendrinės kalbos pozicija pirmiausia sietina su oficialiųjų ideologijų veiksmu, nors, kita vertus, aukštus bendrinės kalbos įvėčius galėjo lemti ir tiriamųjų inertiškumas: pirmiausia vertinamos pažinios atmainos (Telšių šnektą, Klaipėdos šnektą, bendrinę kalbą).

Trečiasis veiksnys, lemiantis atmainų vaizdinių modelį, įvardytinas *sostinės sindromu*. Neabejotina, kad pagrindinio didmiesčio (Vilniaus) šnektą — palankiai

vertinta pirmiausia už socialiai patrauklaus miesto vaizdinį. Kiek vaizdinius apskritai implikuoja kalbinė tikrovė, tai dar tik tirtini dalykai, tam reikia kompleksinių tyrimų.

Iš Žemaitijos tyrimo galima teigti, kad kodų įvėčių pasiskirtymą gali lemti artimesnių didžiųjų miestų socialinės konotacijos (plg. Kauno ir Šiaulių šnektų vertinimas); šnektų potencialus pažinumas *vs* nepažinumas (plg. Kretingos ir Plungės šnektų įvėčiai). Neatitinkančių šių kriterijų šnektų reitingavimas gali būti visiškai atsitiktinis ir nereikšmingas. Tik turint kitų regionų tyrimų duomenis, duomenų visumą, bus galima griežčiau apibendrinti kalbos atmainų hierarchizavimo modelius. Reikia nepamiršti, kad sąmoningosios kalbinės nuostatos teatskleidžia labai fragmentišką kalbinio, kultūrinio sąmoningumo dalį. Norint identifikuoti realius raiškos idealus, būtinas nesąmoningųjų nuostatų tyrimas ir sisteminis kalbinės elgsenos stebėjimas.

Literatūra

ALIŪKAITĖ, D., 2007. *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. [Rankraštis]: daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filologija (04H). Vilnius: Vilniaus universitetas.

ALIŪKAITĖ, D., 2009. Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. *Respectus Philologicus*, 15 (20), 164—179.

ALIŪKAITĖ, D., 2009a. Bendrinės kalbos vaizdiniai: kvazistandaro problema. *Respectus Philologicus*, 16 (21), 160—187.

ALIŪKAITĖ, D., 2011. Projektas „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“: kalbos idealai paprastų kalbos bendruomenės narių akimis. *Respectus Philologicus*, 19 (24), 267—268.

DIERCKS, W., 2002. Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. In: D. LONG, D. R. PRESTON, eds. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51—70.

DŽEŽULSKIENĖ, J., 1994. Kalba ir giminė. In: Sud. L. GRUMADIENĖ, R. MARCINKEVIČIENĖ. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 53—59.

GOEMAN, A. C. M., 1999. Dialects and the Subjective Judgments of Speakers: Remarks and Controversial Methods. In: D. R. Preston, ed. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 135—146.

GRUMADIENĖ, L., 1980, Subjektyvusis kalbos vertinimas. *Kalbos kultūra*, 39, 91—93.

KONTRA, M., 2002. Where is the “Most Beautiful” and the “Ugliest” Hungarian spoken? In: D. LONG, D. R. PRESTON, eds. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 205—218.

KRISTIANSEN, T., 2009. The Macro-level Social Meanings of Late-modern Danish Accents. *Acta Linguistica Hafniensia*, 41, 167—192.

LONG, D., 1997. The Perception of ‘Standard’ as the Speech Variety of a Specific Region: Computer-produced Composite Maps of Perceptual Dialect Regions. In: A. R. THOMAS, ed. *Issues and Methods in Dialectology*. Wales: University of Bangor, 256—270.

LUNDBERG, G. H., 2007. Perceptual Dialectology and the Future of Slovene Dialects. *Slovene Linguistic Studies*, 6, 97—109.

MERKYTĖ-ŠVARCIENĖ, E., 2011. *Jaunosios kartos tarminio kalbėjimo vaizdiniai: nuostatos ir kompetencija*. [Rankraštis]: magistro darbas. Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas.

MILROY, J., 2001. Languages Ideologies and the Consequences of Standardization. *Journal of Sociolinguistics*, 5/4, 530—555.

PRESTON, D. R., 1989. *Perceptual Dialectology: Nonlinguists’ Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.

PRIESTLY, T., 1990. Our Dialect Sounds Stupid: The Importance of Attitudes to So-Called Sub-Standard Language Codes as a Factor in the (Non) Retention of Slovene in Carinthia, Austria. In: D. GORTER, ed. *Fourth International Conference on Minority Languages*. Volume 2. Clevedon, Avon/Bristol, PA: Multilingual Matters Ltd., 135—148.

PUPKIS, A., 2005. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.

SIBATA, T., 1999. Consciousness of Dialect Boundaries. In: D. R. PRESTON, ed. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 39—62.

VAICEKAUSKIENĖ, L., ALIŪKAITĖ, D., 2011. Mirror, Mirror, Tell me: Overt and Covert Hierarchisation of Standard-dialect Varieties in Lithuanian Speech Community.

VAN BEZOOIJEN, R., 2002. Aesthetic Evaluation of Dutch. In: D. LONG, D. R. PRESTON, eds. *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13—30.

Daiva Aliūkaitė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: sociolinguistics, perceptual dialectology, geolinguistics

EXPRESSION IDEALS OF YOUNG SAMOGITIANS: CONSCIOUS ATTITUDE

Summary

The object of the paper is the conscious linguistic attitudes. The author of the paper concerns a question whether typical members of a linguistic community tend to hierarchise different representational language systems, i. e. language varieties on the level of conscious attitudes. The paper considers what particular factors may determine the formation of such hierarchies.

Daiva Aliūkaitė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: socjolingwistyka, dialektologia percepcyjna, geolingwistyka

IDEAŁY JĘZYKOWE MŁODYCH ŻMUDZINÓW: ŚWIADOME WYBORY

Streszczenie

W artykule poruszono następujące zagadnienie problemowe: czy zwykli członkowie wspólnoty językowej mają skłonność do hierarchizowania różnych reprezentacyjnych systemów języka, tzn. jego odmian, na poziomie świadomych wyborów. Wzięto pod rozwagę czynniki, które mogą mieć decydujące znaczenie dla tworzenia się takich hierarchii.

The diversity of representational systems is presupposed by geolinguistic and sociolinguistic evaluation of linguistic facts. Apart from providing a particular net of variety nominations, the acknowledgement, identification and conceptualisation of different variants immediately implicate a particular aspect of evaluation. Although a scholarly perspective towards varieties is not hierarchising, the echoes of such registers may act as certain hierarchising models: standard language vs. dialect, city language vs. country language, etc.

The variety descriptors of the members of a typical linguistic community, contrary to scholarly net of variety nominations, not only segment the linguistic continuum but also possess particular evaluative features. The empirical basis for the insights shared in the paper concerns the data of the experiment carried out in a Samogitian region in the spring of 2011. The experiment was aimed at investigating the conscious attitudes, i.e. the subdialectal hierarchies formed by typical members of a language community. The research was carried out in 4 Samogitian localities, i.e. Varniai, Luokė, Tryškiai and Nevarėnai. The participants were given a list of “tags” of linguistic varieties. The young Samogitians were to rate the varieties from the most to the least preferable one.

According to the research results, the system of factors which determined the model of the attractiveness of the images of the linguistic varieties is trinary. The conscious attitudes of the young Samogitians are influenced by their cultural and regional identity. This forms a positive image of the “linguistic homeland”. Although on the level of the conscious attitudes a variety of the “linguistic homeland” prevails over the standard language, a high position of the standard language in the image system of a typical member of the language community allows for predicting a scheme of competitive relations among these varieties. The third factor which determines the model of variety images is referred to as the *capital syndrome*. Undoubtedly, the subdialect of the main city (Vilnius) was evaluated positively firstly because of its image of a socially attractive city. Complex research is necessary to indicate the extent to which the images of the varieties are implicated by a linguistic reality.

KEY WORDS: conscious linguistic attitudes, variant descriptors, language variations, hierarchization of variations.

Różnorodność reprezentacyjnych systemów implikuje geolingwistyczna i socjolingwistyczna ocena faktów językowych. Stwierdzenie istnienia różnych odmian i wariantów, ich nazwanie i konceptualizacja, obok przedstawienia określonej sieci nominacji odmian, pociąga za sobą również określony aspekt oceny. Mimo iż ujęcie naukowe nie zawiera hierarchizacji odmian, to echa takich rejestrów w społeczeństwie mogą oddziaływać jak określone modele hierarchizacji: język ogólny vs gwara; język miasta vs język wsi itd.

Deskryptory wariantów zwykłych członków wspólnoty językowej, w odróżnieniu od sieci nominacji odmian w ujęciu naukowym, nie tylko naruszają ciągłość języka, ale zawierają też oceny wartościujące. Artykuł bazuje na materiale empirycznym zebranych podczas eksperymentu przeprowadzonego wiosną 2011 r. na Żmudzi, poświęconego badaniom poziomu świadomości wyborów językowych. Opisany eksperyment jest częścią projektu naukowego „Język litewski: ideały, ideologie i zmiany tożsamościowe”, dotyczącego określenia prestiżowości odmian języka litewskiego, ideałów językowych, aspektów ideologicznych etc. (kierownik projektu w latach 2010–2013 — dr Loreta Vaicekauskienė).

SŁOWA KLUCZOWE: świadome wybory językowe, deskryptory wariantu, odmiana języka, hierarchizacja odmian.

Yuri Tambovtsev, Ludmila Tambovtseva, Juliana Tambovtseva

Novosibirsk State Pedagogical University

Faculty of Foreign Languages

Aeroport str. 55–57, Novosibirsk, Russia

Tel. +7 383 200 155

E-mail yutamb@mail.ru

Research interests of Yuri Tambovtsev: typology, phonetics, statistics, language distances, English grammar

Research interests of Ludmila Tambovtseva and Juliana Tambovtseva: English grammar

FUNCTIONING OF THE CONTINUOUS TENSES IN FEMALE AND MALE TEXTS OF THE BRITISH AND AMERICAN ENGLISH LANGUAGE

The article describes a new typological method of measuring typological distances between texts of female and male writers applying Chi-square criterion. More than twenty British and American authors were analyzed from the point of the occurrence of the Continuous Tenses. It should be noted that this grammatical tense does not exist in Russian, so its translation causes some difficulties. Carrying out statistical investigations it is necessary to keep to the principle of commensurability. Usually, it is achieved by using the samples of the same volumes. Nevertheless, it is also possible to keep to this principle by providing the per cent of the use. The study uses the methods of mathematical linguistic. The statistical investigation of texts can explain the intrinsic features inherent in the text. This simple method allows a linguist to find intrinsic and covered linguistic tendencies in the text of every author. It is the calculation of the frequencies of the English Continuous Tenses occurrence on the sample of 10 thousand words of every author. Tense is the grammatical marking on verbs that usually indicates time reference relative to either the time of speaking or the time at which some other situation might be in force. Dealing with Tense, it is dealing with actual language forms used to represent time reference notions.

Studying the occurrence frequency of the grammatical tenses in question authors' assumption is that the text of a writer bears the imprint of the writer's personality. Thus, it is a common idea that style is used in the sense of a subconscious tendency which the writer obeys. It implies that the linguistic performance of a person is much a matter of the particular mental make-up of the individual. Therefore, Theodore Dreiser uses Continuous Tenses in 0,03% of all cases while J. K. Rowling uses Continuous tenses by six times more (0,19%). Perhaps Rowling is more interested in the process of the action than Dreiser. The latter is more interested in facts and results of the action, rather than in its process. Thus this feature seems to be characteristic for Joan K. Rowling.

The investigation shows that female and male British and American writers have individual differences, but no group tendencies.

KEY WORDS: Continuous Tenses, typological, distances, statistical differences and similarities, quantitative approach, Chi-square criterion, female and male texts, British and American writers, grammar features.

Introduction

The goal of the study is to establish the differences and similarities in the usage of

the Continuous Tenses in the texts of British and American writers on the one hand, and between the female and male writers on the

other hand. For this purpose the prose texts of some British and American writers were investigated.

The prose texts of these writers have never been studied from the point of view of a quantitative grammatical in this aspect. This is the first attempt of this sort. It is necessary to use the methods of quantitative linguistics in order to juxtapose the styles of different writers and discover their differences, which can be vividly seen by the usage of various grammatical features.

The investigation of this sort provides a lot of new information. One can see that the grammatical parameters of the male and female prose writers as well as their individual characteristics are sometimes different and sometimes similar. It can help scholars to discern minute differences between the writers.

Material and Method

The material of this research consists of the prose texts by twenty-one writers: Five female British writers, three male British writers, American writers and seven male American writers. For the detailed description of the material see the Sources.

The methods of mathematical linguistics were applied in the present research. The mentioned above methods are in detail described in the books written by the authors of this article linguistics employs various (Tambovtsev, 2001, 2002, 2003). There are many mathematical methods; however, only the most straight forward of them have been used in this research to make it understood for every student of classical linguistics, not related to mathematics. It is the use of the per cent. At the same time this simple method allows a linguist to find intrinsic

and covered linguistic tendencies in the text of every author. It is the calculation of the frequencies of occurrence of the English Continuous Tenses on the sample of ten thousand words of every author. The typological metric method helps us to reveal some regularities. The results of calculations are represented in the form of percent because it discovers the concealed regularities of the dynamical functioning of the given English Tenses as the grammatical features of the style of the chosen writers.

Our task is twofold. On the one hand, the research investigates the prose of female and male writers in the chosen aspect. On the other hand, it investigates the difference between American and British prose in the same aspect. This set of writers is big enough to come to certain reliable conclusions.

Choice of Features and Samples

It is necessary to point out that this research takes into account the semantic features of the text. It focuses on the formal grammatical features have been chosen. The text is researched as a sort of object. This object has a great deal of possible features and several have been chosen for the present analysis: **Past Continuous Tense, Present Continuous Tense and Future Continuous Tense.**

The authors consider these features to be significant since they are usually described as essential in English (Crystal 1997, pp. 204–205). Thus it can be stated that it have been received some essential quantitative grammatical features for every writer. It is important to point out that these features characterise the peculiarities of each writer fairly well and allow us to differentiate one writer from the other.

One can say that this method is, in a way, a descriptive estimation of a writer but this description is not subjective, since we fix the frequency of occurrence of several essential features mathematically. Therefore, the results of the description are quite objective from this point of view. One can say that every reader feels the prose of this or that writer in their own way. So, the perception of an individual reader may be subjective. The authors cannot say that the perception of this reader is objective; on the contrary, it is quite subjective. But one can be sure that our quantitative data are objective. Thus, these results allow making solid and reliable conclusions.

The question of what size sample must be taken is important. Different population sizes are consulted in quantitative linguistics. In fact, the sample should not be too short. The greater the sample is the more reliable results are. Consequently, in grammatical statistics, like this, the sample should be of the size that does not allow the chosen characteristics to fluctuate too much. It has been noticed that the sample of one thousand words allows a great fluctuation; consequently, a bigger sample example should be taken. It turned out that the sample of ten thousand words for the occurrence of the features is all right, at least, not too small. If to take a sample less than that, the data fluctuate too much. This means that the smaller samples do not represent the author's text adequately. If the sample is too big, then it is more time and effort consuming than justified by the results.

It is important to pay attention to the fact that the samples of the writers should be equal. One cannot state anything that is whether the texts are similar or not, when samples are not equal. Thus, it should be taken a sample of the same size for every

author. One can measure the similarity of the texts if the samples are equal. In this study the samples are equal, which means that the results are quite commensurable. It is quite necessary that the material for the research is commensurable. The samples of the same sizes allow us to receive commensurable results for all the authors. The frequency of occurrence of the chosen features may show the distance between the authors in the feature being measured. Therefore, the more similar two texts are, the less the distance between them. It is also possible to compare different samples by per cent.

One can see that the distance between texts is directly proportional to the values of the frequency of occurrence. That is, we measure the difference. This is why one can state the following rule: the less the difference is, the greater the similarity between the texts is. The terms "similarity" and "distance" are used in their usual meaning reflected in a dictionary, but not in the strict mathematical definition. Thus similarity and distance must be understood as a measure of space between two points, places or objects. This states the degree or amount of separation between two objects (Tambovtsev 2004). One can thus say that the objects (in this case – texts) are closer if they are more similar.

The main assumption in this work is that every text sample of an author is an object with certain values of the selected features to measure the distances with. One can assume that the totality of all the objective features of some text may be called the style of that text. In this case we do not speak of the meaning of the text. The authors approach is formal, i.e. the approach takes into consideration the concrete forms of the text, embodied in some forms of words. The

numerical characteristics of a certain text were measured to compare it with some other texts by the same or different authors. These numerical characteristics are the frequencies of occurrence of certain chosen forms, called features (Tambovtsev 2003). The values of these features construct the stylistic mosaic of this or that text.

In this case the selected features are the values of the frequency of occurrence of some grammar forms. The frequencies of these forms show certain concrete manifestations of the tendencies of an author. The tendency toward certain modes of grammar is stable enough to produce an underlying linguistic stability. In the study must be distinguished between insignificant fluctuations of the selected features which do not affect the basic character of the author's style, on the one hand, and the significant fluctuations which indicate stylistic differences, on the other hand.

The study uses the methods of mathematical linguistic. Linguistics profited from the application of mathematical models and techniques. Stylistics has become the crossroads for the interests of linguists and mathematicians to yield some new models. The statistical investigation of texts can explain the intrinsic features inherent in the text (Tambovtsev 2002). According to Werner Winter's definition, style may be said to be characterized by a pattern of recurrent selections from the inventory of optional features of a language (Winter 1969, p. 3). The authors adhere to the foundations of the statistical theory of style, which considers style to be a probabilistic phenomenon. The style can be regarded as a preference for one or another mode of expression. The overall character of style is called forth by the degree of presence (or absence) of a certain mode of expression,

rather than by its exclusive use or complete suppression (Winter 1969, pp. 4–9). In other words a probabilistic approach takes into account the frequency with which this or that feature is used in the text (Tambovtsev 1980, pp. 171–172).

In fact, a numerical stylistic theory can be said to account for stylistic differences between texts. It can provide different measures, which allow us to construct taxonomy of styles. The style-forming processes are to be considered a fundamental component of linguistic performance: style originates in the process of producing (encoding) a text by a certain author. In authors' opinion, a probabilistic approach may reveal a substantial part of linguistic performance.

Speaking about style as a statistical concept, Gustav Herdan defines style as the general characteristics of a person's way of expressing himself in language. What Herdan's definition implies is that no matter what somebody who is said to have a style of his own is writing about, it will bear the imprint of the personality of the writer. Thus, it is a common idea that style is used in the sense of a subconscious tendency which the writer obeys. It implies that the linguistic performance of a person is much a matter of the particular mental make-up of the individual. It is necessary to point out that authorship is directly connected with the individual style of the author. Thus, one can say that the author is his style. There are differences that can be sensed almost instantly and instinctively when we move between texts by different authors. It could be immediately recognized that their style is different. Different authors write in different ways and they express themselves differently. Thus, the comparison of authors allows us to define the degree of affinity

between them. The less the difference of the frequency of occurrence of the features is, the similar the texts under study, i.e. the more affinity between the authors. If the texts are similar enough, one can claim that the author is the same. For this reason we took texts of different authors and the texts of the same author.

The selected features do not seem to depend on any situation being described in the text, but they seem to show the peculiar way this or that author depicts that reality. The selected features in this research do not intersect. Nevertheless, the present study is only a small step to solve the problem of grammatical features, which can differentiate the styles of different authors. This needs deeper and further studies to learn if there are some more stable grammar phenomena than those mentioned above in texts of an author.

One can see that to differentiate texts stylistically it is possible to use many characteristics, among them, for instance, the length and types of syllables, of words, sentences, the richness of vocabulary, or concentration of vocabulary.

The results of the present research will be depicted in numbers. Before going into details of the results the chosen grammatical features should be discussed firstly. Several grammars were taken for this research, which discuss the English tenses chosen for this study to see different and similar points of view. Roderick Jacobs agrees with Geoffrey Leech and Jan Svartvik (1994) that every language has its peculiar problem of Tense identity, and verb Tense and Aspect are two of the most problematic areas of English. The scholars maintain that the serious problem in dealing with the English Tense system is our tendency to treat the verb forms as directly corresponding to the grammatical properties of time reference,

form, and meaning. They should be treated as distinct dimensions since in no language do tenses and time references match up on a one-to-one basis.

It is necessary to understand Tense and Aspect as having to do with form. Tense is the grammatical marking on verbs that usually indicates time reference relative to either the time of speaking or the time at which some other situation might be in force. Dealing with Tense, it is dealing with actual language forms used to represent time reference notions. Indeed, according to Jacobs, it is not even concerned with all the kinds of language forms used for time reference, but just the verb forms (Jacobs 1995, p. 187).

Dennis Freeborn expressed quite an unusual point of view that there are only two Tense forms in English. It seems puzzling, because it is quite clear that we can refer to past, present and future time, and that, therefore, there should be at least three tenses to do this. But if to limit the strict use of tense to a grammatical, marked form of verbs, in English there is no future tense form of the verb, because we cannot refer to the future by simply inflecting the verb. We have to use additional auxiliary verbs (Freeborn 1993, p. 92)

The Present Continuous Tense

The Present Continuous Tense is often called "The Present Progressive Tense". It is one of the more complex bits of Modern English grammar. One should be aware of the fact that some specialists in grammar prefer to talk about *aspect*, but not *tense*. Expressing this point of view (e.g., Lyons, Quirk, etc.) David Crystal writes that aspect is a category used in grammatical descriptions of verbs, referring primarily to the way the grammar marks the duration or type of activity

denoted by the verb. In the English language there is a contrast between the “indefinite, continuous, perfect, and perfect continuous” aspect. This is shown in different forms of the verb, that is, formally. The English verb makes a formal distinction, which is usually analysed as aspectual: the contrast between “continuous” (or “progressive”) and “simple” (or “non–progressive”) duration of action. The perfect aspect classically refers to the completion of an action. The continuous aspect expresses duration of an action without specifying completion (Crystal 1980, p. 14). Tense is a grammatical category which marks the time at which the action denoted by the verb took place. Traditionally, a distinction is made between past, present, and future tense forms, often with further divisions (perfect, pluperfect, etc.). In linguistics, the relationship between tense and time has been the subject of much study. It is now plain that there

Tense forms (that is the variations in the morphological form of the verb) can be used to signal meanings other than temporal ones (Crystal 1980, p. 352). This is especially vivid in the case of modal verbs, which are used with various English tenses and aspects. In this case the verb forms which coincide with some tense forms express neither the tense nor the aspect, but the attitudes on the part of the speaker towards the factual content of his utterance i.e. uncertainty, definiteness, vagueness, possibility, etc. (Crystal 1980, p. 230). A special class of the continuous forms with the modal verbs must be introduced since they referred neither to the past, present or future continuous tense. Let us give some examples:

What can be coming now? (Stowe 2003, p. 18)

A man can't put his nose into the door, but you think he must be coming to buy him. (ibid. p.11)

We would be willing, sir, to increase the rate of compensation. (ibid. p. 13)

She noticed that they were pleased and thoughts of her sister's home and the meal that would be awaiting her quickened her steps. (Dreiser 1900, p. 13).

Her face shows none of the worry she must be feeling about why nobody comes for the boy. (Updike 1968, p. 25)

He's seen it there all winter but he always thought some kid would be coming back for it. (ibid., p. 12)

The dogs got to know me – by the end of the year they'd be waiting for me. (Wolf 1989, p. 13)

Let us again stress that many English grammars point out that we use the Present Continuous Tense to talk about some action at the moment of speaking (Burgess *et al.* 2003, p. 175; Gude *et al.* 2002, p. 136; Gude *et al.* 2003, p. 134; Eckersley 1965a, p. 99; Haines *et al.* 1997, pp. 200–201; Hewings 2001, pp. 2; Murphy 1995, pp. 2–3; Soars 2001, pp. 132–133). Besides describing the main idea of the Present Continuous Tense as some action at the moment of speaking, many of them point out to some other additional aspects. Constant practice embeds them in a writer's style so that it all seems natural. Thus we take up the hard task of analysing all the use of the Present Continuous Tense in the texts of some British and American male and female writers.

Frequency of use of the present continuous tense by different writers

Let us analyse in detail how the given British and American female and male writers use the Present Continuous (Progressive)

Tense. It should be pointed out that every writer uses the Present Continuous Tense differently, though there are some common tendencies. First of all, it is interesting to see in how many cases the Present Continuous Tense is used in its main function, that is, the author describes something which is happening at the moment of speaking. However, before that let us consider the usage of the Present Continuous Tense in general. The mean of the frequency of occurrence vividly indicates that the British male writers do not use it as often as the American male writers (c.f. 2.0 vs. 21.7). In general American male writers use it much more often. British female writers also do not use it as often as the American female writers (c.f. 13.2 vs. 21.1). American male and female writers use the Present Continuous Tense more or less equally (c.f. 21.7 vs. 21.1). This may be because of the fact that they all happen to be more modern writers.

As a matter of fact, it should be mentioned that some British male writers (e.g. Daniel Defoe) do not use the Present Continuous Tense at all. Some British male writers use it rather seldom (only 3 times each i.e. Jonathan Swift and Charles Dickens). The authors of the article are apt to attribute it to the time of the creation of their novels. In fact the female British writers also follow the same tendency. In the books of the older British female writers The Present Continuous Tense is used much less (e.g. Susan Ferrier 8 and Jane Austen – 6), than in the prose of more modern female writers (Daphne Du Maurier – 9, Agatha Christie – 20, Joan K. Rowling – 23). The tendency seems to be that the Present Continuous Tense is used more in modern prose. This tendency is observed in the prose of the

American writers as well, both male and female.

Theodore Dreiser used the Present Continuous Tense ten times in the sample of ten thousand words. Some of his sentences clearly indicate that he describes something, which is happening at the moment of speaking. Thus, for instance:

I am looking for something to do.
(Dreiser 1900, p. 9)

In this sense it is also used in the Past Continuous Tense.

She noticed that men and women were smiling. (Dreiser 1900, p. 13)

However, only one case was found in this meaning for the Present Continuous Tense. There are four cases with Present Continuous Tense used by Dreiser to show Future, that is the construction *is (are) going to*.

I am going to study stock at our place and get new samples. (Dreiser 1900, p. 3)

No cases were found where Dreiser uses Present Continuous Tense to show the action going on at the time of speaking that is in its main sense. There are five cases showing something, which is happening around now but not necessarily at the moment of speaking and three cases with the “is (am, are) going to” construction, which indicates to the nearest future.

They are putting up great buildings there.
(Dreiser 1900, p. 3)

There is one case in Dreiser’s sample when Present Continuous Tense is used to depict a changing situation over a period of time.

Chicago is getting to be a great town.
(Dreiser 1900, p. 4)

John Updike uses Present Continuous Tense in its main sense that is to describe something which is happening at the moment of speaking in seventeen cases, out of overall twenty-three cases. Thus, it covers the majority of cases.

She is watching a group of children called Mouseketeers. (Updike 1968, p.14)

John Updike uses the construction *is (are) going to* to show future only once.

They are going to wake up some fair morning without a protector. (Updike 1968, p. 23)

The research revealed three cases when Updike uses Present Continuous Tense to show something which is happening around now but not necessarily at the moment of speaking.

I am giving it up. (Updike 1968, p. 14)

Again only one Updike's case is found when Present Continuous Tense is used to depict a changing situation over a period of time.

It feels like he is reaching down through years to touch this tautness. (Updike 1968, p. 10)

It is not always possible to distinguish if the author uses the Present Continuous Tense in its main sense from a sentence. It is often necessary to take the context into account. Generally speaking, the British and American writers, both male and female, use the main sense of the Present Continuous Tense only in the half of the cases. One can see more details in the Tables and the Figures.

The Continuous Tense

The Continuous Tense consists of the Past, Present and Future Continuous Tense. One has to understand what the Continuous Tense means in general. Madeline Semmel-meyer and Donald Bolander also call the Continuous forms the progressive forms of a verb. They show that the action is continuing. So, the Progressive forms are used to show that an action is continuing or progressing at the time indicated by a particular tense (Semmelmayer et al. 1987, p. 121). Roger Lass calls the Continuous Tense as a Progressive Tense, because an activity, expressed by it, is currently in progress. He claims that the progressive tense encodes the notion "being in process of doing something". Roger Lass notes that progressive normally occurs only with verbs of "action", rather than "state" (Lass 1987, p. 163).

Male and female writers employ Continuous Tense similarly. Nevertheless, there are some peculiar tendencies. The same can be said about the American and the British usage.

Both Theodore Dreiser and Daphne du Maurier use Continuous Tense in the same way: Theodore Dreiser – 0,03 %; Daphne du Maurier – 0,03 %. For some reason, J. K. Rowling uses Continuous tense by six times more (0,19 %). Perhaps Rowling is more interested in the process of the action than either Du Maurier or Dreiser. They are more interested in facts and results of the action, rather than in its process. This feature seems to be characteristic only for Joan K. Rowling.

Let us compare the Continuous Tense and the Indefinite Tense. The usage of the Indefinite Tenses does not allow us to state that there is any difference between the prose of male writers (Dreiser – 1,00 %)

and female writers (Rowling – 1,05 %). There is no difference between British and American prose, as well. However, there is a great difference between Dreiser and Rowling, on the one hand, against Du Maurier on the other hand (0, 50 %). Again, the female prose is more emotional than the male prose.

Conclusions

Any text is considered here as a certain linguistic object with certain chosen features. The features have different frequency of occurrence. Here the chosen features are: The Present Continuous Tense, The Past Continuous Tense and The Future Continuous Tense.

The Present Continuous Tense shows that some British male writers, e.g., Daniel Defoe do not use the Present Continuous Tense at all. Some British male writers use it rather seldom (only 3 times each i.e. Jonathan Swift and Charles Dickens). The authors of this article are apt to attribute it to the time of the creation of their novels. In fact the female British writers also follow the same tendency. In the books of the earlier female British writers the Present Continuous Tense is used much less, e.g., Susan Ferrier – 8 and Jane Austen – 6, than in the prose of more modern female writers (Daphne Du Maurier – 9, Agatha Christie – 20, Joan K. Rowling – 23). The tendency seems to use The Present Continuous Tense more in modern prose. Let us consider the usage of the Present Continuous Tense in general. The mean of the frequency of occurrence vividly indicates that the British male writers do not use it as often as the American male writers (c.f. 2.0 vs. 21.7). In general American male writers use it much more often. British female writers

also do not use it as often as the American female writers (c.f. 13.2 vs. 21.1). American male and female writers use the Present Continuous Tense more or less equally (c.f. 21.7 vs. 21.1). This is mostly because they all happen to be more modern writers.

This feature, that is “Present Tense”, shows that the usage of the Present Tense does not allow us to distinguish between some female and male prose: Joan K. Rowling – 0,21 %; Theodore Dreiser – 0,23 %; Daphne du Maurier – 0,45 %. Daphne du Maurier is the most emotional in the usage of the Present Tenses.

It is not always possible to distinguish if the author uses the Present Continuous Tense in its main sense from a sentence. It is often necessary to take the context into account. Generally speaking, the British and American writers, both male and female, use the main sense of the Present Continuous Tense only in the half of the cases. Therefore, it goes without saying that the teachers of English must pay attention to those cases when the Present Continuous Tense is used to show the action happening around now but not necessarily at the moment of speaking or in the nearest future.

The Past Continuous Tense is used less by the British male than female writers. It is vividly seen by their mean frequency (c.f. 15.3 vs. 20.8). American writers use it more often (c.f. female – 28.9 vs. male – 35.0).

The general feature, that is “Continuous”, shows that neither male, nor female prose use Continuous Tense differently. The same can be said about the American and the British usage. Both Theodore Dreiser and Daphne du Maurier use Continuous Tense in the same way: Theodore Dreiser (0,03 %), Daphne du Maurier (0,03 %). For some reason, Rowling uses Continuous by

six times more (0,18 %). Perhaps Joan K. Rowling is more interested in the process of the action than either du Maurier or Dreiser. This feature is characteristic only for Joan

K. Rowling. Consequently, the Continuous Tense differentiates the female prose very much and therefore, the individual style plays the greater role than the group style.

References

- BURGESS, S.; ACKLAM, R., 2003. *First Certificate. Gold. Exam Maximiser*. London: Longman.
- CRYSTAL, D., 1980. *A First Dictionary of Linguistics and Phonetics*. London: Andre Deutsch.
- CRYSTAL, D., 1997. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FREEBORN, D., 1993. *A Course Book in English Grammar*. London: Macmilan.
- ECKERSLEY, C. E., 1965. *Essential English for Foreign Students*. Sofia: Foreign Languages Press.
- GUDE, K.; WILDMAN, J., 2002. *Matrix. Upper-Intermediate Student's Book*. Oxford: Oxford University Press.
- GUDE, K.; DUCKWORTH, M., 2003. *Matrix. Pre-Intermediate Student's Book*. Oxford: Oxford University Press.
- HAINES, S.; STEWART, B., 1997. *New First Certificate Masterclass. Student's Book*. Oxford: Oxford University Press.
- HEWINGS, M., 2001. *Advanced Grammar in Use. A self-study reference and practice book for advanced learners of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JACOBS, R. A., 1995. *English Syntax. A Grammar for English Language Professionals*. Oxford: Oxford University Press.
- LASS, R., 1987. *The Shape of English: Structure and History*. London: J.M. Dent and Sons LTD.
- LEECH, G.; SVARTVIK, J., 1994. *A Communicative Grammar of English*. London and New York: Longman.
- MURPHY, R., 1995. *English Grammar in Use. A self-study reference and practice book for intermediate students*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEMMELEMEYER, V.; BOLANDER, D. O., 1987. *The New Webster's Grammar Guide*. New York: Lexicon Publications INC.
- SOARS, L.; SOARS J., 2001. *New Headway. English Course. Elementary. Student's Book*. Oxford: Oxford University Press.
- TAMBOVTSEV, Y., 2001. *Compendium of the Basic Statistical Characteristics of Functioning of Consonants in the Sound Chains in English, German, French and other Indo-European Languages*. Novosibirsk: Novosibirsk Klassicheskij Institut.
- TAMBOVTSEV, Y., 2002. Linguistic Taxonomy: compactness of the language subgroups, groups and families. *Baltistica*, 37(1), 131–161.
- TAMBOVTSEV, Y., 2003. *Typology of Functioning of Phonemes in the Sound Chain of Indo-European, Paleo-Asiatic, Uralo-Altaic and other world languages: compactness of subgroups, groups, families and other language taxons*. Novosibirsk: Sibirskij Nezavisimyj Institut.
- TAMBOVTSEV, Y., 2004. Phonostatistical distance totals as an indicator of the compactness of language taxons: a typologo-metrical approach. *Lingua Posnaniensis. Review of General and Comparative Linguistics*. XLVI, 145–172.
- TAMBOVTSEV, Y.; TAMBOVTSEVA, I., 1980. Gerund and Participle I in Preposition to Noun. In: *В помощь преподавателям иностранных языков*, 11. Novosibirsk: Nauka, 55–65.
- TAMBOVTSEV, Y.; TAMBOVTSEVA, I., 2003. Some stylistic typological distances between the prose of some British writers. *Studia Anglica Posnaniensia. An International Review of English Studies*, 39, 247–261.
- WINTER, W., 1969. Styles as Dialects. In: Ed. L. DOLEZHEL. *Statistics and Style*, New York: Elsevier Publishing Company, 3–9.

Sources

Female British Writers

AUSTEN, J., 1961. *Sense and Sensibility*. New York: Harper and Row Publishers.

FERRIER, S. E., 1986. *Marriage*. London: Virago Press Ltd.

DU MAURIER, D., 1992. *Rebecca*. London: Arrow Books Ltd.

ROWLING, J. K., 1999. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. New York: Scholastic Inc.

Male British Writers

DEFOE, D., 1963. *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner*. London: Everman's Library.

SWIFT, J., 1996. *Gulliver's Travels*. Edinburgh: Wordsworth Classics Ltd. Lomond Books.

Female American Writers

STOWE, H. B., 2003. *Uncle Tom's Cabin or Negro Life in the Slave States of America*. New York: Wordsworth Classics.

Male American Writers

DREISER, T., 1980. *Sister Carry*. New York: New American Library.

WOLF, T., 1989. *This Boy's Life*. New York: Grove Press.

UPDIKE, J., 1968. Rabbit, Run. In: *The Art of Fiction*.

Yuri Tambovtsev, Ludmila Tambovtseva, Juliana Tambovtseva

Novosibirsko valstybinis pedagoginis universitetas, Rusija

Yurijaus Tambovtsevo moksliniai interesai: tipologija, fonetika, statistika, kalbų atstumai, anglų kalbos gramatika

Liudmilos Tambovtsevov, Julianos Tambovtsevov moksliniai interesai: anglų kalbos gramatika

Yuri Tambovtsev, Ludmila Tambovtseva, Juliana Tambovtseva

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Nowosybirsku, Rosja

Yuri Tambovtsev zainteresowania naukowe: typologia, fonetyka, statystyka, odległości między językami, gramatyka języka angielskiego.

Liudmila Tambovtseva i Juliana Tambovtseva zainteresowania naukowe: gramatyka języka angielskiego

EIGOS LAIKŲ FUNKCIONAVIMAS MOTERŲ IR VYRŲ TEKSTUOSE BRITŲ IR AMERIKIEČIŲ ANGLŲ KALBOJE

Santrauka

Straipsnyje aprašomas naujas tipologinis metodas, nurodantis tipologinį atstumą tarp moterų ir vyrų rašytojų tekstų, taikant Chi–kvadrato (Chi–square) kriterijų. Buvo analizuojami daugiau nei dvidešimt britų ir amerikiečių autorių tekstų nuo anglų kalbos eigos laiko atsiradimo momento. Reikėtų pažymėti, kad šis gramatinis laikas neegzistuoja rusų kalboje, todėl jo vertimas sukelia tam tikrų sunkumų. Statistiniuose tyrimuose būtina laikytis proporcingumo principų ir paprastai to pasiekama analizuojant to paties lygio pavyzdžius. Nepaisant to, visiškai įmanoma laikytis minėtų principų pateikiant jų vartojimo dažnumą procentais. Ištyrus gramatinių laikų vartojimo dažnumą, galima daryti

FUNKCJONOWANIE CZASÓW CIĄGLYCH NIEDOKONANYCH W TEKSTACH PISAREK I PISARZY BRYTYJSKICH I AMERYKAŃSKICH

Streszczenie

W niniejszym artykule przedstawiono nową metodę typologiczną pomiaru odległości między tekstami, których autorami są brytyjczyści i amerykańscy pisarze-mężczyźni i pisarki-kobiety. Analizie poddano utwory ponad dwudziestu pisarzy, które badano pod względem częstości występowania w ich utworach czasów ciągłych niedokonanych (*Continuous Tenses*) z zastosowaniem kryterium chi-kwadrat. Należy zauważyć, że taki czas nie istnieje w języku rosyjskim, co powoduje określone trudności w przekładzie tego typu konstrukcji gramatycznych na język angielski. W badaniach statystycznych należy przestrzegać zasady

prielaidą, kad rašytojo tekstas atspindi rašytojo asmenybę.

Populiari mintis, kad lingvistinis stilius yra gryna pašamonės tendencija, kuri paklūsta rašytojo jausmams. Tai reiškia, kad asmens kalbinė veika daugeliu atvejų priklauso nuo individo protinės būsenos. Todėl Th. Dreiseris eigos laikus naudoja tik 0,03 %, o J. K. Rowling — šešis kartus dažniau (0,19 %). Gali būti, kad veiksmų procesas Rowling domina labiau nei Dreiserį. Pastarąjį labiau domina faktai ir veiksmų rezultatai, o ne jų procesas. Taigi šis bruožas būdingesnis Rowling tekstams.

Tyrimas rodo, kad britų ir amerikiečių rašytojams vyrams ir moterims būdingi individualūs skirtumai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: eigos laikai, tipologinis, atstumai, skirtumai ir panašumai, kiekybinis vertinimas, Chi–kvadrato kriterijus, moters ir vyro tekstai, Britanijos ir Amerikos rašytojai, gramatiniai požymiai.

współmierności. Zwykle jest to realizowane poprzez wytypowanie fragmentów o tej samej objętości lub przeliczenie częstości występowania na procenty. W badaniach nad częstością występowania wymienionych czasów gramatycznych wychodzimy z założenia, że tekst każdego pisarza odzwierciedla charakterystyczne cechy mentalne, co znajduje swój wyraz w jego stylu, wyrażającym podświadomą tendencję do ukazania uczuć pisarza. Oznacza to, że zachowanie językowe w wielu wypadkach zależy od stanu mentalnego jednostki. Tak więc Theodore Dreiser używa czasów ciągłych niedokonanych jedynie w 0,03% przypadków, podczas gdy Joan K. Rowling – sześć razy częściej (0,19%). Może to świadczyć o tym, że J. K. Rowling bardziej interesuje proces – przebieg akcji, gdy Dreiser skupia się na faktach i wynikach.

Przeprowadzone przez nas badanie dowodzi, że autorzy brytyjscy i amerykańscy, zarówno pisarze-mężczyźni, jak i pisarki-kobiety, wykazują różnice indywidualne, nie zaś grupowe.

SŁOWA KLUCZOWE: czasy ciągłe niedokonane (*Continuous Tenses*), typologiczny, odległości, podobieństwa i różnice, stosunek ilościowy, kryterium chi-kwadrat, teksty pisarzy-mężczyzn i pisarek-kobiet, pisarze brytyjscy i amerykańscy, cechy gramatyczne.

Gauta 2011 03 10

Priimta publikuoti 2011 07 11

Наталья Красильникова

Филиал Уральского государственного педагогического университета в г. Новоуральске
ул. Победы 18, 624130 Новоуральск, Свердловская область, Россия

Тел. +7 892 213 585 41

E-mail: n_krasilnikova@mail.ru, cortesgold@yahoo.com

Область научных интересов автора: когнитивная лингвистика, межкультурная коммуникация

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ: ВЗГЛЯД ИЗ КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНОЙ ПАРАДИГМЫ*

Политическая лингвистика привлекает к себе внимание многих исследователей, в том числе представителей когнитивно-дискурсивного подхода в языкознании. В рамках этого подхода активно изучается метафорическая репрезентация участников политической коммуникации – различных стран, политических институтов, известных политических деятелей, при этом исследователи рассматривают политический и медийный дискурсы, создаваемые политиками, журналистами, спич-райтерами и т. д. Однако еще один участник политической коммуникации пока остается за пределами когнитивно-дискурсивного анализа, а именно – ОБЩЕСТВО. От общества зависит характер и качество взаимосвязи ОТПРАВИТЕЛЬ-ПОЛУЧАТЕЛЬ политических посланий, идеологических установок, от общественной реакции и оценки некоего события зависит судьба предлагаемых властью социальных проектов. Исследуя дискурс общественного мнения, мы можем составить представление о том, что думает общество о странах-соперниках или странах-союзниках, верит ли политическим институтам, насколько эффективными оказываются те или иные политические послания, речевые стратегии и тактики политических деятелей. Дискурс общественного мнения – уникальное дискурсивное образование, вобравшее в себя черты институционального, медийного и бытового дискурсов. Обществу в рамках дискурса общественного мнения представляет собой оценочную интерпретацию общественно-политического явления, события и его участников, обмен мнениями и участие в решении значимых проблем общества и государства, влияние на представления или стереотипы коммуникантов и формирование или уточнение их картины мира. Выражение общественного мнения мы находим в комментариях после статей, в чатах, блогах, ток-шоу, опросах и прочих интерактивных формах коммуникации. Предлагаем рассмотреть основные теоретические позиции дискурса общественного мнения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: дискурс общественного мнения, общественность, модель коммуникации, бытовой/институциональный и медийный политический дискурс, Интернет, Россия, концептуальная метафора.

Последнее слово всегда
остается за общественным мнением.

Наполеон

Политическая коммуникация уже не одно десятилетие является предметом повышенного научного интереса многих

дисциплин. От начальных исследований в области языка тоталитарных режимов (Дж. Оруэлл, В. Клемперер) и изучения механизмов воздействия пропаганды на общественное мнение (У. Липпман,

* Данная статья опубликована при поддержке
ГНФ 82 11-04-00327а

Г. Лассуэл) интерес в области политической коммуникации вырос до всесторонних когнитивно-дискурсивных исследований объектов и субъектов коммуникации, идиостилей, дискурсов конфронтации, глобализации, социального самооправдания и т. п. Причем этот интерес удовлетворяется с привлечением широкого спектра гуманитарных наук: прагматики, когнитивной лингвистики и психологии, философии, политологии, социологии, культурологи и проч.

Все лингвистические исследования политической коммуникации в зависимости от аспекта рассматриваемого объекта разделяются на три группы – языковые, текстовые и дискурсивные. Самым емким и актуальным сегодня в рамках когнитивной парадигмы знания является понятие «дискурс». Распространение данного понятия на другие смежные с лингвистикой области знания привело к отсутствию единства в толковании. Как афористично подметил В. И. Карасик, «само понятие «дискурс» стало шире понятия «язык»» (Карасик 2002, с. 227).

В данном исследовании мы будем придерживаться понимания дискурса как формы использования языка в реальном времени, отражающем определенный тип социальной активности человека (Кубрякова 2004, с. 525) – в широком смысле, и как связного текста в совокупности с экстралингвистическими факторами; как речи, рассматриваемой как целенаправленное, социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания – в узком смысле (Лингвистический энциклопедический словарь 1990).

При когнитивно-дискурсивном подходе исследователь стремится выявить

взаимосвязи между концептуально-маркированными языковыми феноменами и факторами, которые обусловили их востребованность (Чудинов 2003, с. 170–178). В данной работе мы предлагаем изучать общественное мнение посредством когнитивно-дискурсивного анализа метафор как ментальных операций, способа познания, структурирования и объяснения окружающего нас мира.

Однако сначала необходимо определить основные теоретические предпосылки выделения дискурса общественного мнения и его место в системе политической коммуникации.

Институциональный политический дискурс проецируется на дискурс СМИ, формируя масс-медийный политический дискурс. СМИ представляют собой «канал», через который направляется «голос» власти, модифицирующийся в соответствии с определенной идеологической платформой конкретного издания, и через который он достигает целевого потребителя – массовую аудиторию (Рудая 2010, с. 8).

Однако ОБЩЕСТВО – самый массовый и влиятельный участник политической коммуникации, в котором преломляются как институциональный, так и медийный дискурсы, до сих пор остается в тени. Дискурс власти и дискурс СМИ оказывают влияние на ОБЩЕСТВО, формируют или корректируют его согласно или в противовес мнению и установкам политиков или журналистов. Таким образом, провоцируется ответная реакция ОБЩЕСТВА, которая устремляется обратно либо в СМИ в виде комментариев к статьям, отзывов в блогах, ссылок на чаты, писем в редакцию, либо непосредственно в виде обращений к политическим деятелям и партиям. В

зависимости от степени демократизации государства общество может быть пассивным или активным участником социальных и политических процессов. В последнем случае от общественного мнения в большой степени зависит эффект, произведенный на общество посланиями политических лиц, институтов и СМИ, а также обратная связь в виде оценки обществом того или иного социального явления.

Таким образом, систему политической коммуникации можно представить в виде треугольной модели, взаимосвязанными вершинами которой являются ВЛАСТЬ, СМИ и ОБЩЕСТВО (Рис. 1):

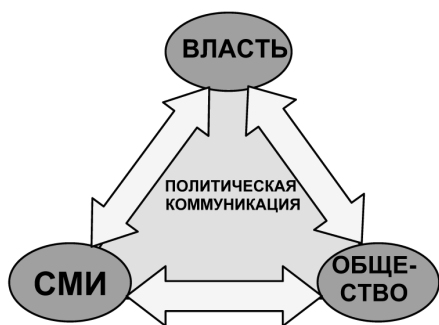

Рис. 1. Участники политической коммуникации.

В настоящее время насчитывается около 50 различных определений общества. Одни ученые представляют общество как систему исторически сложившихся рационально обусловленных и регламентированных отношений между людьми, другие как продукт этих отношений, результат установления устойчивых социальных взаимосвязей и взаимодействий.

Согласно Ю. Хабермасу и К.-О. Апелью, стремящимся дать лингвистическое обоснование общества, последнее есть

коммуникативное сообщество, которое строится на основе регламентируемых коммуникативных действий (Назарчук 1998). Близок к этому пониманию общества П. Сорокин, представляющий общество как совокупность людей, находящихся в процессе общения (Сорокин 1992).

Составными элементами общества являются люди, социальные связи и действия, социальные взаимодействия и отношения, социальные институты и организации, социальные группы и общности, социальные нормы и ценности. Каждый из них находится в тесной взаимосвязи с другими, играет особую роль в обществе (Социология как наука 1999)

От общества зависит эффективность прагматического воздействия, которое является целью институционального и медийного политического дискурсов. Более того, массовая коммуникация в условиях демократического общества предполагает обратную связь, при этом, чем демократичнее и развитее государство, тем больший резонанс в обществе вызывают те или иные социальные вопросы, что отражается, в частности, в блогах, чатах, комментариях к статьям в интернет-коммуникации. Соответственно, изучая ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ можно проследить воздействие политической коммуникации на общество, установки которого могут коррелировать или расходиться с транслируемыми СМИ идейными установками власти.

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ приобретает философскую значимость еще в древности (Платон, Сократ, Протагор, Аристотель) и со временем становится актуальным предметом философской дискуссии. Так, согласно теории Гегеля, общественное мнение это единс-

тво противоположностей – истины и заблуждений, неорганический способ обнаружения того, чего народ хочет и что он думает, это состояние общественного сознания, проявляющееся в совокупности оценочных суждений о событиях и фактах социальной действительности, проблемах государственной и общественной жизни различных групп и слоев населения (Гегель 1990, с. 459). Общественное мнение — это совокупность многих индивидуальных мнений по конкретному вопросу, затрагивающему группу людей.

Ярким примером публикаций XX в. является монография П. Бурдьё «Социология политики», в которой он подвергает сомнению сам факт существования общественного мнения, выявляемого на основе социологических опросов: «Под сомнение... поставлены три постулата, имплицитно задействованные в опросах. Так, всякий опрос мнений предполагает, что все люди могут иметь мнение или, иначе говоря, что производство мнения доступно всем. Этот первый постулат я оспарю, рискуя задеть чьи-то наивно демократические чувства. Второй постулат предполагает, будто все мнения значимы. Я считаю возможным доказать, что это вовсе не так, и что факт суммирования мнений, имеющих отнюдь не одну и ту же реальную силу, ведет к производству лишённых смысла артефактов. Третий постулат проявляется скрыто: тот простой факт, что всем задается один и тот же вопрос, предполагает гипотезу о существовании консенсуса в отношении проблематики, то есть согласия, что вопросы заслуживают быть заданными. Эти три постулата предопределяют, на мой взгляд, целую серию деформаций, которые обнаруживаются даже, если

строго выполнены все методологические требования в ходе сбора и анализа данных» (Бурдьё 1993, с. 159–177).

Тем не менее большинство современных исследователей работают с понятием общественного мнения, выявляя в совокупности мнений людей одобрение или осуждение тех или иных общественных событий, представление о нормативном-ненормативном поведении членов социума и т. п.

Для дальнейшей работы примем следующее определение из «Философского энциклопедического словаря» (2010): общественное мнение – *состояние массового сознания, заключающее в себе отношение (скрытое или явное) различных групп людей к событиям и фактам социальной действительности. Формирование и развитие общественного мнения происходит либо целенаправленно, под воздействием на массовое сознание политических институтов и социальных учреждений, либо стихийно – под непосредственным влиянием жизненных обстоятельств, конкретного опыта и традиций. По структуре общественное мнение может быть единодушным или плюралистичным.*

С лингвистической точки зрения общественное мнение образует отдельный дискурс, который наравне с психологическими, философскими, социологическими и маркетинговыми исследованиями, может подвергаться и лингвистическому анализу. Рассмотрим соответствие дискурса общественного мнения трем основным характеристикам дискурса по М. Стаббсу: 1) в формальном аспекте дискурс общественного мнения – это единица языка, превосходящая по объему предложение, 2) в содержательном аспекте дискурс обще-

ственного мнения связан с использованием языка в социальном контексте, 3) наконец, дискурс общественного мнения интерактивен, поскольку не только возникает в ответ на институциональный и медийный дискурсы, но и формирует сеть коммуникативных связей внутри себя (Stubbs 1983, p. 1).

Дискурс общественного мнения (ДОМ) – это форма использования языка в процессе формирования и выражения отношения общества к явлениям социальной жизни в совокупности содержания высказывания с экстралингвистическими факторами и персональными особенностями коммуникантов.

Общение в рамках дискурса общественного мнения представляет собой оценочную интерпретацию общественно-политического явления, события и его участников, обмен мнениями и участие в решении значимых проблем общества и государства, влияние на представления или стереотипы коммуникантов и формирование или уточнение их языковой картины мира.

Дискурс общественного мнения – уникальное дискурсивное образование, вобравшее в себя черты институционального, медийного и бытового дискурсов, поскольку возникает как реакция на проекцию институционального дискурса на медийный, а по природе своей складывается в рамках бытового личностного общения.

Особенность бытового дискурса заключается в стремлении максимально сжать передаваемую информацию, использовать особый сокращенный код общения, поскольку люди понимают друг друга с полуслова, коммуникативная ситуация самоочевидна, и поэтому

актуальной является лишь многообразная оценочно-модальная эмоциональная квалификация происходящего (Карасик 2002, с. 215).

Именно оценочная модальность на наш взгляд и представляет особый интерес для когнитивной лингвистики в дискурсе общественного мнения, поскольку она выражается через такие концептуально маркированные явления как метафора, метонимия, эпитет, аллюзия, каламбур, паронимия, эпитет, аллюзия, каламбур, паронимия, прецедентные феномены, которые используются для представления знаний и демонстрируют черты национального менталитета, доверие или недоверие власти и СМИ, позицию личности в дихотомии СВОИ – ЧУЖИЕ, поддержку или оппозицию в важных социальных вопросах и даже информационных войнах. Более того, концептуальные лингвистические единицы, идеи, имплантированные в мышление людей посредством печатного слова, как писал известный поэт и публицист Джон Мильтон (1608–1674), «столь же живучи и плодovиты, как баснословные зубы дракона, <...> будучи рассеяны повсюду, они могут воспрянуть в виде вооруженных людей» (Мильтон 2001). Тем более важным представляется исследование общественного мнения с позиций когнитивно-дискурсивного анализа.

Таким образом, дискурс общественного мнения находится на пересечении статусно-ориентированного и личностно-ориентированного дискурсов. Как же происходит это пересечение? По каким каналам осуществляется связь между дискурсом общественного мнения и медийным или институциональным дискурсами? Какие средства коммуникации используются для этого?

В дискурсе общественного мнения подача информации реализуется на двух уровнях:

- лично-ориентированный уровень (бытовой дискурс) подразумевает устный или письменный обмен информацией при личном общении, по телефону, посредством компьютеризированных средств быстрого обмена сообщениями, по электронной почте, через дискуссии в форумах, сообщения на электронной доске объявлений, аудио- и видеопереговоры в режиме онлайн (напр., через программы MailAgent или Skype) и т. д.;
- статусно-ориентированный уровень опосредуется через печатные и электронные, устные и письменные обращения к политическим деятелям и партиям (институциональный дискурс), комментарии к статьям в электронных изданиях, звонки в студию телевизионных передач, письма в редакцию электронных и печатных СМИ, сообщения в блогах, социальных сетях и т. д. (медийный дискурс).

В настоящее время Интернет в значительной мере взял на себя те функции, которые ранее выполняли печатные СМИ. В связи с этим возрастает интерес к онлайн-коммуникации, и все большее число исследователей концентрирует внимание на воздействии электронных СМИ на человека. Специалисты приходят к выводу, что Интернет способствует повышению гражданской вовлеченности и стимулирует политическое участие благодаря высокой скорости и простоте поиска интересующей информации и простору для дискуссий на актуаль-

ные социальные и политические темы (Dhavan *et al* 2007, p. 676–703).

Многие печатные издания дублируются интернет-версиями. Инновационные коммуникативные возможности выводят отношения «автор – читатель» на качественно новый уровень. Если традиционные печатные издания предлагают одностороннюю, отдаленную во времени и пространстве связь с потребителем текста, то интернет-газеты предлагают возможность осуществления обратной связи посредством электронной почты. Это дает шанс читателю отправить автору статьи отзыв на нее или разместить на странице собственный комментарий в ответ на авторский. Таким образом, создаются условия для активной интеракции между автором и читателем, что, несомненно, способствует осуществлению манипулятивных интенций адресанта сообщения (Рудая 2010, с. 9).

В 2008 г. мы начали когнитивное исследование дискурса общественного мнения, который сложился на сайтах СМИ Великобритании как реакция на российско-грузинский конфликт (Красильникова 2008, 2009, 2010). Нас заинтересовало восприятие мировым сообществом Грузии и ее президента, России и ее президента, а именно: как общество представляет себе сложившуюся ситуацию через оппозиции *тиран – жертва, свои – чужие, друзья – враги, плохие – хорошие* и т. д. Набор оппозиций определяется их универсальностью (*свои – чужие, хорошие – плохие*) и стереотипностью представления военного конфликта (*тиран – жертва*). В ходе данного исследования мы выявили метафорические модели, наиболее распространенные в высказываниях

людей, комментирующих статьи электронных СМИ в отношении российско-грузинского конфликта. Концептуальные метафоры, реконструированные посредством сплошной выборки языковых метафор, позволяют заглянуть в сознание адресата, и составить представление о его картине мира, отношении к вопросу и сторонам конфликта.

В условиях информационной войны формирование и внедрение в сознание адресатов концептуальных метафор есть могучее средство формирования общественного мнения.

Мы проанализировали 470 языковых метафор. Интересно отметить, что большинство рассмотренных метафор отражает отношение к президенту Грузии и к России, отстает по масштабу метафорической репрезентации образ Грузии (и ее граждан) и В. В. Путина, на третьем месте по числу метафорических репрезентаций оказались США и Дж. Буш, наименее репрезентированными в дискурсе остались НАТО и Осетия.

В частности, исследование показало, что самой популярной темой в дискурсе общественного мнения, посвященном российско-грузинским отношениям 2008 года, является президент Михаил Саакашвили. Наиболее распространенными и развернутыми метафорическими моделями, репрезентирующими образ грузинского лидера являются следующие: СААКАШВИЛИ – БАНДИТ, СААКАШВИЛИ – ПАЦИЕНТ СУМАСШЕДШЕГО ДОМА, СААКАШВИЛИ – УЧАСТНИК ИГРЫ. Напр.:

Shaakasvili is a nasty thug and a gangster with as fine a grasp of the truth as Tony Blair. (Dave) He played with fire and got severely burned. I just wonder how much longer his

countrymen will put up with this overblown fool. (Alan, Warsaw) *When you unleash puppets on your behalf like the current US educated leader of Georgia, beware of the consequences!* (John Edgar) *Victors never blamed? - But he is insane looser! Now he wants to keep Europe and US a hostage of his insanity!* (Alar)

Менее продуктивны и реже представлены метафорические модели СААКАШВИЛИ – «ХОРОШИЙ» МАЛЬЧИК. Напр.:

Once all is over Saakashvili and his team will get pat 'well done - good boy', and just retire in USA, and work for some 'NGO' or multinational corp as advisers. (savo, london, uk) *To my mind, the Georgian president despite his being "brilliant" and "charming" is politically naive. The unseen hands that prompted him on have since left him in the lurch!* (Azeez Olaide Abidoye, Birmingham, United Kingdom) *Yesterday (Finally!) I saw one audio report of the journalist from BBC who is speaking with S.Ossetians! It's relly true! But now I don't see this any more! Only the hiding of poor rabbit Saakashvili!* (Larina Maria)

Меньшее распространение и раскрытие имеет метафорическая модель СААКАШВИЛИ – СЛУГА, дополняемая обвинениями во лжи. Ср:

Saakashvili is just another American/Israeli lackey like leaderships of "democracies" as Georgia, Ukraine, Poland, Latvia, Estonia, and other East European countries... Like persons such as Bush's lap-dog Blair; Italy's Berlusconi, Spain's Anzar... (arthie) *Our western journalists should learn the facts before believing that so called Democratic, (my rear end) Georgian President, he is a better liar than George and Tony put together.* (D. Lund) *I even thought that Georgia recently joined EU! But it is not in EU! – it is somewhere in Southwest Asia (I looked to Wikipedia!). He makes fools of us!* (Alex (Alar)

Большинство метафор показывают грузинского правителя как лицемерного, жестокого и психически нездорового человека. Положительную оценку он получает в рамках метафорического сравнения с *жертвой*, однако метафоры этой метафорической модели не лишены иронического подтекста.

Once all is over Saakashvili and his team will get pat 'well done – good boy', and just retire in USA, and work for some 'NGO' or multinational corp as advisers. (savo, london, uk) Yesterday (Finally!) I saw one audio report of the journalist from BBC who is speaking with S.Ossetians! It's really true! But now I don't see this any more! Only the hiding of poor rabbit Saakashvili! (Larina Maria)

Следует отметить, что метафорическая концептуализация лиц, институтов и стран, особенно в периоды острого накала отношений и эскалации военных конфликтов, позволяет нам узнать точку зрения рядовых потребителей

политического дискурса, а участникам дискурса общественного мнения высказать свое мнение в поддержку той или иной враждующей стороны, открыть другим правду, известную немногим, повлиять на мнение других людей. И пусть это еще одна субъективная оценка реальности, но не на таких ли оценках держится мир? Кроме того, исследуя дискурс общественного мнения с позиций когнитивного анализа, мы сможем составить представление о том, что думает общество о странах-соперниках или странах-союзниках, верит ли политическим партиям, насколько эффективны оказываются те или иные политические послания, речевые стратегии и тактики политических деятелей.

Таким образом, когнитивное исследование дискурса общественного мнения позволяет проследить ощущения и настроения общества в рамках межнациональных, социальных и политических отношений.

Литература

БУРДЬЕ, П., 1993. *Социология политики*. Москва: Socio-Logos.

ГЕГЕЛЬ, Г. В., 1990. *Философия права*. Москва. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/48.php (См. 15.03.2010).

КАРАСИК, В. И., 2002. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.

КРАСИЛЬНИКОВА, Н. А., 2008. Российско-грузинская война в дискурсе общественности на интернет-сайтах Великобритании. *Политическая лингвистика*, вып. (3) 26. Режим доступа: [http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling26/ling_6\(26\)2008_krasilnikova.pdf](http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling26/ling_6(26)2008_krasilnikova.pdf) (См. 15.03.2010).

КРАСИЛЬНИКОВА, Н. А., 2009. Жертва или злодей? Метафорический образ Грузии

в дискурсе общественности на сайтах СМИ Великобритании. *Политическая лингвистика*, вып. (4) 30. Режим доступа: http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling30/ling_30_12.pdf (См. 15.03.2010).

КРАСИЛЬНИКОВА, Н. А., 2010. Советский Союз, фашистская Германия или Россия XXI века? (образ России в дискурсе общественности на сайтах СМИ Великобритании). *Политическая лингвистика*, вып. (3) 33. Режим доступа: http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling33/ling33_10.pdf (См. 15.01.2011).

КУБРЯКОВА, Е. С., 2004. *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.

Лингвистический энциклопедический словарь. 1990. Ред. В. Н. ЯРЦЕВА. Москва: Советская энциклопедия.

МИЛЬТОН, Д., 2001. *О свободе печати. Речь к английскому парламенту (Ареопагитика)*. Полный перевод с английского под редакцией П. Когана с предисловием А. Рождественского. Москва. Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text2/28.htm> (См. 15.03.2010).

НАЗАРЧУК, А. В., 1998. Ю. Хабермас и К.-О. Апель: два подхода к обоснованию теории общества в современной немецкой философии. *Русский филологический вестник*, № 5. Режим доступа: <http://www.nazarchuk.com/articles/article4.html> (См. 15.03.2010).

РУДАЯ, Е. А., 2010. *Функциональная семантика английских имен прилагательных в тексте англоязычного политического комментария (на материале современной американской прессы)*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Санкт-Петербург.

СОРОКИН, П. А., 1992. *Человек. Цивилизация. Общество*. Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. СОГОМОНОВА. Москва: Политиздат. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorok2/index.php (См. 15.03.2010).

Социология как наука. 1999. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Soc_Nauk/03.php (См. 15.03.2010).

Философский энциклопедический словарь. 2010. Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2864 (См. 15.03.2010).

ЧУДИНОВ, А. П., 2003. *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации*. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т.

DHAVAN, V. Shah *et al.*, 2007. Campaign Ads, Online Messaging, and Participation: Extending the Communication Mediation Model. *Journal of Communication*, Vol. 57, Issue 4, 676–703.

STUBBS, M., 1983. *Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford: Blackwell.

Источники

Ceasefire Bid Amid Georgia Crisis. 2008.08/11. Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/go/pt/fr/-/2/hi/europe/7553144.stm> (См. 15.03.2010).

FIRTH, E., 2008.08.10. *Georgia 'pulls troops out of South Ossetia' as Russian fighting intensifies*. Режим доступа: <http://www.telegraph.co.uk/news> (См. 15.03.2010).

HALPIN, T., 2008.08.08. *Georgian forces attack Russian-backed separatists*. Режим доступа: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article4481342.ece> (См. 15.03.2010).

LUCAS, E., 2008.08.09. *How Georgia fell into its enemies' trap*. Режим доступа: http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/guest_contributors/article4488503.ece (См. 15.03.2010).

PARSONS, R., 2008.08.09. *Georgia pays price for its Nato ambitions*. Режим доступа: <http://www.telegraph.co.uk/news> (См. 15.03.2010).

PENKETH, A., 2008.08.12. *Diplomatic Licence: Saving Saakashvili*. Режим доступа: <http://blogs.independent.co.uk/independent/2008/08/saving-saakashv.html> (См. 15.03.2010).

Simmering dispute could turn Russia against the West. 2008.08.06. Режим доступа: http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/bronwen_maddox/article4466615.ece (См. 15.03.2010).

Russia's Self-Aggrandisement. 2008.08.11. Режим доступа: http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/leading_article/article4499483.ece (См. 15.03.2010).

Natalia Krasilnikova

Ural State Pedagogical University in Novouralsk,
Russia

Research interests: cognitive linguistics,
intercultural communication

PUBLIC OPINION IN THE LIGHT OF COGNITIVE DISCOURSE PARADIGM

Summary

Political linguistics attracts attention of many researchers, including exponents of cognitive approach, to discourse analysis in linguistics. Within the framework of this approach, metaphorical representation of agents of political communication, namely of countries, political institutions and politicians, is absorbedly studied. At this, political and media discourses created by politicians, journalists, reporters, speech-writers, etc. are put to analysis. We believe that one more agent of political communication is still beyond the scope of cognitive research. That is people, SOCIETY. Many aspects of political communication depend on society – character and quality of *addressant-addressee* interaction, effect that power bodies and mass media have on public, public reaction and judgement of this or that social phenomenon, possible direction of this reaction, etc. DISCOURSE OF PUBLIC OPINION is a unique discourse unit, absorbing traits of institutional, media and popular discourse – it occurs as a reaction of projection of institutional

and media discourse, and exists and flourishes in popular discourse. Therefore, communication within discourse of public opinion is quite specific and has its own characteristics that are in focus of this research. DISCOURSE OF PUBLIC OPINION represents attitudinal interpretation of a socio-political event and/or its participants, opinion exchange, participation in solution of significant problems of the state and society, influence on conception and stereotypes of communicators, formation or specification of their world outlook. PUBLIC OPINION is often represented in comments to some articles in mass media, in chats, blogs, talk shows, surveys and other interactive kinds of communication. This communication usually abounds in conceptually marked linguistic units. In this paper, we consider main theoretical issues of PUBLIC OPINION DISCOURSE and present results of our cognitive analysis of the public opinion discourse in the situation of the Russian-Georgian military conflict and the information war of 2008 found in comments to corresponding articles on websites of the central British media. Namely, this article considers conceptual metaphors presenting the image of the Georgian President Mikhail Saakashvili, so rich in attitudinal interpretation of international society that was so preoccupied by his personality and actions.

KEY WORDS: public opinion discourse, publicity, communication model, common/institutional and media discourses, Internet, Russia, conceptual metaphor.

Gauta 2011 04 10

Priimta publikuoti 2011 07 11

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Елена Коницкая

Вильнюсский университет
Кафедра русской филологии
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Тел.: +370 5 268 72 24
E-mail: jelena.konickaja@ff.vu.lt
Область научных интересов
автора: славистика, словенистика,
когнитивистика, языковая картина
мира, сопоставительная лингвистика,
фразеология

Артур Запольский

Вильнюсский университет
Кафедра русской филологии
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Тел.: +370 5 268 72 24
E-mail: zapolski_artur@yahoo.co.uk
Область научных интересов автора:
словенистика, сопоставительные
исследования, когнитивная лингвистика,
политический дискурс

МЕТАФОРИКА ЛИТОВСКОГО И СЛОВЕНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье проводится сопоставление когнитивных метафор политического дискурса Словении и Литвы на материале информационных сообщений и кратких аналитических статей (4000-5500 зн.), посвященных парламентским выборам в Словении (21.09.2008) и Литве (12 и 26.10.2008) и опубликованных на новостных интернет-ресурсах www.rtvsl.si, www.24ur.com, www.mladina.si, www.delfi.lt, www.alfa.lt, www.atn.lt. Рассматриваются наиболее распространенные в обоих дискурсах метафоры ПОЛИТИКА – ЭТО ВОЙНА, ПОЛИТИКА – ЭТО ПУТЬ, в которых сфера-мишень структурируется по-разному, что зависит не столько от принципов политического устройства и др. факторов, сколько от сложившейся общеполитической ситуации, степени стабильности и благополучия общества, а также от национальных стереотипов. Обе метафоры отражают большую степень конфронтации и неуверенности в литовском дискурсе и большую степень социальной организованности в словенском.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, литовский политический дискурс, словенский политический дискурс, национальные стереотипы.

Политический дискурс относится к одной из наиболее стремительно развивающихся областей когнитивной (социо) лингвистики. Интерес к нему вызван не в последнюю очередь очевидными прагматическими результатами исследований, так как политический дискурс, отражая, с одной стороны, существующую в обществе ситуацию, а с другой стороны, позиции и интересы участников политического процесса, воздействует на

читателей, формируя их представления и общеполитические предпочтения.

Одним из основных средств организации политического дискурса является когнитивная политическая метафора, способная, как показывают исследования (Лакофф 2003, с. 59–71), оказывать влияние не только на волю избирателей, но и на решения самих политиков.

В когнитивистике метафора понимается не как образное средство,

связывающее два значения слова, а как «основная ментальная операция, которая объединяет две понятийные сферы и создает возможность использовать потенции структурирования сферы-источника при концептуализации новой сферы» (Чудинов 2001, с. 19). Она относится к числу аргументативных средств, отражает представления политиков о качествах актуального политического процесса, его участниках, их целях и намерениях. Концептуальная метафора строится в соответствии с фрагментом наивной языковой картины мира, так что метафора включает составляющие элементы фрагмента, лежащего в ее основе. Характер концептуальных метафор, проявляющихся через языковые метафоры, отражает состояние и тенденции развития общества, например, степень толерантности и стремления к конструктивному сотрудничеству, уровень конфронтации, зараженность криминалом и т.д., а также представления о моральных ценностях и нравственных ориентирах общества. Через тексты закладываются векторы дальнейшего общественного развития: те или иные образы политического дискурса настраивают массовое сознание определенным образом, что и позволяет говорить о метафоре как активном инструменте манипулирования общественным сознанием.

Для анализа когнитивных метафор обычно используют достаточно хорошо разработанные стратегии, описанные для русского языка, в частности, в (Чудинов 2003). Метафоры рассматриваются как сложные структуры, для которых устанавливаются: 1) исходная понятийная область (сфера-источник, сфера-донор, источник метафорической экспансии); 2) сфера-мишень (направление мета-

форической экспансии); 3) типовые для данной модели сценарии, учитывающие характерные для исходной понятийной сферы последовательности ситуаций; 4) фреймы, структурирующие соответствующую понятийную область составляющих сценария; 5) типовые слоты, в свою очередь конкретизирующие и структурирующие фреймы; 6) связующие сферу-мишень и сферу-источник компоненты (основание для метафорического использования).

Одним из продуктивных способов исследования когнитивных метафор является их контрастивное сопоставление в различных политических национальных дискурсах, при котором определяются сходства и различия в наборе, структурировании и доминировании свойственных данным обществам политических метафор. Разница в метафорике разных дискурсов связана как с актуальными политическими реалиями, так и с «метафорической структурой основных понятий данной культуры» (Лакофф, Джонсон 1990, с. 404).

Сопоставление метафор на материале литовского и российского политических дискурсов проводилось В. Макаровой (2008), метафорика британского и литовского дискурсов сопоставлялась в работах Ю. Цибульскене (Cibulskienė 2005а; 2005б; 2006) и др. Нетрудно заметить, что дискурсы обществ, привлекаемых к сопоставлению, могут весьма различаться между собой: так, российский и литовский политический дискурсы сформировались в странах, довольно сильно различающихся по ряду внешних параметров – исторических, демографических, географических и т. д. То же в большой мере можно сказать и о дискурсах Англии и Литвы.

Мы поставили перед собой задачу сравнить метафорику дискурсов стран, политическая жизнь которых по ряду показателей сходна. К таким странам можно отнести Словению и Литву. Страны провозгласили независимость примерно в одно время: Литва – 11 марта 1990 г., Словения – 25 июня 1991 г.; Литва – парламентская республика, Словения – парламентская (президентская). В обеих странах действует многопартийная система. С 1 мая 2004 г. обе страны, до недавнего времени входившие в состав крупных государственных объединений (Литва – в состав СССР, Словения – в состав СФРЮ), стали членами ЕС. Народы обеих стран долгое время находились в ситуации политического, культурного и языкового подчинения: Литва – польского, затем русского; Словения – немецко-австрийского. В обеих странах основное вероисповедание – католическое. Страны сопоставимы по физическим параметрам: площадь Литвы 65,2 тыс. кв. км, численность населения около 3,59 млн. (2003); площадь Словении 20,273 тыс. кв. км, численность населения около 2 млн. (2004).

В качестве материала для сопоставления был выбран виртуальный политический дискурс, а именно информативные сообщения и аналитические статьи небольшого объема (4000-5500 знаков) на тему парламентских выборов, проходивших примерно в одно время: в Словении – 21 сентября, в Литве – 12 и 26 октября 2008 г., опубликованные в сентябре-октябре 2008 г. на литовских и словенских новостных интернет-ресурсах, сопоставимых по авторитетности и популярности: www.delfi.lt, www.alfa.lt, www.atn.lt и www.rtvsllo.si, www.24ur.com, www.mladina.si. Проанализирован-

ные тексты (18 литовских и 23 словенских) по своей природе полифоничны, так как включают скрытые и прямые цитаты, представляющие мнения и настроения разных участников дискурса, и отражают разнообразие стандартных для данного общества политических метафор, которые не являются особенностью индивидуального дискурса какого-либо политического лидера или отдельной партии.

В литовском и словенском дискурсах выделяется сходный набор базовых концептуальных метафор, прежде всего ПОЛИТИКА – ЭТО ВОЙНА и ПОЛИТИКА – ЭТО ПУТЬ (ПУТЕШЕСТВИЕ); менее заметными является метафорическое сравнение политики с ОРГАНИЗМОМ, ТЕАТРОМ (и ИСКУССТВОМ вообще), ЗДАНИЕМ, ЭКЗАМЕНОМ и т. д. Первые две концептуальные метафоры, наиболее ярко представленные в языковой метафорике дискурсов, дают, на наш взгляд, достаточное представление о различиях в политических предпочтениях и ориентациях общества двух стран.¹

Наиболее распространенной в политическом дискурсе выборов как Словении, так и Литвы является метафора ПОЛИТИКА – ЭТО ВОЙНА.

Метафора ПОЛИТИКА – ЭТО ВОЙНА в обоих дискурсах представлена многочисленными языковыми номинациями: в литовском дискурсе среди них выделим такие, как *štabas, frontas, vėliava, teroristai, barikada, mesti dideles pajėgas, pulti, revanšistinės jėgos, stovykla*,

¹ Подробный анализ метафор представлен в бакалаврской работе А. Запольского (одного из авторов данной статьи) “Konceptualne metafore v litovskem in slovenskem političnem diskurzu” (2009), выполненной на кафедре русской филологии Вильнюсского университета.

strategija, kova, pergalė, pralaimėjimas и др.; в словенском – *štab* «штаб», *boj* «сражение», *spopad* «столкновение, стычка»², *zavezništvo* «союзничество», *ultimat* «ультиматум», *bombardiranje* «бомбардировка», *mobilizacija* «мобилизация», *strategija* «стратегия», *taktika* «тактика», *zмага* «победа», *poraz* «поражение», *preboj*³ «прорыв» и др. Репрезентация метафоры в дискурсах во многом совпадает, но есть значительные различия как в развитии, так и в окраске отдельных составляющих метафоры.

В обоих дискурсах определяется организационный центр и руководство военных действий: лит. *rinkimų štabas*; *su partijos vadovu priešaky*; слов. *volilni štab* «избирательный штаб»; *koalicija na čelu s Socialnimi demokrati* «коалиция во главе с социал-демократами»; *ukaz z vrha stranke* «приказ из руководства партии» и др. В литовском дискурсе отмечается динамичность руководства: *partijos /.../ tik formuoja savo vadovus*; *galimybę grižti vadovauti* и связь его с выбором символики: *paslydo rinkdamiesi partijos vėliavą* (иронично). Военные силы (*didelės pajėgos*) представляются силой как таковой: *būtu trečioji jėga*; изредка конкретизируется военная специализация:

konservatoriai–«*teroristai*» (негативно). Сила понимается как влияние: *tapo įtakingiausia šalies politinė jėga*; *nemažą įtaką turės liberalios jėgos*. В словенском дискурсе мобилизуемые военные силы – солдаты: *po mobilizaciji svojih vojakov* «после мобилизации своих солдат», организованные в строй (ряды): *izvolitev kandidatov iz vrst opozicije* «выборы кандидатов из рядов оппозиции». Словенский дискурс демонстрирует большую милитарность, используются номинации из военной сферы, тогда как в литовском дискурсе чаще встречаются номинации, потерявшие «военное» значение.

Яркой чертой литовского дискурса является морально-психологическая характеристика участников: *tik drąsūs ir atkaklūs gali kovoti*; *vertybiškai orientuotos politinės jėgos*; *patikrinti, drąsūs, ištikimi*; в словенском дискурсе участники четко придерживаются своих позиций: *čvrstejši in manj popustljiv pristop* «более жесткий и менее уступчивый подход».

В обоих дискурсах нет номинаций со значением «враг», ожидаемых в реализации военной метафоры; в ее общем контексте в литовском дискурсе отмечены языковые выражения противостояния, не имеющие соответствий в словенском, причем отношение к противникам чаще всего пренебрежительное, как к слабым: *mažesnės ir labiau susipriešinusios Seimo partijos*, не способным к организационным действиям: *priešininkai negali sudaryti koalicijų*; не обладающим реальной силой: *tvarkiečiai šliesis prie tu, kurie stipresni*; иногда признается сила какого-нибудь одного из противников: *iš minėtų politinių jėgų tik viena gali būti pagrįstai priešinama socdemams*. В словенском дискурсе отношение к противникам обычно нейтральное, без пренебрежения, сила

² В SSKJ приводятся следующие примеры: *na meji je prišlo do spopada* «на границе произошло столкновение», *spopad med partizani in četniki* «столкновение между партизанами и четниками»; *spopad s sovražnikovimi enotami* «столкновения между вражескими военными частями»; *svetovni spopad* «мировая война»; *vojaški spopad* «военные столкновения» и др.

³ Существительное *preboj* используется в двух значениях: 1 (< *prebiti*) пробоина, брешь; 2 (< *prebiti se*) военная акция, при которой группа солдат с боем проходит через позиции противника (SSKJ; ср. в БСЭ: «Прорыв – важнейший этап наступления, заключающийся во взломе подготовленной обороны и уничтожении основной группировки противника на определенном участке фронта»).

оценивается реально: *edina njegova realna moč v vladi* «его единственная реальная сила в правительстве».

В литовском дискурсе отмечается необходимость консолидации: *sutelkti rinkėjo paramą; vienas lauke ne karys, iš kelių politinių jėgų sudaryta koalicija, konsoliduoti ir politines jėgas, ir visą visuomenę*, но союзники упоминаются реже, чем в словенском дискурсе, и при этом либо нейтрально: *konservatorių sąjungininkai*, либо пренебрежительно: *socdemai gali sugundyti artimausius konservatorių sąjungininkus; sąjungininkų nuopuolis*; довольно часто говорится о нежелании вступать в коалицию: *į koaliciją neis su radikalais; Koalicija su konservatoriais sunkiai įmanoma*. В словенском дискурсе союзникам и объединению сил отводится важное место: *stavi na zavezništvo* «ставит на союзничество»; *veliko so pripomogli Pahorjevi zavezniki* «во многом помогли союзники Пахора» и др. Отношение к союзникам позитивное: *imamo trdno, solidno, homogeno politično koalicijo* «у нас прочная, солидная, гомогенная политическая коалиция», выражается потребность в коалиции и готовность участвовать в ней: *potrebujejo koaličijskega partnerja* «им нужен партнер по коалиции», *glede morebitnih koaličijskih partnerjev so /.../ odprti tako do DeSUS kot do SLS* «в отношении потенциальных партнеров по коалиции они открыты как для DeSUS, так и SLS»⁴.

В литовском дискурсе большое внимание уделяется расположению сил: *jėgų išdėstymas parlamente*, обыч-

но оформленному как противостояние лагерей (эта номинация весьма частотна): *centro kairės stovykloje turime /.../ atstovus; tarp stovyklų* и др. В словенском дискурсе большее значение придается укреплению лагеря, позиций: *krepi svoj tabor* «укрепляет свой лагерь»; *krepijo položaj najmočnejše stranke* «укрепляют позиции самой сильной партии»; *okrepiti vse institucije* «укрепить все учреждения» и общему напряжению сил: *bomo za uresničitev naših ciljev napeli vse moči* «для достижения своих целей напряжем все силы», а также стратегии: *strateška pozicija* «стратегическая позиция», *priložnost za nekaj strateških potez* «возможность сделать несколько стратегических ходов»; *iskanje strateških odgovorov* «поиск стратегических ответов» и др., редко упоминаемой в литовском дискурсе: *reikėtų balsuoti strategiškai, strateginiams valstybės reikalams*.

Понятие борьбы, сражения часто в обоих дискурсах и используется обычно в нейтральном или в позитивном контексте, однако в литовском может выступать и в ироническом: *kovoti su „vėjo malūnais“*. В литовском дискурсе активность боевых действий выражается не очень ярко, хотя встречаются такие выражения, как *metė dideles pajėgas*. В словенском дискурсе решительность военных действий имеет яркое языковое выражение: *boj stranke proti stranki* «сражение партии против партии»; *gre za ultimat* «речь идет об ультиматуме»; *stoji za napadi* «стоит за нападениями»; *bombardiranje s sporočili* «бомбардировать сообщениями»; активные действия приводят к быстрому концу: *obeta se hiter konec boja* «предвидится быстрый исход сражения».

⁴ DeSUS – демократическая партия Словении, SLS – Словенская народная партия. В приведенных ниже примерах упоминается также LSD – Партия либеральных словенских демократов, SD – Социал-демократическая партия и другие политические партии Словении.

Линия фронта – составляющая сферы-источника для литовского дискурса (ср. название одной из партий – *Frontas*): *politinės partijos atsisakė dirbti dvim frontais*; она может принимать вид баррикад: *atsidurs vienoje barikadų pusėje*, вводя тему специфического вида противостояния – гражданского. Что касается перемещения войск и связанного с этим перемещения линии фронта, в литовском дискурсе чаще констатируется факт (не) продвижения или безуспешных попыток продвижения: *neprasimušė; bet kokiu atveju nesiveržiant likti opozicijoje*. Возвращение утраченных позиций в литовском дискурсе положительно окрашено: *atkovoti /.../ prarastas pozicijas*. В словенском дискурсе чаще прогнозируется или констатируется успех на этапе продвижения: *kaj bi morale storiti za odločnejši preboj* «что они должны были бы сделать для более решительного прорыва»; *upajo vsaj na preboj v parlament* «надеются по крайней мере прорваться (пробиться) в парламент»; *so se v parlament prebile* «прорвались (пробились) в парламент» и др. Нейтрально констатируются перемещения в ходе (военных) действий: *premik v letošnji kompaniji* «перемещения в кампании этого года»; говорится об отступлении, что нехарактерно для литовского дискурса: *(so se) umaknile globoko v ozadje* «они отступили глубоко назад»; в свою очередь, словенскому дискурсу несвойственно упоминание о возвращении утраченных позиций.

В целом и здесь можно констатировать более широкое использование составляющих сферы-источника «война» в словенском дискурсе по сравнению с литовским, при этом в словенской метафорике, репрезентирующей активность «воинов», военные действия представлены более экспресивно.

Яркой особенностью литовского дискурса является частое ироническое упоминание дезертирства, перехода на сторону противника: *patogiau perbėgti į naują partiją; rasti dar pora perbėgėlių; galime laikyti politinę „perbėgėlę“*. В словенском материале встретился один подобный случай: *eno prebežnico iz LDS-a* «одну перебежницу из LSD».

Различна позиция, выражаемая в дискурсах по отношению к защите и отступлению. Для литовского дискурса более характерна тема защиты (спасения): *gynė ideologiją reikšmę ir svarbą; valdžia vėl gynė ne žmones; jie privalėjo būti ginami parlamente; principingi gynė ideologiją reikšmę; pultų bendromis pastangomis gelbėti*; о важности этой составляющей говорят и попытки имитации процесса: *konservatoriai neva gina*. В словенском материале обнаружен лишь один случай, связанный с защитой: *zaščititi pravice politične manjšine v parlamentu* «защитить права политического меньшинства в парламенте».

Понятие *победа* в словенском дискурсе имеет более сложное устройство, чем в литовском, и представляется как процесс, требующий жертв («*žrtvoval*» за *zmago stranke* «жертвовал» для победы партии»), целенаправленной политической деятельности (*do zmage je pripeljala zmerna politika* «к победе привела умеренная политика»), собственных усилий (*zmago smo si prigarali sami* «мы добились победы своим упорным трудом»), усилий своих сторонников (*zmago <so> priborile predvsem po mobilizaciji svojih volivcev v prestolnici* «победу отвоевали прежде всего после мобилизации своих избирателей в столице»), помощи других сил (*k zmagi SD veliko pripomogli...* «победе SD во многом способствовали...») или благоприятных условий (*zmaga levice*

[je] *posledica splošnega nezadovoljstva* «победа левых сил является следствием общего недовольства»). Богатая языковая метафорика показывает, что победе в словенском дискурсе приписывается большее значение, чем в литовском. Словенцы подчеркивают веру в победу и в ее достижение: *prepričan o zmagi na volitvah* «убежден в победе на выборах»; *Pahorjevo zmago poudarja tudi Večerni list* «победу на выборах акцентирует также “Вечерний лист”», но вместе с тем не спешат с признанием уже достигнутой победы: *Pahor še ni priznal zmage* «Пахор еще не признал победы». В литовском дискурсе, где победе также уделяется большое внимание, подчеркиваются благоприятные последствия победы партии для страны: *laimėtu ne tik LICD ar LS – laimėtu Lietuvos žmonės* и высказываются опасения в победе противника: *bijant populistinių partijų laimėjimo*.

Языковые реализации *поражения* как результата военных действий частотны в обоих дискурсах, напр., лит. *pralaimės rinkimus; tai anaip tol ne pralaimėjimas*; слов. *datum volilnega poraza za Nsi ni bil konec, ampak začetek; največja poráženka Nova Slovenija* «дата поражения на выборах для NSi еще был не конец, а начало: самое большое поражение потерпела “Новая Словения”». В обоих дискурсах встречаются примеры иронического отношения к победе или к поражению, напр., лит. *jie neva „nušlavė“ valdžios partijas*; слов. *trije profesioji – izgubljena država* «три профессора – потерянная страна». Оба дискурса сближает отношение к поражению как к одному из этапов противостояния, не обязательно окончательному. В словенском дискурсе встретилась языковая манифестация характерных для военного противостояния

последствий: *NSi bo rane celil na kongresu* «NSi будет лечить раны на конгрессе»; в литовском дискурсе такое разворачивание метафоры не отмечено.

Репрезентация метафоры ПОЛИТИКА – ЭТО ВОЙНА демонстрирует яркие различия в литовском и словенском дискурсах. Бросается в глаза различное отношение к союзникам и противникам – положительное в словенском дискурсе и настороженное и пренебрежительное в литовском; подчеркнута важность формального противостояния (лагери, линия фронта) в литовском и активности, решительности и маневренности организованных военных сил в словенском. Сходны дискурсы по отношению к поражению, но не к победе: в словенском дискурсе о победе говорится чаще, разнообразнее и с большей уверенностью. Очевидно, что в литовском дискурсе отражаются такие векторы состояния общества, как большее противостояние, конфронтация, более высокий градус недоверия и враждебности, между тем как словенский дискурс отражает векторы большей степени консолидации, организованности, уверенности и способности достигать позитивные результаты в конкретных обстоятельствах.

Политическую деятельность представляет также распространенная в обоих дискурсах метафора ПОЛИТИКА – ЭТО ПУТЬ (ПУТЕШЕСТВИЕ), которая подтверждает сделанные ранее на основании анализа метафоры ПОЛИТИКА – ЭТО ВОЙНА выводы о различиях двух дискурсов.

Так, в словенском дискурсе слово *pot* «путь» употреблено лишь раз: *na poti do najrazvitejših držav* «на пути к положению самых развитых стран», между тем как в литовском дискурсе частотная лексема *kelias* встречается в

разных контекстах – это и объект выбора: *gyventojams teks rinktis tarp dviejų kelių; skirtingas matymas būdų ir kelių, kaip spręsti*, и способ достижения цели: *reikia rasti keliu, kaip išgauti teigiama sprendimą*, констатация status quo: *dabar mes einame tuo keliu*; выражением этой составляющей является и фразеологизм: *paklydamas metant taką dėl takelio*.

В обоих дискурсах путешествие обозначается метонимически при помощи лексем со значением ‘шаг’. В словенском дискурсе такая лексема используется обычно в позитивных контекстах для обозначения начала пути: *med svoje prve korake v novi funkciji* «среди первых шагов в новой функции»; направления движения: *korak naprej* «шаг вперед»; продолжения пути: *(so se) dogovorili o naslednjih korakih* «договорились о последующих шагах»; последовательно осуществляемого пути: *iti korak za korakom* «идти шаг за шагом». В литовском дискурсе эта более редкая номинация появляется в контекстах, связанных с незначительной, но непреодолимой отдаленностью от цели, чем вызывается ее менее позитивная окраска: *Vos vieno žingsnio iki parlamentarės statuso trūksta; Poros žingsnių iki Seimo trūksta /.../*.

В обоих дискурсах языковые выражения направления и цели движения частотны и разнообразны: слов. *gredu v smer zagotavljanja /.../* «идут в направлении гарантирования /.../»; *glede na desno usmeritev stranke* «учитывая правую направленность партии»; *Njihov glavni cilj je namreč bil, da pride do zamenjave oblasti* «их главной целью, собственно говоря, было то, что <дело> дойдет до смены власти»; лит. *buvo einama ta linkme; vesti link; socialistinėje kryptyje ryškiausios partijos; pabrėžia dviejų partijų*

skirtingas /.../ kryptis; rinkimų sistema veda didelio parlamentinių partijų skaičiaus link. Целеустремленность связывается с разными качествами путешествующих: в литовском дискурсе подчеркивается решительность: *politika turėtų būti žymiai ryžtingesnė ir kryptingesnė*; в словенском – мировоззренческая убежденность: *nazorsko usmerjeni volivci* «идеологически направленные избиратели».

В отношении способов путешествия литовский дискурс представляет довольно развернутую модель, ср.: а) пешее путешествие: *Dabar mes einame tuo keliu*; б) езда: *valdžios vairą perimtu jaunesnės kartos žmonės; staigmena, uždegusi žalią šviesą* (последний пример может относиться и к пешему путешествию); в) плавание: *kad prie valstybės vairo stotų opozicinės jėgos; valdyti valstybės laivelį*. Тема плавания появляется обычно в контекстах, связанных с опасностью, нестабильностью политической ситуации: *gelbėti įsiūbuotą valstybės laivelį; už borto liko dvi jų satelinės partijos, gali nesunkiai nudreifuoti pas konservatorius*. Путь можно совершать одному, следовать за кем-то, идти со спутниками или под чьим-то руководством: *per praėjusius rinkimus ėjome koaliciniame sąraše, šįkart einame vieni; pasekti jo pėdomis; pragmatiškai šliesis prie tu, kurie stipresni; marksizmo ir leninizmo idėjų vedami*.

В словенском дискурсе представлено меньше способов путешествия. Это чаще всего пешее путешествие; встречаются экспрессивные (иронические) выражения, напр., *(bo) romala k morebitnim koalicijskim partnericam /.../* «совершит паломничество к возможным партнерам по коалиции»; ср. также экспрессивность выражения *pri prebroditvi krize* «переходя вброд кризис». В словенском

дискурсе встречаются отсутствующие в литовском дискурсе упоминания конного путешествия, обычно во фразеологизированном виде: (*poslanci DeSUS so*) [*p*] *revzeli vajeti v svoje roke*, досл. «депутаты от DeSUS взяли вожжи в свои руки», где перехватывание вожжей аналогично перениманию руля в литовском дискурсе (см. выше); ср. также: (*bo*) *pomagala opešanemu delu gospodarstva*, «поможет выбитой из седла экономике». В отличие от литовского дискурса, характеризуется скорость продвижения – медленная *privatizacija /.../ poteka po polžje* «приватизация /.../ протекает по-черепашьи» (в словенском языке принято сравнение с улиткой) или же быстрая: *politično forsiranje pravne države* «политическое форсирование правового государства». Часто говорится о путешествии в одиночку или вместе с другими: *vprašanje, s kom bi šli* «на вопрос, с кем бы они шли»; при этом спутники могут расходиться: *koalicija je z nekaj razhajanja* «в коалиции есть некоторые расхождения».

В обоих дискурсах отмечено понятие *graniца*, относящееся к теме путешествия: лит. *patekimo i Seima riba*, слов. *ki bi segel preko mej prihodnje koalicije*; оно шире распространено в литовском дискурсе, где связывается с переходом на новый этап: *būtu pereita i kita etapa; niekaip nepereiname i nauja etapa*. Упоминание и конкретизация опасностей и преград на пути встречаются только в словенском дискурсе: *je šla stranka skozi težko obdobje in hudo krizo* «партия прошла через трудный период и тяжелый кризис»; *premagati vse ovire, ki ločijo Slovenijo na poti do najrazvitejših držav* «преодолеть все препятствия, которые

отделяют Словению от самых развитых государств» и др. Осознание опасностей на пути заставляет быть осторожным: *ne sme iti predaleč* «не смеет идти слишком далеко». В литовском дискурсе, в отличие от словенского, отмечены способы преодоления препятствий как таковых, например, обход: *apeinant atstovaujamasias institucijas*, переход: *pereina i LiSD frakcija* либо какой-либо другой способ: „*perlipti per savo ambicijas*“. Упоминается также изменение маршрута: *Vargu ar TPP tuomet taip ryžtingai sukū i centro dešinę*, вынужденная остановка или потеря пути: *Mes pakliuvome i Italijos situaciją, kurioje mes galime įstrigti ilgam; paklysti, metant taką dėl takelio*.

Анализ метафоры ПОЛИТИКА – ЭТО ПУТЬ (ПУТЕШЕСТВИЕ) в двух дискурсах показывает своеобразное преломление в ней доминирующих в двух обществах векторов и тенденций, обнаруженных при анализе метафоры ПОЛИТИКА – ЭТО ВОЙНА: для литовского дискурса это стремление к цели и поиски пути, опасения и вызванная этим неуверенность, вынуждающая менять маршрут; словенский дискурс отражает достаточную степень стабильности: выбор пути осуществлен, требуется проведение конкретных действий (*uagov*), путь совершается уверенно, но и с известной долей осторожности.

Таким образом, анализ метафоры словенского и литовского дискурсов показывает зависимость не столько от характера политического устройства и других внешних факторов, сколько от сложившейся на данный момент общеполитической ситуации в стране, степени стабильности и благополучия общества.

Литература

ЛАКОФФ, ДЖ.; ДЖОНСОН, М., 2004. *Метафоры, которыми мы живем*. Москва: Едиториал УРСС.

ЛАКОФФ, ДЖ., 2006. Метафора и война: система метафор для оправдания войны в заливе. *In: Э. В. БУДАЕВ; А. П. ЧУДИНОВ. Современная политическая лингвистика*. Екатеринбург: УрГПУ, 59–71. Режим доступа: <http://www.classes.ru/philology/lakoff-06.htm> (См. 10.03.2011).

МАКАРОВА, В., 2008. *Техника аргументации в современном российском и литовском политическом дискурсе (на материале ежегодных президентских посланий 2000-2007 гг.)*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

ЧУДИНОВ, А. П., 2001. *Россия в метафо-*

рическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000). Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т.

ЧУДИНОВ, А. П., 2003. *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации*. Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm> (См. 7.03.2011).

CIBULSKIENĖ, J., 2003. Konceptualioji karo metafora Didžiosios Britanijos rinkiminiame diskurse. *Politologija*, 1 (29), 133–159.

CIBULSKIENĖ, J., 2005. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra*, LIV (1), 51–64.

CIBULSKIENĖ, J., 2006. *Konceptualioji metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkimų diskursuose*. Vilnius: VPU Leidykla.

Словари

БСЭ: Большая советская энциклопедия. Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com/> (См. 14.03.2011).

SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika I-V. 1970–1991. Ljubljana: Državna založba (Электронная версия: verzija: Amebis, d. o. o. 1993–1999).

Jelena Konickaja

Vilnius University, Lithuania

Research interests: Slavic studies, Slovene studies, cognitive linguistics, linguistic picture of the world, contrastive linguistics, phraseology

Artur Zapolskij

Vilnius University, Lithuania

Research interests: Slovene studies, contrastive linguistics, cognitive linguistics, political discourse

METAPHORS IN LITHUANIAN AND SLOVENIAN POLITICAL DISCOURSE

Summary

The aim of this article is to analyse and compare the metaphorical system identified in Lithuanian and Slovenian political discourse. The authors

asserts that the nature of the conceptual metaphors and the way they are reflected in certain discourse can determine a value system of the society and its preferences as well as its tendencies. Furthermore, it is found that various metaphors can differently reflect national stereotypes.

With a view to the target of the discourse analysis of the cognitive linguistics it is argued, that conceptual metaphors have a significant impact on society as they might implant certain images into mass consciousness. That makes them a significant tool for perceiving and/or constructing the reality, herewith manipulation.

The article examines a virtual political discourse. A corpus of news articles published in 2008 that topicalise contemporary election campaign in Lithuania and Slovenia is investigated. The main theoretical approach used in the analysis is developed by A. P. Chudinov.

The study reveals that Lithuanian and Slovenian political discourses make use of similar sets of the

(most distinct) conceptual metaphors, namely POLITICS IS WAR, POLITICS IS SPORT and POLITICS IS JOURNEY. This confirms our predications, that being comparable in many aspects (political system, history, economic situation) both discourses should have developed analogous mental constructs.

Nevertheless, while these conceptual metaphors are often represented by similar lexical units, there are significant differences within these structures. It can be suggested that the developed general political climate and degree of stability and wellbeing in the community determine variations within the same conceptual metaphor.

The article argues that Lithuanian political discourse is reflecting a certain degree of the confrontation, hostility and mistrust. Slovenian, on the other hand, has a tendency to consolidation as well as more noticeable self-discipline and self-confidence.

The findings indicate that differences of the analysed discourses are determined by the political realia, as well as a metaphorical structure of the basic concepts in given societies.

KEYWORDS: cognitive linguistics, conceptual metaphor, Lithuanian political discourse, Slovenian political discourse, contrastive analysis, national stereotypes.

Gauta 2011 04 15

Priimta publikuoti 2011 07 11

IV. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferenciją apžvalgos / Konferencje

«ЯЗЫК И МЕТОД». КРАКОВ, 5-6 МАЯ 2011 Г.

*Виктория Макарова
(Lietuva / Litwa)*

В начале мая в Краков съехались ученые, в основном, русисты, из большинства славянских стран (особенно представительны были делегации из России и Польши), а также Азербайджана, Венгрии, Казахстана, Литвы, Финляндии и Эстонии для участия в Международной конференции «Язык и метод. Русский язык в лингвистических исследованиях XXI века», организованной кафедрой русского языкознания Института восточнославянской филологии Ягеллонского университета.

По словам организаторов, в их адрес поступило свыше ста пятидесяти заявок от ученых, желающих принять участие в конференции. Столько участников организаторы, к сожалению, пригласить на конференцию в 2011 г. не могли (в числе приглашенных оказалось около 60 человек), но в начале мая 2014 г. планируется проведение второй конференции, и коллеги из Ягеллонского университета приглашают принять участие в ней ([URL http://www.rubl.uj.edu.pl/jazyk_i_metod](http://www.rubl.uj.edu.pl/jazyk_i_metod)).

Что же вызвало столь высокий интерес потенциальных участников к первой конференции и как все прошло?

Думается, залогом популярности конференции послужил заблаговременно объявленный оргкомитетом список

почетных гостей конференции, среди которых можно было увидеть дорогие сердцу лингвиста имена Ю. Д. Апресяна и М. А. Кронгауза.

Нужно сказать, что конференция прошла замечательно. Добрым предзнаменованием было то, что перед конференцией участники постоянно получали свежие новости о подготовке конференции (те же сообщения публиковались и на сайте Ягеллонского университета). Приятно, что заявленная программа соответствовала происходящему в секциях. Организаторы и докладчики соблюдали регламент, поэтому было возможно рассчитывать время, чтобы услышать доклады в разных секциях.

На пленарном заседании, открывшем конференцию, выступил Ю. Д. Апресян (Институт русского языка РАН), говоривший о предлагаемых (и внедряемых) им с коллегами решениях некоторых лексикографических проблем: например, как строить толкования слов с учетом их семантики и синтаксического поведения. М. А. Кронгауз (Российский государственный гуманитарный университет) поделился наблюдениями над изменениями в системе русского языка (в этикетке, грамматике), связанными с появлением в жизни носителей языка множества

новых способов «оставаться на связи». А. Богуславский (Uniwersytet Warszawski) посвятил свое сообщение проблемам перевода, он привел интереснейшие примеры использования в русской речи словосочетания *не тут-то было* и перевода этого выражения на польский язык. Р. Ласковски (Polska Akademia Nauk) говорил о проблеме падежа, сделал обзор различных взглядов (Якобсона, Вежбицкой, Шведовой, Куриловича и др.) на систему падежей. Б. Ю. Норман (Белорусский государственный университет) говорил о проблеме описания падежных значений, их группировки, «прорастания» одного падежа в другие, определения границ семантики и грамматики (*Поет соловьем* и **Поет жаворонком*. Это проблема семантики или грамматики? – задавался вопросом докладчик).

На пленарном заседании, закрывавшем конференцию, М. Я. Дымарский (Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена) сделал доклад о типологии синтаксических связей и проблемах синтаксических теорий в современной русистике. А. Киклевич (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) говорил о существующих (-овавших) в языкознании парадигмах (семасиология, ономасиология, структурализм, постструктурализм...), предсказывая закономерное появление т. н. интегральной парадигмы. М. В. Пименова (Владимирский государственный гуманитарный университет) сделала обзор методов, применяемых в изучении исторической семантики слов. О. Н. Ляшевская (Университет Тромсё; Институт русского языка им. В. В. Виноградова) затронула тему достоинств

и недостатков корпусного исследования имени существительного.

О работе секций коротко скажу только то, что сложившаяся в них атмосфера благоприятствовала деловому обсуждению докладов. Доклады перекликались друг с другом, чувствовалось, что члены оргкомитета вдумчиво отбирали темы докладов и составляли программу работы секций. Участники конференции в своих докладах размышляли по поводу звучавших на конференции сообщений, а также диады язык – метод (например, *Данный доклад в большей степени имеет отношение к методу, нежели к языку...*). Все это вместе создало ощущение единого полифонического текста. Очень интересно было послушать и доклады, и следовавшие за ними комментарии, вопросы и ответы (например, М. А. Кронгауза, М. Я. Дымарского, А. Ситарского (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) и других участников конференции). К большому удовольствию участников, читавших свои доклады в секциях, почетные гости не только «почетно» выступили на пленарных заседаниях – они активно участвовали в работе секций.

Самое любопытное на конференциях – дискуссии. И на этой конференции дискуссии были весьма интересны. Например, в какой-то момент прозвучала мысль о том, что когнитивисты занимаются псевдонаучными изысканиями. У автора этой заметки от неожиданности перехватило дыхание, особенно ввиду того, что его доклад еще не был представлен (*Значит, надо будет сократить «язык» и расширить «метод»...*). Но все закончилось благополучно: после дискуссии стало ясно, что ученых – сто-

ронников антропоцентрической парадигмы в языкознании в зале присутствует гораздо больше, чем это могло показаться по темам докладов, заявленных в программе.

На закрытии конференции профессор Ягеллонского университета Дорота Шумска выразила надежду на то, что

участники конференции будут вспоминать проведенные в Кракове дни не так, как будто «весенний день прошел без дела», а с мыслью «Я помню чудное мгновенье». Мне кажется, что многие участники I краковской конференции «Язык и метод» долго будут хранить теплые воспоминания о ней.

PROJEKTAS „ŠIUOLAIKINIAI GEOLINGVISTIKOS TYRIMAI LIETUVOJE: PUNKTŲ TINKLO OPTIMIZACIJA IR INTERAKTYVIOJI TARMINĖS INFORMACIJOS SKLAIDA“

Daiva Aliūkaitė
(Lietuva / Litwa)

Geolingvistikos paradigma XXI amžiaus pradžioje įgyja naujų požymių. Tyrėjai Y. Asahi, S. Kelly, R. Roeder leidinyje „Dialectologia“ (Asahi, Kelly, Roeder 2009, p. 113—126) tarptautinei mokslo rinkai pristatydami 2008 m. Lydso universitete (Didžioji Britanija) vykusios tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos dialektologijos paradigmam, problematiką, labai taikliai *sociogeolingvistikos* terminu kvalifikuoja XXI amžiaus pradžios tarmėtyros teorines nuostatas, metodologinius principus, kurie vienokiu ar kitokiu laipsniu yra svarbūs ir Vakarų (pvz., Romanų kalbų dialektologijos paradigma), ir Rytų (pvz., Azijos dialektologijos paradigma) šalių tarmėtyrininkams. Taigi, viena vertus, dialektologų siekiamybės atitinka chrestomatines, klasikines, dar XIX amžiaus II pusėje Georgo Wenkerio tyrimuose išsiskeltas užduotis — plg. žemėlapyje atspindėti geografinę kalbinių faktų ir reiškinių (t. y. fonetikos, morfologijos ir kt.) distribuciją; kita vertus, XX amžiuje išskystalizavusi sociolingvistikos paradigma reikšmingai įvairina tarmėtyrininkų tikslus. Sociolingvistinių kintamųjų spektras (pvz., amžius, lytis, išsilavinimas), sociokultūrinių veiksnių sistema (pvz., regioninė tapatybė, standarto vs dialekto prestižas), kiti vadinamosios išorinės lingvistikos konceptai užtikrina XXI amžiaus geolingvistikos

tarpdiscipliniškumą. Reikia pasakyti, kad toks metodologinis dialogiškumas ne tik įvairina geolingvistikos paradigmą, bet ir tampa tarminio diskurso tyrimų kokybės sąlyga, pvz., įtraukus *stebimojo laiko* perspektyvą, gerokai pagrįstesnės tampa tyrėjų įžvalgos dėl kalbos kitimo ir pan. (taip pat žr. Grumadienė 2004, p. 92).

XX amžiuje intensyvi ir gana nuosekli tarmėtyros tyrimų sklaida Lietuvoje nebuvo reikšmingai veikiamą sociolingvistų nuostatų. Labai taikliai XX amžiaus lietuvių tarmėtyrą apibendrina W. A. Kretschmaro ir W. E. Schneiderio suformuluotas principas: „*pirmiau duomenys, paskui teorija*“ (žr. Milroy, Gordon 2003, p. 22). Apskritai toks modelis XX amžiaus tarmėtyros paradigmoje yra gana tipiškas. Taigi intensyvi paradigminė kaita, kaip ir kitų šalių geolingvistikoje, Lietuvoje vyksta XXI amžiaus pradžioje.

2011 m. kovo mėn. lietuvių tyrėjai, vadovaujami prof. Danguolės Mikulėnienės, pradėjo vykdyti mokslinį projektą „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“, kuris neabejotinai žymi naują lietuvių tarmėtyros etapą.

Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos

sklaida“ vykdomas pagal 2007—2013 m. žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrejų gebėjimų stiprinimas“ priemonę VP1-3.1-ŠMM-07-V „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“.

Vykdamas projektą, per trejus metus bus atliktas holistinis lietuvių tarmių tyrimas: parengta sociolingvistinių ir geolingvistinių tarmių tyrimų metodika; sukaupta tarminė medžiaga iš visos Lietuvos ir lietuviškų salelių užsienyje; atlikta sociolingvistinių ir geolingvistinių tarmių duomenų analizė; parengtas ir išleistas XXI amžiaus pradžios lietuvių tarmių atlasas; sudarytas interaktyvus lietuvių tarmių žemėlapis.

735 punktų Lietuvoje ir 15 punktų užsienyje patikros empirinės užduotys (t. y. garso įrašai, sociolingvistinės informantų, sociolingvistinės punktų anketos) užtikrins tyrėjams galimybę patikslinti tarmių ir patarmių ribas. Apskritai geolingvistinio tyrimo duomenų, metaduomenų kaupimo strategijos susijusios su vadinamojo *interpretacinio* atlaso koncepcija. Kaip pažymėjo R. K. S. Macaulay'us straipsnyje „Kalbiniai žemėlapiai: vizualioji pagalba ar abstraktus menas“ (1985, p. 180), conceptualizuodamas geolingvistinius žemėlapius, tokie žemėlapiai dažnai stokoja interpretacijos. Projekto vykdytojai tikisi, kad sociolingvistinių kintamųjų įtraukimas į geolingvistinę metodologiją šią stoką eliminuos, pvz., informantų amžiaus kintamasis iliustruos ne tik tarminio susiskaidymo esamumą, bet ir tarminio susiskaidymo perspektyvą.

Sukaupti reprezentatyvūs tarminių duomenų (kiekviename punkte bus įrašoma ne mažiau kaip 9 val.), sociolingvistinių charakteristikų (informantų ir tiriamųjų punktų sociolingvistinės anketos) duomenynai užtikrins keliakryptį tarmėtyros diskursą:

bus tęsiama *konstatuojamųjų* tarmėtyros darbų paradigma; kuriamos *sociolingvistinės* tarminio diskurso charakteristikos. Taigi iš anotuotų charakteristikų aiškėja, kad projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ pagrįstai gali būti kvalifikuojamas *sociogeolingvistikos* terminu.

XXI amžiaus pradžioje visame pasaulyje „popierinė“ geolingvistika palaipsniui tampa elektroninės terpės geolingvistika. Kaip 2008 metais tarptautinėje dialektologų konferencijoje apibendrino C. Fukushima (Fukushima 2008), trys svarbiausios geolingvistikos tyrimų tendencijos yra sietinos su informacinių technologijų raida: informacinės technologijos leidžia spausdinti ne tik žemėlapius, bet ir kalbinius duomenis (pvz., *Kalbančios tarmių chrestomatijos*); informacinės technologijos lemia tyrimų sklaidą elektroninėje terpėje (pvz., *Lietuvių kalbos tarmių archyvo bazė* — <http://tarmes.lki.lt/>); informacinės technologijos užtikrina interaktyviosios kartografijos galimybes. Taigi ir kalbamojo projekto tyrėjų siekiamybė yra interaktyvus lietuvių tarmių žemėlapis. Interaktyvus tarmių žemėlapis iš esmės atitinka tipišką moderniosios geolingvistikos produkciją (žr. Lameli 2010, p. 585—587). Kitaip nei spausdinta lingvistinė informacija, elektroninė terpė užtikrina greitos komunikacijos su bendruomene galimybę, bendruomenės reakcijas į tyrėjų išvadas, skelbiamus duomenis. Taigi be fundamentinių, mokslinių verčių, projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ vertintinas ir mokomuoju aspektu, t. y. visuomenei bus sudaryta galimybė susipažinti su XXI amžiaus lietuvių tarmių

esamybe, bus pristatyti sociolingvistiniai
tarminio diskurso kūrėjų portretai.

Informacija apie projekto eigą, geolin-

gvistinio tyrimo rezultatų apžvalgos bus
skelbiamos projekto svetainėje [www.tar-
mes.lt](http://www.tar-
mes.lt).

Literatūra

ASAHI, Y., KELLY, S., ROEDER, R., 2009. Report on the Thirteenth International Conference on Methods in Dialectology Leeds, England, August 4—8 2008. *Dialectologia: revista electrònica*, Núm.: 2, 113—126.

FUKUSHIMA, C., 2008. Progress in Geolinguistics: What Has Been Made Possible Using a Computer? *The Thirteenth International Conference on Methods in Dialectology (Methods XIII), 4 August 2008, University of Leeds*. Prieiga: [http://
www.nicol.ac.jp/~fukushima/english/Methods
XIII_Fukushima.ppt](http://www.nicol.ac.jp/~fukushima/english/Methods_XIII_Fukushima.ppt) [žr. 2011 06 20]

GRUMADIENĖ, L., 2004. Tarmių fonetikos duomenų kaupimo principai ir priemonės. In: Ats. red. G. AKELAITIENĖ. *Baltų ir kitų kalbų*

fonetikos ir akcentologijos problemos. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 91—96.

LAMELI, A., 2010. Linguistic Atlases: Traditional and Modern. In: P. AUER, J. SCHMIDT, eds. *Language and Space — An International Handbook of Linguistic Variation: Volume 1 — Theories and Methods*. Berlin: Mouton de Gruyter, 567—592.

MACAULAY, R. K. S., 1985. Linguistic Maps: Visual Aid or Abstract Art? In: J. M. KIRK, S. SANDERSON, J. D. A. WIDOWSON, eds. *Studies in Linguistic Geography*. London: Croom Helm, 172—186.

MILROY, L., GORDON, M., 2003. *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell Publishing.

Кnygų recenzijos / Recenzje książek

ДИАГНОЗ ПОСТАВЛЕН – ЧТО ДАЛЬШЕ?

ЛАССАН, Элеонора, 2011. *Лингвистика ставит диагноз... Очерк «духа эпохи» в свете данных лингвистического анализа.* Вильнюс: Издательство Вильнюсского университета. 252 с.

Дануте Балшайтите
(Lietuva / Litwa)

Читатель, знакомый с работами Элеоноры Лассан, раскроет ее новую книгу в предвкушении в очередной раз ощутить магию научного творчества. Неискушенный читатель, заинтригованный названием, прочитав всю книгу или только ее часть, получит представление о роли, которую могут сыграть лингвисты в современном обществе (если общество к ним прислушается), и о возможностях современной лингвистики через анализ текстов разных жанров описать процессы, происходящие в общественном сознании и прогнозировать развитие общественных ситуаций.

Новая книга профессора Элеоноры Лассан, включающая опубликованное ранее и анализ новых текстов и событий конца XX и начала XXI века, представляет собой итог многолетнего исследования соотношения дискурса и общественного сознания, в последние десятилетия прошлого века претерпевающего изменения с переменами в общественной ситуации, со сменой идеологии и приоритетов гражданского общества.

Последние десятилетия в жизни российского общества становятся «эпохой»,

так как за это короткое время с необычайной быстротой несколько раз изменяется общественная ситуация и в России, и на всем постсоветском пространстве, каждый раз сопровождающаяся сменой ценностно-когнитивных установок и – соответственно, меняется мироощущение социума – от чувства коренного слома устоявшегося бытия и ценностных ориентиров – до обретения некоего подобия стабильности и реактуализации в том или ином виде прежних государственных ценностей (с. 84).

В эпоху «великого перелома», официальной политикой которой становится деидеологизация (с. 15) и идеологию которой составляло отсутствие национальной идеи (с. 117), в «эпоху усталости и несбывшихся надежд» (с. 183), в «период отсутствия какой-либо сознательно проповедуемой идеологии и деконструкции прежних ценностных оппозиций» (с. 152) члены социума испытывают «растерянность перед ценностным вакуумом бытия: старое отвергалось, и новое не могло быть принято» (с. 191).

Относя и эту, и более ранние работы «к “диагностическому” направлению в гуманитарной науке» (с. 12), Э. Лассан

ставит задачу показать диагностические возможности лингвистики, продемонстрировать, как слово или общая интонация дискурса выражают мироощущение общества или истинную позицию отдельного субъекта эпохи, как лингвистические элементы отражают перемены в общественном сознании и демонстрируют новое качество общественной жизни в начале нового тысячелетия.

Материалом исследования являются тексты, высказывания и отдельные слова в составе высказываний, относящиеся к современному российскому публичному дискурсу и отчасти – к литовскому. В фокусе внимания автора книги как самые разнообразные вербальные тексты (лекции М. С. Горбачева, выступления Б. Н. Ельцина, В. В. Путина, высказывания Д. Медведева, В. Адамкуса, программные документы «Единой России» и выступления ее лидера Б. Грызлова, политические документы 1917 г., рассказ И. Хакамады, лекции преподавателя Вильнюсского университета, тексты молодежных форумов в Интернете, тексты литовских электронных источников, песенные тексты лирических песен 30-90-х годов прошлого века и начала XXI века, книжные аннотации, фразы из студенческой речи, статьи русскоязычных газет «Литовский курьер», «Эхо Литвы», статьи «Литературной газеты», тексты современной художественной прозы и многое-многое другое), так и тексты другой природы (антиправительственные выступления, например, в Калининграде и Владивостоке, молебен Патриарха Алексия и театрализованное представление 25 июня 2000 года на стадионе в селе Раменском, концерт ко Дню защитника Отечества в Кремлевском Дворце 21 февраля 2003 года, роман

22-летнего белорусского автора Антона Кашликова «Лузер», интеллектуальная телевизионная передача «Умники и умницы», появление президента России В. В. Путина и литовских президентов В. Адамкуса и Д. Грибаускайте на телевизионных экранах и т. д.). Существенными для анализа оказываются как лингвистические элементы (грамматические формы слов, синтаксические конструкции, семантика служебных слов и частей слова), так и чисто формальные признаки текста (расположение и графическое оформление книжной аннотации в книге или статьи на газетной странице и т. п.).

Основываясь на предложенной философом Ойгеном Розенштоком-Хюсси схеме общественных бедствий (анархия, упадок, революция и война), избавление от которых приносят четыре стиля речи (люди рассуждают, люди принимают законы, люди рассказывают, люди поют), Э. Лассан, подобно опытному врачу-диагносту, обладающему необходимыми знаниями, владеющему эффективными методами, держит руку на пульсе российской действительности конца XX – начала XXI века, выявляя симптомы общественного недуга, определяя индикации к лечению, разоблачая попытки симуляции, предупреждая возможные осложнения, в ряде случаев предлагая рецепты избавления от недуга.

Вычленение в первой главе книги «Слово как индикатор когнитивных установок общества» слов-ключей, слов-сигналов, идеологических симулякров, слов-симптомов дает возможность лингвисту-аналитику вскрыть истинные, часто неосознанные самим участником дискурса, помимо его воли реализуемые в речи установки, обусловленные

предварительными историческими и культурными знаниями, и показать власть не такой, какой она кажется, или хочет казаться, а «такой, какая она есть» (с. 23).

Так, например, слова-ключи, анализируемые в полном контексте их употребления разными политиками, позволяют выявить искренность/неискренность речевого акта (вводное слово *к сожалению*) (с. 27), эффективность/неэффективность деятельности власти, наличие/отсутствие четкой позиции политика, его способность/неспособность к прогнозированию ситуации (ментальные категории *власть-цель-задача-препятствие* в дискурсах М. С. Горбачева, Б. Н. Ельцина, программных документов «Единой России»).

На основе анализа политического дискурса 90-х годов XX в., автор книги делает вывод о недостаточно энергичной ориентации власти на моделирование новых ситуаций.

Пристальное внимание к употреблению слова в определенной общественной ситуации позволяет автору в распространении в дискурсе русской языковой личности выражения *на самом деле* распознать характеристику конфликтного мироощущения. По определению Э. Лассан «*на самом деле* – формула, скрывающая потенциал несогласия».

Еще одним словом-ключом, «открывающим доступ к мироощущению общества на определенном этапе» (с. 62), является заимствование *лузер*, в русском языке переосмысленное, имеющее множество производных, приобретающее синонимы и антонимы. Это слово и понятие стало вербальным выражением социального разделения российского

(и литовского) общества и пополнило новыми средствами русское искусство «дискурсивного страдания».

Вывод автора книги о том, что «распространение слова и понятия лузер произошло практически накануне мирового экономического кризиса, заставившего почувствовать «лузерство» (проигрыш) всего «цивилизованного» мира – оно словно явилось симптомом грядущих социальных катаклизмов», служит наглядным подтверждением возможностей диагностической лингвистики в прогнозировании ситуаций будущего.

Во второй главе книги «Публичный дискурс как индикатор общественного мироощущения» анализируются тексты самых разных жанров: тексты российских и литовских СМИ, книжных аннотаций, песенных текстов и текстов художественных произведений.

Анализируя «специфику когнитивных процессов описываемого периода в терминах гипотезы «миметического или деформирующего восприятия» (с. 85), Э. Лассан выделяет особенности речевых практик 90-х годов, в которых проявляются постмодернистские тенденции: игровое начало дискурса и его миметичность. В размытости концептов, в размытости и деконструкции ценностей (ср., размытые категории мышления Дж. Лакоффа) автор видит проявление постмодернистского мироощущения. Деформирующим восприятием обусловлен, по мнению Э. Лассан, принцип «демонстративной имитации» работы сознания при создании текстов (с. 94). Деформация категоризации действительности, деформация прецедентных текстов как «игра с культурным опытом человечества» (с. 87), усиление эгоцентричности текста и как результат – де-

формация или модификация привычных жанров – характеризуют публичный дискурс этого периода. Основной тональностью публичных текстов этого периода становится ирония, основным жанром – эгоцентрический текст, средствами экспликации которого являются эгоцентрические элементы языка.

«Символом постмодернистского бытия» становится частица *как бы*, неоправданно часто употребляемая в речи интеллигентов и имеющая соответствие *tipo* в молодежном сленге. Диагнозом личности этого периода является его склонность скорее «к разрушению прошлого, нежели созиданию будущего» (с. 94).

Анализируя публицистический дискурс, Э. Лассан отмечает, что и тексты российских СМИ, и тексты русскоязычных СМИ Литвы пронизаны иронией, а общая тональность текстов литовских СМИ автором определяется как саркастически-пессимистическая. Ироническое отношение к жизни, характерное для постмодернистского мироощущения, базируется, по мнению автора, на оппозиции Я – МИР. В российской дискурсивной практике языковая личность «умнее мира, который поступает неразумно» (с. 96), но не безнадёжен, тогда как для русской языковой личности в Литве противопоставление Я – МИР является очень жестким: «Я (разумное) – МИР (лишен разума)» (с. 100). Носители русского языка и русской культуры в Литве, в одночасье оказавшиеся в новом государстве, ощущают окружающий мир как нечто враждебное и не верят в возможность изменения этого мира к лучшему. Автором книги предлагается один из возможных рецептов лечения этого общественного недуга: мироощущение русскоязычной части общества Литвы

могло бы стать более оптимистичным в результате замены метафоры МЫ ИДЕМ В ЕВРОПУ метафорой ЛИТВА – НАШ ОБЩИЙ ДОМ (с. 102).

Несколько неожиданным на первый взгляд представляется анализ в русле политической лингвистики песенного дискурса 50-х – конца 90-х годов XX века. Однако, в разделе второй главы «Песенный дискурс как отражение идеологических установок общества» Э. Лассан убедительно доказывает «что песня, являясь отражением времени, несет в себе специфическим образом воплощенную идеологию этого времени» (с. 118). Ссылаясь на Розенштока-Хюсси, считающего, что в песне человек ликует (с. 119), и пытаясь определить степень нравственного (душевного) здоровья/нездоровья общества, последовательно прослеживая изменения, происходящие в течение нескольких десятилетий прошлого века со словом в песенном жанре, автор книги предлагает увлекательный экскурс в историю перехода от МЫ-культуры коллективного субъекта советской песни к Я-культуре героя, который начинает чувствовать свое одиночество.

В конце XX века происходит смена мироощущения, «переход от Мы ликующего, объединяющего и творящего, к Я одинокому» (с. 127) осуществляется в связи с постепенным ослаблением идеологии, с постепенной сменой идеологизированного общества обществом деидеологизированным, о чем свидетельствует изменение «словесных кодов», определенных риторических формул, выражающих стоящую за песней как сознательную, так и бессознательную идеологию.

Анализируя специфику вербализации выделенных Р. Бартом в книге

«Фрагменты речи влюбленного» фигур и концептуальных метафор в молодежных песнях наиболее популярных российских исполнителей конца XX – начала XXI века в сопоставлении с песенным дискурсом более раннего периода, Э. Лассан выявляет модификацию формул дискурса любви. Так, регулярная в песнях 60–70 гг. фигура «Я тебя люблю» в 90-е годы модифицируется в формулу «Люби меня», в современной песне складывается дискурс нелюбви. Фигура «утверждение» (Р. Барт), формирующая базовые метафоры песенных текстов 60-70 гг. ЛЮБОВЬ – ЖИЗНЕННО НЕОБХОДИМЫЙ ЭЛЕМЕНТ; ЛЮБОВЬ – ВСЕПОБЕЖДАЮЩАЯ СИЛА, в песенном дискурсе конца-начала двух веков отсутствует и заменяется преобладающей в речи *человека поющего* начала века фигурой «пропáсть» (Р. Барт). Базовой в песнях этого времени становится метафора ЛЮБОВЬ – ИСТОЧНИК СМЕРТИ.

Форма императива «Люби меня, люби» *человека поющего* 90-х, ощущающего свое одиночество, воспринимающего любовь как боль и смерть и желающего преодолеть свое одиночество – новая фигура, которую Э. Лассан предлагает назвать фигурой «мольбы» («молитвы») и выражает надежду, что человек поющий когда-нибудь обретет радость в чувстве любви.

На основе анализа текстов песен нескольких десятилетий автор книги показывает, что в песенных текстах 90-х изменяется речевое поведение, модели которого задавались регламентирующей идеологией советского периода, устраняются гендерные различия в ситуации неразделенной любви, в которой и мужчина, и женщина думают о смерти,

подвергается деконструкции оппозиция ЖИЗНЬ – СМЕРТЬ, высвобождаются первичные инстинкты человека – Эроса и Танатоса.

В третьей главе «Риторика ностальгии как реализация ценностных ориентиров различных общественных групп в диалоге с прошлым», вслед за С. Бойм Э. Лассан в диалоге с прошлым выделяет два типа ностальгии – иронической и реставрационной:

- для ностальгической иронической риторики характерно наличие оппозиции Я – МИР, где Я разумнее и логичнее мира;
- в основе реставрационной ностальгической риторики – оппозиция Россия-Запад (патриоты-западники), ценностной доминантой которой является фрейм «Советский Союз», фрейм «война» и слоты этого фрейма – «героизм», «самопожертвование».

Определяя риторику как «выражение определенных кодов мышления, принадлежащих той или иной общественной группе», автор книги прослеживает судьбу двух риторик от начала 90-х до конца первого десятилетия нового века. Э. Лассан, представляя соотношение политических сил в 90-е через оппозицию *демократические/народно-патриотические силы*, проводит параллель с традиционной для России оппозицией *западники/славянофилы* и через анализ текстов определяет различные ценностные ориентиры разных общественных групп.

Так, в текстах демократической прессы начала 90-х, окрашенных иронической тональностью, звучала ностальгия по прошлому, по утраченным ценностям, эта ироническая ностальгия, по мнению

автора, связана с разочарованием в настоящем. В текстах национал-патриотических сил, голос которых усиливается в публичном дискурсе конце 90-х, звучит обращение к ценностям не только советского, но и более раннего прошлого России, и часто употребляются элементы религиозного дискурса. Автор книги отмечает отсутствие побуждающего к конструктивным действиям императива и в текстах демократов, и в текстах национал-патриотов, и вопрос «куда ж нам?.. плыть» (с. 188) остается открытым.

Серьезным предупреждением обществу является вычленение автором книги дискурса начала XXI века, в котором побудительные интонации в полной мере проявляются в милитаристских высказываниях и визуальных образах (плакатах с лозунгами). Агрессивная риторика дискурса, обращенного к молодому поколению и выражающего ностальгию по сильной стране, приводит к тому, что новое поколение, уже не знающее прошлого, верит побудительным лозунгам и воплощает их в действие (в качестве примера возможностей дискурса в моделировании поведения приводится убийство в 2010 году судьи Э. Чувашова в ответ на осуждение группы молодых людей за убийство 19 человек другой национальности).

Анализ СМИ первого десятилетия XXI века позволяет автору книги проследить развитие публицистики. С ослаблением постмодернистского мироощущения из публицистического дискурса уходит прежняя ирония. В публицистических текстах конца 90-х формируется ирония нового поколения, ирония оппозиционных сил, ностальгирующих не по советскому прошлому, а по несбывшимся надеждам начала 90-х. Появляется ин-

теллектуальная публицистика, в которой чужое слово, цитата уже не пародируются, но используются для объяснения новой ситуации через опыт прошлого. Сниженный разговорный стиль прессы приближается к литературному.

Описание риторических особенностей современных российских публичных дискурсов позволяет автору выделить различные типы сознания, ориентированные на различные политические ценности и разделяющие общество. Ориентиром для носителей иронической риторики является Запад с его моделями демократии, они смотрят **«туда и сейчас»**. Для носителей сознания другого типа ориентиром является прошлое и его религиозные ценности (ностальгическая реставрационная риторика), или бывшее военное могущество СССР (риторика агрессии) и они смотрят в **«здесь и тогда»** (с. 205).

Последняя глава книги «Еще раз о метафорах» посвящена роли метафоры в мышлении и жизни общества. В этой главе Э. Лассан развивает две идеи: о базовой метафоре как глубинном предикате дискурса и о парадигме концептуальной метафоры. Развивая мысль американских лингвистов-когнитивистов о способности концептуальных метафор структурировать не только речь, но и деятельность носителя культуры, Э. Лассан предлагает схему разноуровневого существования политических метафор в культурных практиках социумов:

- уровень структурирования практической деятельности,
- дискурсивный (собственно метафорический) уровень,
- собственно языковой.

Наблюдения над реализацией основных политических метафор ВОЙНА/

БОРЬБА, СПОРТ, ШОУ, СПЕКТАКЛЬ, ФАРС и прибавившейся к ним в последнее время метафоры МАРКЕТИНГ (ПОЛИТИЧЕСКИЙ ШОПИНГ, СУПЕРМАРКЕТ, СЕКОНД-ХЭНД) в определенные периоды жизни русского общества очерчивают спектр вопросов дальнейших исследований: **«вопрос официального (общественного) лицемерия, общественного бессилия, утверждения метафоры как общественной идеологии»** (с. 239).

Итог исследования, увы, неутешителен: лингвист, анализирующий политический дискурс, может определить опасные сдвиги в общественной жизни, прогнозировать ситуацию, однако предотвратить или изменить ее он не может. Остается надеяться, что лингвисту «удастся передать другим знания о сохранении „умственной гигиены“» (с. 244).

Многочисленные и разнообразные фрагменты вербализованной и невербализованной реальности фиксируются КАК БЫ краем сознания автора и самым невероятным образом НА САМОМ ДЕЛЕ складываются в огромный пазл, каждая, даже самая мелкая деталь которого чудесным образом вписывается в общую картину совсем недавнего прошлого. Невероятно органично в этот пазл укладываются цитаты из произведений предшественников и современников автора книги, многочисленные ссылки и аллюзии. Сложить этот пазл снова, в случае если он распадется и его детали перемешаются, кому-нибудь, кроме автора, вряд ли по силам. За внешней легкостью повествования читатель ощущает колос-

сальную работу интеллекта, способного не только охватить огромное количество фактов, но и привлечь к их описанию и анализу глубокие знания не только классических и новейших лингвистических исследований, но и работ философских, культурологических, социологических, политологических, теологических. В этом отношении книга Э. Лассан может стать объектом исследования мыслительных способностей человека, обладающего глубочайшими знаниями очень широкого спектра и умеющего приложить эти знания к описанию многообразия мира, отраженного в слове, высказывании, действии, событии.

Названное автором с излишней скромностью очерком, многогранное, многомерное во всех отношениях исследование вербализованной и невербализованной действительности тяготеет к роману-эпопее о сложных взаимоотношениях текста и сознания, претерпевающих серьезные изменения в эпоху перелома в общественной жизни, когда прошлое переосмысливается и формируется новое ощущение нового мира.

Книга Э. Лассан представляет интерес не только для специалистов самых разных областей, но, несомненно, она полезна любому говорящему и пишущему, слушающему и читающему, поскольку учит быть внимательным к слову, через слово и в слове распознать скрытое, услышать невысказанное, открыть завуалированное, познать неведомое.

Это одна из немногих научных книг, оказывающих на читателя очень сильное эстетическое воздействие.

NEDĖKINGO SKAITYTOJO PASTABOS

DOSTOJEVSKIS, F., 2010. *Apysakos I: Antrininkas, Žiemos pastabos apie vasaros išpūdžius, Užrašai iš pogrindžio*. Vilnius: Margi raštai.

Dagnė Beržaitė
(Lietuva/ Litwa)

Pagaliau galima nuoširdžiai pasidžiaugti: mūsų knygynuose pasirodė labai lauktas ir reikalingas leidinys — Fiodoro Dostojevskio apysakų vertimas į lietuvių kalbą. Malonu, kad mūsų leidyklos leidžia ne tik naujų, duok dieve, nevienadienių autorių tekstus, parinktus, kaip dažnai atrodo užsukus į knygyną, pagal atsitiktinius kriterijus, ne tik „perrenka“ seniai, kone tarpukario metu išverstus tekstus, bet ir imasi versti „užmirštą“ literatūros klasiką. Leidykla „Margi raštai“ ir vertėja Ramutė Rybelienė pasistengė kiek „ištaisyti“ susiklosčiusią situaciją ir svarbiausios Dostojevskio apysakos po 150 metų nuo jų parašymo pagaliau pasiekiamos lietuvių auditorijai. Tiesa, neaišku, kodėl *Žiemos pastabos apie vasaros išpūdžius* taip pat įvardijamos kaip apysaka, nors jų žanras užfiksuotas pačiame Dostojevskio teksto pavadinime.

Labai gaila, bet kartu ir iliustratyvu kalbant apie dabartinę Lietuvos kultūros situaciją tai, kad pirmojo Dostojevskio apysakų tomo, kuriame yra garsieji *Užrašai iš pogrindžio* (1864), tiražas toks nedidelis. Ne tik vieno garsiausių pasaulio rašytojų, bet ir egzistencializmo pradininko, kaip apie Dostojevskį XX amžiaus pradžioje rašė filosofas L. Šestovas, mintys lietuvių kalba platinamos tik 1000 egzempliorių tiražu.

Vilniaus universiteto biblioteka, pavyzdžiui, įsigijo tik vieną knygos egzempliorių, kuris tikriausiai dėl knygos retumo atsidūrė uždaramame fonde.

Keista ir tai, kaip atrodo pati knyga, ir ypač dabar, kai leidyklos akivaizdžiai lenktyniauja, kuri gražiau, naujoviškiau apipavidalins vieną ar kitą leidinį. Tikrai norėtusi sužinoti, kodėl patyręs knygų dailininkas Alfonsas Žvilius parinko tokį knygos viršelį. Skaitytojo, sąmoningai neieškančio konkrečios knygos, toks knygos apipavidalinimas, manau, tikrai nepatrauks. Ir ne tik dėl pigiai blizgančio viršelio popieriaus ir spalvos, apie kuriuos jau itin taikliai rašė Irena Potašenko išsamioje *Užrašų iš pogrindžio* vertimo recenzijoje. Kiekvienas, nors ką žinantis apie Dostojevskio kūrybą, kiek nustebės, pamatęs ant knygos viršelio kažkokį juokingą XIX a. rusų kiemsargio portretą, pažįstamą greičiau iš mūsų teatro scenos nei iš klasikinės rusų literatūros. Knygos viršelis nenuteikia rimtam skaitymui, greičiau priešingai. Skaitytojui susidaro įspūdis, kad jo laukia kažkas pigaus ir lengvo, nesvarbaus ir nerimto. O gaila. Daugeliui skaitytojų kelias į literatūrą, kaip ir į teatrą, prasideda, visi žinom, nuo ko...

Dėl šios priežasties, susijusios ir su knygų leidimu, Dostojevskis lietuviškai gali

pasirodyti kažkoks... nedostojevskiškas. Žymiai paprastesnis, jei ne prastesnis. Ne toks gilus. Ne savitas, ne unikalus. Ne toks svarbus. Dėstantis visai ne esminius dalykus. Komiškas. Vaikiškas. Žodžiu, kitoks. Beje, panašiai, skaitydami Dostojevskį anglų kalba, ne kartą atsiliėpė ir anglakalbiai skaitytojai. Ernestas Hemingvėjus, pvz., pretenzijų turėjo ne Dostojevskio knygos leidimui, o XX a. pradžios C. Garnett vertimui.

Keletas trumpų pastebėjimų apskritai apie visus, senus ir naujus, Dostojevskio kūrinių vertimus į lietuvių kalbą. Drįsčiau teigti, kad „lietuviški“ Dostojevskio variantai — labai „literatūriški“, ir ne tik gerąja prasme. Juose rusų autoriaus personažai kalba vienodai pabrėžtinai taisyklingai, ir todėl, sakyčiau, kiek dirbtinai. Dėl tam tikro veikėjų kalbėsenos panašumo patį Dostojevskį kaltino kai kurie jo kūrybos specialistai. Bet tai visada galima „pateisinti“ tuo, kad rašytojas savo herojus vaizdavo kritinėse situacijose, ir todėl jų metu išsakytos mintys, jų dėstymo būdas kai kur tikrai supanašėja. Bet vertimuose situacija kita. Tas kalbos vienodumas, monotoniškumas kyla dėl kitų priežasčių: pasakotojo intonacijos mažai kuo skiriasi nuo personažų intonacijų, visiems vieno teksto „balsai“ skamba vienodai, jiems būdingos tos pačios stilistinės figūros, tos pačios gramatinės formos ir pan. Pagaliau kalbos stilius, leksika dažnai neatitinka vieno ar kito herojaus charakterio ar konkrečios jo būsenos. Pvz., skaitydamas jau seniai į lietuvių išverstą *Nusikaltimą ir bausmę*, niekaip negali patikėti prasigėrusiu Marmeladovu, per girtą, ašaringą išpažintį tariančiu žodžius „girtybė“, „idant“, „gerbtinas“ ar „komedininkas“. Nors ir taisyklingos, bet „negyvos“ žodžių formos nedera, netinka itin gyvai, emocionaliai situacijai. Imi nejausti personažo, matai jį

tarsi per atstumą, iš esmės taip ir nesuvoki jo konkrečios tragedijos. Tada ir visas tekstas pamažu nustoja jaudinti, nutolsta, nebeveikia. Pasidarai objektyviu stebėtoju, „neįsijaučiančiu“ į kenčiančių Dostojevskio personažų likimus. Skaitytojas, tik iš tolo stebintis, bet Dostojevskio tekstuose „nedalyvaujantis“, manyčiau, daug ko juose „neperskaito“, „nepajaučia minties“, kaip mėgo kartoti Dostojevskis.

Negalima teigti, kad analogiškai dalykai kartojasi ir *Užrašų iš pogrindžio* vertime. Čia pasakotojas ir protagonistas sutampa, todėl vienodo stiliaus problemos nėra. Tačiau itin taisyklinga literatūrinė kalba, tai, kas be abejonės, yra šio teksto privalumas, kažkodėl vėl „kliūna“. Dostojevskio herojus iš pogrindžio, nors ir teigia esąs „nutrūkęs“ nuo „gyvojo gyvenimo“, vis dėlto itin „nepiktnaudžiauja“ tobulomis, dažniausiai tik iš lietuvių kalbos vadovėlių pažįstamomis gramatinėmis formomis. Dostojevskio personažas savo individualų pasaulio matymą pateikia neįprastomis konstrukcijomis, savitais, tik jam, vieninteliui ir nepakartojam, būdingomis intonacijomis. Šiame tekste itin svarbi žodinė, improvizacinė, dialogizuota, t. y. atsakanti į kito repliką ar numatanti ją, užbėganti „už akių“ *kito* neišstartai frazei kalbėjimo maniera. Atsigręžimas į *kita*, kuris gali būti ir miesto prasčioku, nieko neišmanančiu snobu, ir intelektualiu filosofu, formuoja pogrindžio herojaus stilių. Vertėja darė viską, siekdama išversti kiekvieną personažo atodūšį. Bet ar siekis „išlaikyti“ kiekvieną originalo žodį visada pasiteisina? Ar pavyko išlaikyti herojaus kalbos eklektiškumą? Ir ar tai išvis įmanoma atsižvelgiant į literatūrinės lietuvių kalbos funkcionavimo ypatumus? Dostojevskio personažas, nors ir labai „knyginis“, vis dėlto — gyvas, kenčiantis žmogus. Ir tas jo žmogiškumas, rodo, vėl... pasiklysta vertime. Sunku įsi-

vaizduoti, kad „pogrindžio“ herojus ar kitas, atsidūręs krizinėje situacijoje, ginčydamasis su nematomu oponentu, „gyvoje“ kalboje įterpinėtų itin retai vartojamą „manding“ ar jungtuką „andai“.

Kaip išspręsti visas šias problemas, kylančias verčiant tokio pobūdžio tekstus? Nežinau. Aišku tik viena: norint sukurti adekvatų originalui personažo charakterį, savo pasaulį atskleidžiantį tik savo paties žodžiu, reiktų nesustoti ir toliau ieškoti kitų vertimo į lietuvių kalbą kodų. Tai sunki užduotis, gal net nereali. Tikriausiai dėl jos *Užrašai iš pogrindžio* taip ilgai vertėjų buvo neliečiami. Bet kodėl nepasvajoti apie idealų vieno ar kito kūrinio vertimą? Ar tikrai neįmanomas geriausio vertimo konkursas?

Itin džiugu, kad Dostojevskio *Apysakų* pabaigoje galima rasti ir komentarus. Šiandien nei *Eugenijus Oneginas*, nei *Užrašai iš pogrindžio*, nei koks kitas praėjusių laikų tekstas jau nebeįsivaizduojamas be jį lydinčių išsamių paaiškinimų. Dostojevskio *Apysakų I* komentarų sudarytoja — pati vertėja. Tai patvirtina nuomonę apie vertėjos Rybelienės profesionalumą, puikų literatūrinį pasiruošimą, plačią erudiciją. Bet tobulybei ribų nėra. Ir vargu ar tokiam tekstui kaip *Užrašai iš pogrindžio* pakanka 28 komentuose pateiktų paaiškinimų. Nors komentarų atrankos kriterijus ir aiškus (komentuojami daugiausia vardai, realijos ir datos), vis dėlto juose gali pasigesti konkrečių Dostojevskio tekste atsirandančių aliuzijų, akivaizdaus žaidimo su „svetimu žodžiu“, *kito* pozicijos sąmoningo panaudojimo paaiškinimų, itin susijusių su XIX a. rusų kultūra, manau, dabar jau beveik nežinoma naujai, užaugusiai skaitytojų kartai. Antroji apysakos *Apie šlapią sniegą* dalis (pavadinimą gal geriau būtų buvę versti *Apie šlapdribą* — taip geriau perteikiamas tas nemalonus šio gamtos reiškinių išpūdis,

kuris būtinas tekste siekiant perduoti niūrią jo nuotaiką), manyčiau, pristigo komentarų. Antroji apysakos dalis „supinta“ iš XIX a. rusų rašytojų (M. Lermontovo, N. Nekrasovo, I. Gončiarovo, N. Černyševskio) citatų. Nuorodų nebuvimas ar jų nepakankamumas susiaurina „lietuviškojo“ Dostojevskio recepciją. Kyla klausimas: jei verčiamas tekstas, tai kodėl rašant komentarus negalima vadovautis jau seniai sudarytais akademiniais autoritetingų specialistų paaiškinimais? Ir kiek daugiau pamąstyti apie tai, kas tikrai būtų neišku ar įdomu XXI a. lietuvių skaitytojui...

Komentarai — tai teksto ir jo konteksto pristatymas. Kuo jie išsamesni, tuo geriau. Dostojevskis šiame kūrinyje visų pirma ketino pateikti mąstančio ir dėl to kenčiančio individo polemiką su savo aplinkos literatūrine, filosofine, visuomenine patirtimi. Taip Dostojevskio kūryboje buvo pradėtas esminis pokalbis apie tikėjimą, vienintelį įprasminantį neišvengiamai visą gyvenimą žmogų lydinčią kančią. Be tikėjimo visų mūsų gyvenimas, pasak Dostojevskio, — kažkoks šėtono vodevilis ar tik paprasta formulė „dukart du keturi“, lygi mirčiai: vargsti, kenti ir galų gale nelaimingas miršti. Ir nieko daugiau, jokios alternatyvos. Bet jei atrandi amžiną idealą, tada jau aišku, už ką, dėl ko tiek tenka kentėti, tada supranti, kad šita juodoji, t. y. žemiška žmogaus gyvenimo atkarpa — tik mažutėlis amžino gyvenimas etapas. Pirmajame šio Dostojevskio teksto variante, kuris cenzorių „dėka“ taip ir nepasirodė, buvo „išvesta“, pasak Dostojevskio, vienintelė teisinga išeitis — tikėjimas Kristaus idealu. Apie šį reikšmingą rašytojo kūrybos epizodą rašo visi jo kūrybos tyrinėtojai; visuose akademinuose komentuose cituojama garsioji rašytojo mintis apie tai, kad ten, „kur aš (*Dostojevskis* — D. B.) iš visko išvedžiau

tikėjimo Kristumi būtinybę — uždrausta“. Ši komentaruose paminėtina frazė būtų vienas iš svarbiausių „raktų“, padedančių susigaudyti konkrečiame tekste ir gal net visoje rašytojo kūryboje. Dostojevskio kūryboje svarbu viskas — ir tai, kas parašyta, ir tai, kas sumanyta. Komentarai, jei jau jiems skirta būti, — puiki vieta pakalbėti apie menininko sumanymus ir tendencijas.

Matyt, visi tekstų komentatoriai susiduria su subjektyvios sampratos ir interpretacijos problema. Bet idealas — siekiamybė, apie tai ir rašė Dostojevskis. Taigi džiaugdamiesi, kad turime lietuviškus vertimus,

nepamirškime dar labiau džiaugtis galimybe meninius tekstus skaityti originalo kalba. Koks talentingas, išsilavinęs ir darbštus būtų vieno ar kito teksto vertėjas, jis tik „bėgs“ autoriui iš paskos, jo vis tiek „nepavydama“, ir už tai amžinai kritikuojamas; kritikuojamas už tai, kad darė tiek daug, bet nepasiekė to, ko beveik neįmanoma pasiekti. O skaitytojas visada suras priežastį išreikšti savo nepasitenkinimą. Kaip gi kitaip? Prisiminkim *Užrašų iš pogrindžio* herojaus žodžius: „[...] geriausias žmogaus apibrėžimas toks: dvikojis ir nedėkingas padaras“.

Anonsai / Zapowiedzi

В мае 2012 г. на Каунасском гуманитарном факультете Вильнюсского университета пройдет очередная конференция «Человек в пространстве языка». Заявки и развернутые тезисы докладов (до 2000 знаков) будут приниматься по адресу <valentina.naumova@vukhf.lt> **до 15 февраля** 2012 г.

E-mail: <valentina.naumova@vukhf.lt>

*****

24-26 May 2012. An international conference titled “Translating Power, Empowering Translation: Itineraries in Translation History” to be held in Tallinn (Estonia). The conference wishes to attract papers concerning the conference themes in order to discuss translation and/as power in history. We welcome both general approaches and specific comparative case-studies. The confirmed keynote speaker is Professor Lawrence Venuti. The working language of the conference is English. Proposals for papers (in English, no longer than 250 words) should be submitted **by November 30, 2011** to the following e-mail address <katiliina.gielen@ut.ee>

E-mail: <katiliina.gielen@ut.ee>

*****

26-28 May 2012. The University of Łódź (Poland) is organaizing its 6thSymposium “New Developments in Linguistic Pragmatics

(NDLP2012)”. This 10th anniversary edition of the NDLP conference series aims to respond to a surge of new research in pragmatics, with a view to bringing together the novel, empirically, experimentally and clinically based models, and classical topics/frameworks such as Gricean pragmatics, speech act and presupposition theory. The language of the conference is English. Abstracts of no more than 350 words (excluding references) should be sent by email as a Word attachment to <strus_pl@yahoo.com> (Prof. Piotr Cap, Conference Head) **by 15 January 2012.**

URL: <http://ia.uni.lodz.pl/pragmatics/ndlp2012>

*****

6 ноября 2012 г. в Институте языкознания Российской академии наук пройдут «Четвёртые лингвистические чтения памяти Виктории Николаевны Ярцевой. Динамические процессы в германских языках». Проведение чтений планируется в виде пленарных докладов и сообщений. В связи с ограниченным временем конференции оргкомитет намеревается опубликовать тексты сообщений без выступления с докладом. Заявки на участие принимаются до 16 января 2012 г. по электронному адресу <vilkar@yandex.ru>.

URL: http://iling-ran.ru/beta/conferences/yartseva_2012 .

Уважаемые коллеги! Информацию о конференциях, семинарах и других научных событиях Вашего вуза для публикации в “Respectus Philologicus” присылайте нам по адресу <ala.diomidova@vukhf.lt>.

V. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAM

„Respectus Philologicus“ yra tarptautinis regioninis filologijos mokslo srities leidinys, skirtas gramatikos, semantikos ir semiotikos krypties (H 352) tyrinėjimams.

Pagrindinės „Respectus Philologicus“ kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

Leidinyje „Respectus Philologicus“ skelbiami Centrinės ir Rytų Europos regiono mokslininkų probleminiai straipsniai, vertimai, recenzijos, diskusijos, mokslinės veiklos apžvalgos. Straipsnių apimtis — iki 30 000 spaudos ženklų (0,75 autorinio lanko), apžvalgos, recenzijos — iki 10 000 spaudos ženklų (0,25 autorinio lanko). Dėl didesnės apimties publikacijų būtina iš anksto susitarti su redakcija. Tekstai redakcijai pateikiami atspausdinti dviem egzemplioriais, 12 punktų Times New Roman šriftu, 1,5 eilutės intervalu. Prie atspausdinto teksto turi būti pridėta ir elektroninė teksto rinkmena (teksto redaktorius — „Microsoft Word“, „Office 2003“ arba naujesnė versija, rinkmeną galima atsiųsti elektroniniu paštu adresais <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. Tekstai turi būti parengti pagal toliau pateikiamus publikacijų struktūros reikalavimus. Straipsniai, parengti nesilaikant šių reikalavimų, redakcijos nesvarstomi. Redakcija pasilieka sau teisę, esant reikalui, redaguoti tekstą ir kartu nekeisti jo esmės.

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiamus mokslo straipsnius vertina mažiausiai du redaktorių kolegijos paskirti recenzentai. Iš jų bent vienas yra ne redaktorių kolegijos narys. Recenzentų pavardės neskelbiamos. Straipsnio pabaigoje redakcija nurodo datas, kada jis gautas ir kada priimtas publikuoti. Leidinyje skelbiami tik straipsniai, neskelbti nei viena iš pagrindinių leidinio kalbų.

Redaktorių kolegija primena, kad pirmiausia priimami publikuoti straipsniai, atitinkantys žurnalo kryptį. Tai diskurso analizės tarpdisciplininiai tyrimai, kognityvinės lingvistikos, semiotikos, literatūros sociologijos, kultūrologijos tyrimai. Redaktorių kolegija publikuoti priima ribotą kiekį straipsnių, neatitinkančių žurnalo krypties, — ne daugiau kaip 2—3 straipsnius į vieną numerį. Priimti publikuoti straipsniai spausdinami atsižvelgiant į rankraščio gavimo eilę.

„Respectus Philologicus“ publikacijų struktūra

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiami mokslo straipsniai turi atitikti tokius reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas bei metodologija, aptarta nagrinėjamos problemos tyrimų būklė, pateikti ir pagrįsti tyrimų rezultatai, padarytos išvados, nurodyta naudota literatūra. Prie lietuviškai skelbiamo mokslinio straipsnio turi būti pridėta ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų santrauka lietuvių kalba, nurodyti reikšminiai žodžiai ir ne mažiau kaip 2 000 spaudos ženklų santrauka anglų, o prie skelbiamo nelietuviškai — ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų anotacija ir reikšminiai žodžiai straipsnio kalba bei ne mažiau kaip 2 000 spaudos ženklų apimties santrauka anglų kalba.

Publikacijos pradžioje, kairėje puslapijo pusėje, nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, įstaiga, kuriai ji(s) atstovauja (straipsnio kalba), autoriaus įstaigos (autoriaus pageidavimu — namų) adresas (autoriaus atstovaujamos šalies kalba), telefonas, elektroninio pašto adresas, moksliniai interesai. Toliau puslapijo centre spausdinama publikacijos antraštė. Straipsnio pavadinimas, autoriaus vardas ir pavardė, atstovaujama įstaiga kartojami prieš *Summary* straipsnio pabaigoje anglų kalba. Pabaigoje nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, mokslinis, pedagoginis vardas (-ai), pareigos atstovaujamos institucijos padalinyje.

Nuorodos pateikiamos pagal tarptautinę Harvardo nuorodų sistemą (išsamiau apie šią sistemą žr.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Nuorodos pagrindiniame tekste pateikiamos pagal tokią schemą: skliausteliuose nurodoma šaltinio autoriaus pavardė, leidimo metai, puslapis ar puslapiai. Pvz.: Skaitytojas ar kalbėtojas „pasitelkia savo kultūrinę patirtį aiškindamasis kodus ir ženklus, kurie sudaro tekstą“ (Fiske 1998, p. 17). Autoriaus pavardės galima neminėti, jei iš konteksto visiškai aišku, kuriam autoriui priklauso nurodomas darbas. Jeigu šaltinis turi daugiau negu du autorius, nurodoma tik pirmojo autoriaus pavardė: (Kubilius *ir kt.* 1999, p. 131). Jei literatūros sąrašė du ar daugiau autorių yra bendrapavardžiai, autoriaus pavardė nuorodoje papildoma vardo inicialu: (Kubilius V. 1999, p. 15).

Paaiškinimai ir pastabos pateikiamos pagrindinio teksto puslapio apačioje 10 p. šriftu. Jų numeracija ištisinė.

Literatūros sąrašas pateikiamas po pagrindinio teksto (arba po paaiškinimų, jei jie yra). Šaltiniai sąrašė išdėstomi abėcėlės tvarka pagal autorių pavardes. Šaltiniai kirilica arba kitais nelotyniškais šriftais pateikiami sąrašo pabaigoje. Šaltiniai nurodomi pagal šiuos pavyzdžius:

Nurodant knygą:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Knygos pavadinimas*. Leidimo numeris (jei ne pirmasis). Leidimo vieta: Leidėjas.

Nurodant grožinį kūrinį, straipsnį ar kitą smulkesnį tekstą iš knygos:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas. *In*: Knygos autoriaus ar sudarytojo (pastaruoju atveju prieš sudarytojo pavardę pridėdama santrumpa Sud.) Vardo inicialai. PAVARDĖ. *Knygos pavadinimas*. Leidimo vieta: Leidėjas, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš periodinio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito teksto pavadinimas. *Periodinio leidinio pavadinimas*, numeris, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš elektroninio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas*. Prieiga: Interneto puslapio adresas [Žiūr. data].

Jei tas pats autorius tais pačiais metais paskelbė daugiau negu vieną nurodomą šaltinį, jie skiriami raidėmis a, b, c ir t. t., rašomomis prie leidimo metų. Literatūros sąrašė šaltiniai pateikiami chronologiškai pagal išleidimo datą.

Lietuviškame tekste senesni lietuviški asmenvardžiai rašomi pagal dabartinės rašybos normas, o nelietuviški asmenvardžiai — originalo forma pagal leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (parengė SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. Vilnius: Mokslas, 81—89) reikalavimus. Pirmą kartą tekste pateikiamas visas vardas (vardai) ir pavardė, o toliau galima rašyti tik to paties asmens pavardę. Nelietuviškame tekste asmenvardžiai rašomi pagal tos kalbos rašybos tradicijas. Nuorodose visi aprašai rašomi originalo forma.

Tekste minimus kitakalbius arba senesnius literatūros kūrinių, mokslo veikalų, periodinių leidinių pavadinimus rekomenduojama rašyti originalo forma. Jeigu jie verčiami arba trumpinami, skliaustuose arba išnašoje reikia nurodyti originalų pavadinimą. Nuorodose ir literatūros sąrašė visi pavadinimai rašomi originalo forma.

Knygų, žurnalų ir kitų atskirų leidinių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, o smulkesnių, atskiro leidinio nesudarančių, grožinės literatūros kūrinių, straipsnių ir kitų tekstų — kabutėse.

Grožinę literatūrą tekste rekomenduojama cituoti originalo kalba išlaikant autentišką rašybą ir skyrybą. Kitakalbės grožinės literatūros citatos gali būti išverstos išnašose. Kitakalbės mokslinės literatūros citatas rekomenduojama išversti.

ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI

„Respectus Philologicus” – to międzynarodowe regionalne czasopismo naukowe z dziedziny nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem gramatyki, semiotyki i semantyki (H 352).

Podstawowymi językami „Respectus Philologicus” są języki polski, litewski, angielski i rosyjski.

W „Respectus Philologicus” publikowane są artykuły naukowe o charakterze problemowym, przekłady, recenzje, dyskusje uczonych regionu i przeglądy działalności naukowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Wielkość artykułu – do 30 000 znaków drukarskich (0,75 arkusza autorskiego); przeglądy, recenzje – do 10 000 znaków drukarskich (0,25 arkusza autorskiego). Przekroczenie dopuszczalnej wielkości publikacji wymaga wcześniejszego uzgodnienia z redakcją. Przesłane do publikacji materiały powinny być wydrukowane przy zastosowaniu 1,5 odstępu między wierszami, czcionka: 12 Times New Roman w 2 egzemplarzach. Jednocześnie powinna być przedłożona wersja elektroniczna (edytor tekstów – Microsoft Word, Office 2003 i późniejsze wersje; materiały można przysłać pocztą elektroniczną na adres: <leonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>). Teksty powinny odpowiadać wyszczególnionym poniżej wymogom odnośnie struktury publikacji. Prace nie spełniające wymogów stawianych przez redakcję nie będą przyjmowane. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian redaktorskich w nadesłanych publikacjach bez zmiany istoty treści.

Każdemu artykułowi naukowemu, który otrzymuje redakcja, kolegium wyznacza dwóch recenzentów, z których jeden nie jest członkiem kolegium redakcyjnego. Recenzja jest przeprowadzana anonimowo. Na końcu artykułu redakcja wpisuje datę otrzymania i przyjęcia artykułu do druku. Publikowane są jedynie oryginalne prace naukowe, które nie były publikowane w żadnym z podstawowych języków czasopisma.

Kolegium redakcyjne przypomina, że w pierwszej kolejności przyjmuje do druku materiały odpowiadające kierunkowi czasopisma. Są to badania interdyscyplinarne w zakresie analizy dyskursu, prace z dziedziny językoznawstwa kognitywnego, semiotyki, socjologii literatury i kulturologii. Materiały nie odpowiadające profilowi czasopisma będą przyjmowane do publikacji w ograniczonej ilości – max. 2-3 artykuły w numerze. Prace przyjęte do druku publikowane są według kolejności ich złożenia w redakcji.

Struktura publikacji w „Respectus Philologicus”

Do „Respectus Philologicus” przyjmowane są artykuły naukowe, odpowiadające wymogom dotyczącym takiego rodzaju publikacji. W artykule koniecznym jest sformułowanie i określenie metodologii badania naukowego, przeanalizowanie istniejących badań dotyczących danego zagadnienia, przedstawienie i uzasadnienie rezultatów analizy materiału, wyszczególnienie wykorzystanej literatury. Artykuł naukowy w języku polskim powinien mieć dołączoną adnotację (nie mniej niż 1 000 znaków drukarskich) w języku polskim, słowa kluczowe w języku polskim i angielskim i streszczenie w języku angielskim (nie mniej niż 2 000 znaków drukarskich). Na początku artykułu, z lewej strony, podaje się imię i nazwisko autora, instytucję, którą reprezentuje autor, adres instytucji i adres domowy (wg życzenia autora), telefon i adres poczty elektronicznej, zainteresowania naukowe. Poniżej, pośrodku strony – tytuł artykułu. Tytuł artykułu, imię i nazwisko autora, instytucja, którą reprezentuje autor, należy powtórzyć w języku angielskim na końcu artykułu, przed *Summary*. Na końcu podaje się imię i nazwisko autora, tytuł/stopień naukowy, stanowisko zajmowane w jednostce reprezentowanej instytucji.

Odsyłacze bibliograficzne są cytowane według systemu harwardzkiego (więcej o systemie zob. http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Odsyłacze w tekście podstawowym zaznaczamy następująco: w nawiasie – nazwisko autora, rok wydania, po przecinku – strona lub strony.

Np. „Część ciała nie może występować w funkcji instrumentu” – pisał Grochowski (Grochowski 1974, s. 163).

Nazwisko autora można pominąć, jeżeli z kontekstu jednoznacznie wynika, że jest on autorem cytowanej pracy. Przy pracach zbiorowych podajemy nazwisko pierwszego autora (Kubilius *i in.* 1999, p. 131). Jeżeli w spisie wykorzystanych źródeł i opracowań dwóch lub więcej autorów ma to samo nazwisko, to w odsyłaczu przy nazwisku autora należy umieścić inicjał imienia (Kubilius V. 1999, p. 15).

Objaśnienia i uwagi należy umieszczać na dole strony i opracowań czcionką 10. Numeracja ciągła pozycji w całości spisu.

Spis wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy po tekście podstawowym (lub po objaśnieniach, o ile takowe są). Źródła w spisie podajemy w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów. Źródła zapisane cyrylicą lub innym, nie łacińskim alfabetem umieszczamy na końcu spisu. Źródła opisujemy następująco:

Dla monografii:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Nazwa książki*. Numer wydania (jeżeli nie pierwsze). Miejsce wydania: Wydawca.

Dla utworów literatury pięknej, artykułów lub innych, niedużych tekstów z książki:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki. *In:* Inicjały. NAZWISKO autora lub red./oprac./ed. książki (w takim wypadku przed nazwiskiem należy umieścić skrót red./oprac./ed.). *Tytuł książki*. Miejsce wydania: Wydawca, strony.

Dla artykułów z wydań periodycznych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu. *Tytuł wydania periodycznego*, numer, strony.

Dla artykułów z wydań internetowych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki*. Dostępne na stronie: Tytuł strony internetowej [od data].

Jeżeli ten sam autor w tym samym roku ogłosił więcej niż jedno cytowane źródło, należy je opatrzyć literami a, b, c itd., umieszczając przy roku wydania. W spisie wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy od najstarszego do najpóźniejszego.

Imiona własne pisze się zgodnie ze współczesnymi zasadami ortografii. W odsyłaczu, pojawiającym się w tekście po raz pierwszy, podaje się nazwisko i inicjały, dalej można ograniczyć się tylko do nazwiska tego autora.

Występujące w tekście zapożyczone i przestarzałe nazwy źródeł literackich, badań naukowych, wydań periodycznych zaleca się podawać zgodnie z oryginałem. W przypadku, kiedy są one tłumaczone lub skracane, w nawiasie lub w odsyłaczu trzeba koniecznie podać nazwę w oryginale. W odsyłaczach i spisie wykorzystanych źródeł i opracowań wszystkie nazwy i tytuły należy podawać w oryginale.

Tytuły książek i innych publikacji oddzielnych w tekście pisze się za pomocą kursywy, a tytuły niedużych utworów literackich, artykułów i innych tekstów nie będących publikacją samodzielną – w cudzysłowie.

Literaturę piękną zaleca się cytować w języku oryginału, zachowując zasady pisowni i interpunkcji źródła. Tłumaczenie cytatu z utworu literackiego w języku obcym można przytoczyć w przypisie. Cytaty z literatury naukowej w języku obcym zaleca się przytaczać w tłumaczeniu.

GENERAL REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS

“*Respectus Philologicus*” is a philological periodical dealing with the problems of grammar, semiotics and semantics (H 352).

The main languages of the journal are English, Lithuanian, Polish and Russian.

“*Respectus Philologicus*” publishes scholarly articles, translations, reviews, overviews, and discussions of the philological research in the region. The size of articles is up to 30 000 printed characters; the size of reviews and overviews is up to 10 000 printed characters. In case the paper exceeds the normal length the editors’ consent for its publication is needed. Texts for publication should be submitted in two hard copies printed in Font 12 Times New Roman with 1,5 space between the lines. A copy on a floppy disc (Microsoft Word, Office 2003 or newer version) should be added to the hard copy. Contributions can also be sent by e-mail: the address is <eleonora.lassan@ff.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. The authors of the manuscripts are expected to conform to the format and documentation requirements that are given below.

All articles submitted for publication in “*Respectus Philologicus*” are reviewed by at least two academics appointed by the Editors’ Board: one of the reviewers is not a member of the Editorial Board. Reviewers stay anonymous. The dates of submission and acceptance for publication of the paper are indicated by the editors at the end of the manuscript.

The editorial board of “*Respectus Philologicus*” reminds, that priority to be published is given to the articles, that correspond to “*Respectus Philologicus*”’s main trend, which is: interdisciplinary researches in the field of the analysis of a discourse, researches in the field of cognitive linguistics, semiotics and sociology of literature, cultural science. Articles that do not conform with “*Respectus Philologicus*”’s profile, are accepted for the publication in a limited quantity – no more than 2 or 3 articles per issue. Accepted articles are published in accordance to an order of their arrival to the board.

Format and Documentation Requirements

Articles submitted for publication in „*Respectus Philologicus*“ should include the aim(s) and methodology of the research, give an overview of the work previously done on the investigated problem, substantiate the achieved results of the research and have a list of references. The manuscript should also contain an abstract of at least 2 000 printed characters in volume in English, key words in English and Lithuanian, and a summary of at least 1 000 printed characters in Lithuanian.

The author’s full name, academic affiliation, office (or home) address, telephone, e-mail address and research interests should be typed in the top left-hand corner of the first page, and the title of the article should be given below in the centre of the page. The author’s full name, degree, position and academic affiliation are to be presented at the end of the article.

References should be presented according to the international Harvard System (comprehensive explanation in: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Citations in the text are referred to in the text by giving the author’s surname, the year of publication and the page numbers.

e.g. As Harvey (1992, p. 21) said, “good practices must be taught” and so we...

The author's surname is not given in parentheses if it naturally occurs in the context. If there are more than two authors, the surname of the first author should be given followed by et al.

e.g. Office costs amount to 20% of total costs in most business (Wilson *et al.* 1997)

If there are several authors with the same surname, the author's name is supplemented with initials.

Explanations and notes should be given as footnotes and should be printed in Font 10. The numeration is continuous.

References to documents cited in the text should be listed at the end of a piece of work (or after the notes). They are arranged in alphabetical order by author's surnames. References in Cyrillic and other non Latin type should be given at the end of the list. They are referred according to the examples:

Reference to a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. *Title*. Edition (if not the first). Place of publication: Publisher.

Reference to a work of artistic literature, article or short texts from a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of a fictional work, article or short texts. *In*: INITIALS. SURNAME, of author or editor of publication followed by ed. or eds. if relevant. *Title of book*. Place of publication: Publisher, Page number(s).

Reference to an article in a journal:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of article. *Title of journal*, Volume number and (part number), Page numbers.

Reference to an article from web recourses:

Author's SURNAME, INITIALS., Year. *Title* [online]. (Edition). Place of publication, Publisher (if ascertainable). Available from: URL [Accessed date].

When an author has published more than one cited document in the same year, these are distinguished by adding lower case letters (a, b, c, etc.) after the year. In References they should be listed chronologically (earliest first).

Proper names should be spelt in accordance with the latest orthographical norms. When mentioned for the first time, a personal name should include both first and last names, but when repeated the family name is sufficient. If the work is written in another language, proper names should be written according to the spelling rules of that language.

When books or periodicals published in foreign languages are mentioned in the paper, their titles are to be put in the original language. If their titles are translated or abbreviated, their original title should be indicated in brackets or in footnotes. All titles in footnotes are to be written in their original language.

Titles of books, journals and other periodicals should be italicized. Titles of other works that are not separate publications are to be given in quotation marks.

Quotations from the fictions should be written in their original language and their original spelling and punctuation should be preserved. Citations from the fictions in foreign languages may be translated in footnotes, while quotations from scholarly works are expected to be translated.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

“Respectus Philologicus” – филологический журнал, посвященный исследованиям в области грамматики, семиотики и семантики (Н 352).

Основные языки “Respectus Philologicus” – литовский, польский, английский, русский.

В журнале “Respectus Philologicus” публикуются проблемные научные статьи, переводы, рецензии, дискуссии ученых региона и обзоры научной деятельности в регионе. Объем статей – до 30 000 печатных знаков (0,75 авторского листа), обзоры, рецензии – до 10 000 печатных знаков (0,25 авторского листа). Превышение объема публикации следует заблаговременно оговаривать с редакцией. Присылаемые для публикации материалы должны быть отпечатаны через 1,5 интервала, шрифт 12 Times New Roman в 2 экземплярах. Одновременно должна быть представлена электронная версия (текстовый редактор – Microsoft Word Office 2003 и выше). Материалы можно присылать электронной почтой по адресам: <eleonora.lassan@ff.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>.

Тексты должны соответствовать приводимым ниже требованиям к структуре и оформлению публикации. Статьи, оформленные с нарушением настоящих «Требований», редакция к рассмотрению не принимает. Редакция оставляет за собой право в случае необходимости вносить в текст редакционные изменения, не искажающие основное содержание статьи.

Для каждой поступающей в редакцию “Respectus Philologicus” научной статьи редакционная коллегия назначает двух рецензентов, один из которых не является членом редакционной коллегии. Рецензирование проводится анонимно. В конце статьи редакция указывает даты поступления и принятия статьи к печати.

“Respectus Philologicus” публикует только статьи, не выходявшие ранее на языках журнала.

Редколлегия журнала напоминает, что в первую очередь к публикации принимаются статьи, соответствующие направлению журнала. Это междисциплинарные исследования в области анализа дискурса, исследования в области когнитивной лингвистики, семиотики и социологии литературы, культурологии. Статьи, не соответствующие профилю журнала, принимаются к публикации в ограниченном количестве – не более 2-3 статей в номер. Статьи, принятые к публикации, печатаются в порядке поступления рукописи в журнал.

Структура публикаций в “Respectus Philologicus”

В “Respectus Philologicus” принимаются научные статьи, соответствующие требованиям, предъявляемым к публикациям такого рода. В статье необходимо сформулировать цель и определить методологию научного исследования, рассмотреть соответствующие исследования по данной проблеме, представить и обосновать результаты анализа материала, указать использованную литературу. Научная статья на русском языке должна быть снабжена аннотацией (не менее 1 000 печатных знаков) на русском языке, ключевыми словами на русском и английском языках и резюме на английском языке (не менее 2 000 печатных знаков).

В начале статьи, слева, указываются имя и фамилия автора, учреждение, представляемое автором (на языке статьи), адрес учреждения (на языке представляемой автором страны), контактный телефон, адрес электронной почты, область научных интересов автора. Ниже, в центре страницы, располагается название статьи. Название статьи, имя и фамилия автора, аффилиация повторяются перед *Summary* – на английском языке. В конце указываются имя и фамилия автора, ученая степень, звание и должность в представляемом автором учреждении.

Библиографические отсылки оформляются по международной гарвардской системе (подробнее см.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Библиографические отсылки в тексте оформляются следующим образом: в круглых скобках указывается фамилия автора, год издания, страница (или страницы).

Напр.: В середине прошлого века прозвучал знаменитый призыв разобраться в сущности явления, называемого «разрушительным залпом словесной артиллерии по крепости рассудка» (Болинджер 1987, с. 24).

Фамилию автора можно не упоминать, если авторство указываемой работы понятно из контекста. Если отсылка дается на работу нескольких авторов, указывается фамилия первого автора, напр.: (Баранов *и др.* 2004, с. 15). Если в списке литературы есть однофамильцы, в таком случае фамилия автора в отсылке сопровождается инициалом, напр.: (Баранов А. 1990).

Пояснения и замечания располагаются в конце страницы в виде постраничных сносок (шрифт 10, нумерация сносок сплошная).

Список литературы располагается в конце текста. Источники приводятся в алфавитном порядке по фамилиям авторов. В начале списка указываются источники на латинице, затем – на кириллице и иных графических системах. Источники оформляются следующим образом:

Для книг:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название книги*. Номер издания (если это не первое издание). Место издания: Издательство.

Для произведений художественной литературы, статей или других небольших текстов из книги:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста из книги. *In:* Инициалы автора или составителя. (В последнем случае перед инициалами составителя добавляется сокращение «Сост.».) ФАМИЛИЯ. *Название книги*. Место издания: Издательство, страницы.

Для текстов из периодических изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста. *Название периодического издания*, номер, страницы.

Для текстов из электронных изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста*. Режим доступа: адрес страницы в Интернете [См. дата].

Если в тексте упоминаются опубликованные в том же году труды одного автора, в таком случае в библиографической отсылке и списке литературы год издания сопровождается буквой а, б, в и т. д. (в хронологическом порядке, если это возможно).

В тексте на литовском языке литовские **антропонимы** пишутся в соответствии с современными нормами правописания, остальные антропонимы – в оригинальной форме согласно правилам, изложенным в «Орфографии и пунктуации литовского языка» (Сост. SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Vilnius: Mokslas, 81–89). В тексте на других языках антропонимы пишутся в соответствии с традициями правописания в тех языках. При первом упоминании в тексте указываются полностью имя и фамилия, в дальнейшем тексте можно указывать лишь фамилию того же лица.

Упоминаемые в тексте иностранные или старинные названия литературных произведений, научных трудов, периодических изданий рекомендуется писать в оригинальной форме. Если подобные названия даются в переводе, в скобках или сноске следует указать оригинальное название. В сносках, библиографических отсылках и списке литературы все названия пишутся в оригинальной форме.

Художественную литературу рекомендуется цитировать на языке оригинала, сохраняя правописание и пунктуацию источника. В сносках можно приводить перевод цитаты из художественной литературы на иностранном языке. Цитаты из научной литературы на иностранном языке рекомендуется давать в переводе.

VI. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY / OUR AUTHORS

Aliūkaitė Daiva

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros vedėja, docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński — Wydział Humanistyczny w Kownie, kierownik Katedry Filologii Litewskiej; Litwa

Assoc. Prof. Dr — Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Head of Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Altybayeva Saule

Kazachstano Respublikos Nacionalinės Mokslų akademijos Visuomenės ir humanitarinių mokslų skyriaus mokslinė sekretorė, filologinių mokslų daktarė; Kazachstanas

Dr nauk filologicznych — sekretarz naukowy Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych Akademii Nauk Republiki Kazachstan; Kazachstan

PhD — Academic Secretary of the Department of Social Sciences and Humanities National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan; Kazakhstan

Danutė Balšaitytė

Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof., dr nauk humanistycznych — Instytut Języków Obcych, Uniwersytet Wileński; Litwa

Prof. Dr — Vilnius University, Institute of Foreign Languages; Lithuania

Beržaitė Dagnė

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros docentė; humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Rosyjskiej; Litwa

Assoc. Prof. Dr — Vilnius University, Faculty of Philology, Department of Russian Philology; Lithuania

Bonta Elena

Bacău „Vasile Alecsandri“ universiteto Užsienio kalbų katedros vedėja, docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Rumunija

Doc., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet „Vasile Alecsandri“ w Bacău, kierownik Katedry Języków Obcych; Rumunia

Assoc. Prof. Dr — Head of Department of Foreign Languages, “Vasile Alecsandri” University of Bacău; Romania

Cechanovičius Artūras

Vilniaus universiteto absolventas, magistras; Lietuva

Mgr — absolwent Uniwersytetu Wileńskiego; Litwa

MA — Vilnius University; Lithuania

Chudzik Marlena

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Lenkų filologijos instituto doktorantė; Lenkija

Doktorantka — Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Filologii Polskiej; Polska

PhD student — Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Institute of Polish Philology; Poland

Dementyev Vadim Viktorovich

Saratovo valstybinio N. G. Černyševskio universiteto Filologijos ir žurnalistikos instituto Kalbos teorijos, istorijos ir taikomosios lingvistikos katedros profesorius, habilituotas filologinių mokslų daktaras; Rusija

Prof. dr hab. — Państwowy Uniwersytet im. N. G. Czernyszewskiego w Saratowie, Instytut Filologii i Dziennikarstwa, Katedra Teorii, Historii Języka i Językoznawstwa Stosowanego; Rosja

Prof. Dr Habil. — Saratov State University n. a. N. G. Chernyshevsky, Institute of Philology and Journalism, the Department of Language History Theory and Applied Linguistics; Russia

Drėgvaitė Giedrė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Germanų filologijos katedros Anglų kalbotyros specialybės magistrantė; Lietuva

Magistrantka — Uniwersytet Wileński — Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Germańskiej, specjalizacja: językoznawstwo angielskie; Litwa

MA student — Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of German Philology, English linguistics; Lithuania

Galița Raluca

Bacău „Vasile Alecsandri“ universiteto profesoriaus asistentė, humanitarinių mokslų daktarė; Rumunija

Asystent profesora, dr nauk humanistycznych — Uniwersytet „Vasile Alecsandri” w Bacău; Rumunia

Professor's Assistant PhD — “Vasile Alecsandri” University of Bacău; Romania

Grinbaum Oleg Natanovich

Sankt-Peterburgo valstybinio universiteto Filologijos ir menų fakulteto Matematinės lingvistikos katedros profesorius; Rusija

Prof. dr hab. — Petersburski Uniwersytet Państwowy, Wydział Filologii i Sztuk Pięknych, Katedra Lingwistyki Matematycznej; Rosja

Prof. Dr Habil. — Saint-Petersburg State University, Faculty of Philology and Arts, Department of Mathematical Linguistics; Russia

Kalėdienė Laima

Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Starszy pracownik naukowy, prof., dr. — Instytut Języka Litewskiego; Litwa

Prof. Dr — Senior Researcher, Institute of Lithuanian Language; Lithuania

Konickaja Jelena

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Rosyjskiej; Litwa

Assoc. Prof. Dr — Vilnius University, Faculty of Philology, Department of Russian Philology; Lithuania

Konsevičiūtė Roma

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros doktorantė; Lietuva

Doktorantka — Uniwersytet Wileński — Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Litewskiej; Litwa

PhD student — Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Krasilnikova Natalia Aleksejevna

Uralo valstybinio pedagoginio universiteto Novouralsko miesto filialo direktorė, Bendrųjų profesinių disciplinų katedros vedėja, docentė, filologinių mokslų daktarė; Rusija

Doc., dr nauk filologicznych — Uralski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny, dyrektor Filii Uniwersytetu w Nowouralsku, kierownik Katedry Dyscyplin Ogólnoprofesjonalnych; Rosja

Assoc. Prof. Dr — Director of the branch of the Ural State Pedagogical University in Novouralsk, Head of the Department of General Professional Subjects; Russia

Krūminienė Jadvyga

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Tarptautinių ryšių prodekanė, Germanų filologijos katedros profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński — Wydział Humanistyczny w Kownie, Prodziekan ds. Współpracy z Zagranicą, Katedra Filologii Germańskiej; Litwa

Prof. Dr — Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Vice-dean for International Relations, Department of Germanic Philology; Lithuania

Lassan Eleonora Rufimovna

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros profesorė; Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių tyrimų centro vyriausioji mokslo darbuotoja; habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof. dr hab. — Uniwersytet Wileński, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Rosyjskiej; starszy pracownik naukowy w Centrum Badań Socjokulturowych Uniwersytetu Wileńskiego — Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Prof. Dr Habil. — Vilnius University, Faculty of Philology, Department of Russian Philology; Senior Researcher — Centre for Socio-Cultural Research at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities; Lithuania

Litvinova Valentina Ivanovna

Chakasijos valstybinio N. F. Katanovo universiteto Filologijos ir žurnalistikos instituto Literatūros katedros vedėja, docentė, filologinių mokslų daktarė; Rusija

Doc., dr nauk filologicznych — Chakaski Uniwersytet Państwowy im. N. F. Katanowa, Instytut Filologii i Dziennikarstwa, kierownik Katedry Literatury; Rosja

Assoc. Prof. Dr — Head of Department of Literature, Institute of Philology and Journalism of Khakassia State University named after N. F. Katanov; Russia

Makarova Viktorija

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių tyrimų centro mokslo darbuotoja, humanitarinių mokslų daktarė; Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto Romanų kalbų katedros lektorė; Lietuva

Pracownik naukowy, dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński — Wydział Humanistyczny w Kownie, Centrum Badań Socjokulturowych; lektor w Katedrze Języków Romańskich, Instytut Języków Obcych, Uniwersytet Wileński; Litwa

Researcher, Lecturer, PhD — Centre for Socio-Cultural Research at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities; Vilnius University Institute of Foreign Languages, Department of Romance Languages; Lithuania

Mazurkiewicz Michał

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose adjunktas, humanitarinių mokslų daktaras; Lenkija

Adiunkt, dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach; Polska

Adjunct, PhD — Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce; Poland

Melnikienė Danguolė

Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto Romanų kalbų katedros vedėja, profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński, Instytut Języków Obcych, kierownik Katedry Języków Romańskich; Litwa

Prof. Dr — Vilnius University Institute of Foreign Languages, Head of Department of Romance Languages; Lithuania

Melnikova Irina

Vilniaus universiteto A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centro docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński, Centrum Semiotyki i Teorii Literatury im. A. J. Greimasa; Litwa

Assoc. Prof. Dr — A. J. Greimas Centre of Semiotics and Literary Theory, Vilnius University; Lšyčiau ithuania

Piasta Ewa Anna

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Neofilologijos centro adjunktė, humanitarinių mokslų daktarė; Lenkija

Adiunkt, dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Samodzielny Zakład Neofilologii; Polska

Adjunct, PhD — Centre of Neophilology, Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce; Poland

Senderska Joanna

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Lenkų filologijos instituto adjunktė, humanitarinių mokslų daktarė; Lenkija

Adiunkt, dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Filologii Polskiej; Polska

Adjunct, PhD — Institute of Polish Philology, Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce; Poland

Tambovtsev Yuri

Novosibirsko pedagoginio universiteto Anglų filologijos ir lingvistikos katedros profesorius, filologinių mokslų daktaras; Rusija

Prof., dr nauk filologicznych — Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Nowosybirsku, Katedra Filologii Angielskiej i Lingwistyki; Rosja

Prof. Dr — Department of English and Linguistics, Novosibirsk State Pedagogical University, Russia

Tambovtseva Juliana

Novosibirsko pedagoginio universiteto doktorantė; Rusija

Doktorantka — Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Nowosybirsku; Rosja

PhD student — Novosibirsk State Pedagogical University; Russia

Tambovtseva Ludmila

Novosibirsko pedagoginio universiteto doktorantė; Rusija

Doktorantka — Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Nowosybirsku; Rosja

PhD student — Novosibirsk State Pedagogical University; Russia

Ulvydienė Loreta

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Projektų koordinavimo prodekanė, Germanų filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych — Uniwersytet Wileński — Wydział Humanistyczny w Kownie, Prodziekan ds. Koordynacji Projektów, Katedra Filologii Germańskiej; Litwa

Assoc. Prof. Dr — Vice-Dean for Project Coordination Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities; Lithuania

Zapolskij Artur

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros magistrantas; Lietuva

Magistrant — Uniwersytet Wileński, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Rosyjskiej; Litwa

MA Student — Vilnius University, Faculty of Philology, Department of Russian Philology; Lithuania

RESPECTUS PHILOLOGICUS 2011 Nr. 20 (25)

Leidžiamas nuo 1999 m.

Viršelio dailininkas *Gediminas Markauskas*

Maketavo *Ilona Švedovaitė*

21,10 aut. l. 17,87 sp. l.

Tiražas 150 egz.

Leidžia VU Kauno humanitarinis fakultetas ir
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego –
Wydział Humanistyczny w Kielcach

Išleido Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius

Spausdino UAB „Ciklonas“
J. Jasinskio g. 15, LT-01111 Vilnius